

Vysoká škola ekonomická v Praze

Národohospodářská fakulta

Disertační práce

Tereza Krček

VE SVĚTLE BONTONU

*Pojem konzumu v meziválečném Československu
na příkladu spotřeby kávy, kakaa, čokolády a čaje.*

Disertační práce

Tereza Krček

Školitel: *Prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.*

Praha, 28. listopadu 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci s názvem *Ve světle Bontonu, Pojem konzumu v meziválečném Československu na příkladu spotřeby kávy, kakaa, čokolády a čaje* vypracovala samostatně, pouze na základě uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 28. listopadu 2016

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala panu Prof. PhDr. Ivanu Jakubcovi, CSc. za jeho cenné rady a připomínky, které mi při psaní disertační práce pomohly. Byla jsem ráda, že se o moji disertační práci velmi zajímal a rychle reagoval na mé dotazy ohledně jejího sepsání. Dále bych chtěla poděkovat programu Aktion, díky kterému jsem mohla na disertační práci pracovat ve vídeňské knihovně a navštívit tamní archivy. Stejně tak patří poděkování panu Univ. Prof. Dr. Franzu X. Ederovi z Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Universität Wien, který mi v rámci mého pobytu na Universität Wien poskytl odborné konzultace a doporučil návštěvu archivů a odborných knihoven. Dále bych chtěla poděkovat Prof. Mary Neuburger z College of Liberal Arts, The University of Texas at Austin, která mi při pobytu na univerzitě ve Spojených státech pomohla nalézt vhodné publikace pro sepsání jedné z částí disertační práce. V neposlední řadě patří velké poděkování panu PhDr. Pavlu Dufkovi, PhD. za neobyčejnou pomoc při hledání materiálů v Národním archivu v Praze.

Tato práce vznikla za podpory Česko-rakouského programu spolupráce ve vědě a vzdělávání (Aktion), ke vzniku přispěl program Freemover individuální mobilita Oddělení zahraničních styků VŠE, a grant VŠE s názvem Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy v první polovině dvacátého století.

Acknowledgements

I would like to thank my supervisor, Prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc., for the patient guidance, encouragement and advice he has provided throughout my time as his student. I have been extremely lucky to have a supervisor who cared so much about my work, and who responded to my questions and queries so promptly. I would also like to thank Univ. Prof. Dr. Franz X. Eder from Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Universität Wien, who has helped me during my research fellowship at the Universität Wien, and also provided me consultation and recommendation for visiting the archives and specialized libraries. My thanks belong to Prof. Mary Neuburger from College of Liberal Arts, at The University of Texas at Austin. She has helped me to find appropriate publications for the writing of one of the parts of this dissertation.

This work was supported by the Czech-Austrian program of cooperation in science and education (Aktion) and Freemover program supported by International Office at University of Economics in Prague. One chapter was written by subvention of the University of Economics in Prague's grant with the title: International Economic Relations of Central Europe in the first half of the twentieth century.

Danksagung

An dieser Stelle möchte ich mich bei meinem Betreuer, Prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc. herzliche danken, für die geduldige Anleitung, Ermutigung und Ratschläge, die er während meiner Studium Zeit zur Verfügung gestellt hat. Ich war sehr glücklich, einen Vorgesetzten, der so viel über meine Arbeit betreut hat und die auf meine Fragen und Anfragen so schnell reagiert hat.

Ich möchte auch Univ. Prof. Dr. Franz X. Eder vom Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Universität Wien, die mich während meiner Forschungsstipendium an der Universität Wien geholfen und hat mich auch fachkundige Beratung zur Verfügung und die Empfehlung für den Besuch der Archive und Fachbibliotheken gestellt. Mein Dank hat an Prof. Mary Neuburger von der Abteilung für Geisteswissenschaften an der Universität von Texas in Austin gehören. Sie hat mir geholfen, den entsprechenden Publikationen für das Schreiben von einem der Teile dieser Arbeit zu finden.

Diese Arbeit wurde von der tschechisch-österreichischen Programm für die Zusammenarbeit in Wissenschaft und Bildung (Aktion) unterstützt wird, zur Entstehung der individuellen Mobilität von Freemover Programm des International Office der Hochschule für Ökonomie in Prag unterstützt. Ein Kapitel wurde von Subvention der Wirtschaftsuniversität in Prag gewähren mit dem Titel: Internationale Wirtschaftsbeziehungen in Mitteleuropa in der ersten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts geschrieben.

Abstrakt

Disertační práce pojednává o konzumu kakaa, kávy, čaje a čokolády v meziválečném Československu a na základě získaných statistických dat a prozkoumání archivních pramenů přichází s vymezením skupiny střední vrstvy obyvatelstva, která uvedené komodity konzumovala. Práce ukazuje rozložení konzumu zkoumaných komodit v dělnických a úřednických rodinách, přináší pohled na život rodin, rozložení jejich výdajů a velikost příjmů. Poukazuje na zastoupení pochutin ve spotřebním koši spotřebitelů a ukazuje elasticitu uvedených komodit. Za ústřední část výzkumu zvolila disertační práce české země, jelikož právě zde byly dobře dostupné veškeré údaje a prameny. Práce objasňuje příčiny konzumace kakaa, kávy, čaje a čokolády a dochází k závěru, že každá pochutina byla konzumována z jiného účelu, z čehož vyplýval i status luxusu těchto požívatin. Konzumace čaje byla určena pro vyšší vrstvy obyvatelstva, čokoládu zakupovali převážně úřednické rodiny, avšak postupem dvacátých let pronikala drobná spotřeba čokoládových produktů taktéž mezi střední a nižší vrstvy obyvatelstva. Čokoládové výrobky podléhaly na počátku dvacátých let přepychové dani. Kakao se užívalo ve spojení s vařením a pečením, avšak v rodinách příliš dostupné nebylo. Kávu pily všechny vrstvy obyvatel, ovšem spotřeba se odvíjela od společenského statusu konzumenta. Hojně spotřebovávaly rodiny žitnou kávu a cikorku. Odlišnosti mezi vrstvami byly ještě více umocněny regionálními rozdíly, které disertační práce taktéž vyzdvihuje. Dále podrobně zkoumá výši cel daných komodit, která v meziválečném období značně kolísala, a dochází k závěru, že cla až neúměrně zvyšovala cenu produktů a znemožňovala konzumentům zakoupit vyšší množství těchto pochutin.

Klíčová slova: konzum, Československo, meziválečné období, první republika, káva, kakao, čokoláda, čaj, čokoládovny, index životních nákladů, kavárny, úřednická rodina, dělnická rodina, daně a cla

Abstract

Dissertation thesis discusses the consumption of cocoa, coffee, tea and chocolate in the interwar period in the Czechoslovakia. On the basis of statistical data and examination of archival sources comes with the definition of the middle classes of the population, which those commodities consumed. The thesis shows the distribution of consumption of commodities based on the survey in blue-collar and white-collar families. Furthermore provides insight into the lives of families, distribution of their spending and the size of income. It refers to the representation of cocoa, coffee, tea and chocolate in the consumer basket and shows the elasticity of the mentioned commodities. For the central part of the research of the dissertation thesis chose the Czech territory only, because here were without difficulty accessible data sources. The Dissertation thesis clarifies the causes of consuming cocoa, coffee, tea and chocolate and concludes that each was consumed from another purpose, which resulted status of these commodities. Tea consumption has been designed especially for the higher classes of the population, chocolate bought mostly white-collar family, but over twenties speared consumption of chocolate products also among the middle and lower classes into the population. The chocolate products were subject to early 20s of the luxury tax. Cocoa was used in connection with cooking and baking, but families didn't use this product frequently. Coffee drank all layers of the population, but consumption was based on the social status of the consumer. Very frequently families consume rye coffee and chicory coffee. Dissertation thesis also highlights the regional differences between the classes, which were further intensified. Thesis examines in detail the amount of the duties of the commodity, which in the interwar period varied widely, and concludes that the duty to disproportionately increase the price of products and made it impossible for consumers to buy more of cocoa, coffee, tea and chocolate.

Keywords: consume, Czechoslovakia, the interwar period, First Republic, coffee, cocoa, chocolate, tea, chocolate, cost of living index, cafes, the white-collar family, the blue-collar family, taxes and duties

Abstrakt

Die Dissertation diskutiert den Verbrauch von Kakao, Kaffee, Tee und Schokolade in der Zwischenkriegszeit der Tschechoslowakei. Auf der Grundlage von statistischen Daten und Prüfung von Archivquellen kommt die Dissertation mit der Definition der mittleren Schichten der Bevölkerung, die die Rohstoffe verbraucht. Die Arbeit zeigt die Verteilung des Verbrauchs in blau-Kragen und weißen Kragen Familien befragten Rohstoffe, gibt einen Einblick in das Leben der Familien, die Verteilung ihrer Ausgaben und die Höhe des Einkommens. Die Arbeit zeigt auch auf die Vertretung von Kakao, Kaffee, Tee und Schokolade in den Verbraucherkorb des Konsumenten und die Elastizität der genannten Waren. Für den zentralen Teil der Forschung die Dissertation wählte die tschechischen Länder, weil hier möglich alle Datenquellen erhalten. Die Dissertation klärt die Ursachen des Konsums des Kakao, Kaffee, Schokolade und Tee. Die Arbeit kommt mit dem Schluss, dass jede Köstlichkeit aus einem anderen Zweck verbraucht wurde. Tee-Verbrauch wurde speziell für die höheren Schichten der Bevölkerung, Schokolade wurde meist weißen Kragen Familien kaufen, aber während der zwanziger Jahre durchdrungen kleinere Verbrauch von Schokoladenprodukten auch unter den mittleren und unteren Schichten der Bevölkerung. Schokoladenprodukte unterliegen einer Luxussteuer. Kakao wurden in Verbindung mit Kochen und Backen verwendet, aber in den Familien war auch vorhanden. Kaffee wurden alle Schichten der Bevölkerung trinken, aber der Konsum stützten sich auf den sozialen Status des Verbrauchers. Sehr häufig konsumieren Familien Roggen-Kaffee und Zichorien-Kaffee. Die Unterschiede zwischen den Schichten wurden durch regionale Unterschiede verstärkt Dissertation auch hervorhebt. Dissertation untersucht im Detail die Menge der Aufgaben der Ware, die in der Zwischenkriegszeit sehr unterschiedlich, und kommt zu dem Schluss, dass die Pflicht überproportional den Preis der Produkte zu erhöhen und machte es unmöglich für die Verbraucher mehr von diesen Snacks zu kaufen.

Stichworte: Konsum, der Tschechoslowakei, der Zwischenkriegszeit, die erste Republik, Kaffee, Kakao, Schokolade, Tee, Schokolade, Lebenshaltungskostenindex, Cafés, klerikale Familie, Familie der Arbeiterklasse, Steuern und Abgaben

Obsah

Seznam tabulek	xii
Zkratky	xvi
Úvod	1
1. Cíl práce a metodologie	1
2. Přehled hlavních použitých zdrojů, rozbor pramenů a literatury	3
3. Struktura a obsah práce	8
1 K vymezení pojmu střední vrstvy v meziválečném Československu	16
1.1 Rozložení příjmů a vydání obyvatel	30
1.1.1. Jednotlivá vydání obyvatel.....	30
1.1.2. Jednotlivé příjmy obyvatel.....	36
1.1.3. Několik pohledů na statistické údaje o rozložení příjmu obyvatel.....	48
1.2. Statistika nákladů na živobytí v meziválečném Československu	58
2. Historiografický diskurs o pojmu konzumní společnost	67
2.1. Vnímání komodit spotřebitelem skrze novinovou inzerci	83
3. Analýza spotřeby kakaa, kávy, čaje a čokolády	88
3.1. Elasticita kávy, žitné kávy a cikorky a analýza spotřebního koše.....	103
3.1.1. Důchodová elasticita	105
3.1.2. Cenová elasticita	106
3.1.3. Křížová elasticita.....	111
3.1.4. Analýza spotřebního koše	114
4. Daňová a celní problematika ve dvacátých a třicátých letech 20. století	117
4.1. Analýza daní a cel z oblasti čokoládového a kávového průmyslu	118
4.1.1. Výše cel a dalších poplatků v čokoládovém průmyslu	121
4.1.2. Výše cel a dalších poplatků v kávovém průmyslu	143
4.1.3. Výše cel a dalších poplatků v čajovém průmyslu	154
5. Káva, čaj, kakao a čokoláda v mezinárodním obchodě.....	158
5.1. Úskalí mezinárodního obchodu a spolupráce v meziválečném období	158
5.2. Statistika zahraničního obchodu s přihlédnutím k dovozu a vývozu kakaa a čokolády	162
6. Káva, kakao a čokoláda očima spotřebitele i výrobce v běžném životě	169
6.1. Nejvýznamnější čokoládové závody a Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek.....	169
6.2. Krátký pohled do pražských kaváren	178
Závěr	189

Literatura.....	198
Nevydané prameny – archivní	198
Vydané prameny – monografie.....	200
Vydané prameny – periodika	202
Sborníky a odborné časopisy	203
Monografie.....	205
Slovníky	208
Statistiky.....	208
Zákony a nařízení.....	209
Internetové zdroje.....	211
Přílohy.....	212
Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku dle statusu rodiny	212
Spotřeba dle statusu rodiny, hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu	213
Počet poplatníků a základ důchodové a všeobecné výdělkové daně.....	218
Pojištění nemocenského pojištění dle denní mzdy	219
Rozvrh spotřeby potravin dle statusu rodiny na spotřební jednotku	221
Zahraniční obchod ze země výrobní	229
Průměry a indexy hodinových i týdenních mzdových sazeb	230

Seznam tabulek

Tabulka 1: Rozdělení kvartéru (1930)	19
Tabulka 2: Poměr k povolání u obyvatelstva republiky Československé dle tříd povolání (1921)	19
Tabulka 3: Sociální kategorie veškerého obyvatelstva republiky Československé dle jednotlivých tříd povolání (1921)	20
Tabulka 4: Obyvatelstvo dle poměru k povolání, v kombinaci s třídou povolání (1930)	20
Tabulka 5: Obyvatelstvo dle tříd povolání, v kombinaci s postavením v povolání (1930)	21
Tabulka 6: Sociální struktura obyvatel v Československu (1921, 1930)	22
Tabulka 7: Počet zaměstnanců v armádě a na policii (1930)	22
Tabulka 8: Národnostní složení obyvatelstva v českých zemích (1921, 1930)	23
Tabulka 9: Národnostní složení obyvatelstva v českých zemích (1921)	24
Tabulka 10: Národnosti československých státních příslušníků (1921)	24
Tabulka 11: Obyvatelstvo dle tříd povolání v Československu (1921, 1930)	25
Tabulka 12: Obyvatelstvo jednotlivých zemí republiky Československé dle tříd povolání (1921) ..	26
Tabulka 13: Přehled vývoje povolání obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, v procentech (1931)	27
Tabulka 14: Charakteristika sociálního složení obyvatelstva (1921)	28
Tabulka 15: Vydání úřednické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v absolutních číslech (1929–1930)	31
Tabulka 16: Vydání úřednické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v procentech (1929–1930)	32
Tabulka 17: Vydání dělnické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v absolutních číslech (1929–1930)	33
Tabulka 18: Vydání dělnické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v procentech (1929–1930)	33
Tabulka 19: Vydání zřízenecké rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v absolutních číslech (1929–1930)	34
Tabulka 20: Vydání zřízenecké rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v procentech (1929–1930)	34
Tabulka 21: Vydání na potraviny, oděv, byt, osvětlení v úřednických a dělnických rodinách v průměru na spotřební jednotku v Kč (1928–32)	36
Tabulka 22: Velikost spotřebních jednotek	37
Tabulka 23: Rozvrh příjmů v dělnických a úřednických rodinách v Praze (1921–1922)	38
Tabulka 24: Rozvrh příjmů v dělnických a úřednických rodinách v Praze v Kč (1922–1923) ..	38
Tabulka 25: Rozvrh příjmů v dělnických a úřednických rodinách v Praze v procentech (1921–1923)	39
Tabulka 26: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v Praze v Kč (1929–1930)	40
Tabulka 27: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v Praze v Kč (1930–1931)	41
Tabulka 28: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v Praze (1931–1932)	42
Tabulka 29: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v procentech (1929–32)	42

Tabulka 30: Minimální mzdové sazby za 32 oborů průmyslu a živností v hlavním městě Praze (1930–36).....	44
Tabulka 31: Měsíční platy a roční činovné úředníků a zřízenců činných ve státní správě (1926–1938).....	45
Tabulka 32: Platy důstojníků a poddůstojníků armády a četnictva (1926–1938).....	45
Tabulka 33: Plat vysokoškolských profesorů, středoškolských profesorů a učitelů (1926–1938).....	46
Tabulka 34: Přehled měsíčních a ročních příjmů vybraných povolání v KČ (průměr 1928–36)	46
Tabulka 35: Mzdové tarify a počet zaměstnanců je pobírající (1932).....	47
Tabulka 36: Dělnický důchod (1929–35).....	48
Tabulka 37: Poplatníci všeobecné daně výdělkové podle stupně čistého výtěžku (1928).....	50
Tabulka 38: Počet poplatníků dle základu daně důchodové v Československu (1928).....	52
Tabulka 39: Daňová sazba důchodové daně dle zákona č. 76/1927.....	52
Tabulka 40: Pojištěnci nemocenského pojištění v procentuálním vyjádření v tisících (1929–36)....	55
Tabulka 41: Průměrný počet pojištěnců v tisících s denní pojištěnou mzdou (1929–1935).....	56
Tabulka 42: Index životních nákladů v Praze, CPI ve zlatě (1923–1937).....	62
Tabulka 43: Index životních nákladů v Praze, nominální (1927–1936).....	62
Tabulka 44: Procentní podíl skupinových vydání životních nákladů v Praze, roční průměr (1923–1930).....	64
Tabulka 45: Procentní podíl skupinových vydání životních nákladů v Československu (1928–1932).....	64
Tabulka 46: Indexy životních nákladů v hlavním městě Praze ve zlatě, roční průměr (1923–1934).....	65
Tabulka 47: Dovoz čaje do Československa (1926–29).....	89
Tabulka 48: Přehled spotřeby kávy a cikorky v dělnických rodinách na spotřební jednotku (1926–1931).....	95
Tabulka 49: Přehled spotřeby kávy a cikorka v úřednických rodinách na spotřební jednotku (1926–1931).....	95
Tabulka 50: Přehled spotřeby kávy a cikorka v rodinách samostatných zemědělců (1928–1933).....	96
Tabulka 51: Přehled spotřeby podle druhu zboží v Československu v q (1920–1934).....	97
Tabulka 52: Spotřeba kávy, čaje a kakaa v celkovém vyjádření i v přepočtu na jednoho obyvatele (1929–1933).....	97
Tabulka 53: Spotřeba kávy na hlavu v jednotlivých státech (1931).....	98
Tabulka 54: Spotřeba kávy a čokolády v dělnické rodině (1929–1932).....	98
Tabulka 55: Spotřeba kávy a čokolády v úřednické rodině za rok (1929–1932).....	99
Tabulka 56: Maloobchodní ceny kávy, čaje a čokolády (1931–1935).....	100
Tabulka 57: Maloobchodní cena jednoho kilogramu kávy (1925–1930).....	101
Tabulka 58: Statistická data dělnické a úřednické rodiny, průměr na spotřební jednotku (1930–1931).....	105
Tabulka 59: Změna příjmu, ceny komodit a spotřeby dělnické a úřednické rodiny na spotřební jednotku (1931).....	106
Tabulka 60: Výpočet důchodové elasticity na spotřební jednotku (1931).....	106
Tabulka 61: Statistická data dělnické a úřednické rodiny, průměr na spotřební jednotku (1929–1932).....	108
Tabulka 62: Přehled spotřeby kávy a cikorky v dělnických a úřednických rodinách na spotřební jednotku (1926–1931).....	108

Tabulka 63: Procentní změna množství a ceny komodit (1928–1931).....	109
Tabulka 64: Cenová elasticita vybraných komodit (1928–1931)	109
Tabulka 65: Křížová elasticita vybraných komodit (1928–1931).....	112
Tabulka 66: Rozvrh podílu vydání na spotřebu potravin ve spotřební jednotce na spotřební jednotku v procentech (1929–1931).....	116
Tabulka 67: Cla a daně v Československu, v milionech Kč (1927–1936).....	118
Tabulka 68: Průměrná výše celních tarifů vybraných evropských zemí (1927,1931)	119
Tabulka 69: Kalkulace čokolády (1928)	123
Tabulka 70: Množství a cena dovozu kakaových bobů do Rakouska a Československa (1924–1926).....	125
Tabulka 71: Kalkulace ceny jemné čokolády (1926).....	126
Tabulka 72: Kalkulace československé a švýcarské jemné čokolády (1928)	128
Tabulka 73: Kalkulace konzumní čokolády, Čokoládovna Bratři Kroupové (1928).....	130
Tabulka 74: Kalkulace jemnější čokolády, Čokoládovna Bratři Kroupové (1928)	130
Tabulka 75: Kalkulace středního druhu čokolády, Rudolf Pachtl (1928)	131
Tabulka 76: Kalkulace jemného druhu čokolády, Deli (1928)	131
Tabulka 77: Kalkulace středního druhu čokolády, Deli (1928)	132
Tabulka 78: Kalkulace konzumních druhů čokolády, Deli (1928)	132
Tabulka 79: Kalkulace konzumních druhů čokolády, Orion (1928).....	133
Tabulka 80: Kalkulace středního druhu čokolády, Orion (1928).....	133
Tabulka 81: Kalkulace jemného druhu čokolády, Orion	134
Tabulka 82: Kalkulace čokolády Gloria, Hartwig&Vogel (1928)	135
Tabulka 83: Kalkulace čokolády Diana, americká čokoláda, Hartwig&Vogel (1928).....	135
Tabulka 84: Kalkulace čokolády Diana, Hartwig&Vogel (1928).....	136
Tabulka 85: Clo na kakaové boby (1924–1927)	137
Tabulka 86: Dovoz kakaových bobů do Československa (1924–1926)	139
Tabulka 87: Průměrný vývoj měsíční ceny kakaových bobů (1934).....	142
Tabulka 88: Výše cla na kakaové boby (1921–1932).....	142
Tabulka 89: Stoupající ceny kávy (1936)	144
Tabulka 90: Kalkulace nejlevnějších druhů kávy Rio nebo Victorie 7, jeden kilogram v Kč (1936).....	147
Tabulka 91: Dovoz kávy (1930–36)	148
Tabulka 92: Statistika dovozu čaje (1930–1933).....	157
Tabulka 93 : Hodnota zahraničního obchodu kakaa a čokolády (1920–1935)	165
Tabulka 94: Dovoz a vývoz kakaa, kakaových bobů a čokoládových produktů (1928, 1929). 166	
Tabulka 95: Statistika zahraničního obchodu, kakaový prášek (1925).....	168
Tabulka 96: Statistika zahraničního obchodu, čokoláda a čokoládové výrobky (1925–1926). 168	
Tabulka 97: Náklady na provoz kavárny třetí cenové kategorie (1923–1924)	187
Tabulka 98: Roční režie v kavárnách (1925)	187
Tabulka 99: Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku v dělnických rodinách (1925–1931).....	212
Tabulka 100: Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku ve zřízeneckých rodinách (1925–1931)	213
Tabulka 101: Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku v úřednických rodinách (1925–1931)	213
Tabulka 102: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu (1929–1930)	214

Tabulka 103: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu v procentech (1929–1930).....	215
Tabulka 104: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu (1930–1931)	216
Tabulka 105: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu v procentech (1930–1931).....	217
Tabulka 106: Poplatníci a základ daně dle stupně základu daně důchodové a poplatníci všeobecné daně výdělkové dle stupně čistého výtěžku (1928)	218
Tabulka 107: Poplatníci a základ daně dle stupně základu daně důchodové a poplatníci všeobecné daně výdělkové dle stupně čistého výtěžku (1930)	219
Tabulka 108: Pojištěnci nemocenského pojištění v absolutním vyjádření v tisících (1929–1936) .	220
Tabulka 109: Pojištěnci nemocenského pojištění v procentuálním vyjádření (1929–36).....	221
Tabulka 110: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na spotřební jednotku (1921–1923).....	222
Tabulka 111: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na hlavu (1921–1923).....	223
Tabulka 112: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na spotřební jednotku (1929–1930).....	224
Tabulka 113: Rozvrh spotřeby potravin na hlavu v Kč (1929–1930).....	225
Tabulka 114: Rozvrh podílu vydání na spotřebu potravin ve spotřebním koši na spotřební jednotku v procentech (1929–1931).....	226
Tabulka 115: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na spotřební jednotku v Kč (1930–1931) 227	
Tabulka 116: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na hlavu (1930–1931).....	228
Tabulka 117: Zahraniční obchod ze země výrobní, v tis. Kč (1920–1929)	229
Tabulka 118: Průměry a indexy hodinových i týdenních mzdových sazeb podle roků za 32 oborů průmyslu i živností hlavního města Prahy (1919–1931)	230

Zkratky

AT	Rakousko
BE	Belgie
BdL	Bund der Landwirte
bm	běžný metr
ČKD	Českomoravská Kolben-Daněk
ČSDSD	Československá sociálně demokratická strana dělnická
ČSNS	Československá strana národně socialistická
ČSL	Československá strana lidová
ČSR	Československá republika
D	dovoz
DE	Německo
DCV	Deutsche christlich-soziale Volkspartei
DK	Dánsko
DR	dělnická rodina
DSDAP	Deutsche sozialdemokratische Arbeitspartei
FI	Finsko
FR	Francie
GB	Velká Británie
HSL'S	Hlinkova slovenská ľudová strana
HDP	hrubý domácí produkt
CH	Švýcarsko
IT	Itálie
K	Koruna
Kč	Koruna československá
kg	kilogram
KSČ	Komunistická strana Československa
NL	Nizozemsko
NO	Norsko
q	metrický cent
ReKlub	Reklamní klub československý
Sb.	sbírky
Sb. z. a n.	sbírka zákonů a nařízení
SE	Švédsko
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
tzv.	takzvaný
tj.	to jest
UR	úřednická rodina
US	Spojené státy americké
V	vývoz
ZR	zřízenecká rodina

Úvod

1. Cíl práce a metodologie

Dvacátá léta v Československu jsou označována jako „zlatá“, avšak tento přívlastek s sebou nese řadu nesrovnalostí. Příznak „zlatá“ navozuje dojem, že byla výjimečnými ve vztahu k hospodářskému vývoji, přinesla zcela jiný styl života spojený s vyšším blahobytem obyvatel a nový československý stát byl prosperující zemí. Československo se po skončení první světové války potýkalo s hospodářskou nestabilitou v důsledku vzniku samostatného státu, který za války utrpěl značné ztráty, pozbyl obchodní vazby, přišel o významné prosperující podniky a jeho součástí se stalo agrární Slovensko a hospodářsky zaostalá oblast Podkarpatské Rusi, do které vláda opětovně vkládala finanční prostředky. Poválečné období se nejevilo politicky ani hospodářsky příznivě pro podnikatele, kteří museli hledat nová odbytiště a investovat do již zaniklé či uzavřené podnikatelské činnosti. Političtí představitelé se potýkali s problémem vybudování nového politického systému a tvorbou zákonů. Zemědělci trpěli uvalením relativně vysokých vývozních cel na vypěstované produkty, dělníci se řadili ke spodní vrstvě obyvatelstva s nízkým příjmem. V roce 1925 byl přijat zákon o podpoře v nezaměstnanosti, resp. došlo k zavedení gentského systému v podporách nezaměstnaných, který značil zlepšující se ekonomickou situaci v Československu. Gentský systém byl navržen již v roce 1921, ovšem v platnost vzešel až o čtyři roky později, kdy Československo zažívalo hospodářskou konjunkturu. Tento nový systém zatížil odborové svazy při vyplácení podpor v nezaměstnanosti, stejně jako vyžadoval subvence státní pokladny. A právě proto představitelé politické sféry vyčkávali celé čtyři dlouhé roky na to, aby mohl vzejít v platnosti. Po první světové válce navrhl Alois Rašín posílení koruny nad její přirozenou poválečnou úroveň ve snaze o zlepšení ekonomické prosperity. Jako významný odpůrce návrhu vystupoval Karel Engliš, který v nepřírozeně silné měně neshledával pro ekonomiku v tomto období přínos. Silná koruna snížila na krátkou dobu životní úroveň obyvatelstva, poklesl export a vzrostla nezaměstnanost. Na počátku třicátých let zasáhla Československo velká hospodářská krize a její důsledky ovlivnily ekonomiku, život obyvatelstva a jejich sociální postavení značně negativně. Nejprve postihla zemědělství, které ji začalo pociťovat v důsledku ztráty

odbytišť hlavních vývozních artiklů, cukru a obilnin.¹ Rolníci neměli finanční prostředky na obživu rodin, splácení dluhů a na udržení hospodářství, proto se začali zadlužovat. Podobná situace nastala i na poli průmyslu, kde se z důvodu nedostatečné poptávky zavíraly textilní a sklářské závody. V zemi se ocitlo na jeden milion nezaměstnaných, kteří nedisponovali prostředky na obživu rodin.

Statistické údaje, jimiž je možné uchopit pojem konzumu, nepředstavují jednotnou linii a nejsou dostatečné v oblasti Podkarpatské Rusi a Slovenska. Autorka shledává také slabé množství informací a statistických údajů v jednotlivých českých regionech.

Předkládaná disertační práce si klade následující cíle:

1. Přinést základní předpoklady pro výskyt konzumu kakaa, kávy, čaje a čokolády. Doložit na základě získaných údajů existenci konzumu na příkladu kakaa, kávy, čaje a čokolády v českých zemích a v hlavním městě Praze, ukázat jejich spotřebu v dělnických a úřednických rodinách dle dostupných archivních pramenů. Za tímto účelem vymezí práce střední vrstvu obyvatelstva a přibližný počet obyvatel, kteří do střední vrstvy spadali.
2. Nastínit pohled na zahraniční obchod s vymezenými surovinami a doložit zvyšující se zájem o dovoz komodit a vývoz hotových výrobků obzvláště z oblasti čokoládového průmyslu.
3. Představit proměnu ceny komodit s přihlédnutím k daním a clům.
4. Ukázat dobový názor na vnímání kakaa, kávy, čaje a čokolády a jeho proměny. Kakao, káva, čaj a čokoláda představovaly na počátku 19. století luxusní artikly, které lidé konzumovali v důsledku společenského statusu. Během století se jejich chápání ve společnosti proměnilo. Velkou roli v dobovém porozumění a vnímání kávy u spotřebitelů sehrála i úloha cikorky (prameny hovoří o cikorii) a žitné kávy, kterou pily všechny vrstvy obyvatelstva. Disertační práce představí zastoupení komodit ve spotřebním koši rodiny a dále ukáže roli substitutů, respektive cenové a důchodové

¹ Zemědělská krize byla záležitostí nejen Československou, nýbrž celosvětovou a zemědělské výrobky vykazovaly pokles kupní síly již v roce 1929. Ceny zemědělských produktů od roku 1929 značně poklesly a nejprve se začaly projevovat u obilovin. *Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1929*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze, s. 45

elasticity. Na samém závěru ukáže pohledy do známých pražských kaváren a přípravu kávy.

Metodologická východiska čerpá práce ze zahraničních děl zabývajících se fenoménem konzumu, spotřebou a nakupováním. Tyto publikace doplňuje dobovými a archivními prameny prezentující fungování společnosti, postavení společenských vrstev a život obyvatelstva. Metodologická část využije rešerši zahraničních děl, ze kterých vyvozuje předpoklady pro uchopení pojmu meziválečného konzumu a střední vrstvy v Československu. Disertační práce vychází z údajů Státního úřadu statistického, z dobových pramenů a archivních zdrojů.

2. Přehled hlavních použitých zdrojů, rozbor pramenů a literatury

Pojem konzumu představuje specifické téma, které v české literatuře upravuje primárně publikací, a proto při výběru literatury byla zvolena na jedné straně díla klasických autorů radících se k fenoménu konzumu, na straně druhé moderní zahraniční publikace, které s pojmem konzumu operují v několika rovinách a nazírají na něj z různých pohledů. Z klasických děl nesmí být opomenuta publikace Jeana Baudrillarda (*The Consumer Society. Myths and Structures*, 1998) či dílo Thorsteina Veblena (*The Theory of the Leisure Class*, 1899). Tito dva významní klasičtí autoři představují pro teorii konzumu, a potažmo konzumní společnosti, velkou oporu a postupují ji dále pro další bádání. Z moderních publikací využila disertační práce anglickou, německou, rakouskou a americkou literaturu, která se konzumem a konzumní společností zabývá detailně a nabízí více možných pohledů skýtající mainstreamové názory sociologů, spolu s okrajovými teoriemi, jež bojují za odlišný vývoj konzumní společnosti a dokládají ji svými statistikami, propočty či příkladným lidským jednáním. Mezi mainstreamové autory citované ve studii se řadí Walter König (*Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, 2008) či Christian Kleinschmidt (*Konsumgesellschaft*, 2008). Mainstreamový proud zaznamenává vznik konzumní společnosti v období průmyslové revoluce. Proti tomuto tvrzení se ohrazuje několik autorů, již nesouhlasí se striktním zařazením této problematiky do období průmyslové revoluce. Disertační práce se též přiklání k odlišnému názoru, který souvisí s datací vzniku konzumu a konzumní společnosti. Z tohoto důvodu použila publikaci Franka Trentmanna (*Beyond Consumerism: New Historical Perspectives on Consumption*, 2009), profesora historie na Birkbeck, University of London. Trentmann spatřuje počátky konzumu již na přelomu

16. a 17. století, v době, kdy byla spotřebitelská poptávka ovlivněna dovozem komodit ze zámorí. Samotný rozvoj konzumu a následně zrod konzumní společnosti je možné chápat pouze skrze modernizaci života, a ta přichází pozvolna ve třicátých a padesátých letech 20. století. Trentmannovu teorii vzniku konzumní společnosti doplňuje Jürgen Kocka, profesor z Humboldt Universität Berlin. Jako vrstvu obyvatel podléhající konzumní společnosti definuje tu, jež je tvořena podnikateli, učiteli, právníky a lékaři.

Disertační práce ukáže, že konzum kakaa, kávy, čokolády a čaje byl v období první republiky zcela rozvinut, avšak v této době není možné hovořit o konzumní společnosti.

Mark Prinz (*„Konsum“ und „Konsumgesellschaft“ – Vorschläge zu Definition und Verwendung*, 2003) ve své teorii konzumní společnosti vyzdvihuje důležitost obchodních vazeb, které pro její vznik hrály nemalou roli, Michael Paterson (*Consumption and Everyday Life*, 2006) zdůrazňuje objevení mýtu bezstarostné společnosti, jež předpokládá zničení vztahu mezi pracujícím a vyrobenou věcí. Další inspirací pro sepsání kapitoly o teorii konzumu a konzumní společnosti byly zdroje od Rolfa Bretschneidera (*Konsumgesellschaft Entwicklungslinien und Perspektiven*, 1999), Ariane Stihler (*Die Entsehung des modernen Konsums, Darstellung und Erklärungsansätze*, 1998) či Paula Stearnse (*Stages of Consumerism: Recent Work on the Issues of Periodization*, 1997).

Díla výše uvedených autorů jsou cenným přispěním do teorie konzumní společnosti a autorka disertační práce s nimi pracovala na studijních pobytech na *Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Universität Wien) u pana profesora F. X. Edera a na *College of Liberal Arts* (University of Texas at Austin) u paní profesorky Mary Neuburger.

Další skupinu literatury představují české dobové publikace Reklamního klubu Československého (dále ReKlub), dobové tisky (*Kavárník*, *Cukrářské listy*) a dostupné archivní prameny, které v sobě ukrývaly ochranné známky a obaly kávy či čokolády, jež společností tvořily reklamu. Mezi prameny patří archivní čísla Lidových novin, Národních listů, Pondělních listů, zdroje ze Státního oblastního archivu Litoměřice a Státního oblastního archivu v Praze. Poslední skupinu tvoří současné české publikace zabývající se reklamou z historického pohledu, jejichž cílem není nastítnit chronologický vývoj, ale využívají vizualizaci a dopad reklamy na společnost, případně na změnu

obchodní strategie. Dílo Pavly Vošahlíkové (*Zlaté časy české reklamy, 1999*) v sobě skrývá celou řadu dobových reklamních plakátů a obalů z čokoládového průmyslu, stejně jako publikace Stanislava Krámského (*Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*).

Hospodářský vývoj Československa ve dvacátých letech byl spjat úzce s vývojem politickým, který souvisel s rozvojem zahraničního obchodu. Sociální zabezpečení obyvatelstva po první světové válce upravoval zákon č. 63/1918 Sb., ze dne 10. prosince 1918, o podpoře nezaměstnaných, který byl novelizován opatřením č. 519/1920 Sb. stálého výboru Národního shromáždění republiky Československé podle § 54 ústavní listiny ze dne 1. září 1920 o podporách v nezaměstnanosti. Práce se zaměřila na analýzu dobových zákonů z oblasti provozování kavárenské živnosti, úpravy zahraničního obchodu, daní a cel. Dále využila publikací Zdeňka Kárníka (*České země v éře první republiky, 2000*), Ivana Jakubce (*Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938, 1997*), Antonína Klimka a Eduarda Kubů (*Československá zahraniční politika*), Jakuba Rákosníka (*Odvrácená tvář meziválečné prosperity, 2008*) a příspěvek Drahomíra Jančíka a Eduarda Kubů (*Vnější hospodářské vztahy*). K vymezení pojmu střední vrstvy použila publikací Zdeňka Kárníka (*K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy, 2002*) a Zdeňka Deyla (*Sociální vývoj Československa, 1985*).

Spotřebu surovin zaznamenává z pramenných zdrojů – statistik Státního úřadu statistického (*Statistická příručka republiky Československé do r. 1932, Statistická ročenka republiky Československé od r. 1932*) a z pramenů získaných v Národním archivu v Praze. Dále využívá periodického tisku *Lidových novin, Národních listů* a dobových publikací, příkladnou se jeví studie německého profesora Adolfa Jollese (*Die Nahrungs und Genussmittel Ihre Herstellung und Verfälschung, 1926*). Lidové noviny přinášely čtenářům informativní přehled z plodinové burzy, uváděly zajímavé poznatky o pražení kávy, prodeji čokolády, kakaa a čaje a sloužily jako zprostředkovatel reklamy, kterou využívaly velké čokoládové společnosti, kavárenské domy a kavárny.

Při zpracování kapitol o čokoládovnách, čokoládovém průmyslu z oblasti daní a cel a o mezinárodním obchodu vycházela práce z pramenů ze (i) Státního oblastního archivu

v Praze, (ii) Státního oblastního archivu v Litoměřicích, (iii) Státního okresního archivu v Děčíně a (iv) Národního archivu v Praze.

- (i) Archivní prameny ze Státního oblastního archivu v Praze byly čerpány z nezpracovaného fondu *Čokoládovny a.s.*, jenž v sobě skrývá dokumentaci mezi roky 1898-1991 o čokoládovnách patřících pod závod Čokoládovny a.s. Mezi tyto podniky patřila firma Hartwig&Vogel, později čokoládovna Diana, Maršner – Orion, Jordan&Timaeus a Otto Rüger. Ve fondu byly objeveny dopisy, které navazují na soudní spory mezi společností Lhotský a čokoládovnou Diana o používání ochranných známek. Podobné spory byly zaznamenány i u čokoládovny Maršner, později Orion. Fond dále uchovává zápisy právních zástupců výše uvedených čokoládoven z počátku 20. století, korespondenci, fakta ohledně evidence a odpisu majetku a ochranné známky. Kolekce ochranných známek je dobře zachována, i když nezpracovanost fondu značně komplikuje další možnosti bádání v této oblasti. Zde uložené ochranné známky jsou opatřeny fotografií, názvem známky, patentním razítkem, datem zápisu a datem obnovy užívané známky. Nezpracovaný fond čítá skutečně velkých rozměrů (za nezpracovaný materiál je evidováno 281,54 bm) a autorka se domnívá, že zpracování a zpřístupnění tohoto fondu by mohlo odhalit přesnější fungování čokoládového průmyslu po roce 1945.² Tato sbírka dosahuje významných rozměrů z důvodu úplného předání archivních dokumentů společností Nestlé Státnímu oblastnímu archivu v Praze.
- (ii) Čokoládové závody DELI, a. s. Lovosice, jejichž archivní fond je uložen ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích, v pobočce Most, patří k nejlépe zpracovaným archivům z oblasti čokoládového průmyslu využitých v disertační práci. V archivním fondu jsou uloženy materiály z let 1806 - 1949, od doby vzniku továrny na čokoládu a kávových náhražek August Tschinkel&Söhne až do doby zestátnění tohoto podniku. Celková metráž fondu se eviduje na 0,8 bm. Fond je plně zpracován a inventarizován. Ukrývá v sobě korespondenci čokoládovny, záznamy o obchodních

² V období, kdy čokoládové závody nesly označení „Národní podnik“.

cestujících a kolekci ochranných známek a obalů, která je zpracována a přehledně začleněna do kartonů.

- (iii) Z archivních pramenů práce využila fondy ze Státního okresního archivu v Děčíně. Zde jsou uloženy záznamy o čokoládovnách Hartwig&Vogel, Otto Rüger a Jordan&Timaueus ve fondu *Okresní úřad Děčín*, 1897 - 1925. Fond je zpracován, očíslován a seřazen v abecedním pořadí. Materiály ve složkách se týkaly přestavby čokoládových závodů, počtu zaměstnanců a obchodních cestujících, sociální politiky zaměstnanců a informací o prostorách továrny. Ze záznamů lze vyčíst strojové vybavení továren a nalézt základní obchodní vazby. Není možné dohledat, jak dlouho obchodní styky trvaly, stejně jako chybí absolutní čísla, ze kterých by bylo možné vyčíst, jak byly tyto vazby silné. Pro přečtení pramenů je nezbytně nutné znát běžnou novogotickou kurzívu kurent a novogotické písmo tiskové švabach. Veškeré údaje jsou uvedeny v německém jazyce. Na ochranných známkách se od roku 1930 začínaly objevovat česko-německé formuláře. Archiv poskytuje záznamy čokoládoven o výrobě produktů v průběhu první světové války a během Protektorátu Čechy a Morava. Zkoumání tohoto archivu bylo ztíženo řazením fondů, které nejsou uspořádány dle příslušných podniků, nýbrž dle jednotlivých roků a následně v abecedním pořadí. Dále jsou na několika místech uvedené signatury vloženy výňatky či útržky o přesunutí dokumentu do jiné řady kartonů, kde se ovšem tyto dokumenty nenacházejí. Celkově je fond nepřehledný a zkoumání v něm vyžaduje zvýšenou časovou dotaci.
- (iv) V Národním archivu v Praze byl zkoumán fond *Ministerstva průmyslu, obchodu a živností* mezi roky (1902) 1918 - 1942 (1952). Fond je plně inventarizován a přehledně zpracováno je celých 445 bm, avšak zkoumané problematiky se týkal zlomek dokumentů. Zde byly nalezeny dokumenty týkající se požadavků na snížení či zvýšení daní a cel na kávové boby, čokoládu a kakao. Fond přináší útržkovité údaje z hlediska statistiky mezinárodního obchodu, údaje o cenách kakaa, kávy a čokolády. Unikátní sbírku představuje soubor s uvedenými kalkulacemi různých druhů čokolády společností Orion, Hartwig&Vogel, Deli Lovosice a Rupa. Za cenné údaje autorka považuje soubor *Memorandum o kávě* a informace o změnách výše

cel, které ukazují na trvající protekcionistická opatření a na sílu slova velkých podnikatelů a komor. Fond *Ministerstva pro zásobování lidu* z let 1918 - 1933 nabízí zpracovaných 82 bm a ukazuje informace o spotřebě vybraných komodit. S politováním musí být konstatováno, že káva, čaj, kakao a čokoláda nepatřily ke komoditám, u kterých byla detailně sledována cena a rovněž také spotřeba. Přesto je fond ryzím klenotem z hlediska výživy obyvatelstva, spotřeby a ceny základních surovin nejen v Praze, ale také v jednotlivých regionech Československa. Posledním zkoumaným fondem byl fond *Ministerstva financí* z let 1918–1949, kde je plně zpracováno a inventarizováno 344 bm. Fond přináší útržkovité informace z hlediska požadavků obchodníků na snížení, resp. zvýšení, daní a cel a kopíruje v této problematice fond *Ministerstva průmyslu, obchodu a živností*. Fondy z Národního archivu se jeví jako nejlépe zpracované a přehledně členěné, ve srovnání s jinými navštívenými archivy. Nevykazovaly známky nedbalého uspořádání dokumentů, veškeré listiny byly opatřeny inventárním číslem a zařazeny do spisu. Zpracování informací z tohoto archivu se zdálo být nejsnazší, oproti výše uvedeným archivním materiálům, i přesto, že autorka našla skutečně nepřeberné množství údajů, jež musely být pro další použití pečlivě selektovány.

Disertační práce využila novinový tisk, který přinesl nejen řadu informací z běžného života konzumentů kakaa, kávy, čaje a čokolády, ale poskytl zprávy o plodinové burze, reklamě, cenách čokolády, kakaa a kávy. Další údaje o cenách komodit zachycuje *Statistická příručka republiky Československé*, později *Statistická ročenka republiky Československé*. Konzumaci kávy a čokolády v kavárnách zaznamenávají paměti, prvorepublikové reklamní brožury, literární díla a dobový periodický tisk.

3. Struktura a obsah práce

Disertační práce je strukturována do šesti hlavních kapitol, které samostatně uvozují jednotlivá témata, jež jsou rozpracována tak, aby se vzájemně doplňovala a v konečném důsledku mohla dokázat existenci konzumu, vymezit pojem středních vrstev v meziválečném Československu, ukázat život občanů z hlediska spotřeby zkoumaných komodit a přinést statistiku zahraničního obchodu na poli čokoládového průmyslu. Práce

se zabývá životní úrovní obyvatelstva, výší životních nákladů, jednotlivých příjmů a vydání, které reflektují spotřebu kakaa, kávy, čaje a čokolády dělnických a úřednických rodin na veřejných místech v kavárnách nebo v domácím prostředí. Z analytického pohledu hlouběji nazírá na problematiku mezinárodního obchodu, daní a cel z hlediska zkoumaných surovin, a v neposlední řadě analyzuje složení střední vrstvy obyvatelstva a počet osob, které do ní spadaly. Přináší kalkulace výroby čokolády či pražení kakaových bobů. Na základě získaných údajů ověřuje, zda byly káva, čaj, kakao a čokoláda statky luxusními či statky běžné spotřeby a posuzuje úlohu těchto komodit ve spotřebním koši konzumenta.

První kapitola *K vymezení pojmu střední vrstvy v meziválečném Československu* charakterizuje střední vrstvu obyvatelstva, kterou dokládá postupně ve svých subkapitolách zkoumajících příjem občanů, počet zaměstnanců ve státní správě a počet zaměstnanců z řad dělnictva. Obecné rysy střední vrstvy určují upřednostňované hodnoty obyvatel a mentalita společnosti udává specifický způsob života. Střední vrstva si doprávala více než běžný standard, avšak kolik procent obyvatelstva do této kategorie patřilo? K charakteristice středních vrstev poslouží údaje o rozdělení kvartéru a sociální struktuře obyvatel v Československu. Do střední vrstvy je možné zařadit ty osoby, které vlastní byt či dům nebo je pro ně možné zaopatřit si lepší bydlení v nájmu, zajistit dětem kvalitnější vzdělání a příjem muže by měl pokrýt výdaje celé rodiny. Kapitola ukazuje, ve kterých případech je možné hovořit o rodinách spadajících do středních vrstev. Základní charakteristiku tvoří podmínky pro bydlení, lepší vzdělání pro děti, výdělek přednosti domácnosti, minimální požadavky na práci ženy a dětí a také malé státní příspěvky na živobytí. Subkapitola *Rozložení příjmů a vydání obyvatel* skýtá zajímavý pohled na hospodaření jednotlivých rodin a ukazuje, které rodiny se řadí do střední vrstvy. Subkapitola v sobě spojuje veškeré dostupné statistiky o mzdových tarifech a počtech zaměstnanců ve veřejné správě, dělnické mzdy a výdaje a mzdy příkladných rodin. Relevantní statistické údaje jsou dostupné až od roku 1929, přesto mohla autorka dobře určit, které vrstvy obyvatelstva byly schopné spořit, zajistit si adekvátní bydlení, kolik vydávaly na zábavu, a jaký byl výdělek přednosti domácnosti. Kapitola ke zpracování údajů využívá zdroje Státního úřadu statistického a moderní literatury řešící problematiku výše příjmů u jednotlivých povolání. Příjmy a vydání dělnických, úřednických a zřízeneckých rodin dotváří obraz střední vrstvy československé společnosti. Subkapitola *Statistika nákladů na živobytí v meziválečném Československu* ukazuje nákupní možnosti

jednotlivých rodin. Index životních nákladů v Československu zaznamenával od roku 1923 Státní úřad statistický. Nejčastěji jej statistiky označují jako index vážených průměrných nákladů s bazickým rokem 1914 nebo jako consumer price index (CPI) odrážející reálnou změnu nákladů. Statistika nákladů na živobytí v meziválečné éře je jedním z důkazních prostředků o existenci, respektive neexistenci, konzumu a konzumní společnosti v Československu. Index životních nákladů ukazoval cenové změny spotřebního koše, jehož součástí byly statky, které se v průměru nejvíce podílely na útratě jednotlivých domácností. Index zachycuje měřené hodnoty od roku 1923 a ukazuje nominální a reálnou změnu cenové hladiny. Díky těmto údajům je možné sledovat nejen změnu cenové hladiny, ale také relativní ceny poptávaných služeb domácnostmi a jejich zastoupení ve spotřebním koši. Celá kapitola prezentuje díky obsáhlé rešerši dat, pramenů a analytických studií, s přispěním vlastních propočtů, vymezení pojmu střední vrstvy s celkovým počtem obyvatelstva, které se k ní řadilo. Komparace zvyšování či snižování nákladů na živobytí může být dobře interpretováno indexem životních nákladů, který odráží zvyšování cen komodit dané doby. Životní náklady rodin rostly po celá dvacátá léta a k mírnému snížení došlo s příchodem velké hospodářské krize. Tento pokles životních nákladů doprovázel pokles cen, mezd, nájmu a celkové omezení možnosti nákupu kvalitnějších potravin. Řada rodin se potýkala s problémem obstarat základní suroviny potřebné pro živobytí a nezaměstnanost se vyšplhala na neuvěřitelnou jednu třetinu obyvatelstva. Tíživá ekonomická situace zbrzdila v čokoládovém průmyslu výrobu cukrovinek a jejich vývoz, omezila konzumaci kávy, redukovala poptávku po žitné kávě a cikorce a snížila spotřebu masa.

Kapitola *Historiografický diskurs o pojmu konzumní společnost* metodologicky vymezuje počátek konzumní společnosti, a zabývá se podrobněji rešerší zdrojů zahraničních autorů. Teoretická základna pro studium konzumní společnosti je z hlediska českých pramenů slabá, a k sepsání disertační práce byly využity především zahraniční zdroje. Vývoj konzumní společnosti uchopují různé disciplíny, které se pokouší vysvětlit motiv konzumního počínání jednotlivce a celé společnosti. Význam konzumní společnosti a samotný pojem konzumu se dynamicky proměňuje v čase v návaznosti na jednotlivé životní etapy jedince, na politické uspořádání společnosti, na volný trh a technologický pokrok. Je obtížné definovat pojem konzumní společnosti pro nesourodou a vývojově diametrálně rozdílnou oblast. Československo jako celek vykazovalo z hospodářského

hlediska zcela odlišná území. České země reprezentovaly průmyslově-agrární uskupení, Slovensko bylo převážně agrární oblastí a Podkarpatská Rus se jevila jako zaostalá agrární oblast. Vezmeme-li v úvahu, dle nabytých poznatků z oblasti metodologie konzumní společnosti, že k vytvoření konzumu byly podstatné obchodní vazby, vyvinutá infrastruktura, dostupné obchodní domy a příznačná kupní síla, pak tyto prvky v Podkarpatské Rusi zcela chyběly, Slovensko se potýkalo s problémy infrastruktury, nedostatkem obchodů a absencí obchodních domů, čelilo nízkým mzdám, které byly spojeny s agrárním charakterem země. V českých zemích se jevila hospodářská situace příznivěji, přesto se zde vyskytovaly oblasti, ve kterých nebylo možné o konzumu hovořit, a kde konzumní společnost neexistovala. Za celé Československo je možné s jistotou uvést, že se zde mezi dvěma světovými válkami stabilní konzumní společnost neutvořila. Statistické údaje potřebné pro sepsání disertační práce (indexy životních nákladů úřednické a dělnické rodiny, výše příjmů a vydání dělnické a úřednické rodiny či spotřeba vybraných komodit) pro jednotlivé obce, města, okresy a kraje v českých zemích často chybí,³ pokud jsou k dispozici, nejsou evidovány chronologicky za sebou v každém roce. Z těchto důvodů bude studie primárně analyzovat hlavní město Prahu a dle dostupných statistik ostatní regiony českých zemí, přinese základní komparativní srovnání v oblasti spotřeby kávy v celém Československu. Subkapitola *Vnímání komodit spotřebitelem skrze novinovou inzerci* nastiňuje úroveň a sílu reklamy dané doby, motivaci obchodníků k používání reklamy, uvádí zavádění nových reklamních strategií k oslovení širokého spektra zákazníků. Hlavní roli v reklamách na čokoládu, kávu, kakao a čaj hraje prvek exotiky. Reklama nabývala na významu stále více. Již na konci devatenáctého století oslovovaly známé podniky umělce, aby zhotovili plakát či logo. Rakouský Julius Meinl věnoval velkou pečlivost tomu, aby jeho mouřenín vyobrazovaný na veškerých produktech byl pro spotřebitele poutavý a perfektně zhotovený. Stejně úsilí pro tvorbu loga, plakátů a obalů vynaložily společnosti Maršner, Lidka, Otto Rüger či Zora. Kavárny věděly o nezbytnosti prezentace, ovšem vydaly se odlišnou cestou než čokoládové závody. Kavárenské podniky hojně využívaly reklamu v denním tisku nebo se uchýlily k vylepování plakátové reklamy. Dle zkoumaných statistik se zvyšovala popularita, a s tím spojená vyšší spotřeba kávy, kakaa, čokolády a čaje, nicméně odbytiště musely čokoládovny hledat i za hranicemi státu. Velkou roli zde sehrála také platná právní úprava v Československu.

³ Za celá dvacátá léta jsou údaje nepatrné.

Kapitola *Analýza spotřeby kaka, kávy, čaje a čokolády* vychází primárně ze statistických pramenů zachycujících spotřebu zkoumaných komodit v jednotlivých rodinách. Spotřeba surovin v meziválečném období v Československu se odvíjela od výše příjmu obyvatelstva a cenové hladině potravin. Cena kaka, kávy, čaje a čokolády kolísala po celé meziválečné období a právě prodejní cena vstupovala do rozhodování spotřebitelů o zakoupení dané komodity. Počátkem dvacátých let záviselo rozhodování spotřebitelů na nízkém příjmu a celkovém důchodu rodiny. Bezprostředně po válce měli spotřebitelé značně omezenou nabídku surovin. Subkapitola *Elasticita kávy, žitné kávy a cikorky* rozpracovává získané statistické údaje o spotřebě zkoumaných komodit a jejich ceně. Volatilita spotřeby pochutin závisela na změně důchodu spotřebitele, ceny a dodání nového substitutu na trh. Disertační práce představuje cenovou, důchodovou a křížovou elasticitu na základě údajů získaných ze Statistické ročenky republiky Československé a přináší vlastní analýzu sběru statistických dat. Práce ukazuje, zda byly statky chápány jako luxusní, nezbytné, popřípadě inferiorní, zda se jeví poptávka po komoditách jako cenově elastická či neelastická a zda se suroviny prezentují jako substituty či komponenty. Výzkum provádí na příkladu dělnických a úřednických rodin v období 1930–31. Širší období nebylo možné zkoumat z důvodu absence dat.

Kapitola *Daňová a celní problematika ve dvacátých a třicátých letech 20. století* přináší unikátní pohled do celní a daňové oblasti na poli čokoládového a kávového průmyslu. Cena kávy, kaka, čokolády a čaje souvisela s daňovou a celní zátěží, kterou stát přenášel na obchodníky a občany. Statistiky ukazují zvyšování příjmů do státního rozpočtu získaných z daní a cel. Kapitola se podrobně zabývá výší daní a cel, analyzuje příčinu takovéto výše, reflektuje chování výrobců čokolády, exportní možnosti a neopomene ani platnou právní úpravu, která byla pro výrobce stěžejní při placení daní a cel. Subkapitola *Analýza daní a cel z oblasti čokoládového a kávového průmyslu* vychází výlučně z pramenů Národního archivu v Praze z fondů *Ministerstva průmyslu, obchodu a živností, Ministerstva pro zásobování lidu a Ministerstva financí*. V subkapitole je nastíněna výše cel na kakao, čokoládu, kakaové boby, kávu a čaj. Trh se potýkal s nedostatkem surovin a hotového zboží. Jednotlivé výše daní a cel jsou rozebrány za zkoumané komodity.

Kapitola *Káva, čaj, kakao a čokoláda v mezinárodním obchodě* ukazuje hodnotu zahraničního obchodu v oblasti kávového a čokoládového průmyslu. Mezinárodní trh ovlivňoval chod čokoládoven a kaváren a do značné míry určoval spotřebu vybraných

komodit, jelikož Československo bylo na dovozu kakaa, kávy a čaje závislé. Ve výrobě čokolády vykazovalo soběstačnost a zahraniční obchod v oblasti čokoládového průmyslu fungoval dobře. Obyvatelé poptávali domácí i zahraniční čokolády, přičemž domácí čokoláda se vyráběla ze stejně kvalitních surovin jako čokoláda zahraniční. Dvacátá léta první Československé republiky se jevila pro čokoládový průmysl jako příznivá na poli domácí produkce. Díky relativně vysokým protekcionistickým opatřením se zvyšovala cena dovezeného kakaa a kakaového másla (ve srovnání se zahraničními čokoládovnami). Výrobu zdražovala uměle zvyšovaná cena cukru. Naopak produkci zlevňovaly nízké náklady na pracovní sílu a zanedbatelné kapitálové investice do strojového zařízení. Subkapitola *Úskalí mezinárodního obchodu a spolupráce v meziválečném období* ukazuje těžkosti producentů v oblasti vývozu a dovozu komodit v čokoládovém průmyslu. Krátce po první světové válce byl zakázán dovoz kakaa a kakaových bobů, avšak toto opatření se rok skončení války opět zrušilo, a čokoládovny se radovaly z příhodné půdy pro své podnikání. V Rakousko-Uhersku vznikala řada závodů díky jmění saských či vídeňských kapitalistů, a po překlenutí první světové války byly podniky stále dobře vybaveny moderním strojovým zařízením, které mohly v průběhu dvacátých let využívat. V západní Evropě, a ve Spojených státech amerických, pokračovala mechanizace, ale vzhledem k velikosti produkce vyspělé zařízení řada československých čokoládoven nepotřebovala a nevyžadovala. Čokolády se balily ručně, některé čokoládovny disponovaly i vlastní tiskárnou, která vyráběla obaly a přímo je na příslušné čokolády nařezala. S expanzí na zahraniční trhy bylo nutné brát v úvahu apetit zahraničního trhu, popřípadě nalézt v cizině vhodná odbytiště. Vyráběly se speciální čokolády například pro francouzský trh, plněné čokolády pro americký trh⁴ a registrovaly se nové ochranné známky čokolád nebo plněných bonbonů.⁵ Mezi hlavní obchodní partnery se řadilo Německo, Rakousko, Spojené státy americké a Francie. V těchto obchodních stycích se vytvořily důležité vazby na zemi odbytu. V praxi to znamenalo, že pro čokoládovny byla stěžejní spolupráce realizována na základě osobních vazeb, částečného zahraničního kapitálu či vzájemné spolupráce se zahraničními čokoládovnami založenými již za Rakousko-Uherska.⁶ Ve druhé polovině 19. století, díky investicím německých kapitalistů, začaly do českých zemí proudit nejen finanční prostředky na rozkvět čokoládového průmyslu, ale také inovace, nové postupy

⁴ *Internetové muzeum čokoládových obalů*, [online] © 2013. [cit. 2013-04-01]. Dostupné z: <http://www.chocozone.net/index.php?action=8&id=249&mode=1&year=year>

⁵ SOA Praha, Čokoládovny, a.s. (1898 - 1991), nezpracovaný fond Orion

⁶ Státní okresní archiv (dále SOkA) Děčín, Okresní úřad Děčín, 1897-1925, inv.č. 398/H, sign. 11/36-384, kart. 593, v archivních materiálech byl přiložen i ceník společnosti Maestraní St. Gallen Switzerland

výroby, znalosti a všeobecně zdokonalení zhotovování čokolády za použití lepších strojů. Čokoládovny se nechávaly inspirovat od zahraniční konkurence, nicméně výrobky určené na export byly ryze originální a české produkce, a to co se do složení čokolády týče, tak do tvarů a příchutí. Obchodní vazby, velikost zahraničního obchodu a jeho proměny v oblasti čokoládového, kakaového a kávového průmyslu, jsou zachyceny v části subkapitoly *Statistika zahraničního obchodu s přihlédnutím k dovozu a vývozu kaka a čokolády*. Dvacátá léta představovala příhodnou dobu pro navázání obchodních vazeb se zahraničím, i když výrobní ceny čokolád byly vysoké. Domácí trh novou čokoládu poptával jako doplnění ke svým tradičním cukrovinkovým pochutinám a umožňoval částečný vstup firem ze zahraničí. Třicátá léta v Československu zmařila existenci několika desítek firem z oblasti čokoládového průmyslu a výroby cukrovinek. Vývoz čokolády do zahraničí zastavila velká hospodářská krize a přední podniky snížily výrobu, popřípadě převzaly malé zkrachovalé firmy.

Káva, čaj, kakao a čokoláda měly v běžném životě obyvatel Československa rozdílné zastoupení. S kávou, respektive s kávovinovými produkty, přicházeli občané do styku několikrát denně. Čaj byl konzumován zřídka, stejně jako čokoláda. Kakao se používalo při pečení. Poslední kapitola disertační práce s názvem *Káva, čaj, kakao a čokoláda očima spotřebitele i výrobce v běžném životě* pojednává o konzumaci těchto komodit v životě občanů a zároveň přináší pohled do zákulisí producentů a provozních kaváren. Čokoládovny, jejich produkty a reklamní strategie zachycuje subkapitola *Nejvýznamnější čokoládové závody a Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek*. V českých zemích mezi nejvýznamnější továrny patřily čokoládovny Rupa, Orion, Zora, Hartwig&Vogel Diana, Jordan&Timaus, Otto Rüger, Velim, Küfferle, Union, Kolinea, Oriental, Jitřenka, Kluge a Hela. Tyto čokoládovny zaměstnávaly dohromady většinu osob pracujících v čokoládovém průmyslu. Na Slovensku se řadily mezi nejvýznamnější společnosti Figaro a Stollwerck. Subkapitola *Krátký pohled do pražských kaváren* je věnována návštěvě kavárenského zařízení. Kavárny, do kterých lidé zavítali, měly zcela odlišnou úlohu, než je tomu v současné době. Kavárenské prostředí v meziválečném období se těšilo oblibě, i přes právní úpravu představující provozní omezení. Zákazníci do kaváren chodili z důvodu získávání informací, navazování společenských kontaktů a setkávání se s přáteli. Káva pro návštěvníky z chudších poměrů představovala náhražku oběda či snídaně. Kavárenské podniky nepředstavovaly sourodé prostředí, ve kterém lidé

vyhledávali kvalitní kávu a dobré pečivo, ale prezentovaly se jako rozdílná zařízení, jež zákazníci vyhledávali dle svého zaměření. V Československu existovala skupina zcestovalých obyvatel, kteří rádi poseděli nad šálkem dobré kávy, na druhé straně lidé o dobrou kávu příliš nestáli. Nevěděli, jak by měla správně chutnat. Pro hlubší analýzu byly v práci zvoleny nejproslulejší pražské kavárny zkoumané doby – kavárna Union, Arco, Lucerna, Piccadilly a Slavia. Tyto kavárny získaly věhlas svým prostředím, vrchním, zásobou aktuálního denního tisku a stálými zákazníky. Mezi stálé hosty (štamgasty⁷) patřili literární umělci, malíři, akademici a herci. Denní doba v kavárnách si žádala své návštěvníky stejně tak, jako si lidé žádali svůj denní tisk. Z pramenů nebylo možné zjistit, vyjma jídelních lístků, jaká káva byla v příslušných kavárnách podávána. Pamětníci kávu rozdělovali na černou a bílou, dále na chutnou a průměrnou. Prezentovaná kapitola vychází z pamětí a dobových reklamních brožur.

⁷ Takovéto označení uvádějí vzpomínky a dobové publikace.

1 K vymezení pojmu střední vrstvy v meziválečném Československu

Společnost tvoří rozdílné sociální skupiny, které se stávají součástí rozhodovacích procesů v ekonomických, politických a kulturních záležitostech. Mezi ústřední otázky patří socioekonomické rozvrstvení obyvatel, působení elit a střední vrstvy.⁸ Rozděluje se na základě sociální stratifikace a člení se „do vrstev s odstupňovaným podílem na statcích, jež jsou ve společnosti ceněny a považovány za nedostatkové.“⁹ Ottův slovník naučný nové doby ji definuje jako „zvanou vyšší společnost, tj. bohaté a sociální prestiží vybavené vrstvy, jejichž způsob života jest vzorem ostatním vrstvám a jež tvoří uzavřený okruh lidí, do něhož jest zvláště ve státech se starou aristokracií a plutokracií těžko se dostat. V sociální filosofii se užívá pojmu lidská společnost jako označení lidstva, lidského rodu. Vývoj pojmu společnosti v dějinách ukazuje vývoj sociálního vědomí a změny sociálních teorií a ideologií, ovládajících určité kulturní okruhy.“¹⁰ Masarykův slovník udává, že lidstvo představuje vyšší typ společnosti. Všechny společnosti v kolektivním smyslu mají jistý účel a funkci, a jejich struktura se touto funkcí a účelem mění. Společnost jako právní útvar v jiném užším pregnantním smyslu představuje spojení dvou nebo více jednotlivců, jehož smyslem je dosahování určitého hospodářského cíle společnou prací a jměním. „Rozoznáváme různé druhy společností, a to podle vytyčeného cíle, prostředků, rozsahu činnosti nebo závázání jmění společnosti i společníků.“¹¹

Charakteristiku vrstev ovlivňuje specifická dobová situace a příslušnost zvláštních podskupin, které jsou součástí dílčí vrstvy. V patrnosti musí být vedeny také dané lokální poměry.¹² Vymezení středních vrstev se nejlépe aplikuje na menší geografické území oddělené logickou hranicí, níž může být oblast města, kraje, regionu, země či státu. Na příkladu meziválečného Československa se práce bude zabývat jeho celým územím a nastíní jednotlivé regionální rozdíly, jakožto odlišnosti mezi českými zeměmi, Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. Tyto difference budou ukázány na konkrétních příkladech z hlediska rozložení příjmů a výdajů obyvatelstva a výše mezd. Práce si klade

⁸ PECKA, E. *Sociologická teorie elity*, ÚSD AV ČR, 1994, srov. s KOUTSKÁ I. Politické elity v Československu 1918-1948, In: *Sěšity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, sv. 20, Praha 1994, s. 13., srov. s DVOŘÁK J. Střední vrstvy z regionu jihozápadních Čech a Národohospodářský sbor jihočeský Praha (1925-1941), In: *Studie k sociálním dějinám*, sv. 10/2, Opava 2002, s. 35

⁹ KELLER, J. *Úvod do sociologie*, Praha, Sociologické nakladatelství, 1995, s. 172

¹⁰ Ottův slovník naučný nové doby, sv. VI., 1940, v Praze, s. 227-8

¹¹ Masarykův slovník naučný: *lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*, díl 6 (R-S), 1932, s. 87

¹² TURKOVÁ, M. Tovární dělníci – střední vrstva malého města?, In: *Studie k sociálním dějinám*, sv. 10 (2002), s. 23

základní otázku, na kterou dle analýzy a sběru dat odpovídá. Kdo patřil do středních vrstev a jak početné střední vrstvy v Československu byly?

Terminologie vymezující pojem střední vrstvy se v jednotlivých evropských jazycích označuje různě. Koncept není totožný ve stejném časovém období ve všech částech Evropy. Rozdílné pojetí označuje střední vrstvu ve Francii, Británii, Německu, SSSR, Polsku či Československu.¹³ V Německu¹⁴ označení sahá od měšťanské společnosti přes střední vrstvu obyvatel a buržoazii až po občanskou společnost. V Československu spadalo do střední vrstvy měšťanstvo, které postupně vzniklo z rodin bohatých rolníků a živnostníků. Jürgen Kocka ji definuje jako osoby samostatně výdělečně činné (podnikatele, rentiéry, lékaře, právníky, duchovní a další), na základě atributů určujících střední vrstvu na konci devatenáctého a na počátku dvacátého století. Dále ji doplňuje o skupinu občanů, která se podílela na rozvoji vzdělání společnosti (akademici pracovníci, státní úředníci).¹⁵

Vymezení pojmu střední vrstvy představuje komplexní analýzu v problematice občanské společnosti. V meziválečném Československu zahrnuje občany střední vrstvy městského obyvatelstva a některé skupiny státních zaměstnanců (konkrétněji zaměstnanců veřejných institucí), mezi něž se řadí mimo jiné také vojáci z povolání, policisté a klérus. Střední vrstvu tvořili státní zaměstnanci – úředníci, učitelé, poštovní, vojáci, politici, zaměstnanci v dopravě a v prosperujících podnicích. Mezi občanskou společnost náleželo duchovenstvo, tvůrčí inteligence, politické elity, státní zaměstnanci, střední rolnictvo, představitelé svobodných povolání, živnostníci, střední a drobní podnikatelé, management průmyslu a technická inteligence.¹⁶ Hlavním cílem této kapitoly je ukázat na základě vymezení příjmů a vydání obyvatelstva dle tříd povolání skutečnou střední vrstvu v meziválečném Československu.

České země patřily k západoevropskému kulturnímu okruhu, vystřídal se v nich čtyři západoevropské ideologie – křesťanství, liberalismus, nacionalismus, socialismus. Ostatní výtvořily přejímaly též ze západní Evropy, a díky geografické poloze byly předurčeny k technickému, ekonomickému, sociálnímu a kulturnímu opožďování

¹³ Francouzská střední vrstva se nazývá bourgeoisie, německá Bürgertum, italská borghesia, polská Mieszczaństwo, ruská mescane.

¹⁴ Wirtschafts a Bildungsbürgertum, resp. Bildungskleinbürgertum (maloměstská vrstva vzdělaných). PAVELČÍKOVÁ N. Zánik středních vrstev v českých zemích. Poznámky k procesu likvidace středních vrstev totalitárními režimy dvacátého století, s. 46, In: *Studie k sociálním dějinám*, sv. 10/2, Opava 2002

¹⁵ KOCKA, J. The Middle Classes in Europe, In: *The Journal of Modern History*, Vol. 67, No. 4, 1995, s. 783

¹⁶ Tamtéž, s. 785

ve srovnání s vyspělou západní kulturou. Od začátku 20. století je možné zařadit kvalifikované dělnictvo k prakticko-pragmatickému myšlení, které se objevovalo v 19. století u řemeslníků, a podíl středních vrstev v populaci se mohl zvýšit na 35 procent. V polovině 19. století bylo běžné, že v malých městech nebo na vesnicích se živnostníci nebyli schopni uživit jednou profesí. Tradovalo se předání živnosti z otce na syna či sociální pozice u sedláků, řemeslníků, podnikatelů, inteligence a v dalších skupinách obyvatelstva. Inteligence a nižší státní úředníci museli živit rodinu částečně z vedlejšího příjmu. České země se na konci 19. století potýkaly s pomalými změnami sociálních funkcí, slabou poptávkou po službách, nízkou úrovní specializace, nedostatečnou produktivitou neodborné práce, chabou kvalitou výrobků, zboží a služeb. Hlavní příčinou bylo, že jediná profese neuživila rodinu.¹⁷

Obecné rysy střední vrstvy udávají preferované hodnoty obyvatelstva, jejich mentalitu a způsob života pro ně specifický. Střední vrstva se řadí k takovému způsobu života, pro který je charakteristickým rysem dopřát si více než běžný standard. Lidé ze středních vrstev musí pracovat z důvodu vydělávání finančních prostředků na živobytí, ale na druhé straně mohou z vydělaných peněz spořit. Do střední vrstvy se řadí osoby, které vlastní byt či dům nebo si mohou dopřát lepší bydlení v nájmu, jejich děti dostanou kvalitní vzdělání a pro střední vrstvu je v období první republiky charakteristické, aby muž uživil rodinu ze svého platu rodinu. Není potřeba podpor a ani práce ženy a dětí.¹⁸

Samotným problémem se jeví pojetí střední vrstvy jako takové. Vymezení pojmu střední vrstvy v meziválečném Československu představuje cenný výzkum, kterému moderní česká literatura nevěnuje příliš pozornost. Určit přibližný počet občanů na základě dostupných statistických údajů v meziválečném Československu není snadné. Státní úřad statistický se této problematice nevěnoval. Ve statistických ročenkách uvádí počet úředníků, vojáků, zemědělců, dělníků a dalších povolání. Počet osob je rozdělen dle velikosti statku (zemědělci) nebo názvu pozice (policie, úředníci). Z těchto dat vychází analytická práce pana profesora Zdenka Kárníka, který odhaduje velikost středních vrstev na 45 procent obyvatel. Autorka článku přichází s odlišnou metodou vymezení počtu osob. Dle Zdenka Kárníka jsou jádrem středních vrstev zaměstnanci ve veřejném sektoru. Střední vrstvě připisuje významnou úlohu pro celou společnost, jelikož výsledky parlamentních

¹⁷ MATĚJČEK, J. Dlouhodobé tendence a tempa vývoje profesní, sociální a osobnostní kultivace v českých zemích v 19. a 20. století, In: *České země a moderní dějiny Evropy*, Studie k dějinám 19. a 20. století, 2010, s. 138-9

¹⁸ KELLER, J. *Vzestup a pád středních vrstev*, Praha, Sociologické nakladatelství, 2000, s. 11

voleb v období první republiky byly ovlivněny úlohou střední vrstvy společnosti a jejich politickými reprezentanty.¹⁹ Zdeněk Kárník označuje střední vrstvy za kvartér prezentovaný vybranými úředníky, zřizenci a dělníky. Do kvartéru zařadil údaje z terciéru, za který označuje obchod, dopravu a materiální služby.

Tabulka 1: Rozdělení kvartéru (1930)

Kvartér	Celkem osob absolutně	%					
		Osob v % z celku	samostatných	úředníků	zřizenců	dělníků	celkem
Veřejná služba	886 000	6	7,3	45	24,2	23,5	100
Domácí služby	2 77 000	1,9	-	0,1	0,6	99,3	100
Ostatní	1 454 000	9,9	85,8	0	0,1	14,1	100
Celkem	2 617 000	17,8	-	-	-	-	100

Pramen: KÁRNÍK, Z. K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy, In: *Studie k sociálním dějinám*, sv. 10 (2002), s. 123

Do veřejné služby náleží nejvíce příslušníků kvartéru (přes 50 procent) – zaměstnanci městských a státních institucí, soudci. Nejpočetnější zastoupení tvořili učitelé, vojsko, vojenští lékaři, sanitáři, gážisté a kategorie svobodných povolání (advokáti, notáři, umělci). V oblasti domácí služby působili komorníci, služky a zahradníci. Do skupiny ostatní se řadili nádeníci a dělníci bez bližší specifikace, dělníci na odpočinku, rentiéři, penzisté a soukromníci.²⁰

Tabulka 2: Poměr k povolání u obyvatelstva republiky Československé dle tříd povolání (1921)

	VČ	PČ	DS	BÚ	Σ	BP	SBP	P	N	Σn	%
A	1808867	616034	34006	0	2458907	2927136	0	0	2927136	5386043	39,5
B	2195733	16369	47645	0	2259747	2341351	0	0	2341351	4601098	33,8
C	587049	17337	55829	0	660215	791340	0	0	791340	1451555	10,7
D	292424	255	36526	0	329205	294655	0	126752	421407	750612	5,5
E	138745	981	23398	15511	178635	546642	589675	108912	1245229	1423864	10,5
Úhrn	5022818	650976	197404	15511	5886709	6901124	589675	235664	7726463	13613172	100
%	36,9	4,8	1,5	0,11	43,2	50,7	4,3	1,8	56,8	-	100

Legenda: A: Zemědělství, lesnictví, rybářství, B: Průmysl a živnosti, C: Obchod a peněžnictví, doprava, D: Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání, vojsko, E: Samostatně vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu a jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání; VČ – Výdělečně činní, PČ – Pomáhající členové rodiny, DS – Domácí služebnictvo, BÚ – V povolání činní bez údaje povolání, Σ – Obyvatelstvo vydělávající celkem, BP – Příslušníci bez vlastního povolání, SBP – Samostatní bez povolání, P – Připravující se k povolání, N – Nevydělávající

Pozn.: Celkem: 13 613 172 osob

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., Praha: Státní úřad statistický 1932, s. 16

Přihlédneme-li ke statistickým údajům z roku 1921, které přispívají ke konkrétnější stratifikaci společnosti z hlediska tříd povolání, můžeme vidět, že výdělečně činní tvoří z celkového počtu 13 613 172 osob téměř 37 procent, pomáhající členové jsou zastoupeni ze 4,8 procent, na domácí služebnictvo připadá 1,5 procenta a úhrnem je vydělávající

¹⁹ KÁRNÍK, Z. K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy, In: *Studie k sociálním dějinám*, sv. 10 (2002), s. 123

²⁰ Tamtéž, s. 124

obyvatelstvo zastoupeno ze 43,2 procent. Ostatních 56,8 procent přísluší nevydělávajícím občanům. Dle tříd povolání se jeví jako nejvíce zastoupený sektor zemědělství, lesnictví a rybářství (18 procent činných, 39,5 procent příslušných), druhým je sektor průmyslu a živností (16,6 procent činných, 33,8 procent příslušných). Státní a veřejná služba, stejně jako obchod a peněžnictví, tvoří menšinu. Oba sektory vykazují úhrnem 989 420 osob, pouhých 7,8 procenta činných, příslušných 16,2 procent.

Obdobné hodnoty ukazuje rozvrstvení občanů dle sociální kategorie z roku 1921. Samostatně výdělečně činní jsou zastoupeni z 38,2 procent, 7 procent tvoří samostatní bez povolání, úředníci prezentují pouhých 5,9 procent, naopak dělníci zaujímají početnou skupinu s celými 45 procenty, na domácí služebnictvo připadají 2,1 procenta a 1,8 procent osob se připravuje k výkonu povolání.

Tabulka 3: Sociální kategorie veškerého obyvatelstva republiky Československé dle jednotlivých tříd povolání (1921)

Sociální kategorie	A	B	C	D	E	Úhrn	%
SVČ	3 573 055	973 734	487 061	48 247	120 911	5 203 008	38,2
SBP	0	0	0	0	950 026	950 026	7
Ú	41 123	158 157	237 918	360 836	453	798 487	5,9
D	1 737 859	3 421 562	670 747	169 897	128 712	6 128 777	45
DS	34 006	47 645	55 829	36 526	114 222	288 228	2,1
P	0	0	0	135 106	109 540	244 646	1,8
Úhrn	5 386 043	4 601 098	1 451 555	750 612	1 423 864	13 613 172	100
%	39,6	33,8	10,7	5,5	10,5	100	-

Legenda: A: Zemědělství, lesnictví, rybářství, B: Průmysl a živnosti, C: Obchod a peněžnictví, doprava, D: Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání, vojsko, E: Samostatně vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu a jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání; SVČ – Samostatní výdělečně činní (i nájemci), SBP – Samostatní bez povolání, Ú – Úředníci, D – Dělníci, DS – Domácí služebnictvo, P – Připravující se k povolání

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 17; srov. s DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa*

Tabulka 4: Obyvatelstvo dle poměru k povolání, v kombinaci s třídou povolání (1930)

	Obyvatelstvo vydělávající				Obyvatelstvo nevydělávající				A*	%
	VČ	PČ	DS	Σ	BP	SBP	P	Σn		
A	1 672 864	1 001 769	15 564	2 690 197	2 411 417	0	0	2 411 417	5 101 614	34,6
B	2 501 644	22 458	49 546	2 573 648	2 573 289	0	0	2 573 289	5 146 937	35
C	804 817	44 462	68 413	917 692	990 839	0	0	990 839	1 908 531	13
D	356 789	724	41 822	399 335	366 231	0	143 738	509 969	909 304	6,2
E	132 848	920	797	134 565	49 249	0	0	49 249	183 814	1,2
F	105 867	1265	27 315	134 447	526 072	669 121	149 696	1 344 889	1 479 336	10
Úhrn	5 574 829	1 071 598	203 457	6 849 884	6 917 097	669 121	293 434	7 879 652	14 729 536	100
%	37,8	7,3	1,4	46,5	47	4,5	2	53,5	100	-

Legenda: A: Zemědělství, lesnictví, rybářství, B: Průmysl a živnosti, C: Obchod a peněžnictví, doprava, D: Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání, vojsko, E: Domácí a osobní služby; F: Jiná povolání, bez údaje povolání; VČ – Výdělečně činní, PČ – Pomáhající členové rodiny, DS – Domácí služebnictvo, Σ – Obyvatelstvo vydělávající celkem, BP – Příslušníci rodiny bez vlastního povolání, SBP – Samostatní bez povolání, P – Připravující se k povolání, Σn – Obyvatelstvo nevydělávající celkem, A* – K povolání příslušných absolutně, % – Podíl osob k povolání příslušných
Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 20; srov. s DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa*

Sčítání obyvatelstva v roce 1930 s sebou přineslo nové údaje o sociální stratifikaci v poměru k roku 1921. Během dvacátých let se snížil podíl obyvatel příslušných k zemědělství, lesnictví a rybářství na 34,6 procent a stoupl počet občanů příslušných k průmyslu a živnostem na 35 procent, výrazně se zvýšil podíl osob příslušných k obchodu, peněžnictví a dopravě na 13 procent, příslušní ke státní správě se ustálili na 6,2 procentech.

V roce 1930 podíl samostatně výdělečně činných poklesl na 35 procent aktivně pracujících obyvatel a dělníci tvořili necelých 40 procent. Zvýšil se počet obyvatelstva zaměstnaných jako úředníci na 7,3 procenta a statistika evidovala novou kategorii zřízenců s podílem 7,5 procenta. Nejvíce samostatně výdělečně činných vykazovalo zemědělství, dělníci našli zastoupení v oboru průmyslu a živností.

Tabulka 5: Obyvatelstvo dle tříd povolání, v kombinaci s postavením v povolání (1930)

Skupina, třída povolání	V povolání činní								%
	samostatní	nájemníci	úředníci	zřízenci	dělníci	učedníci	nádeníci	celkem	
A	879 406	7 591	12 846	23 134	475 568	2 805	271 514	1 672 864	25,6
B	310 380	2 020	118 241	117 123	1 659 038	184 002	110 840	2 501 644	38,2
C	217 846	7 302	141 690	249 087	149 788	30 549	8 555	804 817	12,4
D	28 987	121	202 893	98 249	167 130	1 839	1 308	500 527	7,7
E	13 527	67	205	1 324	104 363	13 353	9	132 848	2
F	823 708	3	16	380	43 211	0	57 366	924 684	14,1
Celkem	2 273 854	17 104	475 891	489 297	2 599 098	232 548	449 592	6 537 384	100
%	34,8	0,3	7,3	7,5	39,7	3,5	6,9	100	-

Legenda: A: Zemědělství, lesnictví, rybářství, B: Průmysl a živnosti, C: Obchod a peněžnictví, doprava, D: Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání, vojsko, E: Domácí a osobní služby; F: Jiná povolání, bez údaje povolání; VČ – Výdělečně činní, PČ – Pomáhající členové rodiny, DS – Domácí služebnictvo, Σ – Obyvatelstvo vydělávající celkem, BP – Příslušníci rodiny bez vlastního povolání, SBP – Samostatní bez povolání, P – Přípravující se k povolání, Σn – Obyvatelstvo nevýdělavající celkem, A – K povolání příslušných absolutně

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 15

Zdeněk Deyl srovnává absolutní počet obyvatel k povolání příslušných pro období 1921 a 1930. Kategorii zřízenců řadí automaticky mezi dělnickou třídu, a z tohoto důvodu značně narost počet občanů v rámci dělnické třídy.

Avšak, jak bude podrobněji ukázáno v následující kapitole, není možné striktně přiřadit rodiny zřízenecké k rodinám dělnickým. Autorka se přiklání k tvrzení, že zřízenci tvoří skutečně samostatnou kategorii a dle rozložení příjmů a vydání nespádají pod dělnickou třídu, ale ani nedosahují na příjmy úředníků. Stojí na pomezí těchto dvou sociálních skupin obyvatelstva, proto je není možné k dělnické třídě přiřadit.

Tabulka 6: Sociální struktura obyvatel v Československu (1921, 1930)

Sociální skupina	Absolutně	
	1921	1930
Samostatní (výdělečně činní a samostatní bez povolání)	6 129 743	6 331 027
Nájemci	53 291	53 427
Úředníci	798 487	920 206
Dělnická třída (včetně zřízenců)	6 417 005	7 424 876
<i>Z toho: Dělníci</i>	4 719 786	4 628 203
<i>Zřízenci</i>		1 208 588
Uční	244 028	233 856
Nádeníci	1 164 963	967 755
Samostatně vykonávané domácí služby	90 824	183 017
Služebnictvo bydlící u zaměstnavatele	197 404	203 457
Celkový počet obyvatel	13 613 172	14 729 536

Pramen: DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa*, Praha 1985. s. 190.

Výdělečně činní prezentují jádro společenské skupiny, ke které patří mimo jiné pomáhající členové rodiny a také ostatní rodinní příslušníci. Pokud připočteme tyto osoby, je možné rozčlenit veškeré obyvatelstvo dle hlavních sociálních kategorií na samostatné, úředníky, dělníky, domácí služebníky a na od povolání zdržené. Bez zřetele na to, zda k nim náleží buď svou výdělečnou činností vlastní, nebo činností svého živitele. Ke státním zaměstnancům se řadili také příslušníci armády a policie.

Tabulka 7: Počet zaměstnanců v armádě a na policii (1930)

Kategorie	Počet zaměstnaných
Armáda – generálové	111
Plukovníci	337
Důstojníci	10 079
Poddůstojníci	8 815
Policie – uniformovaná	5 895
Neuniformovaná	940
Zaměstnanci policejních ředitelství	808
Četnictvo	12 346

Pramen: KÁRNÍK, Z. *K úloze středních vrstev v éře první republiky*. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy, s. 127

Země tvořící Československo čítaly v roce 1921 celkem 13 612 424 obyvatel, při druhém sčítání lidu v roce 1930 činil nárůst na 14 729 536 obyvatel. Za celé meziválečné období jsou k dispozici data z let 1921 a 1930, jelikož sčítání obyvatel prováděl Státní úřad statistický jednou za deset let. Počet občanů Československa se zvyšoval přirozeným přírůstkem. Ve třicátých letech zahrnuly sousední státy do svých zákonů omezenou možnost přijímat cizince z okolních zemí, a tak rostoucí populace v Československu jen těžko hledala zaměstnání. Další sčítání lidu se již neuskutečnilo z důvodu vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, Slovensko utvořilo svůj vlastní stát a vypukla druhá světová válka.

Movitější skupinu obyvatel představovali státní a veřejní úředníci. Stát se upínal více k regulaci, a kontroly ekonomiky díky povinné kartelizaci. Systém státních podpor na příslušné ekonomické aktivity byl složitý. Díky rozvoji techniky a modernizaci se zvýšila poptávka po řidičích tramvají a městských autobusů a policistů, kteří řídili dopravu. Po roce 1925 poklesl počet státních zaměstnanců z 316 600 na 279 400 a v roce 1930 tvořil podíl této vrstvy ve společnosti 17,2 procenta, z čehož 6,3 procent byli úředníci, 8,2 procent zřízenci, 2,7 procent penzisté. Mezi střední vrstvu se počítali faráři, státní a ústavní lékaři, soudci, kněží, novináři, umělci, profesori a učitelé. Privilegovaného postavení dosahovali úředníci státní správy, kteří tvořili malou část státních zaměstnanců (v roce 1937 pouze 68 400 osob z celkových 326 500 státních zaměstnanců). Počet obyvatel činných ve svobodných povoláních všech kategorií²¹ dosahoval v Československu v roce 1930 na 58 300 osob.²²

Roku 1921 reprezentovalo 798 487 obyvatel sociální skupinu úředníků. Na prvním místě se držely obory veřejné správy, úředníci z oblasti průmyslu a živností, obchodu, peněžnictví, dopravy, svobodných povolání a zemědělství. Nejpočetnější skupinu prezentovali úředníci v podnikové sféře, ve veřejné správě a technická inteligence. Mezi střední vrstvy dle Zdeňka Deyla patřili pedagogové, duchovní, lékaři, spisovatelé, advokáti a umělci. Nové střední vrstvy se po roce 1918 rychle rozvíjely díky státněpolitickým změnám, rozkvětu podniků a vývoji techniky. Zvyšoval se počet pracovníků vědy, osvěty, zdravotnictví, stoupal počet osob zaměstnaných v aparátech politických stran, družstev a organizací. V roce 1930 k této vrstvě příslušelo 920 206 osob (475 891 úředníků a 444 315 zřízenců).²³

Tabulka 8: Národnostní složení obyvatelstva v českých zemích (1921, 1930)

Národnost	1921	1930
Československá	67,71	69,02
Německá	30,6	29,58
Maďarská	0,07	0,11
Židovská	0,36	0,35
Polská	1,03	0,87
Ruská	0,33	0,21
Jiná	0,10	0,11

Pramen: MACHAČOVÁ J., MATĚJČEK J., *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918-1938*, Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1999, s. 111

²¹ Osoby zaměstnané v advokacii, pojišťovnictví, inteligence ve vědeckých institucích.

²² KÁRNÍK, Z. *K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy*, s. 124-5, s. 129

²³ DEYL, Z. Demografický vývoj a profesní, národnostní a sociální složení obyvatelstva. In: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. sv. 3, období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945* / Praha: Karolinum, 1995, s. 40

Národnostní rozdíly mezi platy Čechů, Němců, Slováků, Poláků, Maďarů a Rusínů se neevidovaly, přesto práce uvádí pro upřesnění přehled národnostního složení obyvatelstva v českých zemích v roce 1921 a roku 1930. Prameny a odborné publikace se při prezentování jednotlivých národností nepatrně rozcházejí, nicméně shodují se v majoritním zastoupení české národnosti a přibližně třetinovém podílu národnosti německé.

Zde můžeme vidět dle statistických dat národnostního složení obyvatelstva v českých zemích z roku 1921 drobné početní odchylky, základem ale zůstává nejpočetnější skupina českého a následně německého obyvatelstva.

Tabulka 9: Národnostní složení obyvatelstva v českých zemích (1921)

Země	Češi	Němci	Maďaři	Rusové	Židé	Cizinci	Celkem
Čechy	4 382 788	2 173 239	-	-	-	93 757	6 670 582
Morava	2 048 426	547 604	-	-	-	93 757	2 662 884
Slezsko	296 194	252 365	-	-	-	49 530	672 268
Slovensko	2 013 792	139 900	637 183	85 644	70 529	42 313	3 00 870
Podkarpatská Rus	19 737	10 460	102 144	372 884	80 059	6760	606 568
Celkem	8 760 937	3 123 568	745 431	461 849	180 855	238 808	13 613 178
Celkem v %	64,3	22,9	5,47	3,39	1,32	1,75	100

Pramen: *Ottův slovník naučný nové doby*, sv. II, nakladatelství J. Otto společnost s r. o. v Praze, s. 1082-3

Tabulka 10: Národnosti československých státních příslušníků (1921)

Země	Češi	Němci	Maďaři	Rusové	Židé	Jiné	Celkem
Čechy	4 382 816	2 173 239	5 476	2 007	11 251	2 064	6 576 856
Morava	2 048 398	547 604	534	976	15 335	3 561	2616408
Slezsko	298 864	252 465	94	338	3 681	70 423	625865
Slovensko	2 012 583	139 885	634 844	85 628	70 522	12 617	2956079
Podkarpatská Rus	19 775	10 326	103 690	372 500	79 715	11 725	597731
Celkem	8 762 436	3 123 519	744 638	461 449	180 504	100 390	13372936
Celkem v %	65,5	23,4	5,6	3,4	1,3	0,8	100

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 11

Odlišné zastoupení vrstev obyvatelstva se vyskytovalo v Čechách, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Z národnostního hlediska nejpočetnější slupinu mezi průmyslovými dělníky představovali Němci, Češi a Poláci. Na 1 000 obyvatel v roce 1930 se evidovalo v oblasti průmyslového dělnictva 199,4 Němců, 162,8 Čechů, 55,5 Slováků, 189,5 Poláků, 16,9 Rusínů, 47,2 Maďarů a 33 Židů.²⁴

V roce 1922 se zahájila poválečná racionalizace výroby, dělníci získávali kvalifikaci a nastávalo zprofesionalizování populace. Na konci 19. století se zlepšovalo školství a vyvrcholením předválečné prosperity se uskutečňovala technizace v rámci běžného

²⁴ DEYL, Z. *Demografický vývoj a profesní, národnostní a sociální složení obyvatelstva*, 1995, s. 40

života. I přes veškerou snahu, která s sebou přinášela stavební boom a technologický pokrok, české země stále zaostávaly za západní Evropou.²⁵

Po válce se Československo potýkalo s krizí. V lednu roku 1923 dosáhla krize vrcholu a nezaměstnanost se pohybovala na půl milionové hranici. Následně se začal počet nezaměstnaných postupně snižovat. Polovina dvacátých let s sebou přinesla hospodářský růst, díky němuž poklesla nezaměstnanost a velikost státního dluhu se stabilizovala.²⁶

Statistická příručka republiky Československé udává rozdělení obyvatelstva dle tříd, které přináší pohled na rozložení pracovních sil do primárního, sekundárního a terciálního sektoru. Statistiky obsahují drobné součtové chyby, přesto přináší dobový pohled na pracovní zařazení obyvatelstva.²⁷ Statistika z roku 1930 ukazuje preciznější členění společnosti dle tříd povolání. Skupina A – Zemědělství, lesnictví a rybářství zaznamenala od roku 1921 do roku 1930 pokles pracovní síly téměř o pět procent. Tento přirozený vývoj, ve kterém se snižuje podíl obyvatel pracujících v zemědělství, a navyšuje se podíl osob zaměstnaných ve službách, se projevil také v Československu. Stoupl počet obyvatel zaměstnaných ve třídě B – Průmysl a živnosti výrobní a třídě C – Obchod, peněžnictví a doprava. Snižování počtu zaměstnanců v zemědělství a zvyšování pracujících ve výrobní třídě a dopravě bylo následkem technologického pokroku a modernizace.

Tabulka 11: Obyvatelstvo dle tříd povolání v Československu (1921, 1930)

Třídy povolání	1921		1930	
	Absolutní vyjádření	%	Absolutní vyjádření	%
A. Zemědělství	5 384 787	39,6	4 859 227	33
<i>Lesnictví a rybářství</i>	-		242 387	1,6
B. Průmysl a živnosti výrobní	4 552 398	33,4	5 146 937	34,9
C. Obchod a peněžnictví	787 293	5,8	1 094 063	7,4
<i>Doprava</i>	658 683	4,87	814 468	5,5
D. Veřejná služba a svob. povolání	764 152	5,6	715 841	4,9
<i>Vojsko</i>	-		193 463	1,3
<i>E. Domácí a osobní služby</i>	-		183 814	1,2
F. Jiná povolání	1 465 111	10,8	127 271	0,9
<i>Osoby bez údaje povolání</i>	-		207 165	1,4
Celkem	13 612 424	100	14 729 536	100

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 14; *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 20

²⁵ MATĚJČEK, J. *Dlouhodobé tendence a tempa vývoje profesní, sociální a osobnostní kultivace v českých zemích v 19. a 20. století*, 2010, s. 143

²⁶ KÁRNÍK, Z. *Malé dějiny československé (1867 - 1939)*. Praha: Dokořán, 2008, s. 90

²⁷ *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, *Statistická ročenka republiky Československé 1937*

Podrobnější přehled o rozložení tříd dle povolání ukazuje, že nejvyšší podíl činných obyvatel v zemědělství se vyskytoval v Podkarpatské Rusi a následně na Slovensku. Zajímavým je srovnání mezi počtem příslušných a činných v jednotlivých zemích Československa. Přihlédneme-li bez ohledu na třídu povolání k celkové sumarizaci počtu pracujících a k nim patřících rodinných příslušníků, vidíme, že tento počet je pro jednotlivé země Československa diametrálně odlišný. V Čechách tvořili činní téměř 51 procent osob z celkového počtu příslušných, na Moravě a ve Slezsku to bylo nepatrně méně, avšak stále nad celorepublikovým průměrem, 48,4 procent. Na Slovensku můžeme pozorovat počet činných na 42,6 procentech, o osm procent méně než v českých zemích, a v Podkarpatské Rusi byl tento podíl necelých 38 procent. Celorepublikový průměr dosahoval na 48 procent. Statistiky nevysvětlují příčinu rozdílu mezi regiony, ale můžeme odvodit, proč byl počet činných na Slovensku a v Podkarpatské Rusi výrazně nižší, než v českých zemích. Příčinu hledejme ve dvou důvodech. Tím prvním byla vyšší porodnost ve východní části Československa, která s sebou přinesla vyšší počet nepracujících dětí. Druhým důvodem je nepochybně vyšší nezaměstnanost a nemožnost sehnat trvalou práci.

Tabulka 12: Obyvatelstvo jednotlivých zemí republiky Československé dle tříd povolání (1921)

	Čechy		Morava a Slezsko		Slovensko		P. Rus		Celkem	
	Příslušní	Činní	Příslušní	Činní	Příslušní	Činní	Příslušní	Činní	Příslušní	Činní
A	1 980 368	961 339	1 176 122	560 207	1 818 848	751 778	410 705	151 577	5 386 043	2 424 901
B	2 734 344	1 367 666	1 272 462	593 125	530 192	227 196	64 100	24 115	4 601 098	2 212 102
C	833 695	363 962	343 992	139 527	230 638	87 336	43 230	13 561	1 451 555	604 386
D	398 373	219 197	178 258	98 707	148 007	87 182	25 974	14 345	750 612	419 431
E ₁	79 988	52 063	36 039	23 346	47 051	23 587	9 926	4 315	173 004	103 311
E ₂	643 814	430 481	328 279	198 246	226 134	101 741	52 633	20 045	1 250 860	750 513
Σ	6 670 582	3 394 708	3 335 152	1 613 158	3 000 870	1 278 820	606 568	227 958	13 613 172	6 514 644
%	-	50,9	-	48,4	-	42,6	-	37,6	-	47,8

Legenda: A: Zemědělství, lesnictví, rybářství, B: Průmysl a živnost, C: Obchod a peněžnictví, doprava, D: Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání, vojsko, E₁: Samostatně vykonávané domácí služby, námezdné práce střídavého druhu; E₂: Jiná povolání, bez povolání a bez údaje povolání; Σ – Úhrnem, % – podíl činných osob

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 14

Výrazná odlišnost ve složení obyvatel byla patrná mezi českými zeměmi, Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. České země se stávaly více průmyslové, rozvíjela se doprava a obchod, snižoval se počet obyvatel zaměstnaných v zemědělství. Na Slovensku pracovala v roce 1930 převážná část obyvatelstva v zemědělství a necelou jednu pětinu občanů tvořili zaměstnanci v průmyslu. Podkarpatská Rus představovala zemi, v níž tvořili pracující v zemědělství, bez velkých změn v porovnání s roky 1921 a 1930, 67 procent obyvatelstva. Procentuální vyjádření počtu zaměstnaných ve vojsku vzhledem

k populaci, stejně jako počtu zaměstnanců státní správy, se ve všech uvedených zemích téměř shodovalo a nepatrně se zvyšovalo.

Jak ukázaly údaje o počtu činných a příslušných jednotlivých zemích Československa, můžeme z tohoto ukazatele odvodit, že rodiny v Čechách a dále na Moravě a ve Slezsku, vlastnily vyšší disponibilní důchod než rodiny na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Takto můžeme uvažovat bez ohledu na preference spotřebitele či znalost životní úrovně. V absolutním vyjádření dle podílu počtu příslušných a činných vidíme, že na Slovensku a v Podkarpatské Rusi připadalo na jednoho činného více osob, což značilo pokles důchodu na hlavu.

Nejpočetnější skupinu závodů do 5 ha o celkovém počtu 1 168 205 statků vlastnili drobní rolníci a závody zaměstnávaly 1 855 280 osob z vlastní rodiny. Roku 1930 tvořilo ze všech 720 007 živnostenských závodů 642 505 podniků (89,24 procent) ve skupině do 5 činných osob. V kategorii od 6 do 20 zaměstnaných vedly statistiky 51 540 závodů. Ve skupině 50 a více činných osob se evidovalo 6 564 závodů. Téměř polovinu (47 procent) dělníků v živnostenských závodech průmyslového typu zaměstnávaly podniky do 50 zaměstnanců.²⁸

Tabulka 13: Přehled vývoje povolání obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, v procentech (1931)

Země	Rok	A	B	C ₁	C ₂	D ₁	D ₂	E+F
Čechy	1930	24,06	41,78	8,91	6,18	5,13	1,19	12,75
	1921	29,69	40,55	6,87	5,58	4,95	1,13	11,23
	1910	32,28	40,70	6,5	5,15	4,78	0,68	9,91
	1900	35,68	39,89	6,13	3,57	4,02	0,73	9,98
	1890	40,64	38,46	5,54	2,82	3,66	0,66	8,22
Morava a Slezsko	1930	28,56	40,82	6,67	5,46	4,64	1,31	12,54
	1921	35,27	37,79	5,3	4,97	4,39	1,05	11,23
	1910	38,57	37,22	5,11	4,33	4,32	0,69	9,76
	1900	43,76	34,98	4,72	2,68	3,52	0,79	9,55
	1890	48,17	33,41	4,47	2,08	3,15	0,70	8,02
Slovensko	1930	56,82	19,07	5,44	4,73	4,69	1,62	7,63
	1921	60,63	17,43	4,14	3,53	3,58	1,43	9,26
Podkarpatská Rus	1930	66,29	11,94	5,73	3,18	4,15	1,06	7,65
	1921	67,63	10,41	4,66	2,47	3,23	1,12	10,48
ČSR	1930	34,64	34,94	7,43	5,53	4,86	1,31	11,29
	1921	39,56	33,44	5,78	4,84	4,44	1,18	10,76

Legenda: A: Zemědělství, lesnictví, rybářství, B: Průmysl a živnosti, C₁: Obchod a peněžnictví, C₂: doprava, D₁: Státní a jiná veřejná služba, svobodná povolání, D₂: vojsko, E: Domácí a osobní služby; F: jiná povolání, bez údaje povolání

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé* 1936, s. 10

²⁸ DEYL, Z. Demografický vývoj a profesní, národnostní a sociální složení obyvatelstva, 1995, s. 40

Převažovaly malé zemědělské usedlosti a osoby činné v oblasti zemědělství vlastnily rodinné zemědělské podniky či usedlosti v méně průmyslových regionech, kterými bylo Slovensko a Podkarpatská Rus. Během dvacátých let se zvyšovala urbanizace. Počet obyvatel v hlavním městě Praze dosahoval bezmála 830 000 osob v roce 1930²⁹ a ve srovnání s čítáním lidu roku 1921 se zvýšil o 25 procent.

Po sčítání lidu v roce 1921 rozeznávala statistika tři sociální třídy.³⁰ První formovali držitelé výrobních prostředků (kapitálu). Tyto osoby se řadily k živnostníkům a statistika k nim přičítala rodinné příslušníky. Další skupinu představovaly námezdní síly vykonávající duševní práci, dále to byli úředníci, zřízenci a rodinní příslušníci. Poslední skupinu znázorňovala dělnická třída a námezdní pracovníci ručně pracující.

Tabulka 14: Charakteristika sociálního složení obyvatelstva (1921)

Složení obyvatelstva	Počet obyvatelstva	%
Dělnictvo	6 128 777	48,14 %
Z toho: dělníci z odvětví průmyslu, zemědělství, řemesel, lesnictví, dopravy a obchodu	3 440 024	
Domácí služebníci	288 228	
Dělníci ve vojsku a v ústavách	*	
Samostatně výdělečně činní	5 149 717	38,22 %
Samostatní bez povolání	950 026	
Nájemci	53 291	5,23 %
Soukromníci, rentiéri, osoby bez povolání	*	

Pozn.:* neuvedeno

Pramen: DEYL, Z., Demografický vývoj a profesní, národnostní a sociální složení obyvatelstva. In: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, sv. 3, období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945 / Praha: Karolinum, 1995 s. 39

Zdeněk Kárník určuje velikost středních vrstev v Československu k roku 1930 v procentech následujícím způsobem. V zemědělství vymezuje (i) statky o rozloze 5 až 20 ha na 5,67 procent, respektive o rozloze 2 až 20 ha na 12,24 procent, (ii) výrobní živnosti na 5,2 procent, (iii) střední vrstvu terciéru na 15,1 procent, (iv) střední vrstvu kvartéru na 19,1 procent. V celkovém vyjádření 44,97 procent, respektive 51,54 procent, obyvatelstva náleželo dle výše uvedeného klíče ke středním vrstvám. Ty v Československu prezentovaly více než polovinu společnosti a neustále se rozrůstaly.

Úskalí při snaze vymezit počet osob prezentující střední vrstvu bylo hned několik. První problém představoval Státní úřad statistický, který nezohledňoval výši celkového příjmu u osob uváděných ve statistikách. Další zauzlení přinesly nepřesné statistiky

²⁹ Statistická ročenka republiky Československé 1937, s. 10, s. 16

³⁰ DEYL, Z. Demografický vývoj a profesní, národnostní a sociální složení obyvatelstva, 1995, s. 39

u jednotlivých povolání a jejich kategorií. Bylo možné vyčíslit počet zemědělců, kteří vlastnili půdu nad 2 hektary, ale nebylo možné určit počet zemědělců, kteří na této půdě skutečně prosperovali. Dle dat nelze stanovit celkový počet osob, které zemědělská činnost živila. Dělníci se dle statistiky nemohli do středních vrstev počítat, naopak úřednické rodiny se dle statistik do středních vrstev řadily vždy. Nashromážděné vzorové statistické údaje nemusely vždy odpovídat realitě. Uvedme například, že do úřednických rodin se počítaly také kancelář pomocného personálu nebo venkovští učitelé, kteří do středních vrstev vždy spadat nemuseli, protože jejich výdělky mohly být příliš nízké.

Vymezit počet osob dle příslušného povolání je metodou dobrou, nicméně na základě chabých statistických údajů nemůže poskytnout nejpřesnější odhad. Disertační práce přichází s odlišným vymezením počtu osob spadajících do střední vrstvy. K určení bylo nutné znát daňovou legislativu první republiky, získat statistické údaje o nemocenském pojištění a placení daní. Po propočtu se práce vrací k metodě pana profesora Kárníka a porovnává výsledné množství osob příslušných ke střední vrstvě. Obě metody se mohou vzájemně doplňovat, blíže specifikovat skupinu osob spadajících do středních vrstev a jejich přesnější počet.

Dle přehledu vývoje povolání obyvatelstva v Československu je patrný, byť pozvolný, trend přesouvání pracovních sil z oblasti zemědělství, lesnictví a rybářství směrem k oblasti průmyslu a živnosti, obchodu, peněžnictví a dopravě. Nejčtenější zastoupení zemědělských a lesnických prací vykazovaly stabilně Podkarpatská Rus a Slovensko, naopak nejvíce osob v průmyslu činných se evidovalo v Čechách a na Moravě. K vymezení pojmu střední vrstvy je možno použít kritérium vzdělanosti a následně zabezpečení vzdělání pro své děti, kritérium pracovního poměru, respektive podmínku stálého příjmu a jeho výše. Abychom zjistili výši příjmu v agregátním vyjádření pro dané skupiny obyvatel, musíme uvažovat dostupná data, z nichž je možné určit, které příjmové skupiny, nehledě na pracovní zařazení, tvořily příjmový modus v Československé republice, kolik procent obyvatelstva spadalo pod medián, respektive nedosahovalo na modus, a kolik procent obyvatelstva jej převyšovalo. Musíme znát podrobnější rodinné rozpočty zahrnující příjmy a vydání a zastoupení rodin s nejvyšší relativní četností. Bez těchto údajů není možné střední vrstvu vymezit. Rozloha zemědělského statku neudává životní úroveň rodin, stejně jako není jisté, zda můžeme do středních vrstev zařadit všechny

učitele, zřizence či živnosti výrobní. Přesto tato sociální stratifikace představuje dobré vodítko pro další vymezení.

1.1 Rozložení příjmů a vydání obyvatel

Ekonomickou rovnost měří Gini index značící rozdílnost v příjmech. Vhodnější parametr pro měření rovnosti, respektive nerovnosti, by neměl být odvozen pouze na základě příjmů a informací, které jsou dostupné o výši bohatství, ale měl by problematiku komplexněji uchopit. Příjem domácnosti se může měnit z roku na rok, a proto je složité posuzovat nerovnost příjmů dle tohoto ukazatele. Výhodou komplexního parametru, vzhledem k měření celkového majetku, je započítávání výnosů z tohoto drženého majetku, zohlednění velikosti spotřeby a zvyk či možnost spořit. Návyk spořit má zásadní vliv na celkové bohatství jedince. Právě tyto aspekty zachytí komplexní měření daleko lépe než Gini index.³¹ Na schopnost pravidelně spořit, odkládat si ze svého příjmu část finančních prostředků stranou, v období první republiky dosahovala střední vrstva obyvatel.

Následující subkapitola nastiňuje pohled na výši jednotlivých příjmů a vydání dělnických, úřednických a zřízeneckých rodin, dále zachycuje výši příjmů specificky vybraných povolání a dokazuje, že schopností spořit nedisponovaly všechny vrstvy obyvatelstva. Využívá zdroje Státního úřadu statistického a vychází z moderní literatury, která se blíže zabývá zkoumáním výše příjmů u jednotlivých povolání.

1.1.1. Jednotlivá vydání obyvatel

Vydání obyvatelstva statistiky zachycují od roku 1929. Již při zevrubném procházení materiálů bylo evidentní, že se vydání diametrálně odlišovala z hlediska rozdělení dělnických, úřednických a zřízeneckých rodin, dle lokalit v českých zemích a ve velkých městech. V úřednických profesích vydání závisela na postavení úředníka, v dělnických povoláních na místě výkonu práce zaměstnance a odvětví činnosti. Nejnižší mzdy stabilně vykazoval textilní průmysl. Průměrná výše mzdy uvedená za celé odvětví se odvíjela dle poměru zaměstnaných žen a dětí vůči mužům v daném segmentu. Diskrepance mezi jednotlivými zeměmi Československa byly natolik rozdílné, že v této kapitole práce uvede rozložení příjmů pouze na území českých zemí. Slovensko

³¹ JINDRA, M. The Dilemma of Equality and Diversity, In: *Current Anthropology*, Vol. 55, No. 3, June 2014, Published by: The University of Chicago Press, s. 317

a Podkarpatskou Rus z předmětu studia vyjme, a to důvodu nedostatečných statistických údajů.³²

Následující statistiky ukazují rozložení vydání obyvatelstva v úřednických rodinách dle jednotlivých úřednických profesí v korunách a v procentech za potraviny, šatstvo, byt, zaplacené dluhy a vklady a ostatní vydání.³³

Tabulka 15: Vydání úřednické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v absolutních číslech (1929–1930)

Jednotlivé položky vydání	Vyšší státní úředníci	Nižší státní úředníci	Bývalí gážisté mimo hodn. třídy	Kancelář pomocného personálu	Učitelé	Vyšší soukromí úředníci	Nižší soukromí úředníci
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	5 393,82	4 614,63	4 413,01	4 148,82	4 461,52	4 923,62	4 676,32
Šatstvo a prádlo s praním a čištěním	2 654,93	1 778,57	1 729,34	1 291,55	1 699,33	2 345,56	1 652,4
Byt	3 266,62	2 162,38	1 486,58	1 876,84	1 761,18	2 804,43	1 948,77
Zaplacené dluhy a vklady	1 522,98	709,58	683,77	334,14	443,54	1 149,16	6 54,88
Ostatní vydání	4 673,16	2 428,58	1 615,44	1 487,77	3 324,22	4 107,9	2 253,45
Úhrn	17 511,51	11 693,74	9 928,14	9 139,12	11 689,79	15 330,67	1 1185,82

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 160-161

Průměrnou úřednickou rodinu pro statistické účely tvořili čtyři členové a průměrné celkové roční vydání úřednické rodiny³⁴ se výrazně odlišovalo mezi vyššími a nižšími úředníky a učiteli. Nejvýznamnější rozdíly byly patrné mezi vyššími státními úředníky a kanceláří pomocného personálu. Roční výdaje vyšších státních zaměstnanců se vyšplhaly na 17 511,51 Kč na spotřební jednotku. Srovnatelné finanční prostředky spotřebovali vyšší soukromí úředníci, kteří ročně vydávali mzdu 15 330,67 Kč na spotřební jednotku. Nižší státní úředníci vynakládali za rok 11 693,74 Kč, učitelé 11 689,79 Kč a nižší soukromí úředníci 1 185,82 Kč na spotřební jednotku. Zaměstnání ve státním či soukromém sektoru nebylo podstatné, relevantním se stal vykonávaný typ práce. Bývalí gážisté mimo hodnostářské třídy spotřebovali ročně 9 928,14 Kč na spotřební jednotku a nejmenší útratu si mohli dovolit zaměstnanci kanceláře pomocného personálu.

³² Státní úřad statistický vykonával průzkumy příjmů a vydání v úřednických, dělnických a zřízeneckých rodinách pouze na území českých zemí. K průzkumu na Slovensku a v Podkarpatské Rusi nestačily finanční prostředky.

³³ Další statistické přehledy jsou uvedeny v příloze.

³⁴ Tento model platí vždy, pokud nebude uvedeno jinak.

Tabulka 16: Vydání úřednické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v procentech (1929–1930)

Jednotlivé položky vydání	Vyšší státní úředníci	Nižší státní úředníci	Bývalí gážisté mimo hodn. třídy	Kancelář pomocného personálu	Učitelé	Vyšší soukromí úředníci	Nižší soukromí úředníci
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	30,8	39,46	44,45	45,4	38,17	32,12	41,8
Šatstvo a prádlo s praním a čištěním	15,16	15,21	17,42	14,13	14,54	15,3	14,77
Byt	18,65	18,49	14,97	20,54	15,06	18,29	17,42
Zaplacené dluhy a vklady	8,7	6,07	6,89	3,65	3,79	7,5	5,86
Ostatní vydání	26,69	20,77	16,27	16,28	28,44	26,79	20,15
Úhrn	100	100	100	100	100	100	100

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 160-161

Úřednické rodiny spotřebovávaly za potraviny, kuřivo a návštěvu hostinců 30–45 procent svých výdajů, za šatstvo a prádlo 15 procent, za byt 17–20 procent výdajů a na ostatní vydání bylo určeno 16–28 procent výdajů. Právě položka ostatní vydání značí statky zbytné, které si rodina mohla dopřát navíc oproti běžné spotřebě. Zde je vidět velké rozpětí výloh mezi jednotlivými výkony povolání. Nejvíce vydávali na zábavu, školné a další vzdělávání vyšší státní a soukromí úředníci a učitelé. V případě úřednických pozic je vyšší podíl nákladů spojen s relativně vysokým příjmem, učitelé preferovali kulturu a sebevzdělávání. Nejvyšší podíl finančních prostředků na potraviny vynakládali zaměstnanci z kanceláře pomocného personálu a bývalí gážisté mimo hodnostářské třídy, naopak nejnižší podíl vykazovala statistika u vyšších státních a soukromých úředníků vzhledem k relativně vysokému příjmu. Předpokladem pro komparaci statistik výdajů dělnických a úřednických rodin jsou srovnatelné výdaje na výstupu přepočítávané Státním statistickým úřadem.

Tabulka 17: Vydání dělnické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v absolutních číslech (1929–1930)

Jednotlivé položky vydání	Průměr za rok	Praha	Kladensko	Severní Čechy	Jižní Čechy	Morava a Slezsko	Střední Čechy
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	3 649,1	4 258,44	3 575,25	3 617,46	2 957,73	3 345,81	3 295,59
Šatstvo a prádlo s praním a čištěním	929,81	921,46	829,36	961,8	671,38	940,19	934,19
Byt	946,18	1 130,22	910,61	836,46	827,56	787,07	996,36
Zaplacené dluhy a vklady	278,38	331,68	483,81	112,29	50,44	516,21	433,28
Ostatní vydání	921,71	1076,7	803,98	912,07	461,09	820,34	978,64
Úhrn	6 725,18	7 717,87	6 603,01	6 440,08	4 968,2	6 409,62	6 638,06

Pozn.: Statistické údaje byly prošetřovány u 262 dělnických rodin.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 156-57

Nejvíce finančních prostředků vynakládala dělnická rodina v Praze, úhrnem 7 717,87 Kč ročně na spotřební jednotku. V porovnání s výdaji pražské dělnické rodiny a úřednické rodiny tvořily rozdíly v útratě nejvyšších úředníků 10 000 Kč, nižších úředníků 3 500 Kč a nejnižších zaměstnanců státní služby 2 000 Kč za rok na spotřební jednotku. Odlišná výše vydání zesílila díky odlišnému počtu členů domácnosti. Nejnižší vydání zaznamenaly údaje u dělnických rodin v jižních Čechách, v dalších regionech se vydání dělnických rodin podobala a pohybovala se v rozmezí mezi 6 409 Kč až 6 725 Kč na spotřební jednotku.

Tabulka 18: Vydání dělnické rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v procentech (1929–1930)

Jednotlivé položky vydání	Průměr za rok	Praha	Kladensko	Severní Čechy	Jižní Čechy	Morava a Slezsko	Střední Čechy
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	54,26	55,18	54,14	56,17	59,53	52,2	49,65
Šatstvo a prádlo s praním a čištěním	13,83	11,94	12,56	14,94	13,51	14,67	14,07
Byt	14,07	14,64	13,79	12,99	16,66	12,28	15,01
Zaplacené dluhy a vklady	4,14	4,3	7,33	1,74	1,02	8,05	6,53
Ostatní vydání	13,7	13,94	12,18	14,16	9,28	12,8	14,74
Úhrn	100	100	100	100	100	100	100

Pozn.: Statistické údaje byly prošetřovány u 262 dělnických rodin.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 156-57

Vydání za potraviny, kuřivo a útrata v hostinci dělnické rodiny dosahovaly 55–60 procent veškerých finančních prostředků. Za šatstvo a prádlo vynaložila domácnost v průměru 13–14 procent, za bydlení 13–16 procent, za položku ostatní výdaje 9–14 procent. Rozdílnost vydání mezi dělnickou a úřednickou rodinou za jednotlivé

kategorie je patrná ze všech položek a ve všech krajích ve srovnání s povoláním úřednických rodin. Vidíme vysoký podíl vydání na potraviny vzhledem k nízkému příjmu a nízký podíl na položku ostatní vydání.

Tabulka 19: Vydání zřízené rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v absolutních číslech (1929–1930)

Jednotlivé položky vydání	41 rodin nájemníků ve starých domech	21 rodin nájemníků v nových domech	12 rodin majitelů domu	11 rodin v naturálních bytech	37 rodin v Praze	48 rodin mimo Prahu	29 rodin železničářů
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	4 012,83	4 191,26	3 236,27	3 637,92	4 264,27	3 604,63	3 619,51
Šatstvo a prádlo s praním a čištěním	1 276,74	1 424,16	973,60	1 063,03	1 233,21	1 227,45	1 279,54
Byt	1 049,04	1 649,70	1 247,01	988,71	1 314,91	1 129,68	1 151,88
Zaplacené dluhy a vklady	257,53	229,03	547,41	271,83	226,19	348,65	213,14
Ostatní vydání	1 148,98	1 355,48	1 256,52	1 241,33	1 309,83	1 168,35	1 057,80
Úhrn	7 487,59	8 849,63	7 260,81	7 202,82	8 348,41	7 478,76	7 321,87

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 165

Vydání zřízených rodin u vyčleněných kategorií je podobné. Největší rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi tvoří výdaje na byt mezi rodinami bydlícími ve starých domech, nových domech a rodinami vlastníci dům. Zřízení se pohybují v příkladných nákladech mezi dělnickou a úřednickou rodinou. Úhrn vydání je vyšší než u dělnických rodin, ale nedosahuje na nejnižší výdajovou skupinu v úřednických rodinách.

Tabulka 20: Vydání zřízené rodiny v průměru za spotřební jednotku na potraviny, šatstvo, byt a další životní náklady v procentech (1929–1930)

Jednotlivé položky vydání	41 rodin nájemníků ve starých domech	21 rodin nájemníků v nových domech	12 rodin majitelů domu	11 rodin v naturálních bytech	37 rodin v Praze	48 rodin mimo Prahu	29 rodin železničářů
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	51,81	47,36	44,57	50,50	51,09	48,20	49,43
Šatstvo a prádlo s praním a čištěním	16,49	16,09	13,41	14,76	14,77	16,41	17,18
Byt	13,54	18,64	17,17	13,72	15,75	15,10	15,73
Zaplacené dluhy a vklady	3,33	2,59	7,54	3,78	2,71	4,56	2,91
Ostatní vydání	14,83	15,32	17,31	17,24	15,08	15,83	14,45
Úhrn	100	100	100	100	100	100	100

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 165

Nejvyšší výdajovou položkou byly náklady na potraviny, kuřivo a útrata v hostinci, které se pohybovaly mezi 44–52 procenty, na šatstvo a prádlo vynakládaly rodiny mezi

13–17 procenty, za byt 13–19 procent a za ostatní vydání 14–17 procent. V tomto případě vidíme, že položka ostatní vydání je vyšší než u rodin dělnických. V případě zřízeneckých rodin, které obětovaly nižší část výdajů na byt, dosahuje dle podílu vydání na rodiny zaměstnanců z kanceláře pomocného personálu a bývalých gážistů mimo hodnostářské třídy.

V šetření provedeným Státním statistickým úřadem se za rok 1928–29 zapojilo 196 úřednických rodin s celkovým počtem 660 hlav,³⁵ které se přepočítaly na 450,655 spotřebních jednotek.³⁶ Celkový důchod rodin činil 5 014 367 Kč, v průměru na jednu rodinu 25 583 Kč, přičemž průměrné vydání na jednu rodinu se vyšplhalo na 25 633 Kč. V případě dělnických rodin se šetření vztahovalo na 180 rodin o 702 hlavách³⁷ a 470,993 spotřebních jednotkách.³⁸ Souhrnem důchod rodin dosahoval 3 035 461 Kč, na jednu rodinu 16 852 Kč, a průměrné spotřební vydání na rodinu činilo 16 103 Kč. V roce 1931–32 se do šetření zapojilo 379 úřednických rodin s celkovým počtem 1 239 hlav³⁹ a představovaly 938,1 spotřebních jednotek.⁴⁰ Tyto rodiny v celkovém vyjádření pobíraly důchod o velikosti 10 615 931 Kč, na jednu rodinu 28 010 Kč, a průměrné spotřební vydání činilo 27 196 Kč na jednu rodinu. Dělnických rodin se zapojilo 414 o 1 535 hlavách⁴¹ a 1 203,37 spotřebních jednotkách.⁴² Důchod rodin byl 6 250 818 Kč, na jednu rodinu 15 099 Kč, a průměrně rodina na spotřebu vydávala 14 837 Kč.⁴³

Rámec spotřeby rodiny udával její celkový důchod, respektive součet veškerých příjmů. Rodinu tento rozpočet omezoval a neměl by převyšovat spotřebu. Životní náklady tvořil úhrn všech spotřebních nákladů. Položka „ostatní“ zahrnovala takové statky, které Státní úřad statistický označil za zbytné, jež nejsou nutné pro udržení života a pracovní schopnosti, ale člověk je vynakládá na opatření statků a služeb sloužících pro vzdělávání nebo zpříjemnění života.⁴⁴

³⁵ Jedna úřednická rodina prezentovala 3,367 hlav.

³⁶ Jedna úřednická rodina prezentovala 2,3 spotřebních jednotek.

³⁷ Jedna dělnická rodina prezentovala 3,9 hlav.

³⁸ Jedna dělnická rodina prezentovala 2,61 spotřebních jednotek.

³⁹ Jedna úřednická rodina prezentovala 3,26 hlav.

⁴⁰ Jedna úřednická rodina prezentovala 2,47 spotřebních jednotek.

⁴¹ Jedna dělnická rodina prezentovala 3,7 hlav.

⁴² Jedna dělnická rodina prezentovala 2,9 spotřebních jednotek.

⁴³ *Statistický přehled o Československé republice 1936*, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 278

⁴⁴ Tamtéž, s. 280

Položka „podíl vydání“ ukazuje, že dělnická rodina, ve srovnání s rodinou úřednickou, vynakládala značně menší část finančních prostředků na byt a více utratila za stravu. Dělnické rodiny věnovaly výrazně nižší procento příjmu na položku ostatní výdaje. Následující tabulka přibližuje absolutní výdaje na potraviny, oděv, byt, osvětlení a topení a na ostatní položky.⁴⁵

Tabulka 21: Vydání na potraviny, oděv, byt, osvětlení v úřednických a dělnických rodinách v průměru na spotřební jednotku v Kč (1928–32)

Výdaje na	1928–29		1931–32	
	UR	DR	UR	DR
Potraviny, nápoje, poživatiny	4 681	3 568	3 955	2 860
Oděv, obuv, prádlo	1 755	878	1 761	740
Byt	850	304	974	349
Osvětlení, otop	537	327	530	330
Ostatní potřeby	3 123	1 005	3 364	1 058
Celkem	10 946	6 082	10 584	5 337

Legenda: UR – úřednická rodina, DR – dělnická rodina,

Pramen: *Statistický přehled o Československé republice 1936*, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 280

V meziválečné společnosti by měly výdaje domácnosti na potraviny dosahovat maximálně poloviny příjmů rodiny. Tato hranice se odvozuje od dalších výdajů domácností na bydlení, ošacení, půjčky a vklady a ostatní vydání, mezi které patří financování zábavy, návštěva kaváren, cukráren a výstav. Ve dvacátých letech do společnosti vstoupila móda vycházek a výprav na výlety. Dokonce i tento nový trend našel ve statistikách výdajů domácností své místo. Spotřeba zábavy, módy a pochutin závisela na výši příjmu obyvatel, ochotě a možnosti utrácet finanční prostředky za zboží jiné než běžné spotřeby.

Nejvyšší výdaje za bydlení vynakládaly rodiny v Praze, Brně, Plzni, Liberci a Ostravě. Položka ostatní a celkové výdaje dosahovala nejvyšších hodnot v Praze. Právě zde se koncentrovalo více hostinců, kaváren a cukráren. Nejnížší útratu za potraviny a kuřivo v absolutním vyjádření (a zároveň nejvyšší podíl v procentech) zachycují statistiky v jižních Čechách, následně v severních Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

1.1.2. Jednotlivé příjmy obyvatel

Nejhrubší statistickou mírou tvoří ukazatel na hlavu, na osobu jako člena rodiny. Statistiky v tomto případě neuvažují různý stupeň fyzické vyspělosti a ani rozdělení na muže či ženy. Veškeré osoby mají stejnou váhu. Vhodnější mírou ke komparaci dat je spotřební jednotka, která byla zhotovena dle spotřební kapacity příslušného konzumenta.

⁴⁵ Další statistické přehledy jsou uvedeny v příloze.

Klasickou spotřební jednotku prezentuje dospělý muž. Ostatní spotřební kapacity rodiny jsou počítány zlomkem spotřební kapacity dospělého muže stupňující se dle vzrůstajícího věku nedospělé osoby, jež se přibližuje spotřební kapacitě dospělého muže. Spotřební kapacita dospělé ženy tvoří dle uvedeného vzorce $4/5$ spotřební kapacity dospělého muže. I přes snahu vyjádřit spotřební jednotku co nejpřesněji, nemohou být statistiky spotřeby zcela přesné a tvoří pouze orientační hodnoty. Státní úřad statistický zamýšlel do průzkumu zahrnout velký počet rodin na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, avšak neúspěšně. Statistiky se váží pouze na české země.⁴⁶

Tabulka 22: Velikost spotřebních jednotek

Věk	Muž – spotřební jednotka	Žena – spotřební jednotka
19 a více	1	0,8
17 – 18 let	0,9	0,7
15 – 16 let	0,7	0,6
13 – 14 let	0,5	0,5
10 – 12 let	0,4	0,4
7 – 9 let	0,3	0,3
4 – 6 let	0,2	0,2
0 – 3 let	0,1	0,1

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II, s. 638

Šetření Státního úřadu statistického se zúčastnilo po dobu 52 týdnů v období 1921 a 1922 úhrnem 18 dělnických a 22 úřednických rodin, v období 1922 a 1923 se průzkumu zúčastnilo 15 dělnických a 8 úřednických rodin. Výzkum se neuskutečnil po jeden kalendářní rok, ale v rozmezí let (i) 1921 – první polovina 1922 a (ii) 1922 – první polovina 1923 v délce dvanácti měsíců, jsou údaje rozloženy v rámci 18 měsíční periody.

Následkem přelomu kurzu československé koruny během roku 1922 nelze absolutní data v korunách v obou tabulkách srovnávat, ale poslouží nám relativní procentuální vyjádření složení příjmů. Za průměrnou spotřební jednotku byl vzat dle původního vídeňského šetření z roku 1912 nejméně devatenáctiletý muž. Od tohoto věku se odvíjí další počítání spotřebních jednotek.⁴⁷

⁴⁶ *Statistický přehled o Československé republice 1936*, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 277

⁴⁷ *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II, s. 638

Tabulka 23: Rozvrh příjmů v dělnických a úřednických rodinách v Praze (1921–1922)

Jednotlivé položky příjmů	DĚLNICKÁ RODINA		ÚŘEDNICKÁ RODINA	
	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu
Výdělek přednosty domácnosti	5 112,60	3 278,30	9 688,76	6 768,79
Výdělek ženy	197,15	126,41	8,95	6,25
Výdělek dětí	638,23	409,25	54	37,73
Podpory	297,44	190,70	0	0
Dary	10,35	6,64	41,71	29,14
Úroky	175,59	112,57	969,84	677,55
Jiné příjmy	28,78	18,46	154,28	107,79
Ostatní	176,79	113,35	807,15	563,89
Příjmy úhrnem	6 636,93	4 255,68	11 724,71	8 191,14

Pozn.: Průzkumu se zúčastnilo 18 dělnických rodin a 22 úřednických rodin. Průměrná velikost dělnické rodiny je 4,7 osob, průměrná velikost úřednické rodiny činí 4,4 osob.

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II, s. 639

Dělnická rodina vykazovala v každém období výrazně nižší příjem vyjádřený v průměru na spotřební jednotku v porovnání s rodinou úřednickou. Při prvním šetření (i) 1921 – první polovina 1922 činil příjem dělnické rodiny 57 procent příjmu úřednické rodiny a při druhém šetření (ii) 1922 – první polovina 1923 dosahoval příjem dělnické rodiny na 49 procent příjmu úřednické rodiny. Tato výrazná změna může být dána malým, respektive zmenšeným, statistickým vzorkem respondentů. Prohlédneme-li si údaje o rodinách podrobněji, zjistíme, že statistický vzorek osmi úřednických rodin nevykazuje žádné známky práce žen a dětí, přičemž respondenti nepobírali podpory.

Tabulka 24: Rozvrh příjmů v dělnických a úřednických rodinách v Praze v KČ (1922–1923)

Jednotlivé položky příjmů	DĚLNICKÁ RODINA		ÚŘEDNICKÁ RODINA	
	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu
Výdělek přednosty domácnosti	4 223,31	2821	10 813,92	7 284,75
Výdělek ženy	465,19	310,73	0	0
Výdělek dětí	863,26	576,62	0	0
Podpory	139,81	93,39	0	0
Dary	6,23	4,16	31,08	20,93
Úroky	103,58	69,18	561,47	378,23
Jiné příjmy	28,33	18,93	190,74	128,49
Ostatní	152,24	101,7	467,69	315,06
Příjmy úhrnem	5 981,95	3 995,71	12 064,90	8 127,46

Pozn.: Průzkumu se zúčastnilo 15 dělnických rodin a 8 úřednických rodin. Průměrná velikost dělnické rodiny je 5,3 osob, průměrná velikost úřednické rodiny činí 4 osoby.

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II, r. 1925, s. 639

I přes malý počet zúčastněných rodin můžeme v procentuálním vyjádření vidět velké rozdíly ve složení příjmů. V dělnické rodině tvoří výdělek přednosty domácnosti 70–77 procent, v úřednické rodině dosahuje tento výdělek až 90 procent veškerých příjmů

rodiny. U dělnické rodiny se jeví jako další významné položky výdělek ženy a dětí a podpory, naopak v rodině úřednické to jsou úroky.

Tabulka 25: Rozvrh příjmů v dělnických a úřednických rodinách v Praze v procentech (1921–1923)

Jednotlivé položky příjmů	DĚLNICKÁ RODINA		ÚŘEDNICKÁ RODINA	
	1921–22	1922–23	1921–22	1922–23
Výdělek přednosta domácnosti	77,00	70,60	82,60	89,60
Výdělek ženy	3	7,8	0,1	0
Výdělek dětí	9,6	14,4	0,5	0
Podpory	4,5	2,3	0	0
Dary	0,2	0,1	0,4	0,3
Úroky	2,6	1,7	8,3	4,7
Jiné příjmy	0,4	0,5	1,3	1,6
Ostatní	2,7	2,5	6,9	3,9
Příjmy úhrnem	100,00	100,00	100,00	100,00

Pozn.: Vlastní výpočty

V důsledku přelomu kurzu československé koruny v roce 1922 nebylo možné data mezi roky 1921–22 a 1922–1923 srovnávat v jejich absolutním vyjádření. Průměrná velikost dělnické rodiny statistická data stanovila na 4,7 osob, v rodině úřednické to byly čtyři členové. Klíčovým ukazatelem sloužícím ke komparaci obou skupin je spotřební jednotka. Procentuální vyjádření v uvedených letech u dělnické rodiny a úřednické rodiny v jednotlivých kategoriích příjmu přináší za tuto dobu vhodnější srovnání než vyjádření absolutní. Výdělek přednosta domácnosti dosahuje u dělnické rodiny kolem 70 procent, u úřednické rodiny ukazuje vyšší míru volatility, avšak můžeme uvést, že vždy přesahuje 80 procent. Výdělek ženy a dětí tvoří v případě dělnické rodiny v průměru 15 procent, naopak v úřednické rodině se pohybuje od nuly do tří procent. Podpory v dělnické rodině přesahují vždy dvě procenta z celkového příjmu, u rodiny úřednické jsou zanedbatelné. Příjmy z úroků a darů vykazuje úřednická rodina od tří do osmi procent příjmu, dělnická rodina kolem dvou procent.

Dle statistického srovnání se řadí úřednická rodina do střední společenské vrstvy – je schopna spořit, zaměstnání muže uživí rodinu, ženy a děti nemusí navštěvovat zaměstnání. Přihlédneme-li k tomuto bodu podrobněji, v prvním zkoumaném období mezi roky 1921–22 činil příjem přednosta domácnosti úřednické rodiny 190 procent příjmu přednosta domácnosti rodiny dělnické, v období 1922–23 tvořil 256 procent v absolutním vyjádření. Úřednické profese spadaly v agregátním vyjádření do středních vrstev, dělnické

profese nikoli. Dělnická třída byla odkázána na práci všech členů domácnosti, pořizovala nejlevnější bydlení, ošacení a potraviny.

Státní úřad statistický uskutečnil další průzkumy příjmů rodin v období (i) 1929–1930, (ii) 1930–1931 a (iii) 1931–1932.⁴⁸ Průzkumu se zúčastnily rodiny dělnické, úřednické a zřízenecké a dosahoval větších rozměrů než počátkem dvacátých let. Příjem dělnické rodiny za jeden rok tvořil přibližně 40–80 procent příjmu úřednické rodiny v závislosti na postavení rodiny úředníků a na regionu, ve kterém rodina žila. Rozdílnost vykazují jednotlivé složky příjmu. U úřednické rodiny markantní část příjmu prezentoval výdělek přednosta domácnosti (muže) na spotřební jednotku. Ostatní výnosy byly zanedbatelné, zvláště pak mzda ženy, výdělky dětí či podpory. U dělnické rodiny se projevoval jiný trend. Podstatnou část příjmů prezentovala mzda přednosta domácnosti, ovšem ta nedosahovala ani na polovinu celkových příjmů, který dostávala průměrná úřednická rodina. Značná část zisku pro rodinu ukazovala na výdělky dětí a ženy. Podpory dělnické rodiny činily dvojnásobnou výši než rodiny úřednické, avšak v absolutním vyjádření se jednalo pouze o malou část z celkových ročních příjmů.

Tabulka 26: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v Praze v Kč (1929–1930)

Jednotlivé položky příjmů	DĚLNICKÁ RODINA		ÚŘEDNICKÁ RODINA		ŽŘÍZENECKÁ RODINA	
	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu
Výdělek přednosta domácnosti	4 992,7	3 285,27	10 352,31	7 308,07	6 393,66	4 393,50
Výdělek ženy	403,94	265,8	196,86	138,97	215,81	148,19
Výdělek dětí	539,25	354,84	226,95	160,21	174,57	119,87
Podpory	157,13	103,39	76,99	54,35	104,64	71,85
Dary	110,75	72,88	293,07	209,01	166,21	114,13
Úroky	24,24	15,95	32,81	23,16	15,10	10,37
Jiné příjmy	582,33	383,18	721,96	509,66	754,25	517,92
Celkem	6 810,34	4 481,31	11 903,95	8 403,43	7 824,24	5 372,63
Příjmy úhrnem*	7 114,35	4 701,08	12 840,99	9 064,92	8 272,80	5 680,63

Pozn.: Zkoumán byl rozvrh příjmů a vydání ve 291 úřednických rodinách a ve 262 dělnických rodinách v roce 1929–30.

*Příjmy úhrnem v sobě zahrnují ostatní příjmy, půjčky a zboží na úvěr, vybrané úspory, pokladni hotovost a zásoby.

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 155–163

Statistiky nashromážděné Státním úřadem statistickým mají vypovídací hodnotu o nerovnostech příjmů mezi dělnickými, úřednickými a zřízeneckými rodinami. Příjmy dělnických rodin nebyly ve všech částech českých zemí stejné, v Praze se vyšplhaly až na 10 000 Kč na spotřební jednotku, v jižních Čechách byl příjem poloviční. Podobnou

⁴⁸ Podrobnější data o velikosti spotřebních jednotek přináší předcházející [subkapitola](#).

situaci ukazovaly statistiky úřednických rodin. Rodina vyšších úředníků dosahovala příjmu přibližně 18 000 Kč na spotřební jednotku, naopak ti nejnižší úředníci a státní zaměstnanci (pomocníci) měli příjem přibližně 10 000 Kč na spotřební jednotku. Rodina zřízenecká vykazovala vyšší příjem na spotřební jednotku než rodina dělnická, ale výrazně nižší než rodina úřednická.⁴⁹

Tabulka 27: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v Praze v Kč (1930–1931)

Jednotlivé položky příjmů	DĚLNICKÁ RODINA		ÚŘEDNICKÁ RODINA		ZŘÍZENECKÁ RODINA	
	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu
Výdělek přednosty domácnosti	4 592,18	3 114,64	10 448,44	7 344,12	6 298,95	4 357,18
Výdělek ženy	340,55	230,98	267,94	188,33	191,27	132,31
Výdělek dětí	558,23	378,62	334,65	235,22	222,01	153,57
Podpory	124,7	84,58	79,73	56,05	57,52	39,79
Dary	118,4	80,3	296,33	208,29	178,44	123,43
Úroky	29,04	19,7	102,06	71,74	25,23	17,45
Jiné příjmy	639,8	433,94	833,97	586,19	578,80	400,37
Celkem	6 402,9	4 342,76	12 363,12	8 689,94	7 552,22	5 224,10
Příjmy úhrnem	6 848,78	4 645,18	13 412,68	9 427,66	8 080,16	5 589,23

Pozn.: Zkoumán byl rozvrh příjmů a vydání ve 331 dělnických rodinách, 127 zřízeneckých rodinách a ve 341 úřednických rodinách v roce 1930–31. Příjmy úhrnem v sobě zahrnují ostatní příjmy, výpůjčky a zboží na úvěr, vybrané úspory, pokladní hotovost a zásoby. Celkový roční příjem dělnické rodiny činil 17 382,93 Kč, úřednické rodiny 31 034,15 Kč, zřízenecké rodiny 19 435, 34 Kč. (vlastní výpočty)

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 152-3.

Od roku 1931 je možné vidět mírný pokles příjmů ve všech rodinách, avšak tyto údaje poskytují pouze orientační výši. Dle výzkumů šetření činil roční příjem dělnické rodiny 16 238 Kč, úřednické rodiny disponovaly ročním příjmem 30 589 Kč a zřízenecké rodiny příjmem 20 438 Kč. U všech rodin tvořil podstatnou část příjmu výdělek přednosty domácnosti. Přihlédneme-li k vydání jednotlivých rodin dle výkonu povolání, respektive dle regionálních rozdílů, nemůže být o pouhé přibližnosti dat pochyb.

⁴⁹ Dle srovnání jednotlivých vydání.

Tabulka 28: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v Praze (1931–1932)

Jednotlivé položky příjmů	DĚLNICKÁ RODINA		ÚŘEDNICKÁ RODINA		ZŘÍZENECKÁ RODINA	
	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu	průměr na spotřební jednotku	průměr na hlavu
Výdělek přednosty domácnosti	4 097,91	2 981,56	9 524,37	7 211,89	6 127,32	4 531,61
Výdělek ženy	268,18	195,12	322,52	244,21	166,04	122,8
Výdělek dětí	423,37	308,04	335,95	254,39	258,42	191,12
Podpory	184,84	134,49	80,57	61	60,77	44,94
Dary	115,58	84,09	328,89	249,03	229,84	169,98
Úroky	22,35	16,26	30,81	23,33	24,19	17,9
Jiné příjmy	594,72	432,7	693,31	524,98	537,43	397,47
Celkem	5 706,95	4 152,26	11 316,42	8 568,83	7 404,01	5 475,82
Příjmy úhrnem	6 137,71	4 465,68	12 358,44	9 357,86	8 053,15	5 955,91

Pozn.: Celkový roční příjem dělnické rodiny činil 16 238,24 Kč, úřednické rodiny 30 589,58 Kč, zřízenecké rodiny 20 438,38 Kč. Zkoumán byl rozvrh příjmů a vydání ve 414 dělnických rodinách, 155 zřízeneckých rodinách a ve 379 úřednických rodinách v období 1930–31.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 168-9

Pro vhodnější komparaci za tři časová období ve třech různých rodinách poslouží lépe přehled rozvrhu příjmů vyjádřený v procentech.

Tabulka 29: Rozvrh příjmů v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v procentech (1929–32)

Jednotlivé položky příjmů	1929–30			1930–31			1931–32		
	DR	ÚR	ZR	DR	ÚR	ZR	DR	ÚR	ZR
Výdělek přednosty domácnosti	70,2	80,6	77,3	67,1	77,9	78	66,8	77,1	76,1
Výdělek ženy	5,7	1,5	2,6	5	2	2,4	4,4	2,6	2,1
Výdělek dětí	7,6	1,8	2,1	8,2	2,5	2,7	6,9	2,7	3,2
Podpory	2,2	0,6	1,3	1,8	0,6	0,7	3	0,7	0,8
Dary	1,6	2,3	2	1,7	2,2	2,2	1,9	2,7	2,9
Úroky	0,3	0,3	0,2	0,4	0,8	0,3	0,4	0,2	0,3
Jiné příjmy	8,2	5,6	9,1	9,3	6,2	7,2	9,7	5,6	6,7
Celkem	95,7	92,7	94,6	93,5	92,2	93,5	93	91,6	91,9
Příjmy úhrnem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Legenda: DR – dělnická rodina, UR – úřednická rodina, ZR – zřízenecká rodina

Pramen: Vlastní výpočty

Ve třicátých letech se procentuálně snižoval podíl na příjmu přednosty domácnosti, důležitějším se stal výdělek ženy a výdělky dětí a zvyšovaly se také jiné příjmy. Ke komparaci přibyla data o zřízeneckých rodinách, která vykazují podobný trend jako rodiny úřednické. Výdělek přednosty domácnosti tvoří kolem 77 procent a rodinný rozpočet neočekává mnoho finančních prostředků z příjmu žen a dětí.

Statistická diskrepance mezi skupinami se prohlubovala. Bylo to dáno v důsledku liknavého poklesu platů u dělnické rodiny a zdlouhavého snižování výdajů za věci běžné spotřeby. Touha kupovat produkty levněji za předpokladu snižujících se mezd byla

u spotřebitelů silná, avšak ceny za spotřební zboží klesaly výrazněji až po roce 1933. Úřednické rodiny tvořily vyšší míru úspor. Mzda dělníků v hlavním městě Praze se od roku 1920 zvyšovala, avšak rostly také ceny a náklady na živobytí. Velké odlišnosti ve statistikách udávala různá životní úroveň občanů v regionech, výše hodinové mzdy a zaměstnávání žen v textilním a potravinářském průmyslu. Hodinová mzda žen dosahovala polovinu mzdy muže, mnohdy pouhých 40 procent. Tímto je možné částečně vysvětlit velké mzdové rozdílnosti mezi jednotlivými regiony, například v severních Čechách se vyskytovalo nejvíce textilních závodů.⁵⁰

Statistiky mezd ukazují nedostatečný výklad odlišnosti ve mzdových hodinových sazbách v rámci jednotlivých let. Údaje nezohledňují měnovou reformu v roce 1919, neberou v potaz první světovou válku, přesto srovnávají nominální indexy mezd v roce 1914 a 1930. V uvedeném období se měnil poměr zlata v československé měně, proto se jeví nominální srovnání mezi jednotlivými roky jako zavádějící. Ucelenější a přesnější pohled skýtá srovnání reálných mezd, popřípadě index ve zlatě. Z tohoto důvodu disertační práce přihlédne primárně k porovnání indexů reálných, indexů stanovených ve zlatě a nominální indexy bude uvažovat pouze orientačně, popřípadě je nebude brát v potaz, pokud budou k dispozici relevantní data v indexu ve zlatě.

Nominální hodinová sazba dělnictva se zvyšovala. Z tabulky⁵¹ vyplývá, že se index hodinové mzdy od roku 1914 zvýšil do roku 1930 na 1020 bodů. Ve mzdové statistice nominální indexy ukazují míru inflace, zdražování, výkyvy hospodářského cyklu, válku či měnovou reformu. Vypovídací hodnotu o reálné mzdě mají stěží. Pokud vezmeme v úvahu, že v roce 1919 Československo prodělalo zásadní měnovou reformu, a porovnáme hodinový či týdenní index nominální ve zlatě, stejně tak hodinovou či týdenní mzdu ve zlatě, vyplynou z tabulky údaje o reálné výši mezd. Po tomto srovnání statistických čísel je patrné, že se mzda od doby první měnové reformy razantně nezvyšovala. Naopak v roce 1923 byla nižší než v roce 1922, a na stejnou úroveň se dostala až roku 1930.

Statistická ročenka uvádí reálný index s bazickým rokem 1923. Do tohoto období se promítá již uskutečněná měnová reforma a zároveň s sebou přináší novou dobu, v níž

⁵⁰ V Severních Čechách se evidovalo před první světovou válkou téměř 2 700 textilních závodů. Centrum textilního průmyslu představovaly města Liberec, Rumburk a Děčín. MAREŠ, J. *Vývoj rozmístění československého průmyslu*. Díl II. Tabulky a mapy (separát), Geografický ústav ČSAV Brno, 1976.

⁵¹ Tabulka je uvedena v příloze.

se společnost v moderním státě etablovala.⁵² Data uvádí, v důsledku kolektivně sjednaných minimálních mzdových sazeb, časové mzdy 374 povolání v 32 průmyslových odvětvích v Praze. Hlavní předmět šetření, mzdová sazba, je vyjádřena v časové mzdě. Statistiky jsou očištěny od dalších příplatků pro zaměstnance, jakožto dovolené, odlišné délky pracovní doby, odměn za práci přesčas, úkolů navíc, abstrahuje se a od prémie a zvláštních odměn, nezaznamenávají se rodinné přídatky, naturální požitky, sociální ochrana veřejná i soukromá. Mzdové průměry, které statistika používá, jsou vypočítané pomocí váženého mzdového průměru. Vyčíslený reálný index kalkuluje s pětičlennou dělnickou rodinou v Praze na základě údajů o mzdách a životních nákladech.⁵³

Minimální mzdové sazby uvedeny ve statistikách mezi roky 1930–1936 ukazují nárůst hodinové sazby ve zlatě vztažené k bazickému roku 1929. Mzda se zvedala v řádu několika procent. Zvyšování či snižování mzdy je dobře patrné na cenách komodit a indexu životních nákladů, o kterém pojednává následující kapitola. Bez těchto statistických údajů není možné vymezit střední vrstvu v Československu. Převážná část statistických údajů prezentuje hlavní město Prahu.

Tabulka 30: Minimální mzdové sazby za 32 oborů průmyslu a živností v hlavním městě Praze (1930–36)

rok	PRŮMĚRNÁ HODINOVÁ SAZBA		INDEX NOMINÁLNÍ			INDEX REÁLNÝ		
	Hodinová v Kč	Týdenní v Kč	Hodinový ve zlatě 1929=100 ¹	Hodinový v Kč 1914=100 ²	Týdenní v Kč 1914=100 ²	Hodinový ve zlatě, 1929=100 ¹	Hodinový v Kč 1914=100 ²	Týdenní v Kč 1914=100 ²
1936	4,33	207,84	99	984	876	106	138	123
1935	4,34	208,32	99	986	878	107	140	125
1934	4,37	209,76	100	993	884	112	145	129
1933	4,47	214,55	102	1016	904	112	147	131
1932	4,49	215,48	103	1020	908	112	146	130
1931	4,49	215,65	103	1020	909	110	143	127
1930	4,47	214,75	102	1016	905	104	136	121

Pozn.1: Průměr minimální hodinové sazby v roce 1919: 4,37 Kč=100

Pozn.2: Průměr minimální mzdové sazby v červenci 1914: 0,44 K=100, týdenní 23,73 K=100

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 142-3

Růst reálných mezd a disponibilního důchodu na konci devatenáctého století zaznamenala Británie, Francie, Německo a Švédsko. V zemích střední a východní Evropy v této době nemohl být myslitelný.⁵⁴

⁵² Uskutečňenou nostrifikaci a repatriaci podniků.

⁵³ *Statistická ročenka republiky Československé 1934, Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 340

⁵⁴ Roku 1950 bylo v jižní a východní Evropě 60 procent z příjmů vynaloženo na jídlo a pití. HAUPT H. G. *Konsum und Handel: Europa im 19. und 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht 2003, s. 25-30

Následující přehledy výše mezd střední vrstvy podtrhují rozdíly výše příjmů mezi obyvateli. Přehled měsíčních platů a ročního činovného úředníků a zřízenců zaměstnaných ve státní správě a důstojníků v armádě zachycují níže uvedené tabulky. Roční činovné obdržel zaměstnanec při řádném výkonu služby. Suma se pohybovala v rozmezí jednoho až dvou měsíčních platů. V roce 1926 byla přijata platová reforma, díky níž se stanovila nová kategorizace platů a vytvořila se vyšší úroveň mezd. Tento systém platil beze změn až do roku 1938. Stagnaci příjmů v tomto období zapříčinil pomalý růst životních nákladů ve druhé polovině dvacátých let a následně od roku 1930 díky velké hospodářské krizi.⁵⁵

Tabulka 31: Měsíční platy a roční činovné úředníků a zřízenců činných ve státní správě (1926–1938)

Kategorie	Měsíční plat v Kč	Roční činovné v Kč
Vysoký úředník mimo systemizované místo	8 333*	-
Úředník 1. Platové stupnice	6 000 – 6 500	15 000
Úředník 3. Platové stupnice	3 250 – 4 125	3 636 – 7 200
Úředník 7. Platové stupnice	750 – 1 500	2 148 – 3 900
Zřízenec	525 – 1 167	1 656 – 3 000

Pozn.:* Ročně 100 000 Kč.

Pramen: KÁRNÍK Z. *K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy*, s. 126

Ze srovnání lze vidět, že platy v armádě se podobaly příjmu, který obdržel úředník na předepsaném systemizovaném místě.

Tabulka 32: Platy důstojníků a poddůstojníků armády a četnictva (1926–1938)

Kategorie	Měsíční plat v Kč	Roční činovné v Kč
Důstojník 1. Platové stupnice	6 000 – 6 500	15 000
Důstojník 3. Platové stupnice	3 250 – 4 125	3 636 – 7 200
Důstojník 8. Platové stupnice	850 – 1 450	2 640 – 4 800
Poddůstojník z povolání	600 – 1 375	1 824 – 3 300

Pramen: KÁRNÍK Z. *K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy*, s. 127

Za dob velké hospodářské krize se situace střední vrstvy zhoršila, dotkla se jí nezaměstnanost a z řad inteligence, učitelů a absolventů vysokých a středních škol, se ocitlo 50 000 osob bez práce. Mezi separátní kategorie patřilo úřednictvo ze soukromého sektoru, správní a technická inteligence pracující v průmyslu a živnostech, která čítala 118 200 zaměstnaných osob. A konečně ke středním vrstvám patřili také úředníci v peněžnictví a pojišťovnictví, kteří tvořili 44 200 zaměstnanců v terciálním sektoru.⁵⁶ Ve svobodných povoláních statistiky vedly v roce 1930 téměř 32 800 zaměstnanců. Mezi

⁵⁵ Vládní nařízení ze dne 7. července 1926 o úpravě služebních a platových poměrů státních zaměstnanců v pomocné kancelářské službě, § 210 zákona ze dne 24. června 1926, č. 103 Sb. z. a n., o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (platový zákon).

⁵⁶ KÁRNÍK, Z. *K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy*, s. 128

ně se řadili vedoucí advokátních a pojišťovacích kanceláří. Celkový počet dosahoval na 58 300 osob.⁵⁷

Tabulka 33: Plat vysokoškolských profesorů, středoškolských profesorů a učitelů (1926–1938)

Kategorie	Měsíční plat	Roční činovné
Řádný univerzitní profesor	3 250 – 5 500	4 464 – 9 600
Středoškolský profesor	1 250 – 3 250	3 960 – 7 200
Učitel	750 – 2550	2 148 – 7 200

Pramen: KÁRNÍK Z. K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy, s. 128

Tabulka 34: Přehled měsíčních a ročních příjmů vybraných povolání v Kč (průměr 1928–36)

Pracovní zařazení	Minimální roční příjem ¹	Minimální roční příjem	Minimální měsíční příjem	Maximální roční příjem ¹	Maximální roční příjem	Maximální měsíční příjem
Vysoký úředník mimo systemizované místo	100 000	100 000	8 333	100 000	100 000	8 333
Úředník 1. Platové stupnice	84 000	72 000	6 000	91 000	78 000	6 500
Úředník 3. Platové stupnice	45 500	39 000	3 250	57 750	49 500	4 125
Úředník 7. Platové stupnice	10 500	9 000	750	21 000	18 000	1 500
Zřízenec	7 350	6 300	525	16 338	14 004	1 167
Důstojník 1. Platové stupnice	84 000	72 000	6 000	91 000	78 000	6 500
Důstojník 3. Platové stupnice	45 500	39 000	3 250	57 750	49 500	4 125
Důstojník 8. Platové stupnice	11 900	10 200	850	20300	17400	1450
Poddůstojník z povolání	8 400	7 200	600	19250	16500	1375
Řádný univerzitní profesor	45 500	39 000	3 250	77 000	66 000	5 500
Středoškolský profesor	17 500	15 000	1 250	45 500	39 000	3 250
Učitel	10 500	9 000	750	35700	30600	2550

Pozn¹: Zahnuje roční činovné.

Pramen: Vlastní zpracování a komparace.

Ze souhrnného přehledu měsíčních a ročních příjmů vybraných povolání vidíme, že nejnižšího příjmu dosahují zřízenci, poddůstojníci z povolání, učitelé a úředníci sedmé platové stupnice. Naopak nejvyšší příjem vykazují úředníci mimo systemizované místo, úředníci první platové stupnice a důstojníci první platové stupnice.

Předcházející statistiky vypověděly, že soustavnou míru úspor je schopna tvořit pouze úřednická rodina. Roku 1931 nastalo snižování mezd také státním zaměstnancům. Celkový počet státních zaměstnanců dosahoval v roce 1932 na 376 000 osob s ročním nákladem na platy 5 645 milionů Kč, nicméně 300 547 (80 procent) z nich mělo roční plat nižší než 24 000 Kč, 291 000 zaměstnanců pobíralo roční mzdu nižší než 18 000 Kč, 200 400 osob dosahovalo na roční plat do 12 000 Kč, 78 000 zaměstnanců pobíralo méně než 8 000 Kč ročně. Malé procento úředníků získalo roční požitky vyšší než 42 000 Kč. Celkem 10 115 vysokých státních úředníků pobíralo dohromady mzdu 532 mil Kč.⁵⁸

⁵⁷ Tamtéž, s. 130

⁵⁸ ŠTERN, E. *Krise a nezaměstnanost*, Praha: Čin 1932, s. 74, srov. DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa*, s. 133. Výpočty v pramenech jsou udány chybně v relativním vyjádření.

Tabulka 35: Mzdové tarify a počet zaměstnanců je pobírající (1932)

Počet zaměstnanců		Mzdový tarif			
		Ročně		Měsíčně	
Absolutně	%	Od	Do	Od	Do
78 000	20,7	-	8 000	-	667
122 400	32,6	8 001	12 000	667	1 000
90 600	24,1	12 001	18 000	1 000	1 500
9 547	2,5	18 001	24 000	1 500	2 000
65 338	17,4	24 001	52 595	2 000	4 383
10 115	2,7	52 596	-	4 383	-
376 000	100	Celkem			

Pramen: Vlastní výpočty

Dle uvedených mzdových tarifů můžeme pozorovat modus spolu s procentuálním vyjádřením, kolik státních zaměstnanců do nejpočetnější příjmové skupiny spadá. Nejpočetnější skupinu tvoří lidé s ročním příjmem od 8 001 do 12 000 Kč, kteří představovali více než třetinu z uvedeného počtu zaměstnanců. Čtvrtinu prezentovali zaměstnanci s příjmem od 12 001 do 18 000 Kč a pětinu osoby pobírající necelých 8 000 Kč za jeden rok. Na tomto příkladu můžeme vidět, že více než polovina státních zaměstnanců pobírá měsíční mzdu do 1 000 Kč.

Ve třicátých letech ovlivnila životní úroveň obyvatel Československa hospodářská krize. Počet nezaměstnaných se zvyšoval a průměrná mzda klesala. Propočty průměrné dělnické mzdy se neshodují, avšak veškeré prameny ukazují na její znatelný pokles, a to až o 17 procent. Výchozím srovnávacím bodem se všeobecně uvádí rok 1929 a dle tohoto bazického roku klesaly mzdy v celé první polovině třicátých let. Na základě údajů Ústřední sociální pojišťovny se snížil úhrn dělnických mezd v roce 1935 v porovnání s rokem 1929 o 36,2 procent. Dokonce v tomto roce dosahoval pouhých 63,8 procent stavu z roku 1929. I tato data přinášejí cenný údaj o mzdové situaci dělníků.⁵⁹ Průměrná denní mzda pojištěných dělníků se od roku 1930 snižovala. Při 300 pracovních dnech v roce 1929 a průměrné denní mzdě 19,11 Kč činil průměrný roční důchod 5 733 Kč.

Zvyšoval se počet úspěšně vystudovaných maturantů (1934), kteří měli svůj původ v dělnických rodinách (7,3 procent), v rodinách rolníků a statkářů (10,3 procent) a zřízenců (11,3 procent). Z rodin průmyslníků úspěšně odmaturovalo 15,9 procent žáků a nejvíce absolventů pocházelo z rodin úředníků (37,6 procent).⁶⁰ Dle tvrzení můžeme vidět, že malé procento osob středních vrstev mohli tvořit dělníci a rolníci.

⁵⁹ DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa*, s. 131-32

⁶⁰ KÁRNÍK, Z. K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy, s. 128

Tabulka 36: Dělnický důchod (1929–35)

Rok	Průměrný počet zaměstnaných	Průměrná denní mzda v Kč	Průměrný roční důchod v Kč	Průměrný měsíční důchod v Kč	Index, průměrný roční důchod v Kč
1929	1 506 000	19,11	5 733	477,75	100
1930	2 446 000	19,13	5 739	478,25	100,10
1931	2 313 000	18,66	5 598	466,5	97,65
1932	2 069 000	17,72	5 316	443	94,96
1933	1 888 000	16,72	5 016	418	89,60
1934	1 879 000	16,30	4 890	407,5	97,49
1935	1 919 000	15,93	4 779	398,25	95,28

Pramen: DEYL Z., *Sociální vývoj Československa*, s. 131-32, vlastní výpočty

Z tabulky vidíme průměrný dělnický důchod, který od roku 1930 rapidně poklesl z 5 739 Kč na 4 779 Kč v roce 1935. I přesto, že průměrné hodnoty neukazují nejpočetnější skupinu pobírající příslušnou výši důchodu, může nám tato hodnota posloužit v přibližné orientaci k tomu, abychom viděli hlavní rozdíl mezi příjmem státních úředníků a dělníků. Průměrný dělník v roce 1932 za jeden měsíc pobíral 443 Kč, naproti tomu státní zaměstnanec v příjmové skupině s nejvyšší relativní četností dostával měsíční mzdu od 667 do 1 000 Kč.

1.1.3. Několik pohledů na statistické údaje o rozložení příjmu obyvatel

Abychom mohli lépe nahlédnout do skutečného příjmového rozložení občanů Československé republiky, využila práce statistických záznamů ohledně vyměřené daně dle stupně základu daně důchodové a všeobecné daně výdělkové dle stupně čistého výtěžku. Statistika ukazuje nejpočetnější příjmové skupiny spolu s počtem občanů, kteří je dosahují. Cílem není pozorovat výši daně, ale ukázat na zkoumané příjmové skupiny. Ve snaze najít příjmovou skupinu s nejvyšší relativní četností rozebírá práce detailněji v další části kapitoly výši vyměřovacího základu sloužícího k propočtu nemocenského pojištění.

Hrubá mzda podléhala dle zákona o dani z příjmu povinným odvodům do státního rozpočtu a zdanění se týkalo zejména majetnějších občanů. Vládní nařízení č. 75/1927 Sb., ze dne 20. prosince 1927, kterým se provádí zákon ze dne 15. června 1927, č. 76 Sb. z. a n., o přímých daních, v Hlavě II. – všeobecná daň výdělková v § 57, odst. (2) uvádí daňové sazby pro obyvatele:

„Normální daňová sazba stanovená v odst. 1. jest sazbou prostupňovanou a platí při výtěžcích převyšujících 15 000 Kč. Daňový základ 30 000 Kč bude tedy postižen celý sazbou 0.5 %, tj. částkou 150 Kč; daňový základ 100 000 Kč postižen bude sazbou složenou a to: z prvních 30 000 Kč sazbou 0.5 %, tj. částkou 150 Kč, a ze zbytku 70 000 Kč sazbou

*2.5 %, tj. částkou 1 750 Kč, tedy celkem částkou 1 900 Kč; daňový základ 200 000 Kč bude postižen: z prvních 30 000 Kč sazbou 0.5 %, tj. částkou 150 Kč, z dalších 110 000 Kč sazbou 2.5 %, tj. částkou 2 750 Kč a ze zbytku 60 000 Kč sazbou 4 %, tj. částkou 2 400 Kč, tedy celkem částkou 5 300 Kč.*⁶¹

Dle uvedeného úryvku zákona je patrné, že daní výdělkovou byli zatíženi pouze samostatně výdělečně činní a zároveň movitější skupina obyvatel. Dělnických a úřednických rodin se daně výdělkové netýkaly, pro ně se stala klíčová daň důchodová. V roce 1919 byla zavedena dávka z majetku, díky které statistiky zjistily, že na celém území Československa existuje 3 141 osob, jejichž majetek přesahuje jeden milion korun. Dle zákona č. 76/1927 ze dne 15. června 1927, o přímých daních, se přímé daně dělily na daň důchodovou a na daně výnosové (všeobecnou daň výdělkovou, zvláštní daň výdělkovou, daň pozemkovou, daň domovní, daň rentovou, daň z tantiém a vyššího služného).

Všeobecné dani výdělkové dle zákona č. 76/1927 náležely příjmy osob nebo sdružení osob, které v tuzemsku svým jménem provozovaly výdělečný podnik nebo vykonávaly zaměstnání směřující k dosažení zisku. Této dani nebyly podrobeny podniky spadající do kategorie zvláštní daně výdělkové, zemědělská a lesní hospodářství zahrnující zahradnictví, honitbu a rybářství. Od všeobecné daně výdělkové byly osvobozeny výdělky z najatých pozemků a hospodářství, které pachtýř a jeho rodina v obyčejném zemědělském hospodaření sami obdělávali, ženy zaměstnané obyčejnými ručními pracemi v bytě svých zákazníků nebo doma bez pomocných dělníků, vedlejší zaměstnání provozovaná polními hospodáři dočasně a ne jako živnost, domácí výrobci, kteří pouze na příkaz a na účet jiného podnikatele vyráběli nebo zpracovávali průmyslové výrobky sami nebo za spolupůsobení osob vlastní domácnosti, avšak bez cizích pomocných dělníků. Dále k této skupině patřily osoby zabývající se soukromým vyučováním, spisovatelstvím nebo uměleckou činností jako vedlejším zaměstnáním a s výdělkem, který nestačil na úhradu výživy.

Pokud nepřesahoval výtěžek z vedlejšího zaměstnání 2 000 Kč ročně, byl od daně osvobozen, stejně jako provoz živnosti, který neposkytoval pravidelný příjem. Poplatníci provozující výdělečný podnik bez pomocných dělníků, respektive s jedním dělníkem, mohli

⁶¹ Vládní nařízení 75/1927 Sb. ze dne 20. prosince 1927, kterým se provádí zákon ze dne 15. června 1927, č. 76 Sb. z. a n., o přímých daních; Hlava II. – všeobecná daň výdělková, § 57, odst. (2)

využít daňového osvobození až do daňového základu ve výši 7 000 Kč. Poplatníci starší 65 let, kteří ze své činnosti odváděli 20 let daň, mohli být osvobozeni do výše daňového základu 10 000 Kč. Základní sazba všeobecné daně výdělkové činila 2,5 procent ze základu daně a byla progresivní. Z prvních 30 000 Kč daňového základu se sazba daně snižovala na 0,5 procent a z daňového základu převyšujícího částku 140 000 Kč se sazba daně zvyšovala na čtyři procenta. Pokud nepřevyšoval daňový základ podniku 15 000 Kč, činila sazba daně 0,25 procenta dani podrobeného výtěžku. Pokud celoroční důchod sám o sobě ani s důchodem hlavy rodiny nepřevýšil základ daně 7 000 Kč, činila sazba daně 1/8 procent dani podrobeného výtěžku. Byl-li daňový základ podniku 4 000 Kč a méně, daň se nevybírala a podnik zaplatil pouze autonomní přírázky.⁶²

Tabulka 37: Poplatníci všeobecné daně výdělkové podle stupně čistého výtěžku (1928)

Poplatníci všeobecné daně výdělkové podle stupně čistého výtěžku					
Celostátní úhrn					
Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%	Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%
Poplatníci mající ztrátu	1 367	0,2	50 000 – 60 000	5 945	1
Čistý výtěžek až 4 000	156 414	25,8	60 000 – 80 000	6 351	1
4 000 – 7 000	124 515	20,5	80 000 – 100 000	3 212	0,5
7 000 – 9 000	71 538	11,8	100 000 – 120 000	1 821	0,3
9 000 – 12 000	71 369	11,8	120 000 – 140 000	1 151	0,2
12 000 – 15 000	42 800	7	140 000 – 200 000	1 907	0,3
15 000 – 18 000	28 868	4,8	200 000 – 300 000	1 176	0,2
18 000 – 21 000	21 086	3,5	300 000 – 500 000	746	0,1
21 000 – 25 000	19 409	3,2	500 000 – 1 000 000	452	<0,1
25 000 – 30 000	18 095	3	1 000 000 – 2 000 000	156	<0,1
30 000 – 40 000	18 752	3,1	2 000 000 – 5 000 000	49	<0,1
40 000 – 50 000	10 008	1,6	5 000 000	16	<0,1

Pozn.: Celkový počet poplatníků: 607 203 osob.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 283, 286

Dle dat se dále zaměříme na poplatníky všeobecné daně výdělkové podle stupně čistého výtěžku. V této skupině spadalo 58 procent poplatníků do příjmové kategorie základu daně, respektive čistého výdělku, do 9 000 Kč ročně (do 750 Kč za měsíc). Skupina obyvatel s nejvyšší relativní četností 26 procent dosáhla na výdělek do 4 000 Kč, příjmová kategorie od 4 000 Kč do 7 000 Kč ročně disponovala dvacetiprocentním zastoupením. Z uvedeného je patrné, že se nejpočetnější příjmová skupina pohybovala v rozmezí hrubého výdělku do 12 000 Kč ročně, avšak hojně zastoupena byla kategorie od 12 000 Kč do 30 000 Kč ročně.⁶³

⁶² Zákon č. 76/1927 ze dne 15. června 1927 o přímých daních, hlava II

⁶³ Další statistické přehledy jsou uvedeny v příloze.

Důchodovou daň platily fyzické osoby žijící v Československu déle než rok a základem pro tuto daň byla celková výše důchodu vypláceného v tuzemsku. Daně se týkaly osob, kterým plynul důchod z tuzemských nemovitostí nebo pohledávek na tuzemských nemovitostech knihovně zajištěných nebo z majetku vázaného na tuzemsko nuceným uschováním nebo jinými právními předpisy, z výdělečných podniků nebo výdělečných zaměstnání v tuzemsku provozovaných nebo z účastenství v takovém podniku nebo zaměstnání, ze služného nebo výslužného a z tantiém. Konečně osoby, kterým byl v Československu vyplacen příjem z výděлку, avšak zde pobývaly méně než rok. Od důchodové daně byli osvobozeni vysocí státní představitelé, vojsko, policie, státní zaměstnanci. Dále se osvobození týkalo osob, jejichž veškerý dosažený důchod nepřesahoval 7 000 Kč, v době rozhodné pro zdanění. U osob se čtyřmi příslušníky rodiny nepřevyšoval 8 200 Kč, u osob s pěti takovými příslušníky rodiny nepřekračoval 9 200 Kč a u osob se šesti příslušníky rodiny nepřesahoval 11 000 Kč. Daň se vyměřovala za každý kalendářní rok.

Poplatníkem daně důchodové se stala hlava rodiny a základem daně důchod domácnosti, který se zjistil sečtením důchodu hlavy rodiny s důchodem rodinných příslušníků, vyjma služebních požitků. Za hlavu rodiny se pokládala osoba, která stála v čele jednotné domácnosti dvou nebo více osob. Ve sporných případech se považoval za hlavu rodiny muž. Dani podrobený důchod zahrnoval veškeré příjmy v penězích nebo v peněžité hodnotě z pozemků, budov, výdělečných podniků a zaměstnání, ze služebního poměru a z kapitálů, jakož i všechny další příjmy, mezi které patřily naturálie, spolu s užitkovou hodnotou bytu ve vlastním domě a hodnotou výrobků a zboží z vlastního hospodářství nebo podniku v domácnosti spotřebovaných, po odečtení přípustných srážek. Do tohoto důchodu se nezahrnovalo věno, dědictví, výplata kapitálů z pojištění životních, invalidních, starobních, dále kapitálové náhrady, mimořádné dary a bezúplatné příjmy.⁶⁴

⁶⁴ Zákon č. 76/1927 ze dne 15. června 1927 o přímých daních, hlava I.

Tabulka 38: Počet poplatníků dle základu daně důchodové v Československu (1928)

Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%	Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%
do 6 000	97 194	9,8	130 000–180 000	3 816	0,3847
6 000–8 000	99 179	10	180 000–320 000	3 082	0,3107
8 000–13 000	277 430	28	320 000–460 000	864	0,0871
13 000–30 000	369 247	37,2	460 000–650 000	460	0,0464
30 000–40 000	67 519	6,8	650 000–1 200 000	359	0,0362
40 000–60 000	44 632	4,5	1 200 000–2 000 000	120	0,0121
60 000–80 000	15 527	1,56	2 000 000–2 800 000	60	0,0060
80 000–90 000	4 121	0,4	2 800 000–3 400 000	19	0,0019
90 000–110 000	5 277	0,5	3 400 000–5 000 000	22	0,0022
110 000–130 000	3 077	0,3	5 000 000	20	0,002

Pozn.: Celkový počet poplatníků: 992 025 osob.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 283, 286

Statistika daně důchodové udává roztrídění důchodů v celém Československu. Dle stupně základu daně důchodové se příjmovou skupinou s nejvyšší relativní četností (37 procent občanů) stala kategorie 13 000 – 30 000 Kč, medián leží v kategorii 8 000 – 13 000 Kč. Vysoká četnost 28 procent ukazuje na kategorii příjmu 8 000 – 13 000 Kč a na kategorii do 8 000 Kč (20 procent). Dle srovnání můžeme pozorovat, že téměř polovina občanů zařazených do statistiky pobírá hrubý důchod do 1 083 Kč za jeden měsíc, přičemž jedna pětina dostane důchod do 667 Kč za měsíc a 28 procent osob se vyskytuje v rozmezí od 337 Kč do 1 083 Kč za jeden měsíc. Skupina s nejvyšší relativní četností pobírá hrubý důchod od 1 084 Kč do 2 500 Kč za měsíc.

Tabulka 39: Daňová sazba důchodové daně dle zákona č. 76/1927

Stupeň	Základ daně		%	Vyměřená daň	Stupeň	Základ daně		%	Vyměřená daň
	Od (Kč)	Do (Kč)				Od (Kč)	Do (Kč)		
1.	0	6 000	1	0	11.	130 000	180 000	13	6 600
2.	6 000	8 000	2	60	12.	180 000	320 000	14	8 400
3.	8 000	13 000	3	140	13.	320 000	460 000	16	14 800
4.	13 000	30 000	5	400	14.	460 000	650 000	18	24 000
5.	30 000	40 000	6	700	15.	650 000	1 200 000	20	37 000
6.	40 000	60 000	7	1 100	16.	1 200 000	2 000 000	22	61 000
7.	60 000	80 000	8	1 700	17.	2 000 000	2 800 000	24	101 000
8.	80 000	90 000	10	3 300	18.	2 800 000	3 400 000	26	157 000
9.	90 000	110 000	11	4 200	19.	3 400 000	5 000 000	27	191 000
10.	110 000	130 000	12	5 300	20.	5 000 000	a výše	29	291 000

Pramen: Zákon č. 76/1927 ze dne 15. června 1927 o přímých daních, hlava I., § 18

V roce 1928 vynesl výběr daně výdělkové v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 84 919 000 Kč, na Slovensku 11 728 000 Kč a celorepublikově činil 96 647 000 Kč. Výběr

daně důchodové dosahoval v českých zemích 1 115 689 000 Kč, na Slovensku 198 614 000 Kč a celorepublikově úhrnem činil 1 314 303 000 Kč.⁶⁵

Ke komplexnímu obrazu rozložení příjmu obyvatel nám poslouží statistika nemocenského pojištění dle ročního průměru pojištěnců dle zákona č. 221/1924 Sb. a n. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří ve znění předpisů jej měnících s denní pojištěnou mzdou v Kč. Pojištění pro případ nemoci podléhaly všechny osoby pracující v zaměstnaneckém poměru, v poměru pracovním nebo služebním.⁶⁶ Zákon upravoval pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Povinnost odvádět pojištění měl ten, kdo vykonával práci nebo služby v případě smlouveného pracovního nebo učňovského poměru. Činnost spolupracujících dětí v podniku (hospodářství) rodičů nespádala do poměru pracovního, a proto není ve statistikách zachycena. Pojištěním byli povinni domácí dělníci, tj. osoby, které vykonávaly živnostenské práce na zakázku jednoho nebo několika zaměstnavatelů mimo zaměstnavatelskou dílnu. Za domácí dělníky byly považovány osoby, které, ačkoli měly oprávnění provozovat samostatnou živnostenskou činnost, vykonávaly bez cizích pracovních pomocníků převážně domácí práci na zakázku jednoho nebo několika zaměstnavatelů a samostatně výdělečně činní byly pouze z menší míry. Do této kategorie nespádali jednotlivci vykonávající práce nebo služby zakládající jinak pojistnou povinnost pouze příležitostně nebo jako vedlejší zaměstnání, zaměstnanci státu a jiných nucených územních svazků (zemí, okresů, obcí) nebo podniků (například zaměstnanci drah). Tyto osoby měly v případě nemoci nárok na služné alespoň po dobu jednoho roku anebo na dávky rovnocenné dávkám podle zákona o nemocenském pojištění. Dále byli vyňati posluchači vysokých a odborných škol, kteří v době svého studia byli přechodně zaměstnání pracemi, zakládajícími pojistnou povinnost a zaměstnanci cizích zastupitelských úřadů v Československé republice. Pojištění pro případ nemoci vzniklo dnem, kdy pojištěnec vstoupil do zaměstnání zakládajícího pojistnou povinnost, a zaniklo dnem ukončení pracovního poměru. Výdělkem (pracovním výdělkem, mzdou) byl všecken příjem za smlouvenou práci. K výdělku náležely vedle mzdy také podíly na zisku, naturální a jiné požitky, které pojištěnec dostával. Pojištěnci pracovali šest dní v týdnu, vyjma státních svátků.

⁶⁵ *Statistický přehled republiky Československé 1930*, sestavil Státní úřad statistický v Praze, nákladem vlastním v komisi knihkupectví Bursík&Kohout, 1930, s. 280

⁶⁶ *Statistický přehled o Československé republice 1936*, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 393

*„Pojištěnce, který pracuje obvykle šest dnů v týdnu, nebo jehož doba zaměstnání u jednoho zaměstnavatele zpravidla nepřesahuje týden, je zařaditi podle výdělku připadajícího na jeden pracovní den. Pracuje-li pojištěnec pravidelně sedm dnů v týdnu, je ho zařaditi podle šestého dílu výdělku dosaženého za týden.“*⁶⁷

Zákon definoval základní množinu pojištěných osob, ze které můžeme dále vycházet. Uvedená statistika zachycuje na 2,5 milionů pojištěnců v období let 1929 až 1936. Počet pojištěnců se výrazně snížil od roku 1932. Avšak pro účely zjištění příjmové skupiny obyvatelstva s nejvyšší relativní četností zkoumaná data plně postačí. Statistika zachycuje údaje o výši denní mzdy mužů a žen samostatně a následně také v celkovém vyjádření. Pro účely zkoumání výše příjmu jsou vyhovující hromadné údaje o obou skupinách. Data ukazují na zvýšení podílu počtu pojištěnců v nejnižě hodnocených skupinách obyvatelstva, po roce 1933.

Adekvátní vypovídací hodnotu má roční příjem osob rozdělený do jednotlivých příjmových kategorií. Roční příjem byl vypočítán z denních vyměřovacích základů důchodového pojištění, s pomocí zákona ze dne 3. dubna 1925 o svátcích a památných dnech republiky Československé. Na základě získaných údajů ze Statistické ročenky republiky Československé o denních vyměřovacích základech byl spočítán roční vyměřovací základ dle vymezených skupin příjmů.

⁶⁷ Zákon č. 221/1924 Sb. a n. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří

Tabulka 40: Pojištěnci nemocenského pojištění v procentuálním vyjádření v tisících (1929–36)

Roční průměr pojištěnců dle zákona č. 221/24 Sb. z. a n. s denní pojištěnou mzdou v Kč/ roční mzdou v Kč*													
Rok	Skupina*			I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
	Počet pracovních dní v roce*	Celkem	A.	do 6	6- 10	10- 14	14- 18	18- 22	22- 25	25- 28,5	28,5- 31,5	31,5- 34,5	34,5 a více
			Průměrný roční vyměřovací základ u jednotlivých skupin										
			B.*	1813	2417	3625,5	4834	6042,5	7100	8081,5	9063,75	9970	10423
			Roční vyměřovací základ u jednotlivých skupin										
C.*	Do 1813	1813– 3021	3021– 4229	4229– 5438	5438– 6646	6646– 7553	7553– 8610	8610– 9516	9516– 10423	10423 a více			
Celkem													
1936	303	2063,6	246,1	473,6	341,4	264,7	209,5	133,3	83,5	66,6	55,4	189,5	
1935	302	1918,6	226,1	459,1	334,8	241,1	182,8	120,4	74,2	61	51,3	167,8	
1934	301	1879,4	207,4	435	321,4	237,6	188,8	125	76,3	63,3	54,2	170,4	
1933	301	1887,6	195	412,2	330,7	237,9	190,7	130,5	80,1	64,8	61,1	184,6	
1932	303	2069	198,3	394,8	343	255,1	222,3	158,8	98,3	83,7	75,7	239	
1931	302	2312,6	208,5	391,3	355,1	271	263,3	194,2	121,6	104	92	311,6	
1930	303	2446,2	225,3	387,3	356,7	273,5	276,8	210,4	136	115,5	106,6	358,1	
1929	302	2506,4	228,9	397,7	365,3	283	282,4	213,8	141,8	125,1	111	357,4	
Podíl v %*													
1936	303	100	11,93	22,95	16,54	12,83	10,15	6,46	4,05	3,23	2,68	9,18	
1935	302	100	11,78	23,93	17,45	12,57	9,53	6,28	3,87	3,18	2,67	8,75	
1934	301	100	11,04	23,15	17,1	12,64	10,05	6,65	4,06	3,37	2,88	9,07	
1933	301	100	10,33	21,84	17,52	12,6	10,1	6,91	4,24	3,43	3,24	9,78	
1932	303	100	9,58	19,08	16,58	12,33	10,74	7,68	4,75	4,05	3,66	11,55	
1931	302	100	9,02	16,92	15,36	11,72	11,39	8,4	5,26	4,5	3,98	13,47	
1930	303	100	9,21	15,83	14,58	11,18	11,32	8,6	5,56	4,72	4,36	14,64	
1929	302	100	9,13	15,87	14,57	11,29	11,27	8,53	5,66	4,99	4,43	14,26	

Pozn.: *Vlastní výpočty

Pramen: *Statistická ročenka Republiky Československé 1937*, s. 226, *Zákon ze dne 3. dubna 1925 o svátcích a památných dnech republiky Československé*.

V tabulce⁶⁸ můžeme vidět průměrný roční vyměřovací základ dle jednotlivých příjmových skupin v absolutním vyjádření i dle procentuálních poměrů. V záhlaví jsou uvedeny tři údaje o příjmových skupinách. Ve skupině A vidíme denní pojištěnou mzdu v korunách. Statistická data počítají nejčastěji s roční mzdou, a abychom mohli statistiky využít ke komparaci, respektive k vymezení příjmové skupiny s nejvyšší relativní četností, musíme docílit vyčíslení roční mzdy prostřednictvím výpočtů. Roční mzda byla spočítána dle jednoduchého vzorce, který předpokládal dle zákona ze dne 3. dubna 1925 o svátcích a památných dnech republiky Československé šest pracovních dní v týdnu, neděle byla chápána jako den odpočinku. Následně byly v každém roce z pracovních dní vyjmuty svátky a památné dny, které zákon uváděl jako dny pracovního klidu,⁶⁹ a za každý rok byl výsledný počet pracovních dní vynásoben vyměřovacím základem. Řádek B udává průměrný roční vyměřovací základ jednotlivých příjmových skupin, který byl spočítán jako aritmetický průměr za všechny roky. Řádek C ukazuje roční vyměřovací základ

⁶⁸ Další statistické přehledy jsou uvedeny v příloze.

⁶⁹ Památné dny 5. červenec, 28. září, 6. červenec, 1. květen a 28. říjen, státní svátky: 1. leden, 6. leden, Nanebevstoupení Páně, Božího Těla, 29. červen, 15. srpen, 1. listopad, 8. prosinec a 25. prosinec

u jednotlivých příjmových skupin za všechny roky uvedený v příjmových intervalech a má největší vypovídací hodnotu. Z dopočítaných údajů vidíme, že příjmová skupina s nejvyšší relativní četností spadá do vyměřovacího základu pohybujícího se mezi 1 818 – 3 021 Kč za rok s podílem 23–24 procent, následuje skupina s vyměřovacím základem 3 021 – 4 229 Kč za rok se zastoupením 17 procent, na třetím místě s podílem kolem 12–13 procent je příjmová skupina 4 229 – 5 438 Kč za rok a na místě čtvrtém nejnižší příjmová skupina se zastoupením kolem 11–12 procent a příjmem do 1 813 Kč za rok.

Tabulka 41: Průměrný počet pojištěnců v tisících s denní pojištěnou mzdou (1929–1935)

Kč		1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
0 – 18	A	1 274,7	1 242,8	1 225,9	1 191,2	1 175,8	1 201,4	1 261,1
	R	50,86	50,81	53,01	57,57	62,29	63,92	65,73
18 – 34,5	A	1 231,5	1 203,4	1 086,7	877,8	711,8	6 78,0	657,5
	R	49,14	49,19	46,99	42,43	37,71	36,08	34,27
Úhrnem	A	2 506,2	2 446,2	2 312,6	2 069,0	1 887,6	1 879,4	1 918,6
	R	100	100	100	100	100	100	100

Legenda: A – absolutně, R – Relativně

Pramen: *Statistický přehled o Československé republice 1936*, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 390

Pro komparaci využijeme statistické údaje ukazující průměrný počet pojištěnců v tisících s denní pojištěnou mzdou pro období první poloviny třicátých let. Statistika ukazuje na rapidní zvyšování podílu skupiny s denním vyměřovacím základem do 18 Kč, a upozorňuje na klesající mzdy, potažmo na klesající životní úroveň méně majetných občanů.

Předcházející odstavce vymezily a určily příjmové rozvrstvení obyvatelstva na základě již převzatých údajů od jiných autorů v komparaci a doplněním s údaji ze Statistické ročenky republiky Československé. Na jedné straně práce využila výše odvodů daně výdělkové a důchodové k tomu, aby mohla určit příjmovou skupinu s nejvyšší relativní četností, a na straně druhé zpracovala statistická data o pojištěncích nemocenského pojištění, jejichž podstatou byl denní vyměřovací základ přepočítaný na roční mzdu. Díky komparaci veškerých dostupných údajů je možné vyvodit následující závěry.

Příjmovou skupinu s nejvyšší relativní četností dle všeobecné daně výdělkové tvoří poplatníci s čistým výtěžkem do 4 000 Kč (26 procent), dále poplatníci s výtěžkem od 4 000 Kč do 7 000 Kč (20,5 procenta). Polovina všech poplatníků má příjem od 0 do 9 000 Kč. Z hlediska dat o dani důchodové tvoří skupinu s nejvyšší relativní četností příjmy od 13 000 Kč do 30 000 Kč (37,2 procenta). Další početně zastoupenou

skupinou jsou osoby připadající do kategorie příjmu s rozpětím od 8 000 Kč až 13 000 Kč (28 procent). Téměř polovinu z celkového počtu poplatníků daně důchodové představují osoby s ročním příjmem do 13 000 Kč.

Dle statistických dat průměrného ročního vyměřovacího základu pro případ nemocenského pojištění tvoří příjmovou skupinu s nejvyšší relativní četností osoby se základem od 1 818 Kč do 3 021 Kč (23 procent). Další početně zastoupenou skupinou jsou lidé s vyměřovacím základem od 3 021 Kč do 4 229 Kč (17 procent) a následně od 4 229 Kč do 5 438 Kč (13 procent). Vyměřovací základ se může jevit překvapivě nízký, ale vzpomeňme, že se jedná o příjmy individuální, nikoli příjmy za celou rodinu, jako na příkladu daně důchodové, a dále jsou v těchto statistikách zahrnuty výdělky žen a mladistvých, které tento nízký modus umocňují. Dle uvedených dat můžeme dobře vidět rapidně klesající příjmy, respektive zvyšující se počet pojištěnců v nižších příjmových kategoriích.

Mzdové tarify jednotlivých rodin byly sjednoceny pro snazší komparaci do ročního příjmu vyjádřeného v korunách. Data o výši příjmu ukázala, že do středních vrstev se řadí všechny úřednické rodiny, včetně zaměstnanců kanceláře pomocného personálu a bývalých gážistů mimo hodnostářské třídy. Dále do středních vrstev spadali učitelé, intelligence a vysokoškolští profesori, stejně jako důstojníci, policisté a zřizenci. Samostatně výdělečně činní se do střední vrstvy řadili z hlediska příjmu vyššího alespoň nad 9 000 Kč a dle statistik daně výdělkové náležela do této skupiny obyvatelstva polovina poplatníků. Do středních vrstev nespádaly dělnické rodiny, které měly status zaměstnanců a samostatně výdělečně činní s příjmem nižším než 9 000 Kč.

Statistiky zachycovaly osoby v povolání činné a osoby k povolání příslušné, zároveň členy rodin osob činných. Přesný počet příslušníků střední vrstvy není možné explicitně stanovit, avšak můžeme ukázat počet příslušníků střední vrstvy dle údajů získaných díky odvodům daně důchodové (518 222 osob) od zaměstnanců a daně výdělkové (262 261 osob) od osob samostatně výdělečně činných. Stěžejním pilířem pro zachycení počtu osob náležících do středních vrstev se stala data o povinnosti platit nemocenské pojištění vykazující 2 446 200 pojištěnců středních vrstev. Suma pojištěnců ovšem nemohla sama o sobě stanovit konečný počet osob. Jak práce představila v kapitole *K vymezení pojmu střední vrstvy v meziválečném Československu*, bylo nutné uvědomit si celkový počet

členů střední vrstvy, a to činných i příslušných. Využila proto tabulku *Obyvatelstvo jednotlivých zemí republiky Československé dle tříd povolání*, ze které byl spočítán poměr činných a příslušných osob k danému povolání. Tímto koeficientem byl vynásoben počet osob činných, 2 446 200 pojištěnců středních vrstev, a práce dochází k závěru, že v roce 1930 spadalo ke středním vrstvám úhrnem 5 117 573 osob dle výše nemocenského pojištění a dále 538 524 osob dle daně výdělkové. Z celkového počtu 14 729 536 obyvatel v roce 1930 představovalo střední vrstvu 5 656 096 osob (40 procent obyvatel). Metoda je platná pouze pro Československo. Každý dělník musel odvádět nemocenské pojištění, stejně jako každý státní zaměstnanec. Ten, kdo nemocenské pojištění neodváděl, spadl do oboru živností a hradil daně. Práce kombinuje údaje za zaměstnance odvádějící pojištění a osoby, které platí pouze daně. Takto zahne celé ekonomicky aktivní obyvatelstvo. Vezmeme-li v úvahu statistické chyby, nejasné údaje, chybovost a nepřesnost statistik, shodují se závěry s propočty Zdeňka Kárníka (45 procent), i přesto, že práce ke svým výpočtům záměrně použila zcela jinou metodu.

1.2. Statistika nákladů na živobytí v meziválečném Československu

Index životních nákladů se v Československu ve statistikách Státního úřadu statistického zaznamenával od roku 1923. Nejčastěji je označován v meziválečné éře jako index vážených průměrných nákladů s bazickým rokem 1914 nebo jako CPI ve zlatě, který odrážel reálnou změnu nákladů. Po roce 1919 docházelo k výkyvům cenové hladiny, a to i přes měnovou reformu, jejímž cílem bylo inflaci snížit. Zvýšení cenové hladiny se promítlo do indexu životních nákladů. Ve státech s vysokou životní úrovní, například ve Švédsku nebo Nizozemsku, nedosahovala inflace takových čísel jako v Československu. Na druhé straně Německo a Rakousko postihla velká hyperinflace.⁷⁰ Kapitola představuje chápání indexu životních nákladů v meziválečné éře a ukazuje data, která se do něj započítávala a jeho postupný vývoj.

⁷⁰ Německo a Rakousko muselo v období 1922-23 přejít k razantní měnové reformě, která státům pomohla odvrátit hyperinflaci.

Index životních nákladů⁷¹ za první republiky značil číslo určující cenové změny spotřebního koše. Součástí spotřebního koše se staly ty statky, které se v průměru nejvíce podílely na útratě jednotlivých domácností a byly rozvrženy tak, aby pokryly rozsah spotřeby rodin.⁷² Index životních nákladů ve dvacátých letech 20. století se složením spotřebního koše výrazně odlišoval od spotřebního koše současných spotřebitelů, ukazoval ceny služeb, které rodiny reálně používaly, a byl postaven na bazickém roku 1914.⁷³ Přírůstek indexu spotřebitelských cen měřil míru inflace. Indexy se počítaly vždy za jeden rok a lišily se pro rodinu dělnickou a rodinu úřednickou, stejně jako při určování výše příjmů a výdajů v jedné rodině. U propočítávání indexu životních nákladů lze očekávat změny ve spotřebním koši, v souvislosti s technologickým pokrokem a se změnami cen zboží, které je možné substituovat za jiné, závisí do velké míry na substitučním efektu.⁷⁴ Statistická ročenka neuvádí indexy životních nákladů pro zřízenickou rodinu. Index životních nákladů ve zlatě je počítán dle průměrných měsíčních kurzů dolaru v Praze.

V měřeném období statistiky předpokládaly konstantní nároky na bydlení. Dále se držely modelové situace rodiny⁷⁵ pobývajících v Praze, proto se rozebrané indexy týkají pouze hlavního města.⁷⁶ Pro statistické účely bylo vybráno několik set rodin dělnických a úřednických a zjišťovaly se náklady dle vyplněných spotřebních knížek na vydržování rodiny. Za podmínky indexu vyjádřeného ve zlatě byla cena zlaté koruny znehodnocena v porovnání s předválečnou hodnotou 6,84 krát. Hodnota československé koruny měla sedminu hodnoty předválečné koruny, s přihlédnutím poměru ke zlatu. Předválečná měna obsahovala 6,84 krát více zlata než koruna československá (československá koruna: 44,58 mg zlata, předválečná koruna: 304,88 mg zlata).⁷⁷

Cenové indexy užívaly statistiky dlouhodobě jako věrohodné veličiny a ukazatele pro srovnání reálných nákladů spotřebitele ve zvoleném spotřebním koši zboží

⁷¹ Dnes nazýván jako index spotřebitelských cen. Celkový počet zástupných prostředků dosahuje v současné době přibližně 700 položek, které jsou následně rozděleny do 12 skupin ve spotřebním koši ve formě váženého aritmetického průměru jednotlivých cenových indexů.

⁷² Český statistický úřad, *definice pojmů*, [online] © 2014. [cit. 2014-15-01]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/aktualniinformace>

⁷³ Bazický rok značí výchozí období, se kterým jsou srovnávány následující jednotlivé roky.

⁷⁴ OECD, *definice pojmů*, [online] © 2014. [cit. 2014-15-01]. Dostupné z: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4562>

⁷⁵ Státní statistický úřad československý se držel ve svých statistikách zavedeného modelu, který předpokládal čtyři členy domácnosti v úřednické rodině a pět členů domácnosti v dělnické rodině.

⁷⁶ SIRŮČEK, P. *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie*, Melandrium, 2007, s. 71-2

⁷⁷ SLAMINKA, V. *Československá republika v číslech, Statistický přehled populačního, kulturního a hospodářského stavu ČSR*, Brno, Knihovna a nakladatelství Pokorný, 1932, s. 73

a zohledňovaly náklady na bydlení – nájemné, ošacení, jídlo a palivo. Index životních nákladů posloužil jako ukazatel změny cenové hladiny.⁷⁸

Index životních nákladů se v roce 1923 skládal z 51 položek. Jednotlivé prvky se členily do pěti skupin: (i) výživa (29 položek), (ii) topivo, svítivo a prostředky k čištění (osm položek), (iii) nájem z bytů (jedna položka), (iv) šatstvo, prádlo, obuv (čtyři položky), (v) různé potřeby (osm položek). Počet zkoumaných záznamů přesahuje číslo 51, a to proto, že statistiky zaznamenávaly údaje v rámci jedné položky několikrát, jelikož disponovaly různou kvalitou, cenou a druhem. Historie tohoto indexu sahá do roku 1920, kdy začal Státní úřad statistický zkoumat dle osobních účtů, jež si rodiny vedly, kolik na které spotřební zboží, potraviny a nájem rodina vynaložila finančních prostředků. V červenci 1923 byl do statistik vpraven index životních nákladů. U dělnické kategorie se průměrná tabulková rodina skládala z pěti členů – z muže, ženy, 12 letého chlapce, osmileté dívky a pětileté dívky. Úřednickou rodinu prezentovali čtyři členové – muž, žena, 17 letá dcera a 15 letý syn. Veškeré indexy zkoumají střední týden každého kalendářního měsíce. Šetření se zabývalo také indexem potravinovým. Hodnotu indexu ovlivňovalo bydlení rodiny v novém či starém domě a výše nájemného. Statistické účely uvažují průměrný stav nájemného, respektive průměrný index za bydlení.⁷⁹

O reálných cenách nejhodnotněji vypovídá CPI ve zlatě.⁸⁰ Zlato bylo chápáno jako stabilní hodnota, a proto tyto vyjadřované indexy můžeme dnes prezentovat jako ukazatele reálných nákladů, které neovlivňuje výše cenové hladiny. Následující tabulka pracuje s CPI ve zlatě promítnutým do cen potravin. Náklady dělnické a úřednické rodiny byly kalkulovány jako průměrné náklady průměrné rodiny. Realita se mohla odlišovat. Na základě analýzy denního tisku, který uváděl mzdy⁸¹ a výši nájemného, a pramenů,⁸² se nuance mezi průměrnými statistickými výpočty a realitou vyskytují. Bazickým rokem pro potravinový index a index životních nákladů volily statistiky rok 1914.

⁷⁸ BARNETT, G. E. Index Numbers of the Total Cost of Living, In: *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 35, No. 2, Feb., 1921, s. 241

⁷⁹ *Statistická příručka republiky Československé 1920-1932*, svazek IV., s. 247

⁸⁰ Index spotřebitelských cen byl používán jako reálná hodnota k projednávání výše státního dluhu, popř. při škrtech v rozpočtech. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. [online] © 2014. [cit. 2014-15-01]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/120schuz/s120006.htm>

⁸¹ Srov. s Školní plat na středních školách, *Lidové noviny*, 15. 12. 1922, r. 30, č. 628

⁸² Srov. s *Lidové noviny*, *Národní listy* – inzerce, nabídky zaměstnání, bydlení a služeb

Zatímco se index životních nákladů v reálné hodnotě zvedal až do roku 1930 nepatrně, reálné zdražení potravin se projevilo mnohem markantněji.⁸³ S tímto se pojí nesamostatnost Československa v zásobování potravinami a jejich dovoz ze zahraničí. Relativně vysoká protekcionistická opatření a uvalení cel na dovezené a vyvezené zboží zapříčinily zvýšení cen potravin.⁸⁴ Pro dělnické rodiny představovaly výdaje za potraviny více než polovinu z veškeré útraty domácnosti. Ceny potravin začaly výrazně klesat až s příchodem velké hospodářské krize, která zemi nejvíce zasáhla mezi roky 1931–1934, a roku 1937, kdy následovala krize další. V tomto období zlevnily dovezené komodity, snížila se uvalená cla, poklesly mzdy a cena nakupovaných potravin. Stejně tomu bylo u indexu reálných životních nákladů. Tabulka indexů ukazuje reakci ekonomiky na hospodářskou krizi, adaptabilitu a přijetí nových zákonů ve snaze pozdvihnout životní úroveň obyvatelstva, snížit cla,⁸⁵ zmírnit nezaměstnanost a zvýšit podporu pro nezaměstnané.⁸⁶

⁸³ RÁKOSNÍK, J. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2008, s. 209. V roce 1930 se ministr financí Karel Engliš domníval, že zdražení potravin je dílem výkyvu ekonomiky, který odezní, jako tomu bylo vždy v předchozích letech. Díky vysoké nezaměstnanosti bylo postiženo obyvatelstvo pracující v zemědělství a v této kategorii poklesla koupěschopnost. Dále byl značně snížen stavební ruch a zhoršily se podmínky pro export.

⁸⁴ RÁKOSNÍK, J., NOHA, J. *Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2012, s. 150

⁸⁵ Vládní nařízení 70/1937 Sb. ze dne 30. dubna 1937 o doplnění přílohy B (tárového sazebníku) k vládnímu nařízení ze dne 13. prosince 1927, č. 168 Sb. z. a n., jímž se provádí celní zákon.

⁸⁶ Vládní nařízení ze dne 29. července 1933 č. 162/1933 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 29. srpna 1924, č. 186 Sb. z. a n., kterým se provádí zákon ze dne 19. července 1921, č. 267 Sb. z. a n., o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaných

Tabulka 42: Index životních nákladů v Praze, CPI ve zlatě (1923–1937)

Rok	DR	UR	Potravinový index
1923	99,6	99,9	-
1924	99,8	97,7	121,7
1925	105,3	102,7	129,9
1926	109,4	101,5	126,1
1927	109,2	102,8	134,5
1928	109,4	102,8	133,9
1929	108,7	104	131,3
1930	109	105,1	125,8
1931	104,3	100,1	114,3
1932	102,4	98,4	106,7
1933	101,2	97,5	102,7
1934	86	82,9	84
1935	85,7	83,3	84,9
1936	82,3	80,4	82,5
1937	73,7	72,8	72,5

Legenda: DR – dělnická rodina, UR – úřednická rodina

Pozn.: Zlato bylo považováno za stabilní veličinu. Bazickým rokem byl zvolen rok 1914 (1914=100).

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé*, Praha: Orbis, Ekonomické edice. Statistika, 1938, s. 88-89; *Statistická ročenka republiky Československé*, Praha: Orbis, Ekonomické edice. Statistika, 1937, s. 88.

Tabulka 43: Index životních nákladů v Praze, nominální (1927–1936)

Rok	DR	ÚR
1927	850	832
1928	842	826
1929	813	824
1930	782	809
1931	712	725
1932	677	687
1933	654	659
1934	632	623
1935	657	657
1936	671	675

Pozn.: Zvýšení nominální hladiny znamenalo znehodnocení peněžní jednotky. Cenová hladina se navýšila v korunách. Bazickým rokem byl zvolen rok 1914 (1914=100).

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé* 1938, s. 90-91; *Statistická ročenka republiky Československé* 1936, s. 145, s. 130-134

Státní úřad statistický uváděl za bazické období ve veškerých statistikách rok 1914. Nominální index životních nákladů v Praze nemá příliš velkou vypovídací hodnotu o reálných cenách jako index uvedený ve zlatě.⁸⁷ Ukazatel nominálního indexu životních nákladů v hlavním městě odráží změny cenové hladiny mezi roky 1927 a 1936 v rodině dělnické a úřednické. Index obou rodin dosahuje podobných hodnot – reálný index se odlišuje o dvě až čtyři jednotky, nominální index dosahuje odlišnosti přibližně deseti bodů. Podobné indexy ukazují růst či pokles životních nákladů na potraviny a statky základní potřeby. Spotřební koš ovlivňovala cena výživy, prostředků k čištění a svítiva.

⁸⁷ Indexy ve zlatě jsou vypočteny na základě poměru zlatého obsahu koruny československé k bývalé zlaté koruně rakousko-uherské. Pro dobu od 27. 9. 1929 do 16. 2. 1934 byl tento poměr 100:684, od 17. 2. 1934 do 9. 10. 1936 činil 100:821 a následně od 10. 10. 1936 se ustálil na 100:977. Až do roku 1929 byly počítány indexy ve zlatě dle kurzu USD.

Tyto komodity tvořily vždy odlišnou váhu ve spotřebním koši rodiny. U dělnické rodiny záleželo na místě bydliště a lokalitě, ve které zaměstnanec pobíral mzdu, u úřednické rodiny na povolání muže – přednosty domácnosti. I přes odlišné váhy komodit ve spotřebním koši se indexy životních nákladů dělnické a úřednické rodiny výrazně nelišily a sledovaly podobný trend. Index nominálních nákladů úřednické a dělnické rodiny se od roku 1927 snižoval. V roce 1935 byly indexy obou rodin na stejné úrovni a od roku 1936 se mírně zvyšovaly.

Komplexní pohled poukázal na nejvyšší procentuální výdajovou položku veškerých zkoumaných domácností, kterou tvořily potraviny. Dělnická rodina na ně vynaložila více než polovinu svých výdajů a úřednická rodina přibližně 40 procent. Spotřební koš se skládal z 51 položek, z nichž 29 čítaly potraviny. V případě zvyšování či snižování indexu životních nákladů statistiky dokazují, že nejvíce tyto výkyvy ovlivnila změna cen potravin. Tento trend potvrzují údaje potravinového indexu ve zlatě. Další položkou upravující index životních nákladů byla výše nájemného. I přesto, že se nájemné od roku 1923 do roku 1930 zvýšilo téměř na dvojnásobek, nebyl index životních nákladů postižen tolik jako index potravinový.

Procentuální podíly skupinových vydání jednotlivých životních nákladů se u úřednické a dělnické rodiny odlišovaly. Statistická dokumentace uvedená pro hlavní město Prahu mezi roky 1923–1930⁸⁸ ukazuje klesající trend příjmů vynakládaných na výživu od roku 1930. Předcházející statistiky indexu životních nákladů udávají sestupnou tendenci i ve třicátých letech. Dělnická rodina utratila více než 60 procent výdajů za potraviny, za topení 6–8 procent, za nájemné 6–10 procent a za oblečení konstantně okolo 10,5 procenta. Zvýšení výdajů můžeme pozorovat u nájemného, které se od roku 1923 do roku 1930 téměř zdvojnásobilo. Poklesly náklady na topení a snížila se ostatní vydání.

Úřednická rodina věnovala konstantně přibližně polovinu příjmu na potraviny, snížila vydání za topení z osmi procent příjmu v roce 1923 na šest procent v roce 1930, výdaje na oblečení se střídavě pohybovaly mezi devatenácti a dvaceti procenty, nájemné

⁸⁸ Pro jiná města ve statistických ročenkách nejsou dostupné údaje.

se zvýšilo od roku 1923 do roku 1930 téměř dvojnásobně a nepatrně poklesly výlohy v položce ostatní.⁸⁹

Tabulka 44: Procentní podíl skupinových vydání životních nákladů v Praze, roční průměr (1923–1930)

Rok	Jídlo		Topení		Nájemné*		Oblečení		Ostatní		Úhrnem	
	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR
1923	62,5	48,3	8,8	7,9	5,6	6,2	10,8	20	12,3	17,6	100	100
1924	63,6	49,6	7,4	6,9	5,9	6,6	10,8	19	12,3	17,9	100	100
1925	64,1	49,3	6,6	6,1	6,4	7,2	10,5	20	12,4	17,4	100	100
1926	62,8	48,4	6,5	5,9	7,3	7,8	10,7	20,2	12,7	17,7	100	100
1927	63,9	49,9	6,4	5,8	7,4	8	10,2	19,6	12,1	16,7	100	100
1928	63,2	49,6	6,4	5,8	8,2	8,9	10,6	20,2	11,6	15,5	100	100
1929	61,4	48,9	6,6	5,9	9,7	10,7	10,5	19,2	11,8	15,3	100	100
1930	59,2	47,7	6,8	6,2	11,7	11,6	10,4	18,9	11,9	15,6	100	100

Pozn.:* Pokud rodina bydlela ve starém domě, tvořilo u dělnické rodiny roční nájemné přibližně 6,62 procent všech výdajů, naopak v domě novém to bylo 15,18 procent výdajů. Statistika užívá průměrných hodnot. Stejný případ byl zachycen u rodiny úřednické, kde bydlení v novém domě činilo 14,57 procent všech výdajů a bydlení ve starém domě 7,67 procent. Avšak sběrná data rodin, které bydlely v nových bytech, se povětšinou týkala bytů družstevních, na které se vztahovala státní podpora, a nájem byl výrazně levnější, než v bytech, které družstevní nebyly. Proto na podíl výdajů tato anomálie nemá zásadní vliv. *Statistický přehled republiky Československé 1930*, Bursík&Kohout, 1930, s. 184

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek III., s. 249, *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 146

Statistika spotřeby v domácnostech předkládá obraz o tom, jak domácnosti hospodařily se svými finančními prostředky, jak využívaly důchod k uspokojení životních potřeb (výdaje na jídlo, topení, nájemné bytů, oblečení a kulturní potřeby). Data přináší mimo jiné pohled na životní rozměry sociální kategorie obyvatelstva, obraz kupní síly peněz a ukazují průměrnou spotřebu připadající na jednotku průměrného důchodu nebo na jednotku spotřebitele. Šetření uskutečněné Státním úřadem statistickým republiky Československé prezentuje vždy rodiny vybrané, které byly ochotné a zároveň způsobilé k tomu, aby vedly tyto statistiky. Podrobné zápisy o spotřebních vydáních formujících základ statistik evidovaly rodiny vyšší mravní i hospodářské vyspělosti. Data jsou proto pouze orientační a není možné jednoznačně určit situaci týkající se příslušné vrstvy obyvatelstva.⁹⁰

Tabulka 45: Procentní podíl skupinových vydání životních nákladů v Československu (1928–1932)

Rok	Jídlo		Topení		Nájemné		Oblečení		Ostatní		Úhrnem	
	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR
1928-29	59,15	43,8	5,32	4,82	4,94	7,62	14,26	15,74	16,33	28,02	100	100
1931-32	55,83	39,67	5,89	4,82	6,23	8,86	13,20	16,03	18,85	30,62	100	100

Pramen: *Statistický přehled o Československé republice 1936*, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 280-81

⁸⁹ *Venkovské noviny*, č. 2, r. 4, s. 4, (Brno). Noviny zveřejňovaly reklamu na zlevněné boty od Bati.

⁹⁰ *Statistický přehled o Československé republice 1936*, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 276-7

Dle procentního podílu skupinových vydání životních nákladů v Československu je patrné, že dělnická rodina vydávala na potraviny o 15 procent více příjmu než rodina úřednická a na úkor tohoto vydání výrazně redukuje položku ostatní, zbytné statky.

Tabulka 46: Indexy životních nákladů v hlavním městě Praze ve zlatě, roční průměr (1923–1934)

Rok	Jídlo		Topení		Nájemné		Oblečení		Ostatní	
	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR	DR	ÚR
1923	111	114,4	150,3	149,5	100,2	100,5	138,9	146,9	100,4	87,3
1924	113,1	115	126,5	126	100,1	98	138,6	136,4	100	86,9
1925	120,3	119,9	120,6	118,8	105,5	102,8	144,9	150,9	104,6	88,6
1926	116,7	116,3	117,8	114,6	104,3	101,4	144	150,3	108,6	88,8
1927	124,3	121,6	119,4	113,6	108,9	102,6	144,2	147,6	108,1	84,6
1928	123,1	120,8	120,8	113,3	109,4	102,8	149,9	152,7	103,1	78,5
1929	118,8	120,4	123,3	116,0	108,7	104,0	147,6	146,7	103,0	78,5
1930	114,3	118,3	121,4	126,5	109,0	105,1	129,5	130,6	112,0	98,6
1931	104,2	106,0	119,7	123,9	104,3	100,1	110,4	112,5	113,4	99,7
1932	99,0	100,5	117,4	123,4	102,4	98,4	99,9	100,8	116,9	102,1
1933	95,7	96,4	115,1	121,4	101,2	97,5	95,4	95,9	117,7	102,7
1934	82	81,4	102	107,6	88,9	85,8	85,5	85,4	104	91,5

Pozn.: Od roku 1935 Státní úřad statistický nevydával údaje o indexu životních nákladů ve zlatě. Bazickým rokem byl zvolen rok 1914 (1914=100).

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek III., s. 144, *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 248, *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 147, *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 147, vlastní výpočty

Tabulka udává indexy životních nákladů ve zlatě v hlavním městě Praze v období 1923–1934 s bazickým rokem 1914. Nejsou patrné podíly vydání u zkoumaných rodin, ale je možné pozorovat po celá třicátá léta pokles vydání za potraviny, nájemné, topení, šatstvo a naopak zvyšování výdajů na položku ostatní vydání. I přesto stále existovaly propastné nerovnosti ve výdajích dělnické a úřednické rodiny mezi různými položkami spotřebních košů.⁹¹ Za ostatní potřeby ve spotřebním koši vydávala ve dvacátých letech úřednická rodina okolo 17 procent celkových příjmů, dělnická přibližně 11–12 procent. Na konci dvacátých let a ve třicátých letech se výdaje na položku ostatní zvýšily (dělnická rodina vynakládala kolem 16 procent příjmu, úřednická přibližně 28 procent). Rozdílnost ve vydáních umocňoval nižší příjem, vyšší počet dětí v dělnické rodině a relativně menší množství volného času v porovnání s rodinou úřednickou. A to i tehdy, kdy zákony hovořily o osmihodinové pracovní době po šest dní v týdnu.

V meziválečném Československu, stejně jako v ostatních zemích Evropy, rostl nominální index životních nákladů, a to v důsledku zvyšování cenové hladiny. Z mezinárodního srovnání vyplývá, že se v Československu cenová hladina zvýšila

⁹¹ *Historická statistická ročenka ČSSR*. 1. vyd. Praha: SNTL, 1985, s. 823

podobně jako ve Finsku nebo v Belgii. Téměř ve všech evropských zemích se po první světové válce rapidně zvedla cenová hladina, naopak ve Spojených státech amerických, Nizozemsku a Dánsku je dle nominálního indexu životních nákladů zřetelné, že k razantnímu znehodnocení měny nedocházelo. Jiným případem bylo Rakousko a Německo, které zasáhla v roce 1923 hyperinflace a musela být uskutečněna měnová reforma.⁹² Československo přistoupilo k měnové reformě již v roce 1919. Index životních nákladů začal být Státním statistickým úřadem československým zaznamenáván v roce 1923, čtyři roky po první měnové reformě. Snížení cenové hladiny, a celkový pokles životní úrovně, s sebou přinesla až velká hospodářská krize, která ve Spojených státech amerických začala v roce 1929 (do Československa dorazila později, v období 1930–1931).

Třicátá léta s sebou přinesla vysoký počet nezaměstnaných, pokles poptávky po potravinách, snížení nabídky a poptávky pochutin, nedostatek spotřebního zboží a zboží pro domácnost.

Index životních nákladů odrážel ve svém nominálním zobrazení míru inflace. K hodnotě zlata se znázorňovaly reálné ceny potravin a životních nákladů očištěny o inflaci. V indexu se promítala vysoká cla, která zapříčinila zvýšení cen potravin. Cenové indexy ovlivňovala společenská situace na trhu práce, zavedení osmihodinové pracovní doby a zvyšování nezaměstnanosti. Od roku 1930 výrazně poklesl index životních nákladů, inflace a reálné ceny. Snížení cen bylo v období od počátku třicátých let až do konce první republiky patrné u potravin, obuvi a oblečení.

⁹² MADISON, A. *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View*, Oxford University Press, USA, 1991, s. 300-3

2. Historiografický diskurs o pojmu konzumní společnost

Změna života, která od konce 19. století významně ovlivňovala společenský a hospodářský život obyvatel, byla dobře viditelná, avšak z metodologického hlediska těžce uchopitelná. Společnost procházela dynamickou proměnou způsobenou technickými inovacemi, vystavěním dopravní infrastruktury, zkvalitněním a lepší dostupností potravin a novým životním stylem. Na povrch vyvstává otázka, jaký význam v sobě nese pojem *konzum*, kde je možné se s ním v historii poprvé setkat, a co pro společnost znamenal.

Dle klasické definice má *konzum* původ v latinském slově *consumere* a znamená užívat, spotřebovávat, prohýřit a sníst. Tento pojem nabývá od konce 19. století stále většího významu. *Konzum* v dnešní společnosti znamená hýření, spotřebu a užívání věcí a služeb. Nesprávně je zaměňován s pojmem *produkce* a dochází k chybné interpretaci a nahrazování oběma pojmy mezi sebou. Bezpochyby jsou na sebe navázány a vzájemně se ovlivňují – bez produkce není konzum a bez konzumu není produkce. Tato kontinuita dává jasnou linii pro vznik konzumní společnosti, a sice by bylo zcela nesmyslné produkovat cokoli bez vědomí zajištěné spotřeby. *Produkce* a *konzum* jsou pojmy, které rychle proměňují své významy a vzájemné vztahy mezi sebou. Konzum a spotřeba produktů tvoří cíl samotné produkce. Producenti jsou schopni v krátkém okamžiku změnit svůj cíl produkce v závislosti na spotřebitelích a na konzumaci daného produktu.⁹³ Pojem *consumere* se rozšířil již v antice. Od středověku až do 19. století existovala agrární společnost, která primárně spotřebovávala zboží, které si vyrobila sama. Jejím hlavním znakem byl vysoký stupeň samozásobování. Soběstačnost se jevila v oblasti potravin, jídla, oblečení a bydlení, tzn. pouze v základních životních potřebách. Díky silnému vlivu industrializace se začíná objevovat významná expanze produkce, která je spojena s tržní integrací (nastává přechod od samozásobitelské společnosti přes dělbu práce k dodavatelské společnosti). Tento přechod spojený s tržní integrací je znakem konzumní společnosti.⁹⁴

Pod pojmem *konzum* dále rozumíme svobodu spotřeby materiálů a surovin k uspokojování nejen pouze základních lidských potřeb. Lidé už nespotebovávají suroviny

⁹³ KÖNIG, W. *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, Franz Steiner Verlag 2008, s. 13

⁹⁴ KLEINSCHMIDT, Ch. *Konsumgesellschaft*, Vandenhoeck&Ruprecht, 2008, s. 9-11

k ukojení hladu, žizně, jejich starostí není ochrana před chladem. Čas, který byl potřebný k vyrábění produktů užitných pro domácnost, k pěstování jídla a ke zhotovení oblečení, je nyní věnován odlišným hodnotám, výrobě jiného zboží. Jaká je úloha *konzumu* v tzv. *moderní společnosti*? Současná společnost již není jako pyramida potřeb, kterou je nutné pokrýt základními surovinami a komoditami nezbytnými k životu. Naopak se snaží docílit čím dál vyšších potřeb, kterými jsou vzdělání, bydlení, zlepšení životního stylu (jiné složení jídla), lepší doprava a infrastruktura a další položky představující znaky konzumní společnosti.⁹⁵

Někteří psychologové popisují konzumní zboží (z hospodářského hlediska) jako takové zboží, které kompenzuje v jistém slova smyslu určitý životní nedostatek. Osobní deficit by mohl být nahrazen nakupováním konzumního zboží, například nedostatek sebeoceny je kompenzován skrz kvalitní a drahé produkty, vnitřní prázdnotu vyplňuje prostřednictvím nakupování velké množství produktů. Konzum je interpretací prakticky patologické podoby.⁹⁶ Z psychologického hlediska je možné jej chápat jako náhražku pocitů, realizace, ocenění či hodnocení, kterým si jedinci kompenzují jistou formu prázdnoty ve svém životě.

Kulturní filozof Thorstein Veblen na konci 19. století představil svou knihou *Teorie zahálčivé třídy*, ve které hovořil o reprezentativním konzumu a reprezentativní zahálce, s jejíž pomocí vysoké vrstvy tráví volný čas a využívají svého postavení. Prestižní a reprezentativní konzumní společnost můžeme najít v náznacích uhlazeného absolutismu a v minulosti velkých politiků, vědců a kultury. V možnostech konzumování zboží se objevily velké propadliny mezi luxusním konzumem a velkým počtem hladových lidí.⁹⁷ Začala vznikat cenová diferenciaci a nově výrobci užívali cílových skupin, tzv. *Veblenův efekt* (také označován jako vertikální cenová diferenciaci). Spotřebitelé nakupují na trzích dražší zboží, a to i přesto, že je dostupné podobné zboží v nižší cenové kategorii. Zainteresovaní zákazníci se domnívají, že je toto dražší zboží kvalitnější, a proto jej poptávají.

Výrobcům bylo zřejmé, že se ve společnosti nachází podstatně odlišné skupiny spotřebitelů – majetní, méně majetní (tj. střední vrstva) a nemajetní. Prvním předpokladem

⁹⁵ BRETSCHNEIDER, R. *Konsumgesellschaft Entwicklungslinien und Perspektiven*, Picus Verlag Wien, 1999, s. 22

⁹⁶ KÖNIG, W. *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, s. 20

⁹⁷ BRETSCHNEIDER, R. *Konsumgesellschaft Entwicklungslinien und Perspektiven*, s. 14

úspěchu prodeje výrobků byla správná cena pro spotřebitele. Horní vrstva obyvatel, pro kterou trh nebyl schopen zajistit dostatečné množství produktů, přilákala na trh další podnikatele. Nákupy surovin z exkluzivních odvětví byly stlačeny na masové nakupování pro nižší, respektive střední, vrstvy, na takové nákupy, které měly potenciál masově se rozšířit na trhu. Díky vertikální cenové diferenciaci mohli výrobci maximalizovat svůj zisk. To dokazuje inovativnost podnikatelů, která vedla k úspěšnému produktovému rozdělení v oblasti trhu a obchodní politiky. Produkty pro aristokracii byly drahé, vysoké kvality a dostupné ihned. Výrobky pro masovou spotřebu producenti zhotovili z méně kvalitního materiálu, aby vypadaly podobně, avšak za nižší cenu.⁹⁸

Každý člověk závislý na sociokulturním vývoji má své potřeby jako nedílnou a nutnou součást pro udržení rozvoje a ochrany života. V historii člověka šlo především po dlouhou dobu o živobytí, jistotu získání a udržení základních potřeb, nákup oblečení, bydlení, spokojený sexuální život a rozmnožování. Tyto základní potřeby se v čase proměňovaly zřídka, spíše byly stabilní. A právě ony značí velkou dávku individuality, kterou disponuje daný jedinec, a není možné je generalizovat na celou společnost.⁹⁹

Historické, kauzální a funkcionalistické vzájemné ovlivňování mezi produkcí a konzumem je pouhou otázkou. Liberalismus předpokládal, že se každá produkce uchytí na trhu a trh vytvoří společný průnik nabídky a poptávky. Levicoví kritici konzumu, kteří jej hodnotí jako výjev ovlivňující výrobní systém, interpretují konzumní společnost zcela opačně než její liberální příznivci. Aby mohli producenti bezpečně manipulovat se zákazníky, vytvořili odbytiště pro své výrobky. Nabídka si vyžádala poptávku za pomoci marketingu, reklamy, atraktivních balení a dalších podnětů, které podbízely ke kupování výrobků. Odpůrci kritiky konzumní společnosti tvrdí, že produkce (a všeobecně poptávka) na trhu je špatně odhadována. Chybné predikce podněcují více produkce na trhu, než by bylo zapotřebí, a naznačují, že je daný sortiment ochotno zakoupit více zákazníků, což dle odpůrců není pravda. Producenti vyrábí zboží na základě nadhodnocených údajů ve velkém nákladu, aby splnili přání zákazníků, a své produkty přizpůsobují požadavkům spotřebitelů.¹⁰⁰

⁹⁸ STIHLER, A. *Die Entstehung des modernen Konsums, Darstellung und Erklärungsansätze*, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1998, s. 58

⁹⁹ KÖNIG, W. *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, s. 16

¹⁰⁰ Tamtéž.

Během 70. a 80. let 20. století se rozvinula širší debata o vzniku konzumní společnosti v rámci sociálních a humanitních věd. Dva zcela odlišné proudy se paralelně přely o minulosti a osudu konzumní společnosti. Skupiny nezávisle na sobě sepsaly několik teorií, které se začaly v mnohém doplňovat či prolínat. Na jedné straně jimi jsou historici a na straně druhé sociologové. I mezi historiky, potažmo sociology, panují značné rozepře a neshody o samotném uchopení konzumu a konzumní společnosti. První seskupení historiků vysledovalo zrod moderní konzumní společnosti v 17. a 18. století v západní Evropě. Druhé se zaměřilo na nákupy a masovou spotřebu na konci devatenáctého století díky vzniku a rozvoji obchodních domů. Tyto oddělené přístupy zcela ignorovaly mnoho dalších forem, zajímavých míst a významů spotřeby. Historikové obražejí svůj zájem především ke dvěma základním bodům. Tím prvním je rozšíření střední vrstvy, druhým je „nenasytnost po komoditách“. Naopak sociologové argumentují tím, že moderní spotřebitel se vyvíjí jako jedna část z velkého celku společnosti, je nezávislý, osvobozen od striktního režimu, kde musí dodržovat řád, vstupuje do režimu tužeb a neustále se střetává s novým zbožím.¹⁰¹

Dle Franka Trentmanna lze chápat konzumní společnost skrze modernizaci života přicházející postupně ve 30. a 50. letech 20. století. Konzumní společnost se rozvíjí přes technické inovace, které zvyšují životní úroveň a posilují význam každodennosti. Roste zájem o všední život občanů, do nějž patří stereotypy, tradice a trávení volného času. Každodennost má vliv na rozvoj společenského života především ve 20. století. Samotné počátky vzniku konzumní společnosti datuje k přelomu 16. a 17. století, kdy spotřebitelskou poptávku ovlivnil dovoz komodit ze zámoří (koření). Díky technickému pokroku a vyšší produktivitě získali lidé více volného času.¹⁰²

K užívání si volného času, ve kterém by spotřebitelé mohli utrácet vydělané peníze za zbytné komodity, znamenalo ve vývoji konzumní společnosti od jejích prvních zmínek ze 17. století ještě dlouhou cestu.

Ke vzniku konzumní společnosti se musela vytvořit nejprve střední vrstva obyvatel, která si mohla dopřát více než klasický životní standard.¹⁰³ Samotný počátek konzumní

¹⁰¹ TRENTMANN, F. Beyond Consumerism: New Historical Perspectives on Consumption, In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 39, No. 3, 2004, s. 374,

¹⁰² TRENTMANN, F. The Long History of Contemporary Consumer Society. Chronologies, Practices, and Politics in Modern Europa, In: *Archiv für Sozialgeschichte*, 49, 2009, s. 107-128

¹⁰³ Běžným standardem se rozumí základní potraviny, ošacení a bydlení v malém bytě (pokoji) bez teplé vody.

společnosti a jeho teoretické uchopení v dějinách Evropy nemá jednoznačné určení. Michael Paterson, na rozdíl od Franka Trentmana či Jürgena Kocky, spatřuje konzumní společnost ve všech fázích kapitalismu, i v jeho první fázi. Svou tezi zdůvodňuje tím, že v tomto období prodavači na tržištích nabízeli spotřebitelům zboží, ti jej ochutnávali a porovnávali, a tímto se společnost kultivovala a přetvářela od šlechty až po nižší vrstvy.¹⁰⁴ Kdykoli je zkoumána moderní spotřeba, ať je to v 16., 17., 18. nebo 19. století, objeví se mýtus tzv. *bezstarostné společnosti*, který předpokládá zničení vztahu mezi pracujícím a vyrobenou věcí. Pouze na této domněnce je možné postavit vznik konzumní společnosti. Dále musí být narušen přirozený vztah rodin, které žily v harmonické existenci. Vzestup konzumní společnosti je viděn v negativním slova smyslu jako nepřirozená a disharmonická etapa společnosti, zapříčiněná propadem a odcizením produktů mezi výrobcem a výrobkem.¹⁰⁵

Proces rozvoje konzumní společnosti¹⁰⁶ je postaven na strukturách společnosti a na osobách s ní související. Mark Prinz pokládá aktivní obchodní vazby za relevantní pro vysvětlení pojmu moderní společnosti. K dalším faktorům pro rozšíření konzumní společnosti patřila vyšší produktivita v zemědělství, v průmyslu konzumního zboží, rozvoj obchodu a služeb, které se vzájemně ovlivňovaly, příjmy obyvatel, obchody, vyzdobené výlohy, častější nakupování a celková změna životního stylu.¹⁰⁷ S přibývajícím vzděláním a s vyšším stupněm konzumu se rozrůstala pyramida potřeb, posouval se význam konzumní společnosti, se kterým souvisel technologický pokrok, spotřeba, nabídka a poptávka.

V průběhu 19. století se zcela změnilo chápání zboží, vnímání jeho významu a distribuce, v důsledku industrializace, která byla dle historiků nejvýznamnějším prvkem rodící se konzumní společnosti. Zboží denní potřeby se rozšířilo levněji a rychleji díky industrializaci, novému životnímu stylu, moderní formě obchodu, přání a tužeb spotřebitelů. Zlepšení infrastruktury posílilo rozvoj obchodu. Výraznější produkci zboží se snižovaly rozdíly mezi společenskými vrstvami a národnostmi. Dle Rudolfa Bretschneidera jsou položeny kořeny konzumní společnosti na konci 19. století, ale konzum cenného a luxusního zboží byl rozšířen ve společnosti již za pravěku, v antice, ve středověku a v novověku, a to ve všech možných kulturách. Konzum byl vždy spojen

¹⁰⁴ V této době byl objeven tabák, přišla vlna globalizace kapitálu a následný vzestup trhů.

¹⁰⁵ PATERSON, M. *Consumption and Everyday Life*. London: Routledge, 2006, s. 13-4

¹⁰⁶ Pojem konzumní společnost byl poprvé použit v USA mezi dvěma světovými válkami, přesněji ve třicátých letech 20. století.

¹⁰⁷ PRINZ, M. „Konsum“ und „Konsumgesellschaft“ - Vorschläge zu Definition und Verwendung, In: *Der lange Weg in Den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003, s. 13

s blahobytem, prestiží a prezentací osoby nebo skupiny,¹⁰⁸ která se pohybovala ve vyšší sféře oblasti všedního života.¹⁰⁹

Už v posledních desetiletích 19. století nebyl zrod konzumní společnosti vnímán individuálně, neboť společnost se vzájemně propojila odkazy modernější doby, oboustranného ovlivňování a nástupu spotřební společnosti. V letech 1848–57 nastal v celé Evropě extrémní konjunkturální růst. Tento boom nebyl v českých zemích takový jako ve Francii, Británii nebo Německu. Teprve na konci 80. let 19. století by se dalo hovořit o pravé konjunktúře, která zavedla nové produkty a technologie, typy výroby, výstavbu strojírenství, rozmach dopravy, elektrifikaci a postupné vymizení parních strojů.¹¹⁰

Dle Ariane Stihler probíhala v Británii¹¹¹ v 18. století vedle průmyslové revoluce také konzumní revoluce, která s sebou přinesla explozi poptávky a erupci prosperity. Zboží určené k běžné spotřebě se vyrobilo za kratší časový interval, levněji, a tímto se zvýšil počet zákazníků, kteří si jej mohli koupit. Hnacímotorem pro výrobu zboží byl zisk.¹¹² V 18. století pocházeli zákazníci převážně z řad městské buržoazie, jejich okruh se směrem k nižším vrstvám postupně rozrůstal. Zboží vyrobeno před industrializací mělo zcela jiný charakter než zboží z 18. století. Moderní artikly, respektive nová móda, se staly prvopočátkem vzniku konzumní společnosti. Móda, která byla až do 17. století po celou dobu těžko nahraditelná, se nyní proměňovala v rámci jednoho století několikrát.¹¹³ Díky nižším cenám za materiál na výrobu zboží přizpůsobenému módním trendům se produkovalo levněji a lépe se prodávalo. Nově vyrobené zboží nedisponovalo takovou kvalitou jako v minulém století, nicméně toto nebylo ani potřeba. Vzhledem k rychle se měnícím trendům vyhovovalo. Mohly si jej kupovat i nižší vrstvy obyvatel, pro které primárně vznikalo. Všechny druhy zboží se dramaticky změnily díky snazší výrobě, jinému stylu, rozmanitosti a dostupnosti. Razantní vzrůstání soukromé poptávky

¹⁰⁸ Kulturní filozof Ernst Cassirer představoval osoby jako *animal symbolicum*, jako cestu k této identitě a významu. Ernst Cassirer (Stanford Encyclopedia of Philosophy) *definice pojmů [online]* © 2013: <http://plato.stanford.edu/entries/cassirer/>

¹⁰⁹ BRETSCHNEIDER, R. *Konsumgesellschaft Entwicklungslinien und Perspektiven*, s. 13

¹¹⁰ EDER, F. X. *Geschichte des Konsumierens – Ansätze und Perspektiven der (historischen) Konsumforschung, in Konsumieren in Österreich 19. und 20. Jahrhundert*, StudienVerlag, 2000, s. 26, 98–100

¹¹¹ V 18. století, tedy v období, kdy Británie centralizovala masovou produkci, začala díky rozvoji konzumní společnosti ostrá konjunktura výroby koloniálního cukru, tabáku, cikorky, a díky vzniku a prosperitě velkozávodů se produkce potravin stala levnější. ELLERBROCK, K. P. An der Schwelle zur Konsumgesellschaft: Traditionelle Nahrungswirtschaft und die Anfänge der industriellen Nahrungsmittelproduktion in Preussen im ausgehenden 18. und im 19. Jahrhundert, In: *Der lange Weg in den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003, s. 274

¹¹² BLAU, E. *Die Reparaturgesellschaft. Das Ende der Wegwekkultur*, Verlag des Österreichischen Gewerkschaftsbundes, Wien, 1997, s. 9

¹¹³ V první polovině 19. století představovalo zhotovení oblečení zdoluhavý proces, již po roce 1850 se výroba zrychlila. STEINER, A. Von der Eigenfertigung zum Markterwerb der Kleidung. Ein Beitrag zur Kommerzialisierung des Wirtschaftens privater Haushalte in Deutschland im langen 19. Jahrhundert, In: *Der lange Weg in den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003, s. 258

zapříčinily částečně též větší možnosti spotřebitelů, například zvýšení příjmů, rozšíření nabídky produktů, stejně tak jako odstranění právních omezení spotřebitele. Ke zvýšení spotřeby a konzumace se připojila změna postoje občanů v pohledu na konzum.¹¹⁴ Na přelomu 19. a 20. století fungovala spotřební družstva jako důležité elementy modernizace hospodářství a dalšího rozvíjení se spotřebního uvědomění pro obyvatele.¹¹⁵

Vznik konzumní společnosti je zasazován mezi 19. a 20. století, nejasně a neurčitě. V této době ještě nebyl utvořen konzum v celé společnosti, ale existovaly pouze menšiny a národnosti, které se v proudu konzumní společnosti uchytily. Historikové se snažili zobrazit přesnou spotřebu národností a států, aby mohli porovnat konzumní společnost a její vývoj v závislosti na příslušnosti daného národa.¹¹⁶ Zachycení takovéto spotřeby s sebou nese řadu problémů. Výzkum, který by přesně určil spotřebu obyvatel ve všech evropských zemích, není možné uskutečnit, nicméně je možné rozdělit Evropu na vývojově různé oblasti. Problémem se stává odlišná historie zkoumaných států, logika statistik a hodnota měny. Není možné srovnávat veškeré země na základě jednoho výzkumu, spíše je vhodnější rozebrat data z konkrétních oblastí, kterým autor bezpečně rozumí, zná historický vývoj a kulturu, a je kompetentní na základě získaných dat k vytvoření plnohodnotné analýzy.¹¹⁷

Proti výše uvedené teorii vzniku konzumní společnosti silně argumentuje nový angloamerický výzkum, který ukazuje na nepravdu ohledně projevu prvních aspektů konzumní společnosti až v 18. století. Naopak představuje nové časové a územní rozpětí vzniku konzumní společnosti a datuje ji do 17. století do oblasti dnešního Nizozemska, a nikoli pouze do Británie. Dále jako prvek konzumní společnosti výzkum shledává v kolonizaci Severní Ameriky či renesanční Itálii.¹¹⁸

Rolf Walter spatřuje rozšíření fenoménu konzumní společnosti na konci 18. století v Německu díky liberalizaci obchodu. S ní nastal rychle demografický rozvoj: růst měst, navýšení počtu obyvatelstva, urbanizace a vyšší mobilita. Principy liberalizace začaly v důsledku různých revolucí, ať se jednalo o revoluci politickou, industriální nebo revoluci

¹¹⁴ STIHLER, A. *Die Entstehung des modernen Konsums, Darstellung und Erklärungsansätze*, s. 19-21

¹¹⁵ FAIRBAIRN, B. Konsumgenossenschaften in internationaler Perspektive: ein Historischer Überblick, In: *Der lange Weg in den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003, s. 437

¹¹⁶ KÖNIG, W. *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, s. 189-192

¹¹⁷ Problémem je nevědomost zahraničních autorů o hospodářské, politické a měnové situaci v Československu, v Rakousko-Uhersku a v Německu. Autoři nezohledňují ve svých statistických údajích měnové reformy států, změnu poměru zlata v měně, inflaci či hyperinflaci.

¹¹⁸ PRINZ, M. „Konsum“ und „Konsumgesellschaft“ - Vorschläge zu Definition und Verwendung, In: *Der lange Weg in den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003, s. 17

související se spotřebou. Tyto revoluce zvyšovaly možnosti začínajícího konzumního způsobu života, formy a styly života se proměňovaly přes sociální hierarchii od vrchních vrstev k sociálně slabším. Proces industrializace bychom neměli spojovat pouze s řadou inovací, ale spíše s významným vzestupem reálného příjmu. Lidé mohli více nakupovat.¹¹⁹

Kdy se společnost, která žila pouze na základě zajišťování primárních potřeb, stala konzumní společností? Pro západní Evropu a severské země to bylo na konci 19. století a na počátku 20. století, díky rostoucí kupní síle, novým institucionálním změnám a citlivosti spotřeby. Motorem těchto změn byla transformace maloobchodu.¹²⁰

Gerhart Haupt identifikuje pět ekonomicko-sociálních rozvojų, které zapříčinily vzestup konzumní společnosti v 19. století. Nejprve to byly stravovací návyky, s nimiž se pojila lepší zdravotní péče, s hodnotnější stravou se zvyšovala městská populace, rozvíjely se národní trhy, expandovaly obchodní sítě a rostly reálné mzdy.¹²¹ Chování spotřebitele ovlivňovaly silně tržní postupy patrné díky kapitalistickému světu.¹²² Dle Haupta je třeba rozlišit mezi spotřebitelem v devatenáctém století a ve dvacátém století. V devatenáctém století představovala konzumní společnost v Evropě pouze sociální kontext, ve kterém byla řada zboží k dispozici specifickým skupinám, jež je využívaly pro své vlastní potřeby. Spotřebitel ve 20. století získal zcela odlišné postavení. Zvýšila se škála zboží dostupné lidem z řad široké veřejnosti. Dále zmiňuje rozdílné podmínky pro konzumní společnost mezi regiony,¹²³ generacemi, pohlavím a povoláním.¹²⁴ Je důležité, z jakého pohledu na konzum nazíráme. Z antropologického hlediska je konzum tak starý jako nástroje k obrábění, které lidé potřebovali k výrobě surovin. S pomocí nástrojů rychleji a lépe vyráběli předměty, které pak sami konzumovali. V průběhu vývoje se začali specializovat, aby dosáhli lepších pracovních výsledků a zvýšili produkci a spotřebu. Nabídky trhu a rozdělení produkce vymýtily soběstačnost. Toto je považováno za hlavní znak konzumní společnosti. Za těmito jevy spousta historiků spatřuje monetární ekonomiku, komercializaci, komodifikaci a reklamu, zvláště jako prvky konzumu. Několik historiků převzalo interpretaci konzumu jako spotřeby v původním slova smyslu. Produkce

¹¹⁹ WALTER, R. *Geschichte des Konsums, Erträge der 20. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Franz Steiner Verlag, 2004, s. 8-10

¹²⁰ TRENTMANN, F. *Beyond Consumerism: New Historical Perspectives on Consumption*, s. 385

¹²¹ LENZ, T. *Konsum und Modernisierung – Die Debatte um das Warenhaus als Diskurs um die Moderne*, Transcript Verlag, 2011, s.156

¹²² CAIN, W. E. *Literary Criticism and Cultural Theory*, Taylor a Francis, 2009, s. 7

¹²³ Ve venkovských částech Rakouska se káva stala součástí stravy až po druhé světové válce.

¹²⁴ HAUPT, H. G. *Konsum und Handel: Europa im 19. und 20. Jahrhundert*, s. 25-30

a distribuce byly důležitým předpokladem a všeobecnou podmínkou pro vytvoření konzumu.¹²⁵

Paul Stearns datuje počátek konzumu v západním světě ke konci 19. století a k počátku 20. století.¹²⁶ Každé kulturní prostředí působí na vytváření konzumní společnosti. Pro kulturní vědce je konzum jako výsledek akulturačního procesu. Příslušné kulturní prostředí určuje tvarování konzumu a působí k zostřování nových forem kultury. Jen stěží rozvíjí globální vlastnosti a ukazuje se, že přes všechny národnostní, regionální a lokální odlišnosti utváří mnoho rozmanitostí. Průběh dějin konzumní společnosti můžeme interpretovat jako stádia kulturních dějin lidí, jako proces či postupné prosazování, které má za důsledek měnící se vztahy mezi komunikací.¹²⁷

Walter König vyzdvihuje zvláštní vztah mezi průmyslovou revolucí v Británii v 18. století a vzestupem konzumní společnosti. Toto spojení nabízí řadu otázek. Jak je možné, že průmyslová revoluce zaznamenala takový vzestup, a co bylo klíčem úspěchu? Zvýšením produkce se zlepšila infrastruktura, upevnilo se odbytiště a posílilo se vybavení armády. K vytvoření konzumní společnosti bylo důležité mít dostatečný příjem a volný čas.¹²⁸

Řada autorů (König, Walter, Stihler) popisuje vznik konzumní společnosti jako proces, který je ve vyspělých zemích datován v průběhu 19. a 20. století. Argumentují tím, že industrializace začala ve vyspělých zemích později než v Británii, a to přibližně o jedno století. K rozšíření konzumní společnosti, zejména ve Spojených státech amerických, byli zapotřebí velkopodnikatelé, kteří zajišťovali masovou produkci, distribuci různých výrobních artiklů a integraci do různých vrstev společnosti. V obchodních domech a na tržištích se nabízely nové možnosti nakupování a přepravy surovin. Vzestup konzumu byl zastoupen rozšířením a užíváním různých druhů potravin a konfekčního oblečení. Bylo k dispozici více prostornějších bytů vybavených hygienickým zařízením s přívodem vody. K rozšiřování konzumní společnosti patřilo více zábavy – návštěva kina, nedělní výlety, jelikož neděle byla dnem volna a leckdy také dovolené. Změny ve společnosti a vzestup konzumní společnosti podporovalo mnoho faktorů, mezi něž patřil růst životního standardu,

¹²⁵ KÖNIG, W. *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, s. 14-15

¹²⁶ STEARNS, P. *Stages of Consumerism: Recent Work on the Issues of Periodization*, In: *The Journal of Modern History*, Vol. 69, No. 1, s. 103

¹²⁷ WALTER, R. *Geschichte des Konsums, Erträge der 20. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, s. 8-10

¹²⁸ KÖNIG, W. *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, s. 23

blahobytu lidí, nové obchodní metody a nákupní techniky. Především byla podporována komercializace obchodu.¹²⁹

Fenomén konzumní společnosti by měl setrvat delší časové období, pokud jej nepřeruší válka, změna politického režimu či celosvětová hospodářská krize. Dle teorie racionálních očekávání, ve které občané spotřebovávají svůj důchod na základě získaných zkušeností a očekávaných skutečností, není možný vznik konzumní společnosti bez kontinuálního vývoje společnosti a zvyšující se životní úrovně.¹³⁰ Výše očekávaného disponibilního důchodu představuje pro utvoření konzumní společnosti relevantní ukazatel, jelikož tím je podnícena možnost spotřebovávat.

Stabilní střední vrstva konzumuje více než klasický standard, a zároveň poptává více než předchozí generace. K určení skupiny obyvatel tvořící střední vrstvu, je zapotřebí znát stav financí, díky němuž se bezpečně identifikují ta povolání, ve kterých se střední vrstva nachází. Jednoznačně lze říci, že se střední vrstva skládala ze státních úředníků (vyšší a nižší státní úředníci, učitelé, zaměstnanci kanceláře pomocného personálu, bývalí gážisté), policistů, zaměstnanců v armádě, osob samostatně výdělečně činných s ročním čistým příjmem nad 9 000 Kč, kléru, intelligence, prosperujících zemědělců a dobře placených dělníků. Utvoření střední vrstvy bylo nezbytné z toho důvodu, že právě ona měla reprezentovat hlavní spotřebitelskou základnu disponující volným časem, možností kupovat potraviny, ošacení a zbytné statky.

Vznik konzumní společnosti se v každé části kontinentu odehrál v různou dobu, a proto není možné definovat ji jako celek. Rozvoj konzumní společnosti můžeme datovat pro specifickou oblast, která není oddělena hranicemi státu, nýbrž hospodářskou vyspělostí. Práce se přiklání k tvrzení, že konzumní společnost je úzce propojena s dějinami každodennosti, odráží v sobě ekonomické podhoubí společnosti, psychickou připravenost obyvatel na tento nový fenomén a dostatečné obchodní vazby. Každodennost a volný čas dříve v Rakousko-Uhersku (v českých zemích), co se do plošné analýzy týče, měly zastoupení zřídka. S příchodem nového státu, kdy byla zavedena zákonem osmihodinová

¹²⁹ STIHLER, A. *Die Entstehung des modernen Konsums, Darstellung und Erklärungsansätze*, s. 52

¹³⁰ Dle teorie racionálních očekávání není možný vznik konzumní společnosti náhodně, nefungují státní intervence, lidé spotřebovávají svůj důchod na základě zkušeností, které získali a na základě své vlastní predikce budoucnosti. V rámci této teorie konzumní společnost vyplývá přímo z výše důchodu, jenž je ve společnosti etablovaný. Pokud by lidé neměli stálý příjem, a tedy každý rok by jejich důchod nepředvídatelně klesal či stoupal, docházelo by k utvoření konzumní společnosti pomalu.

pracovní doba (zákon 91/1918 Sb. ze dne 19. prosince 1918 o 8hodinné době pracovní), se Československo mohlo pyšnit tím, že lidé začali disponovat volným časem.¹³¹

Pislingovy deníkové záznamy uveřejněné v roce 1856 ukazují, v jak nuzných poměrech obyvatelé na konci 19. století a před první světovou válkou žili, a proto v této době nemá konzumní společnost zastoupení.¹³² Archiválie značí, že skutečnou střední vrstvou v Československu byli dle údajů o mzdách a cenách státní zaměstnanci, tj. poštovní a telegrafní úředníci, poštmistři,¹³³ finanční strážníci, četníci, státní úředníci,¹³⁴ lékaři¹³⁵ a právníci.¹³⁶ Nově vznikající střední vrstvu, její jednotlivé podskupiny, spojovaly kromě společenského statusu a výše platu také společní oponenti. Pravým nepřítelem střední vrstvy byla šlechta, neomezený absolutismus a náboženské ortodoxie. Vzhledem k postupnému zničení právní výsady šlechty ve většině částí Evropy, rozvojem relativně svobodného podnikání a zrušením církevního dogmatismu, se mohla začít střední vrstva postupně formovat. Zprvu vzkvétala pouze v malých a velkých městech, na venkově se prakticky nevyskytovala.¹³⁷ Konzumní společnost se začala v českých zemích etablovat, ve srovnání se západní Evropou (Francie, Německo) a v porovnání s rakouskými zeměmi, výrazně později.¹³⁸

V českých zemích se životní podmínky obyvatelstva zlepšovaly díky modernějšímu strojovému vybavení, řádnější infrastruktuře, hustější obchodní síti, výstavbě nových bytů, zavádění kanalizace a lepší zdravotní péči. Lidé ve větších městech, zejména v Praze a v Brně, si mohli zakoupit moderní vybavení domácnosti, pěkné oblečení, dobré jídlo a kvalitní boty. Na vesnicích a na malých městech tyto prostředky k dispozici neměli. Vybavenost domácností za období první republiky závisela na společenském statusu rodiny. Za celou společnost není možné hovořit o konzumu, neboť společenství, které tíhne ke společnosti ryze konzumní, se označuje jako společnost hojnosti. V ní se stávaly věci dostupné široké populaci. Vybavenost dělnických rodin v období klasického kapitalismu se nelišila od rodin v období neolitu.¹³⁹ Chudí lidé od nepaměti uspokojovali své

¹³¹ Volný čas se týkal pouze vybraných povolání.

¹³² PISLING, T. *Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen*, Carl Vellmann's Verlag 1856, s. 40

¹³³ HRUBAN, A. *Hmotné poměry učitelstva moravského r. 1900, srovnávací tabulky a data o poměrech učitelstva okresu prostějovského*, Tiskem knih- a kamenotiskárny J. Vrlý v Prostějově, 1900, s. 26-37. Příjem činil přibližně 1 100 K.

¹³⁴ *Národní listy*, r. 51, č. 129, s. 7. Účetní pobíral mzdou 1 800 K.

¹³⁵ Plat lékaře byl v r. 1914 cca 1 400 K – 2 000 K. *Národní listy*, r. 54, č. 24, s. 16

¹³⁶ Tamtéž, s. 26-37

¹³⁷ KOČKA, J. The Middle Classes in Europe, In: *The Journal of Modern History*, Vol. 67, No. 4, 1995, s. 786

¹³⁸ V Německu tomu tak bylo již před koncem 19. století.

¹³⁹ ŠMAJS, J. Naše nynější krize. In ŠMAJS, J., KLÍMA, I., CÍLEK, V. *Tři hlasy: úvahy o povaze konfliktu kultury s přírodou*, Brno: Doplněk, 2010, s. 9-76, srov. s. GALBRIGHT J. K., *Společnost hojnosti*, Svoboda, 1967

nejnutnější potřeby, ale nehromadili neužitečné věci. Tento fakt se proměnil až s počátkem společnosti hojnosti, kterou s sebou přinesla 50. léta 20. století (ve vyspělých zemích).¹⁴⁰ Nové potřeby vytvořené společností se mění a zvyšují v závislosti na ekonomickém růstu dané země.¹⁴¹ A uspokojování těchto potřeb je proměněno skrze konzumování. Díky silné konzumní vyspělosti se narušily vztahy osob k nezbytným věcem.¹⁴² Jean Baudrillard argumentuje tím, že konzumní společnost v sobě nese bohatství a chudobu a označuje společnost hojnosti za společnost konzumní.¹⁴³ Typickým ukazatelem konzumní společnosti je zájem osob o blahobyt svůj a svých blízkých.¹⁴⁴ Konzum prezentuje zájem a orientaci na statky materiální, nemateriální hodnoty odsouvá do pozadí. Spotřeba minulé generace musí být překonána a lokální zdroje nepokrývají poptávku jedince.¹⁴⁵ Součástí konzumní společnosti je získávání životních zážitků nazývané jako spotřeba zážitků (konzumentství individualistického hédonismu).¹⁴⁶ Spotřebitel může mít zájem na získání čehokoli (myšlenky, poznání, majetek, dobré skutky)¹⁴⁷ a objektem konzumu se může stát cokoli.¹⁴⁸

Znaky konzumu dle Milera:¹⁴⁹

1. Konzum staví na materialismu a unáhlené žádostivosti po věcech.
2. Nárůst konzumu představuje ztrátu původnosti.
3. Konzum nahrazuje osoby předměty, a proto se označuje za opak sociálnosti.
4. Narůstající konzum setřel rozdíly mezi lidmi či narušil homogenitu.
5. Společnost konzumní zastupuje hédonistickou společnost.
6. Konzumní jednání může mít pro společnost a jednotlivce negativní i pozitivní konsekvence.

Čím více spotřebitelé konzumují, tím více konzumovat chtějí.¹⁵⁰ V konzumní společnosti se stal konzum materiálních statků dominantní kulturní hodnotou a měřítkem sociálního úspěchu.¹⁵¹ V materialistické společnosti je nabývání a samotné vlastnictví

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 38

¹⁴¹ DURNING, A. *How much is enough?: The consumer society and the future of the earth*. New York: Norton, 1992, s. 41

¹⁴² LIPOVETSKY, G. *Věčný přepych*. Praha: Prostor, 2005, s. 83

¹⁴³ BAUDRILLARD, J. *The consumer society: Myths and structures*. London: SAGE, 1998, s. 49

¹⁴⁴ LIPOVETSKY, G. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*, 2007, Praha: Prostor.

¹⁴⁵ KELLER, J. *Abeceda prosperity*. Brno: Doplněk., 1997, s. 47

¹⁴⁶ LIPOVETSKY, G. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor, 2007

¹⁴⁷ FROMM, E. *Mít, nebo být?*, Praha: Naše vojsko, 1992, s. 55

¹⁴⁸ BAUDRILLARD, J. *The consumer society: Myths and structures*, s. 15

¹⁴⁹ MILLER, D. *Acknowledging consumption: A review of new studies*. New York: Routledge, 1995, s. 28

¹⁵⁰ LIPOVETSKY, G. *Věčný přepych*, Praha: Prostor, 2005, s. 43

¹⁵¹ *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum, 1996, s. 1199

statků smyslem života, díky němuž budou lidé šťastni.¹⁵² Materialistická společnost tíhne ke konzumerismu. Tento způsob života si zakládá na vysoké úrovni spotřeby a zároveň má spotřeba pro člověka a celou společnost významnou hodnotu.¹⁵³ Spotřeba zboží není prostředkem, ale účelem sama o sobě.¹⁵⁴ Neustálý ekonomický růst a vzrůstající spotřeba nevedou v konzumní společnosti k uspokojení jejích členů.¹⁵⁵

Konzum můžeme chápat jako orientaci na materiální statky, která vytlačuje nemateriální hodnoty jako druhořadé. Dle definice Jana Kellera „konzum nepřipouští spokojit se s úrovní spotřeby předchozí generace a neumožňuje krýt spotřeby zcela, alespoň převážně z lokálních zdrojů. Konzumní orientace tedy předpokládá neustálý růst stále odvozenějších potřeb, vede nás k destrukci spotřebovaných objektů ve stále se zkracujících intervalech a vyžaduje globální transfer věcí určených ke spotřebě, dnes již v měřítku celé planety.“ Pojem konzumu definují dva výklady – politologický a sociologický. Politologický bývá označován za nej povrchnější a popisuje konzum jako důslednou realizaci práva na volbu. Konzument v rozdílnosti rychle se měnících názorů vyjadřuje míru svobody, jež je s jeho rozhodováním spjata. Sociologický výklad je zaměřen na existování exogenních tlaků, které ovlivňují jednání konzumenta. Ten se tak chová proto, aby si ve společnosti udržel svou prestiž nebo ji zvýšil. Tedy konzument má do jisté míry snahu zalíbit se svému okolí.¹⁵⁶

Konzum může být chápán nejprve z ekonomického hlediska, a vycházet z koncepce *homo economicus*. Jedinec se snaží uspokojit své potřeby a zároveň zvažuje své příjmy a výdaje, je informován a touží po bohatství.¹⁵⁷ Konzum může být pojímán jako individuální záležitost, nikoli jako záležitost sociální.¹⁵⁸ Na druhé straně se teorie v tomto názoru rozcházejí. Spotřebitel konzumuje statky z toho důvodu, aby mu byl svět pochopitelnější, srozumitelnější a aby jeho sociální vazby zůstaly zachovány. Tyto spotřebovávané statky tvoří stabilní kulturní kategorie.¹⁵⁹ Velkou roli zde hraje také sociální napodobování, kde konzum jedinců definují statky primárně spotřebovávané vyšší vrstvou. Takto jsou vyšší sociální vrstvy napodobovány nižšími. Pokud je tento fenomén

¹⁵² PETRUSEK, M. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 184

¹⁵³ *Velký sociologický slovník*, s. 1450

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 532

¹⁵⁵ KELLER, J. *Až na dno blahobytu*. Brno: Hnutí Duha, 1993, s. 33

¹⁵⁶ KELLER J. *Abeceda prosperity*, 1997, s. 52-3

¹⁵⁷ CORRIGAN, P. *The dressed society: clothing, the body and some meanings of the world*, London: SAGE Publications, Theory, culture & society, 2008, s. 19

¹⁵⁸ BAUDRILLARD, J. *The consumer society: myths and structures*, s. 35

¹⁵⁹ DOUGLAS, M. *The world of goods: towards an anthropology of consumption: with a new introduction*, London: Routledge, 1996, s. 50-66

do celé společnosti rozšířen, vyšší vrstva hledá nový, protože se chce odlišit od vrstev nižších. Statky se budou obměňovat.¹⁶⁰

Dle Lipovetského se začíná rozšiřovat ve dvacátých letech 20. století ve Spojených státech fenomén značek, kdy se spotřebitel ohlíží na výrobce, který mu představuje zaručené značky. Konzumní společnost se profiluje až na základě reklamy a narůstajícího počtu obchodních domů v 50. letech 20. století ve vyspělých zemích západní Evropy a Spojených státech.¹⁶¹ Dle Milese je konzumerismus způsob života a spotřebou se rozumí spotřebitelovo jednání.¹⁶²

Na konci 19. století byly díky světovým výstavám lidem dostupnější informace o nových, luxusnějších pochutinách, průmyslovém zboží, vynálezech a technickém pokroku.¹⁶³ Lidé mohli vidět nové výrobky, produkty, a dozvěděli se o existenci etablovaných firem.¹⁶⁴

Ve stejném období vznikaly první obchodní domy. Do této doby, až do otevření velkých obchodů, zákazníka obsluhoval výhradně prodejce. Zboží bylo uzavřeno ve skřínkách a potenciální spotřebitel musel požádat, aby si jej mohl prohlédnout. V častých případech představovalo pouze výstavní artikl a konzument si zboží musel objednat. Ceny za vybranou komoditu nebyly fixní, nýbrž pouze orientační a odvíjely se dle náročnosti na výrobu produktu.¹⁶⁵ S otevřením obchodního domu se situace na trhu luxusních potravin z pohledu spotřebitele diametrálně změnila. Zákazník dýchal atmosféru nákupního domu a produktů, nemusel do obchodu přijít s konkrétním záměrem, spíše se nechal zlákat od nabídek výrobců, popřípadě hledal jemu známé značky.¹⁶⁶

Susane Frieese spatřuje se vznikem obchodních domů novou dimenzi v nakupování, která nabývá zcela nových rozměrů. Zboží bylo uspořádáno tak, aby návštěvníci měli touhu si jej koupit, rozmach zažilo nakupování na úvěr, a v tomto důsledku si lidé pořizovali

¹⁶⁰ VEBLEN, T. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999

¹⁶¹ LIPOVETSKY, G. *Paradoxní štěstí: Esej o hyperkonzumní společnosti*, s. 32-7

¹⁶² MILES, S. *Consumerism: As a Way of Life*, SAGE Publications Ltd., 1998, s. 4-5

¹⁶³ Lidé se mohli seznámit s dieslovým motorem, filmem, novými pochutinami, šperky, parfémy, hračkami, hodinami atd.

¹⁶⁴ Nové produkty a informace o nich, které spotřebitelé získávali na výstavách, byli rázem lidem dostupnější.

¹⁶⁵ FRIESE, S. *Self-concept and identity in a consumer society: Aspects of symbolic product meaning*. Marburg: Tectum Verlag, 2000, s. 12

¹⁶⁶ V západní Evropě působily obchodní domy na spotřebitele honosně, monumentálně a velkolepě, jelikož před jejich vznikem nakupovali v malých prostorech. Zákazníci si mohli naplánovat celodenní výlet do nákupních center, která připomínala divadla či paláce s vitrínami.

luxusnější zboží, jelikož se stalo díky splátkám dostupné. Na luxusní zboží finančně dosáhl i obyčejný člověk.¹⁶⁷

S rozvojem nakupování úzce souvisí i růst průmyslu a obchodu. Roman Sandgruber představuje tři možnosti růstu průmyslu a obchodu ze strany poptávky. První eventualitou je tvrzení, že rozmach průmyslu zapříčinil růst počtu obyvatelstva, druhou možnost představuje zlevnění potravin a jejich zpřístupnění spotřebitelům, a poslední je vznik nových potřeb a přání. Díky navýšení reálných mezd se zvyšoval růst poptávky po spotřebním zboží, který způsobila zvyšující se životní úroveň. Samotná výše poptávky nezávisela pouze na množství poptávajících a na výši jejich příjmů. Růst počtu obyvatel, konzumentů, ovlivnil růst poptávky po luxusnějším zboží, zvyšoval se i počet kusů spotřebovávaného zboží ve spotřebním koši na hlavu, a vyšší příjem obyvatel ovlivnil specializaci a urbanizaci. Pokles cen potravin vedl k růstu poptávky po průmyslovém zboží a službách, neboť poptávka po zemědělských produktech se chovala neelasticky ve vztahu k cenám a příjmu. Lidé si zvykli postupem času na určitý životní standard, který zahrnoval i nové zboží a artikly, které se stávaly z luxusních pochutin běžnými potravinami.¹⁶⁸

Díky nástupu moderní doby se změnil pohled občanů na volný čas. V metropolích trávili volný čas nakupováním, konzumováním a užíváním si luxusního zboží.¹⁶⁹ Byl to pro ně nový druh zábavy. Od počátku 20. století si lidé mohli za svůj plat dopřávat daleko více pochutin a luxusních potravin, stejně jako si užívali více zábavy, než tomu bylo v 19. století.

S rozvojem konzumní společnosti, reklamy, zvyšováním mezd a životní úrovně, stoupla poptávka po luxusních surovinách. Luxusním artiklem se stalo zboží s omezenou nabídkou, jež se v mezích měnila. Dle Xenoa to „*není nedostatek některých objektů, které určují jejich postavení luxusní věci, ale je to jejich status luxusního zboží, které z nich vytváří vzácné statky.*“¹⁷⁰ Zvýšení dostupnosti luxusního zboží změnilo jeho charakter díky modernizaci, vyšším mzdám a změně společenského statusu.¹⁷¹

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 13

¹⁶⁸ SANDGRUBER, R. *Sozial und wirtschaftshistorische Studien*, 1982, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft, Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. Und 19. Jahrhundert*, Verlag für Geschichte und Politik, 1982, s. 13

¹⁶⁹ Luxusní zboží zachycuje Engelova křivka, která ukazuje závislost poptávaného množství na důchodu spotřebitele. S růstem důchodu spotřebitel nakupuje více luxusních statků a méně statků podřadných, tj. zvyšují se přírůstky luxusních statků. Důchodová elasticita luxusních statků je větší než jedna.

¹⁷⁰ XENOS, N. *Scarcity and Modernity*, London, s. 94-5

¹⁷¹ HIRSCH, F. *Social Limits to Growth*, Taylor & Francis, 1995, s. 20

Luxusní artikly v 19. století, například kakao, káva, čokoláda a čaj, pronikaly nejprve do vyšších společenských a následně do nižších vrstev, což dokazuje, že luxusní zboží se stávalo stále oblíbenější. Společenská elita konzumovala tyto pochutiny především ve velkých evropských metropolích – Londýně, Paříži, Amsterdamu, Lipsku, Hamburku a v dalších německých městech, ve veřejných kavárnách nebo čajovnách. Takto se etablovala kultura kaváren, jako místa pro veřejné, společenské posezení, a též začala kultura volného času.¹⁷²

Modernizace a transformace společnosti s sebou od 18. století přinesla i změny v myšlení a nové procesy industrializace, demokratizace a byrokratizace. Zvýšila se životní úroveň obyvatel a zlepšila se dostupnost potravin. Ve 2. polovině 19. století docházelo ke zlevnění poživatin, společnost již netrpěla hladem, zvyšoval se reálný příjem, zkvalitňovaly se potraviny, stávaly se dostupnější a zároveň obsahovaly vysoký podíl výživových hodnot. Lidé si mohli dovolit jíst více jídla bohatého na bílkoviny (maso a mléko). Tyto procesy ve změně stravovacího stylu života začaly nejprve ve Velké Británii a následně se rozšířily i na evropský kontinent.¹⁷³ I v této době panovaly diametrálně odlišné životní poměry mezi státy. V západní Evropě se tento trend prosadil rychleji než ve východní a jižní Evropě.¹⁷⁴

V letech 1867 a 1910 vzrostl počet obchodů v Německu o 512 procent, což představuje větší míru nárůstu obchodů než populace (343 procent). Těmito čísly Uwe Spiekermann ukazuje, jaký rozkvět maloobchodu v této době Německo zažívalo. Obchodní dům byl pouze jednou z několika reakcí na obchodní zastoupení společnosti na spotřebitelském trhu.¹⁷⁵

Fenomén obchodních domů se rozšířil nejdříve v západní Evropě a následně se poté začal objevovat v českých zemích, avšak obyvatelé mu podlehli až v období první republiky, po skončení první světové války, která na čas pozastavila veškerý obchod a omezila nabídku a poptávku na trhu luxusnějších surovin. Občané obchodní domy našli v Praze, kde se jejich návštěva stala zprvu vzácností a postupem času běžnou záležitostí.

¹⁷² KLEINSCHMIDT, Ch. *Konsumgesellschaft*, Vandenhoeck&Ruprecht GmbH&Co. KG, Göttingen, 2008, s. 70

¹⁷³ Evropa jako celek neodrážela vyšší životní úroveň. V carském Rusku byl hlad a bída v letech 1891, 1898, 1901 a 1902, v období sucha v roce 1905 pocítilo hlad také Španělsko a široké vrstvy obyvatel musely bojovat o život. Vyjma Španělska byla v západní Evropě situace v zásobování méně dramatická.

¹⁷⁴ HAUPT, H. G. *Konsum und Handel: Europa im 19. und 20. Jahrhundert*, s. 35

¹⁷⁵ SPIEKERMANN, U. *Basis der Konsumgesellschaft: Entstehung und Entwicklung des modernen Kleinhandels in Deutschland, 1850-1914*, München 1999, s. 381

2.1. Vnímání komodit spotřebitelem skrze novinovou inzerci

Ottův slovník naučný nové doby definuje reklamu jako „zařízení velmi rozličného druhu a technické dokonalosti, jehož úkolem je napomáhati odbytu nějakého zboží nebo šířiti v širokých vrstvách nějaké myšlenky. K tomu reklama užívá obrazu, zvuku i světla. Čím větší podnik, tím více užívá reklamy. Řemeslník, drobný obchodník spoléhá na úzký okruh zákaznictva, který zpravuje o svém zboží výlohami a bezprostředním stykem. Tomu tak však není u továren a velkých obchodů.“¹⁷⁶

Reklamu upravoval zákon 111/1927 Sb. z. a n. ze dne 15. července 1927, o ochraně proti nekalé soutěži. Zákon definuje jednání proti dobrým mravům při nekalé soutěži takto: „Kdo dostane se v hospodářském styku v rozpor s dobrými mravy soutěže jednáním způsobilým poškoditi soutěžitele, může býti žalován, aby se zdržel takového jednání a odstranil závadný stav jím způsobený; věděl-li pak, nebo musil-li vědět, že jednání jeho jest způsobilé poškoditi soutěžitele, též, aby nahradil škodu tím způsobenou.“

Právní úprava Československa nevymezovala definici reklamy, určovala pouze výši správních poplatků dle vládního nařízení 15/1928 Sb. ze dne 26. ledna 1928, jímž se mění vzorná pravidla, uveřejněná v dodatcích ku vládnímu nařízení ze dne 27. dubna 1922, č. 143 Sb. z. a n., a vydávají další vzorná pravidla pro obecní dávky a poplatky. Reklamu podniků upravoval § 5 v odstavci 3. „Podniky v místě, které provádějí reklamu po živnostensku (reklamní ústavy), jsou povinny sestavovati a obci předkládati ve lhůtách měsíčních výkazy o provedených reklamách. Výkazy musí obsahovati veškeré údaje pro vyměření dávky rozhodné. Oznámení k účelům kulturním a politickým podléhají poloviční sazbě.“¹⁷⁷

Od poloviny 19. století se etablovaly moderní inovace na spotřebitelských trzích. Za zmínku stojí především nová unie spotřebitelů a družstva, která střední vrstvě obyvatel umožnila poznávat nové výrobky, jež byly stále více dostupné. Franz Xaver Eder uvádí, že charakteristika konzumní společnosti je patrná v rozmachu reklamy, anonce, inzerátů a rozšíření reklamních plakátů a sloganů mezi roky 1848 až 1890 v Rakousko-Uhersku.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Ottův slovník naučný nové doby, sv. V., nakladatelství J. Otto společnost s r. o. v Praze, 1938, s. 511

¹⁷⁷ Vládní nařízení 15/1928 Sb. ze dne 26. ledna 1928, jímž se mění vzorná pravidla, uveřejněná v dodatcích ku vládnímu nařízení ze dne 27. dubna 1922, č. 143 Sb. z. a n., a vydávají další vzorná pravidla pro obecní dávky a poplatky.

¹⁷⁸ EDER, F. X. Geschichte des Konsumierens – Ansätze und Perspektiven der (historischen) Konsumforschung, in Konsumieren in Österreich 19. und 20. Jahrhundert, s. 25

Mnoho známých výrobků se náhle představovalo a kupovalo v rozsáhlém počtu na regionálních a místních prodejních trzích. V širším kontextu pohltila reklama v roce 1900 komplexní vizuální plochu dostupnou běžnému spotřebiteli. Zaujímal místo v novinách,¹⁷⁹ výlohách prodejen, představovala vylepování a vystavování širokého množství plakátů, rozšiřování letáků či zvyšování inzerce. Na samém začátku media boomu, ve druhé polovině 19. století, se stala důležitou. Ve stejné době se začala postupně objevovat produktová reklama, design značek a více značkových produktů.¹⁸⁰

Reklama se na konci 19. století stávala podstatným prvkem komunikace¹⁸¹ díky strojové velkovýrobě, pomocí níž se zvýšilo množství konzumního zboží, a zapříčinila počátek masové výroby zboží pro trh.¹⁸² Spotřebitele k nákupům lákala plakátová reklama, inzeráty v denním tisku, výlohy a nové produkty. Denní tisk vytvořil ve dvacátých letech dvacátého století samostatnou stránku, na kterou umisťoval pouze inzeráty, vznikaly PR články, jednoduché reklamy, nové reklamní strategie či poutavé novinové titulky. Reklama zažívala na počátku 20. století a ve dvacátých letech dobu rozkvětu. Při analýze denního tisku ve dvacátých letech a tisku z období velké hospodářské krize, je patrný ústup reklamy v periodikách, nicméně i za dob krize se reklama stále vyskytovala. Čokoládovny, kavárny, prodejny pochutin ustavičně inzerovaly, jelikož věděly, že se musí udržet v povědomí zákazníků.

Ve dvacátých letech vznikl ReKlub (1927),¹⁸³ Reklamní klub československý, který svým klientům radil, jak dělat dobrou a kvalitní reklamu, apeloval na preciznost a účelnost a odrazoval od kvantitativní reklamy.¹⁸⁴ V této době velké společnosti zadávaly reklamním agenturám požadavky na zhotovení reklamy a celé korporátní reklamní strategie. Fenomén se v Československu rozrostl až ve dvacátých letech 20. století. V roce 1938 byla vydána reklamní příručka, která uváděla prostředky reklamy přímé a reklamy nepřímé, vyzdvihovala důležitost plakátu, inzerátů, zdůrazňovala význam noticek v textu, upřesňovala smysl výzdoby výkladní skříně, poukazovala na hodnotu brožury a důležitost

¹⁷⁹ Zvýšení počtu čtenářů novin, jejich dostupnost a vyšší individuální četba podporovala narůstající anonci v médiích, majitelé obchodů si též dávali záležet na zvelebení výlohy, jelikož se jednalo o účinnou vizuální reklamu působící na právě procházející kolemjdoucí.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 30

¹⁸¹ VOŠAHLÍKOVÁ, P. Počátky reklamy v Čechách, In: *Dějiny a současnost*. Kulturně historická revue. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 20, č. 5, 1998, s. 24-29.

¹⁸² PAVLŮ, D. Vznik reklamního průmyslu v českých zemích: Počátky institucionalizace reklamního průmyslu v českých zemích od poloviny 19. století do 20. let 20. století, In: *Communication Today*, No. 1, 2013, s. 50

¹⁸³ Reklamní klub československý, In: *Lidové noviny*, r. 42, č. 252, s. 27

¹⁸⁴ *Lidové noviny*, r. 42, č. 252, s. 28

pohádky.¹⁸⁵ Výkladní skříň se označovala za předsíň obchodu a byla nejbližší formou reklamy. Takto mohli obchodníci ukázat zákazníkovi, co se v obchodě děje.¹⁸⁶

Rady živnostníkům a společnostem, jak vytvořit vhodnou reklamu, byly Reklamním klubem československým zveřejňovány v denním tisku. Lidové noviny uvádí dle návodu ReKlubu pravidla pro sestavení vhodného inzerátu. Návod upozorňuje čtenáře na nejčastější chyby při tvorbě takových inzerátů. Inzerát by se měl vyznačovat originalitou, málo slovy a neměl by mezi ostatními zaniknout. Čokoládový průmysl, prodej kakaa, kávy a čaje tyto zásady dodržoval. Živnostníci se mohli dozvědět, že „... tři nejdražší chyby v reklamě jsou:

1. Provádíme reklamu pro zboží a pro továrnu, místo pro spotřebitele. V inzerátech a na plakátech propagujeme svoje zboží, místo abychom lidem řekli to, co je zajímavé, tedy, co získají, když koupí náš výrobek nebo když přijdou do našeho obchodu. Prodávát zboží, které by pro spotřebitele nemělo výhody, nemá smyslu. Má-li však tuto výhodu, musíme naň upozorniti. (...)

2. Druhou velkou chybou v reklamě je to, že mnoho lidí se domnívá, že reklama prodává. – Neprodává, ale pomáhá prodávat – a to je velký rozdíl. Reklama přiláká lidi do našeho obchodu, nebo získá jejich zájem pro naše zboží, ale prodat musí náš prodávající, naše nabídka a naše zboží. Když je dobrá reklama a když máme peníze, abychom ji dlouho prováděli, můžeme prodati i špatné zboží ve špatných obchodech. (...)

3. Třetí chybou v reklamě, která stojí mnoho peněz, je domněnka, že dobrá reklama je sensace. Naopak, seance není vůbec reklamou. Obchodník nechce, aby jej každý znal, ale chce, aby u něho každý kupoval. Proto je lepší reklama, která i když je dražší, prodá sto lidem, než ta, o které mluví – ale jen mluví – deset tisíc lidí.

To jsou tři nejdražší chyby v reklamě. “¹⁸⁷

V reklamách se začaly objevovat statistické údaje a tuto strategii využíval ReKlub, který v PR článcích uváděl statistiky ohledně reklamních strategií, a to proto, aby rozšířil

¹⁸⁵ SOLAR, J. *Reklamní příručka*, 1938, stránky nejsou číslovány

¹⁸⁶ Výkladní skříň, In: *Cukrářské listy*, 1931, r. 3, č. 4, s. 16

¹⁸⁷ Tři nejdražší chyby v reklamě, In: *Lidové noviny*, r. 42, č. 252, s. 27

řady svých zákazníků. Otázka ziskovosti reklamy byla na prvním místě spolu s přilákáním zákazníků.¹⁸⁸

Do oblíbenosti se dostávaly pohádky pro děti¹⁸⁹ a soutěže pro zákazníky¹⁹⁰ o hotovost. Princip soutěže byl zaměřen na získávání obalů či hledání značky pod obalem. Tato reklamní strategie měla prodávat více čokoládových produktů, kávy či bonbonů.

Reklama se odvíjela od zvyklostí, pokroku a hospodářské situace v dané zemi. Velká Británie publikovala často inzeráty na cejlonský čaj, jelikož Cejlon byl součástí Impéria, v Československu se reklama na cejlonský čaj téměř nevyskytovala. Noviny se zaměřovaly spíše lokálně, v každé oblasti by se dala vypozařovat jiná tendence reklamy.¹⁹¹ Ve dvacátých letech tisk v českých zemích zveřejnil několik článků o blahodárných účincích kávy. Podobných článků se vyskytovalo málo.

Mezi takovéto reklamní texty patřil například PR článek na kávu od Lamploty:

*„Dobrá káva od Lamploty není však jen pochutinou, ale je i osvěžením těžko pracujících, je mnoha lidem skoro jedinou výživou. S kávou 90 procent všech lidí začíná den a lze říci, že mnoho jich s kávou i denní námahu končí. Dobrá káva slučuje vlastnosti desítek jídel a nápojů, je universálním extraktem, který za málo peněz skýtá mnoho dobrých věcí. Třeba však vždy zdůrazniti, že káva musí býti dobrá, hodnotná a ke správnému stihnutí vhodného okamžiku je zapotřebí jak zraku, tak i jemného čichu, kterým se sleduje celý pražící proces v pražícím bubnu, aby káva byla upražená co nejsprávněji. Proto dnes kupují obchodníci od Lamploty praženou kávu, neboť sami nemohou pražení kávy tolik péče obětovati.“*¹⁹²

Ve třicátých letech se začaly objevovat reklamy s vysvětlením, proč by si měli zákazníci produkt zakoupit. V Německu se od dvacátých let rozvíjela reklama, kterou doprovázely slogany a společnosti si začaly považovat firemního loga.¹⁹³

¹⁸⁸ Reklub: *Kniha o reklamě - čili jak dělat reklamu, aby se vyplácela*. Praha: Reklamní klub, březen 1940

¹⁸⁹ *Pohádka o jednom čaroději*, Pohádka o princezně Jasmině – olej Ceres.

¹⁹⁰ Soutěž o hodnotné ceny nebo hotovost od čokoládovny Orion. Reklama, In: *Lidové noviny*, r. 42, č. 604, s. 4

¹⁹¹ SMITH, A. *The Newspaper: An International History*, Thames & Hudson Ltd; New edition, 1983, s. 146-7

¹⁹² *Lidové noviny*, r. 33, č. 283, s. 28

¹⁹³ KRIEGESKORTE, M. *100 Jahre Werbung im Wandel. Eine Reise durch die deutsche Vergangenheit*, DuMont Reiseverlag, Ostfildern, 1998, s. 73-81

V západní Evropě jako reklamní a marketingový prostředek užívali podnikatelé a společnosti stále častěji prvky uměleckých směrů, kterými byl dadaismus, suprematismus, art deco či konstruktivismus.¹⁹⁴

Noviny uvádí sílu reklamy na kávu: „*Tak si všimněte třeba na ulicích, že mezi nejkrásnější plakáty, které zdobí naše nároží, patří zpravidla reklamní plakáty kávy. A kolik lidí a hlavně hospodyň navštěvují různé prodejny kávy, aby se podívali na ten krásný proces a nabažili se vůně, když se káva praží, vaří a hned dává ochutnávat, aby každý mohl poznat její jakost.*“¹⁹⁵

Během třicátých let vycházely publikace, které radily prodejcům, jak nejlépe prodat svůj produkt,¹⁹⁶ vyzdobit výlohu, vyfotit správně reklamní fotografii, sestavit plakát nebo správně sepsat reklamní článek do tisku. Měsíční obrazová revue, která vycházela do poloviny třicátých let, nabízela služby reklamních poradců, přinášela novinky vzhledu výloh z Paříže, ukazovala prodejcům, že není důležité pouze to, co prodávají, ale podstatný je obal výrobku a udávala příklady ze Spojených států amerických.¹⁹⁷ Reklama v Československu se v tomto období dostávala do plného rozkvětu. Specialisté se zabývali tím, jak vytvořit dokonalé reklamní heslo, které muselo mít nanejvýš čtyři až pět slov, bylo úderné, krátké a naléhavé tak, aby prodalo výrobek.¹⁹⁸ Ve třicátých letech se hojně rozmohly reklamy na velkých obchodních domech.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 68

¹⁹⁵ Chvalozpěv na kávu, In: *Lidové noviny*, r. 47, č. 55, s. 11.

¹⁹⁶ SUTNAR, M. *Co dokáže reklama*, Reklamní klub v Praze, 1941, s. 59

¹⁹⁷ Obal jako prostředek odbytu. In: *Měsíční obrazová revue pro organizaci obchodu*, 1930, r. 4, č. 1, s. 12

¹⁹⁸ GRÉGR, K. Jak utvoříme reklamní heslo, In: *Měsíční obrazová revue pro organizaci obchodu*, 1930, r. 4, č. 6, s. 114

¹⁹⁹ PATERA, J. *Reklama v prostoru*, Nákladem občanské knihtiskárny v Praze, 1934, s. 18, s. 54, s. 58

3. Analýza spotřeby kakaa, kávy, čaje a čokolády

Spotřeba surovin v meziválečném období v Československu závisela na výši příjmu obyvatelstva a cenové hladině potravin. K tomu, aby bylo možné komplexně vyhodnotit níže uvedené statistiky čítající údaje o zkoumaných komoditách za příslušné roky, musí být vymezeno, kdy a jakou formou občané komodity kupovali, spotřebovávali a kolik činila spotřeba na hlavu.

Na počátku dvacátých let do rozhodování spotřebitelů vstupuje nízký příjem, od kterého se odvíjí nízký celkový důchod rodiny. Zároveň se bezprostředně po válce omezila nabídka základních surovin. Mezi roky 1923–1924 výrazně stoupla spotřeba kakaových bobů a spotřeba čaje. Konzumace kávy, žitné kávy a cikorky se zvyšovala již v roce 1921. Za náhražky čokolády se užívaly pražené žaludy, odtud vzešel název žaludová čokoláda²⁰⁰ nebo žaludové kakao, které se vyrábělo z pražených žaludových slupek. Žaludy se rozdrtily a opražily podobně jako káva. Po tomto procesu se smíchaly s kakaovým práškem, pšeničnou moukou a směs se dále pražila. Oblíbené korunové kakao se vyrábělo z příměsí kakaa, pšeničné mouky a kakaových slupek.²⁰¹ Práce se náhražkami kakaa a čokolády dále podrobněji nezabývá. Spotřebu těchto náhražek statistiky Státního úřadu statistického neuváděly pravidelně.

Čokoláda, kakao a čaj nebyly bezprostředně po první světové válce vyhledávány tak, jako tomu bylo u kávy, žitné kávy a cikorky. Od roku 1923 se na trhu začínaly objevovat luxusnější pochutiny, vznikaly nové čokoládové závody. Spotřebu kávových náhražek pravidelně monitoroval Státní úřad statistický, stejně jako ji zaznamenával Svaz sušařů čekanky a řepy.²⁰² Kapitola se spotřebě kávových náhražek, cikorky (cikorie) a žitné kávy, věnuje okrajově a přední pozornost obrací ke spotřebě kávy, kakaa, čaje a čokolády.

Statistiky o světové produkci a spotřebě čaje nebyly v této době známy. Hlavní pěstitelské státy udávaly pouze množství vývozu, ovšem nikoli množství sklizně a spotřeby. Od počátku 20. století se do počátku třicátých let zvýšila celosvětová

²⁰⁰ *Lidové noviny*, r. 13, č. 89, s. 6. Po první světové válce se tato čokoláda již nevyráběla.

²⁰¹ JOLLES, A. *Die Nahrungs- und Genussmittel Ihre Herstellung und Verfälschung*, von Dr. Adolf Jolles, Leipzig und Wien, Franz Euticke 1926, s. 157-9

²⁰² Národní archiv (dále NA), fond Ministerstva průmyslu, obchodu a živností (dále MOPŽ), kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 54405/28; Svaz sušařů čekanky a řepy.

konzumace čaje přibližně o 40–45 procent. Před první světovou válkou se hlavním dodavatelem čaje stala Čína, po první světové válce ji předstihla Britská Indie, Cejlon a Holandská Indie. V roce 1913 činila celosvětová spotřeba čaje 357 000 tun, v roce 1924 se vyšplhala na 383 000 tun a roku 1927 tvořila 400 000 tun. Ottův slovník naučný nové doby udává spotřebu čaje v Československu na jednoho obyvatele ve výši 0,07 kg za jeden rok. Pro srovnání uvádí roční spotřebu v Nizozemsku na jednoho obyvatele ve výši 1,5 kg a v Británii v hodnotě 4,5 kg. Málo čaje se do země dováželo přímo a nejčastější dodávky plynuly přes Hamburk a Nizozemsko. Čaj podléhal obchodnímu clu ve výši 2 400 Kč na 100 kg (v základní sazbě 240 s násobitelem 10).²⁰³

Tabulka 47: Dovoz čaje do Československa (1926–29)

Rok	Množství v q	Hodnota v 1000 Kč
1926	6 574	18 872
1927	6 599	19 002
1928	7 245	20 705
1929	7 827	21 277

Pramen: Ottův slovník naučný nové doby, sv. II, s. 998-9

Kakaové boby se dělily ve výrobě na dva druhy. Prvním byl druh jemný, který se užíval pro výrobu jemných čokolád, mléčných čokolád a čokoládových polev. Řadily se k němu boby s označením Ariba, Venezuela, Jáva, Ceylon, Balao, Cargner, Caracas, Grenada. Podřadnější druhy kakaa se užívaly k výrobě konzumních čokolád. Mezi takové patřily kakaové boby Aecra, kakao africké Bahia, Haiti, Samana, Thome, Lagos, Kongo a Kamerun. Názvy kakaa pocházely buď dle přístavu, ze kterého bylo exportováno, nebo dle ostrovů, na kterých se pěstovalo.²⁰⁴

Za čokoládu se označovala „směs rozemletých jader z plodů kakaovníků (*Theobroma cacao*) a rozdrcených krystalů cukru (sacharózy), často se přidávalo kakaové máslo.“ Čokoláda se parfemovala vanilkovými lusky (*Vanilla planifolia*) nebo vanilinem. Za hlavní druh čokolády uváděl Ottův slovník naučný nové doby obyčejnou zlomkovou, dále se čokoláda klasifikovala dle obsahu surovin a se zřetelem na jejich zpracování. Čokoláda hořká na vaření obsahovala 45 procent kakaové hmoty bez přídavku kakaového másla, čokoláda pochoutková nesla označení jako „čokoládový fondant“. Tento druh byl mastný, aby se snadno rozpustil v ústech. Dle příchutí se prodávala čokoláda oříšková, mandlová a mléčná, která byla z uvedených druhů nejučinnější, jelikož se vyráběla

²⁰³ Ottův slovník naučný nové doby, sv. II, 1929, s. 998-9

²⁰⁴ OSECKÝ, Výroba čokolády, něco z historie, In: *Cukrářské listy*, 1934, r. 6, č. 3, s. 22; OSECKÝ, Výroba čokolády, In: *Cukrářské listy*, 1934, r. 6, č. 4, s. 12

z kondenzovaného nebo sušeného kravského mléka. Mléčná čokoláda obsahovala pouze 20 procent kaka, více kakaového másla a mléčné sušiny. Na základě usnesení ze sjezdu v Antverpách z roku 1930 nesměl poklesnout obsah kakaové hmoty a kakaového másla v mléčných čokoládách pod 25 procent a mléčné sušiny nesbíraného mléka mělo být alespoň 16 procent. Smetanové čokolády se považovaly za nejmasnější, jelikož obsahovaly přibližně 40 procent máselného tuku. Z čokolády se vyráběly tabulky, bonbony, pralinky, pastilky, krokety, bonbony s mletými mandlemi nebo oříšky. Namáčení oříšků do polevy zajišťovalo strojové zařízení, zdobení bonbonů se provádělo ručně.²⁰⁵

Kakaový prášek se získával po výrobním procesu čokolády rozemletím zbylých kakaových koláčů, z nichž se z kakaové hmoty odlisoval tuk v mísovitých hydraulických lisech. Tyto koláče se rozdrtily ve válcových rotačních mlýnech, které současně ochlazoval proud vzduchu, a po prosátí jemnými sítý vznikl kakaový prášek. Obsahoval 26 procent bílkovin, 13 procent tuku, 48 procent uhlohydrátů, 6 procent nerostných látek a 7 procent vody. Sto gramů takového prášku lidskému tělu dodalo 360 kalorií a byl přiřazen k výživným potravinám, byl-li zavařen do mléka.²⁰⁶ Lidové noviny uváděly, že 100 g čokolády obsahovalo 530 kalorií a plněná čokoláda dokonce 600 kalorií. Jednalo se o vydatný pokrm, kterého stačilo sníst nepatrné množství. Proto se hodila „výborně jako doplněk stravy v létě na hory a v zimě na lyže v období, kdy je náročné s sebou nést zásoby jídla“.²⁰⁷

Káva neměla na konci 19. století ve světovém hospodářství širší význam, avšak některé země na ní byly již tehdy hospodářsky závislé. Cenu tvořil výsledek přirozeného střetu nabídky s poptávkou, a v tomto důsledku její tržní hodnota prudce kolísala. Hlavní producentské země²⁰⁸ fluktuaci cen postupně začaly odstraňovat valorizací kávy, a od počátku dvacátých let 20. století se stala předmětem hospodářské politiky. Prvopočátky valorizace kávy²⁰⁹ se objevily již v roce 1906 a následně v roce 1917 v Brazílii, jelikož právě ta prezentovala největšího exportéra této pochutiny.²¹⁰ Od roku 1922 se trh s brazilskou kávou pravidelně valorizoval a země cenu kávy regulovaly.²¹¹

²⁰⁵ Ottův slovník naučný nové doby, díl 2 (Br-Dej), s. 1332-4

²⁰⁶ Tamtéž, s. 1334, srov. s SALDAU, E. *Schokolade-Fabrikation*, Wien und Leipzig, A. Hartleben's Verlag, 1907, s. 70-78

²⁰⁷ Mikulášský trh, In: *Lidové noviny*, r. 42, č. 604, s. 4

²⁰⁸ Saudská Arábie, Kostarika, Ekvádor, Haiti, Kolumbie, Kuba Mexiko, Peru, El Salvador, Santo Domingo a Venezuela. NA, MPOŽ, kt. 1532, Celní spory a dotazy, inv. č. 19871/37, dopis z 6. 3. 1937.

²⁰⁹ K valorizaci se rozhodl spolkový stát Sao Paulo.

²¹⁰ První byl valorizován druh kávy Rio 7.

²¹¹ Káva In: *Ottův slovník naučný nové doby*, sv. III, Praha 1932, s. 463.

Přípravu kávy prameny popisují takto: „...vylouhování pražených zrněk kávových horkou vodou se připravuje kofeinový nápoj káva, který působí dráždivě a má tudíž význam jako pochutina“. Vlastnosti kávy znali spotřebitelé dobře. „Fyziologický účinek kávy je podmíněn především obsahem kofeinu, jehož dráždivý účinek zvyšují empyreumatické látky vzniklé při pražení. Ty dodávají kávě zvláštní chuti a příjemné vůně. Aroma kávy určuje zejména kofeol, bezbarvý olej vroucí při 195-197 °C. Z účinků kofeinu kávy u zdravého člověka je v popředí dráždivý vliv na psychickou činnost, zahánění únavy i spánek, zlepšuje paměť, usnadňuje vnímání. Nověji se však poukazuje, že intelektuální asociativní výkony zhoršuje. Působí proti depresivnímu vlivu alkoholu, zvyšuje dráždivost nervového systému, hlavně mozku. Příznivý vliv na tělesnou únavu je z části podmíněn též psychicky, ale kofein působí dráždivě též přímo na sval, zvětšuje sílu a výkonnost svalovou. Mimo to působí na krevní oběh a dráždivě na srdeční sval, zlepšuje výživu srdce rozšířením věnčitých cév srdečních. Šálek kávy připravený z 10:100 obsahuje přibližně 0,1 g kofeinu a dospělý člověk snese denní dávku kofeinu přibližně 1 g.“²¹²

V roce 1927 Československo prodělalo jednu z menších hospodářských krizí, která se markantně odrazila na spotřebě čokolády, ovšem poptávce po kávě se citelně nedotkla. Zatímco spotřeba kávy se v kritickém období ve dvacátých letech mezi roky 1927–1928 propadla nepatrně o pouhých deset procent, spotřeba kakaa a čokolády klesla v uvedeném období téměř o třicet procent. Výrazně se konzumace kávy dotkla velká hospodářská krize, kvůli které se snížila v období 1932–1933 o 59 817 kg. Poptávka po kakau zaznamenala ve stejné době nepatrný pokles. Rok 1932 byl překvapivě ve spotřebě čokolády silným a při abstrahování od tohoto mimořádného výkyvu se konzumace čokolády téměř nezměnila. Permanentně nízkou spotřebu zajišťovaly vyšší daně, relativně vysoké clo a obchodní bariéry, které mezi sebou státy Evropy utvářely. Tyto překážky obchodu po celá dvacátá léta omezovaly producenty čokoládového průmyslu. Na konci dvacátých let se ceny čokolády mírně snížily a spektrum spotřebitelů se rozšířilo i do zahraničí.

Záznamy z plodinové burzy ukazují výskyt četných druhů káv na území Československa. Dovoz kávy ze zahraničí se jevil jako nepravidelný. Hlavní komodity tvořila Káva Rio typu č. 7, uskladněná v Amsterdamu či Rotterdamu, a následně odtud

²¹² Tamtéž, s. 464, srov. s. KOBLIC, J. *Žitná káva a žitné konzervy*, Praha 1935; srov. s. FRUWIRTH, C. *Handbuch der landwirtschaftlichen Pflanzenzüchtung*. V., Die Züchtung kolonialer Gewächse: Kokospalme, Ölpalme, Zuckerrohr, Reis, Hirsearten, Batate, Maniok, Citrusarten, Tee, Kaffee, Kakao, Kola, Ölbaum, Sesam, Erdnufs, Rizinus, Baumwolle, Sisalagave und andere Faserpflanzen, China, Kautschukpflanzen. 2., Berlin 1923.

dopravená do Československa. Cena kávy se lišila za jednotlivé měsíce.²¹³ Kávu Rio doplňoval prodávanější druh kávy Santos.²¹⁴ Náhražky kávy definovala oficiální vyhláška předsedy vlády 17/1939 Sb. z. a n. Řadila mezi ně čekanku, čerstvé kořeny čekanky, čekanku sušenou, kávové náhražky, kávové přísady, cikorku, přísady vyrobené z cukrovky, fiků, jejich směsí a jiných přípustných surovin, kávu obilnou – kávu žitnou, ječnou a sladovou.²¹⁵ Ve třicátých letech se prodávala také káva bez kofeinu.²¹⁶ Důraz prodejci dávali na správný poměr v mísení kávových zrn a na jejich pražení. Zrna kávy doporučovali uchovávat nikoli v sáčku, nýbrž v lahvi uzavřené broušenou skleněnou zátkou. Jako důvod uváděli vyčichnutí kávy a přijetí nežádoucí vůně z jiných potravin. Směsi pražené kávy se míchaly, aby dostala plnou a vyrovnanou chuť. Káva se připravovala opakovaně z několika nálevů a spotřebitelé ji mísili s náhražkami. Denní tisk o kávě a o čaji uvádí, že „na lidské tělo působí hlavně dvě složky: tanin a kofein. Kofein povzbuzuje činnost soustavy nervové; jednak pomáhá překonávat odpor ústředního nervového systému, jednak usnadňuje přechod svalstva ze stavu prodloužení (únavy) do stažení, takže vzpružuje a překonává pocit únavy. Celkový obraz působení: pocit osvěžení, zvolnění a prohloubení tepu, lehčí vybavování myšlenek i snazší pohotovost v řeči. Káva a čaj: oba odvary obsahují kofein, jsou dobře známy dobrými účinky duševním pracovníkům“.²¹⁷

Za kávu považovala legislativa všechny druhy kávy zrnkové, zelené a pražené, též mleté, stejně tak jako kávy bez kofeinu nebo kofeinu částečně zbavené. Čaj evidovala jako upravené listy všech odrůd čajovníku.²¹⁸

Kult kávy se v Československu dle dobového tisku²¹⁹ ve třicátých letech více rozšířil. Důkazy o tom podávaly středoevropské kavárny, které neměly nouzi o zákazníky. Tisk přináší zajímavé mnemotechnické pomůcky u číšníků a vrchních, kteří si vytvořili svá označení pro černou a bílou kávu. Dále dokládá druhy kávy, které měla každá kavárna pro zákazníka k dispozici. Lidové noviny píší: „Přeje-li host černou kávu, ukáže vrchní

²¹³ *Lidové noviny*, r. 34, č. 580, s. 10.

²¹⁴ *Lidové noviny*, r. 37, č. 655, s. 11. Odhad denních prodejů kávy Rio 7 byl vyčíslen na 25 000, odhad denních prodejů kávy Santos na 32 000 (jednotky nejsou uvedeny).

²¹⁵ Vyhláška předsedy vlády 217/1939 Sb. z. a n. ze dne 30. 9. 1939 o úpravě hospodaření čekankou, kávovými náhražkami, kávou a čajem.

²¹⁶ *Lidové noviny*, r. 47, č. 55, s. 11.

²¹⁷ *Lidové noviny*, r. 45, č. 488, s. 12.

²¹⁸ Vyhláška předsedy vlády 217/1939 Sb. z. a n. ze dne 30. 9. 1939 o úpravě hospodaření čekankou, kávovými náhražkami, kávou a čajem, § 2.

²¹⁹ *Lidové noviny*, r. 47, č. 55, s. 11.

číšníkovi jenom na klopou svého černého fraku a chlapec už ví, že má donést černou kávu. Žádá-li si host bílou kávu, stačí číšníkovi klidně jenom ukázat prstem na bílou košili a číšník rázem ví, co má přinést. Pak jsou lidé, kteří mají zvláštní přání. Musí mít kávu hodně bílou, tak pěkně do zlatova. Musil by číšníkovi dlouho vyprávět, jakou kávu si přeje, ale na to už má bohatá kavárenská praxe svůj název. Host prostě číšníkovi oznámí, že si přeje malé zlato a rázem číšník už ví, co host chce. Nebo zase někdo chce černou kávu, do níž je jen přimíseno trochu mléka. Takové směsi se říká kapucínek, patrně podle hnědé kapucínovy kápě, která má tutéž barvu jako černá káva, v níž je přimíseno trochu mléka.“²²⁰

Ve třicátých letech tvořilo pro mnohé lidi popíjení kávy dle propagačního článku posvátný orientální obřad. „Co je také hezčího nad představu kouřícího se koflíku černé kávy s paritou a novinami či knihou někde v zátiší kavárny či v koutku pokoje?“ Literáti, politici, filozofové, profesori a také obyčejní lidé sedávali denně nad šálkem kávy, která se pro ně stávala nezbytností. Dle prostudovaných pramenů neplnila káva pouze funkci nápoje, který si každý dlouze vychutnával, ale představovala náhražku ranního pokrmu. Lidé znali blahodárné účinky kávy již po skončení první světové války a, i když do Československa bylo dováženo omezené množství druhů kávových zrn, pili kávu také pro její sílu a chtěli z ní načerpat pro tělo cenné látky. V chudých dělnických rodinách se na místo kávy pila pouze cikorka, a i ta nahrazovala snídani. Lidové noviny v roce 1936 vydaly článek, který pojednával o blahodárných účincích kávy a označoval ji za látku bohatou na „alkaloidy a kofein s nejméně škodlivými vedlejšími účinky“.²²¹

Spotřeba kávy, obilné kávy a cikorky v úřednických a dělnických rodinách odrážela hospodářskou situaci dané doby.²²² Statistiky započaly kalkulaci spotřeby znázorněnou na jednu rodinu zaznamenávat až v roce 1926, kdy do Československa pozvolna dorazil ekonomický pokles v podobě malé hospodářské krize. Data ukazují náchylnost spotřeby kávy na hospodářský vývoj. Klesající tendence spotřeby jsou patrné také u obilné kávy a cikorky a objevovaly se u dělnických i úřednických rodin.²²³ Konzumace kávy podléhala

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ *Lidové noviny*, r. 44, č. 234, s. 13.

²²² Od roku 1921 vykazoval kávovinový průmysl krizi a kapacita závodů byla využita pouze na 50 procent. Odbyt kávovin z čekanky a řepy klesal a odvětví zaznamenávalo jasnou nadvýrobu. Průmysl kávovin držela stále vysoká cena zrnkové kávy, díky níž spotřebitelé kávoviny stále vyhledávali. *Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1929*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze, s. 126

²²³ Pokles spotřeby cikorky a žitné kávy je dán tím, že chudí lidé na vesnicích nebo v malých městech pražili po domácku obilí a vyráběli si žitnou kávu doma.

cenovým výkyvům komodit a závisela na výši příjmu rodiny. Obilná káva na trhu dominovala, a to i přesto, že jako káva nechutnala, neobsahovala kofein, teofylin a ani teobromin.

V roce 1930 zaznamenaly vyšší odbyt obilné kávy pouze dobře zavedené značky, ale v celkovém vyjádření poptávka poklesla. Bylo to proto, že při vysokých cenách žita pražili lidé mnoho obilí podomácku. Také průmysl kávovin, u produktů sušeného čekankového kořene, musel snížit ceny. Spotřeba kávovin klesala díky zvyšování cen cukru.²²⁴

Úřednické rodiny nespotřebovaly o mnoho více kávy na spotřební jednotku než rodiny dělnické, avšak markantní rozdíl činilo srovnání na hlavu. Spotřeba obilné kávy úřednické rodiny činila přibližně 60 procent konzumace kávy rodiny dělnické. Úředníci pili kávu a žitnou kávu méně často, více navštěvovali kavárny, které zákazníkům nabízely denní tisk. Naproti tomu dělnické rodiny konzumovaly kávový nápoj ráno a večer, jednu dávku používaly na několik nálevů a mísily ji s žitnou kávou. Ti nejchudší pili pouze žitnou kávu nebo cikorku.²²⁵

Data o výši výdajů na spotřebovanou kávu jsou v důsledku nesprávné interpretace statistické ročenky zkresleny. V tabulce ukazující přehled spotřeby v úřednických rodinách je patrné chybné zaznamenání vynaložené částky na konzumaci kávy. Rodina úřednická vydávala na spotřebu kávy přibližně poloviční podíl svého příjmu, než tomu bylo u dělníků či zemědělců. Dělnická rodina zaplatila za kávu přibližně jedno procento svého celkového příjmu a dvě procenta výdajů na potraviny. Úřednická rodina na konzumaci kávy vynaložila méně než půl procenta příjmu, a přibližně 0,2 procent výdajů určených ke konzumaci potravin.²²⁶

²²⁴ *Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1930*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze, s. 109, s. 111

²²⁵ Spotřeba kávy podléhala regionálním rozdílům.

²²⁶ Propočítáno na základě údajů o výši vydání a příjmu dělnické a úřednické rodiny ze Statistické ročenky Republiky Československé z let 1934, 1935, 1937.

Tabulka 48: Přehled spotřeby kávy a cikorky v dělnických rodinách na spotřební jednotku (1926–1931)

Položka	1926–1927		1927–1928		1928–1929		1929–1930		1930–1931	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Káva zrnková, pražená	1,22	60,28	1,06	51,76	1,03	50,55	1,01	49,05	1,03	47,42
Káva obilná	5,48	23,84	5,41	25,79	5,25	25,59	5,39	25,6	5,25	21,64
Cikorka	1,83	14,83	1,86	14,9	1,87	14,9	1,77	14,12	1,73	13,58

Pozn.: Rodiny bydlí v české a moravskoslezské zemi.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, s. 160.

Tabulka 49: Přehled spotřeby kávy a cikorka v úřednických rodinách na spotřební jednotku (1926–1931)

Položka	1926–1927		1927–1928		1928–1929		1929–1930		1930–1931	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Káva zrnková, pražená	1,18	11,54*	0,96	10,16*	1,13	11,55*	1,24	13,71*	1,09	12,08*
Káva obilná	3,2	14,88	2,91	14,59	2,96	15,04	3,29	16,92	3,04	14,07
Cikorka	1,53	12,46	1,56	12,74	1,5	12,24	1,46	11,74	1,44	11,78

Pozn. 1: Statistická ročenka uvádí u položky káva zrnková, pražená statistickou chybu, která se týká ceny 1 kg kávy. Dle pramenů se nepodařilo zjistit skutečnou cenu kávy. * Chybně uvedený údaj, díky němuž se cena jednoho kilogramu kávy pohybovala mezi 9,77–11,08 Kč.²²⁷

Pozn. 2: Rodiny bydlí v české a moravskoslezské zemi.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, s. 161.

Statistická ročenka z roku 1936 uvádí chybný údaj při vyčíslení hodnoty spotřeby kávy v úřednických rodinách. V publikaci není uvedena oprava této chyby a ani nepodává vysvětlení, z jakého důvodu se diametrálně odlišují nominální statistiky dělnických a úřednických rodin. Indexy velkoobchodních a maloobchodních cen udávají v různých ročních obdobích cenu kávy mezi 45–50 Kč za jeden kilogram, stejný údaj potvrdily záznamy z plodinové burzy. V Československu mohli zákazníci zakoupit dva druhy kávy, jejichž cena se odlišovala v řádu několika korun za jeden kilogram. Po prozkoumání statistických ročenek z let 1934, 1935 a 1937 nalezla autorka údaj potvrzující, že se jednalo skutečně o chybu, které si autoři ročenky nevšimli. Statistická ročenka z roku 1937 udává spotřebu kávy v úřednických rodinách na spotřební jednotku z let 1931–1932 ve výši 1,31 kg, který vyčísluje hodnotu kávy na 61,44 Kč.²²⁸

Spotřeba kávy a cikorky v rodinách zemědělců v českých zemích výrazně převyšovala konzumaci na Slovensku a několikanásobně v Podkarpatské Rusi. Na počátku třicátých let se poptávka po komoditách v českých zemích snížila, Slovensko následovalo podobný trend a v Podkarpatské Rusi neustále stoupala. Vysvětlení je možné díky nízké životní úrovni v této oblasti. Pro pokles množství pochutin připadajících na jednu spotřební

²²⁷ Dopočítané hodnoty jsou uvedeny v tabulce s názvem „Přehled spotřeby kávy a cikorky v dělnických a úřednických rodinách na spotřební jednotku (1926–1931)“

²²⁸ *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 167.

jednotku nebyl prostor, ve srovnání s českými zeměmi konzumovala Podkarpatská Rus pětinu množství kávy a cikorky. Data neukazují rozdělení spotřeby kávy a cikorky, ale je možné připustit, že obyvatelé v Podkarpatské Rusi měli k dispozici obě výše uvedené komodity. Poměr zboží není možné s jistotou určit. Statistiky napovídají, na základě spotřebovaného množství a ceny, že v konzumaci dominovala cikorka a káva byla dostupná výjimečně.

Tabulka 50: Přehled spotřeby kávy a cikorka v rodinách samostatných zemědělců (1928–1933)

Rok	České země		Slovensko		Podkarpatská Rus	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
1928	5,41	56,47	2,79	38,5	0,8	15,94
1929	5,44	59,18	2,06	44,22	0,79	10,55
1930	4,96	59,66	2,46	32,28	0,83	10,98
1931	5,2	52,11	4,28	35,92	0,83	7
1932	4,18	49,49	1,58	22,65	0,92	7,65
1933	4,55	47,21	1,97	30,13	1,28	11,39

Pozn.: Roční spotřeba potravin v průměru na spotřební jednotku.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, s. 161–162.

Spotřeba kávy a kakaa na jednoho obyvatele, respektive na spotřební jednotku, představovala v každé oblasti Československa zcela odlišný údaj. V globálním pojetí na jednoho obyvatele vykazovala dle dostupných statistik mírně rostoucí tendence, popřípadě stagnující směr. Majetkové rozdíly mezi jednotlivými vrstvami obyvatelstva ukazovaly diferencovanou spotřebu kávy a cikorky, ovšem daleko zřejmější sejevily rozdíly spotřeby v územně vymezených oblastech. Dělnická třída konzumovala v Čechách přibližně o 20 procent méněkávy než třída úřednická, o 30 procent více žitné kávy a cikorky. Na Slovensku dosahovala spotřeba kávy pouhou polovinu. Nepatrně se zvyšovala konzumace čaje, kakao spotřebitelé poptávali v přepočtu na jednoho obyvatele s mírným navýšením, a v roce 1932 se spotřeba na jednoho obyvatele zvýšila o 160 gramů. Stejný trend zachycuje tabulka znázorňující *Přehled spotřeby podle druhu zboží v Československu mezi roky 1920–1934*. Tento růst z roku 1932 prezentoval ojedinělý stav a následoval jej opět mírný pokles.

Tabulka 51: Přehled spotřeby podle druhu zboží v Československu v q (1920–1934)

Rok	kakaové boby a slupky (surové i pražené)	Index; 1920=100	káva	Index; 1920=100	čaj	Index; 1920=100
1920	24 275	100	50 356	100	4 826	100
1921	39 153	161,3	116 451	231,3	5 126	106,2
1922	38 940	160,4	108 766	216	4 604	95,4
1923	65 357	269,2	140 955	279,9	5 280	109,4
1924	85 225	351	146 968	291,9	6 454	133,7
1925	75 421	310,7	127 784	253,8	6 128	127
1926	74 071	305,1	132 503	263,1	6 540	135,5
1927	65 001	267,8	134 249	266,6	6 593	136,6
1928	67 745	279	129 344	256,9	7 241	150
1929	81 225	334,6	135 520	269,1	7 285	151
1930	73 823	304,1	137 566	273,2	6 187	128,2
1931	80 715	332,5	151 867	301,6	8 197	169,9
1932	105 657	435,3	153 434	304,7	8 109	168
1933	84 240	347	93 617	185,9	3 088	64
1934	102 938	424	111 846	222,1	4 715	97,7
1935	132 796	547	112 885	224,2	5 351	110,1

Pozn.: Dovoz je udáván v čisté váze obchodní; bez zřetele na zásoby; v q.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé* 1936, s. 152; index: vlastní výpočty.

Tabulka 52: Spotřeba kávy, čaje a kakaa v celkovém vyjádření i v přepočtu na jednoho obyvatele (1929–1933)

Rok	Káva surová		Káva pražená		Kakao		Čaj	
	celkem q	na jednoho obyvatele v kg	celkem q	na jednoho obyvatele v kg	celkem q	na jednoho obyvatele v kg	celkem q	na jednoho obyvatele v kg
1929	135 520	0,93	108 416	0,74	81 225	0,56	7 285	0,05
1930	137 566	0,94	110 053	0,75	73 823	0,5	6 187	0,04
1931	151 867	1,03	121 494	0,82	80 715	0,55	8 197	0,06
1932	153 434	1,03	122 747	0,82	105 657	0,71	8 109	0,05
1933	93 617	0,63	74 894	0,5	84 240	0,56	3 088	0,02

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé* 1934, s. 172., *Statistická ročenka republiky Československé* 1935, s. 164

Ottův slovník naučný nové doby vyčíslil spotřebu surového kakaa na jednu osobu v roce 1929 v Československu na 0,58 kg a v Německu v roce 1924 na 1,42 kg.²²⁹ Průměr spotřeby kávy na hlavu v dělnických rodinách dosahoval nižších hodnot, než vykazovaly statistiky, které ji započítávaly bez ohledu na výkon povolání. Výrazné rozdíly v konzumaci byly patrné v různých oblastech Československa. V českých zemích zapříčiňovaly diferenciaci konzumace odlišné příjmy jednotlivých povolání. Na Slovensku reprezentovala spotřeba ve srovnání s českými zeměmi pouhou polovinu a v Podkarpatské Rusi vykazovala zanedbatelné hodnoty. Movitější obyvatelé poptávali kávy více, dělnické

²²⁹ *Čokoláda* In: *Ottův slovník naučný nové doby*, sv. II, Praha 1931, s. 1334.

rodiny ji pily častěji. Stále méně dle oficiálních statistik (pokud je abstrahováno od krizových let) spotřebovali konzumenti žitnou kávu a cikorku.²³⁰

Tabulka 53: Spotřeba kávy na hlavu v jednotlivých státech (1931)

Stát	Spotřeba na hlavu v gramech	Celní sazba v Kč na 1 kg surové kávy
Dánsko	7 130	1,26
Švédsko	6 640	3,65
Norsko	5 430	4,08
Finsko	4 940	6,84
Nizozemsko	4 530	0
Francie	4 110	7,05
Německo	2 280	12,85
Rakousko	1 390	9,46
Španělsko	1 050	8,45
Československo	920	9,5

Pramen: Národní archiv (NA), Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností (MPOŽ), kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, 87286/31, Zdroj: Světový zemědělský Institut v Římě

Tabulka spotřeby kávy na hlavu ve vybraných evropských státech udává několikanásobně vyšší hodnoty konzumace ve státech severní a západní Evropy. Nejvíce se ke spotřebě v Československu blížilo Španělsko a Rakousko. Tabulka poukazuje na souvislost poptávky po kávě s výší cla na surovou kávu. Můžeme vidět, že Československo uvalilo druhou nejvyšší celní sazbu, v Nizozemsku se na kávu cla nevztahovala, v Dánsku představovala zanedbatelnou položku a ve Švédsku a Norsku dosahovaly celní sazby přibližně jedné třetiny sazeb československých. Naopak nejvyšší celní zatížení vykazovalo Německo, kde spotřeba kávy na hlavu převyšovala československou poptávku 2,5 krát.

Tabulka 54: Spotřeba kávy a čokolády v dělnické rodině (1929–1932)

Položka	Spotřeba za rok 1929–1930				Spotřeba za rok 1930–1931				Spotřeba za rok 1931–1932	
	Průměr na spotřební jednotku		Průměr na hlavu		Průměr na spotřební jednotku		Průměr na hlavu		Průměr na spotřební jednotku	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Káva zrnková, pražená	1,01	49,05	0,68	33	1,03	47,42	0,7	32,5	0,94	40,62
Káva obilná	5,39	25,6	3,62	17,23	5,25	21,64	3,6	14,84	4,69	18,38
Cikorka	1,77	14,12	1,19	9,5	1,73	13,58	1,19	9,31	1,47	10,98
Čaj, čokoláda, kakao	-	22,3	-	15	-	20,18	-	13,83	-	16,83

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 158, *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 156, *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 167.

²³⁰ Tento trend přerušila až vyhláška o zavedení odběrních lístků na potraviny z roku 1939. Vyhláška upravovala odběr kávy, kávových náhražek a čaje na ústřížky, které stanovoval zákon. Pro zbytek roku 1939 platilo, že na ústřížek „L 5“ připadalo 40 g kávy (ve stejném období mohlo být odebráno 5 g čaje), na ústřížek „L 6“ příslušelo 160 g kávových náhražek. Platnost ústřížků byla stanovena na dobu od 2. X. do 15. X. 1939. Možný poměr spotřebované kávy vůči náhražkám se změnil ze 1:6 pro dělnickou rodinu a ze 1:4 pro úřednickou rodinu na jednotný poměr 1:4. V případě, že rodina chtěla pít čaj, musela spotřebu kávy omezit ve prospěch čaje. Statistiky spotřeby čaje z přelomu dvacátých a třicátých let nenasvědčují tomu, že by rodiny o takovouto výměnu měly v budoucnu zájem. *Vyhláška předsedy vlády 215/1939 Sb. z a n. ze dne 29. září 1939 o zavedení odběrních lístků na potraviny*.

Spotřeba pražené kávy na hlavu převyšovala v úřednické rodině výrazně celorepublikový průměr. Ze statistik je patrné, že konzumace pražené zrnkové kávy tvořila v úřednické rodině 145 procent v porovnání se spotřebou v rodině dělnické. Propočet je uveden v sekci průměr za spotřební jednotku, kdy tato jednotka představovala srovnatelnou veličinu pro úřednickou a dělnickou rodinu. Na počátku třicátých let držela sestupnou tendenci spotřeba kávy, obilné kávy a cikorky. Upuštění od konzumace těchto komodit zapříčinil nástup velké hospodářské krize.

Tabulka 55: Spotřeba kávy a čokolády v úřednické rodině za rok (1929–1932)

Položka	Spotřeba za rok 1929–1930				Spotřeba za rok 1930–1931				Spotřeba za rok 1931–1932	
	Průměr na spotřební jednotku		Průměr na hlavu		Průměr na spotřební jednotku		Průměr na hlavu		Průměr na spotřební jednotku	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Káva zrnková, pražená	1,45	73,03	1,04	52,22	1,43	70,04	1,02	49,93	1,31	61,44
Káva obilná	3,29	16,92	2,35	12,1	3,04	14,7	2,16	10,48	2,75	12,51
Cikorka	1,46	11,74	1,04	8,4	1,44	11,78	1,03	8,39	1,37	10,56
Čaj, čokoláda, kakao	-	37,91	-	27,11	-	38,66	-	27,56	-	34,28

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 162, *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 158, *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 167.

Noviny přinášely důkaz o tom, že hospodyně pražily kávu samy doma.²³¹ Ceny pražené kávy se pohybovaly mezi 45–50 Kč za jeden kilogram a ženy chtěly na kávě co nejvíce ušetřit. Nepražená káva se prodávala výrazně levněji. Noviny nabádaly konzumentky, aby si zakoupily kávu praženou, jelikož doma upražená nebyla tak chutná jako přímo od prodejce. Zrnka mlely doma na speciálním strojku, který prodávali obchodníci s kávou.

Spotřebu čokolády, kakaa a čaje statistiky nezaznamenávaly v konkrétním množství a uváděly celkovou sumu vynaloženou na konzumaci těchto komodit. Dle uvedených hodnot není možné určit, kolik se spotřebovalo surovin a v jakém poměru. Pouze je možné konstatovat, že úřednická rodina vynaložila téměř dvojnásobné prostředky na spotřebu čokolády, kakaa a čaje než dělnická rodina. Dále je možné na základě statistických údajů souhrnné konzumace určit spotřebu kávy, kakaa a čaje na jednoho obyvatele, ovšem není možné tuto spotřebu blíže specifikovat. Novinový tisk přinášel reklamní inzeráty, které uváděly ceny čokolády či kakaa. Ceny produktů, které inzeráty představovaly, se vztahovaly na vánoční kolekce nebo čokoládu vyšší jakosti. (Například: ¼ kg čokoládové

²³¹ *Lidové noviny*, r. 44, č. 234, s. 13.

vánoční směsi Manner stálo 12 Kč,²³² ¼ obyčejné vánoční směsi Manner 4,8–7 Kč.)²³³ Čokoládovna Koukol a Michera v Kutné Hoře vyráběla kakaový nápoj pro děti Banacoca a čokoládovou pomazánku Choeolina.²³⁴ Cena kilogramu konzumní čokolády, tj. nejprodávanější a nejobyčejnější čokolády, se pohybovala mezi 13,35–17,50 Kč.²³⁵

Ceny komodit klesaly, vyjma cen čaje. V obchodech se prodávala surová káva Santos superior a surová káva Rio 7. Z tabulky vyplývá, že klesala cena kávy, stejně tak jako cena cikorky a žitné kávy. Pokud bychom vzali v úvahu celkovou deflaci, pokles cen a mezd, pak je možné říci, že reálně se ceny těchto surovin nesnižovaly, ba naopak. Při srovnání maloobchodních cen, které uvádí statistiky, a komparace spotřebovaného množství dané komodity s průměrně vydanou sumou za tuto komoditu, jsou viditelné disproporce mezi průměrnými statistickými údaji. V letech 1931–1932 úřednická rodina utratila za jeden kilogram cikorky 7,7 Kč, statistiky ukazují na cenu 7,3 Kč, respektive 7,2 Kč za jeden kilogram. Tento nesoulad je způsoben regionálními cenovými rozdíly. Dále není ve statistice zahrnuto, jakým způsobem se cikorka prodávala, zda se jednalo o vážený kořen čekanky nebo o kořen zabalený ve speciálních sáčcích (tato forma produktu se prodávala draze). Ke stejnému nesouladu dochází u obilné kávy, kterou úřednická rodina kupovala při ceně 4,5 Kč za jeden kilogram v letech 1931–1932, statistiky uvádí 3,8 Kč za jeden kilogram. Odchyly se vyskytovaly i u cen kávy. V období 1929–1930 činila průměrná nákupní cena kilogramu pražené kávy zakoupené úřednickými rodinami 50,02 Kč, avšak statistiky značí cenu výrazně nižší, přibližně 46–43,59 Kč.

Tabulka 56: Maloobchodní ceny kávy, čaje a čokolády (1931–1935)

Položka	jednotka	1931	1932	1933	1934	1935
Káva zrnková pražená	kg	41,15	40,55	40,95	40,65	40,5
Cikorka	kg	7,3	7,2	7,15	6,95	6,85
Čaj	10 dkg	8,25	8,5	8,85	8,95	9,05
Čokoláda na vaření	kg	16,2	15	13,5	11,9	11,8
Žitná káva ²³⁶	kg	3,8	3,75	3,4	3,25	3,45

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 151.

²³² *Lidové noviny*, r. 35, č. 641, s. 6.

²³³ *Lidové noviny*, r. 35, č. 624, s. 24.

²³⁴ *Lidové noviny*, r. 41, č. 628, s. 6.

²³⁵ NA, MPOŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 63408/28, Kalkulace ceny čokolády, Čokoládovna Bratří Kroupové, Praha Vokovice, srov. s NA, MPOŽ, kt. 1532, Celní spory a dotazy, Kalkulaci předložila firma Orion, srov. s NA, MPOŽ, kt. 1532, Celní spory a dotazy, Kalkulation uber Gloria-Schokolade.

²³⁶ Dále měli zákazníci k dispozici kávu sladovou a balíčkovou. Káva balíčková byla dražší než káva na váhu.

Tabulka 57: Maloobchodní cena jednoho kilogramu kávy (1925–1930)

Položka	1914	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Káva zrnková pražená v kg	3,67	41,96	44,3	45,14	45,88	45,91	43,59

Pozn.: Statistika udávají roční průměr.

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, s. 144; *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek III., s. 140; *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 245.

Spotřeba cikorky byla v úřednických a dělnických rodinách podobná a to i přesto, že úřednické rodiny pobíraly dle statistického průměru minimálně 1,5 krát vyšší mzdu než rodiny dělnické.²³⁷ Spotřeba kávy se při srovnání obou rodin lišila téměř dvojnásobně – dělnická rodina konzumovala poloviční množství kávy než rodina úřednická. Ta spotřebovala na hlavu výrazně nižší množství žitné kávy. Statistika nezohledňovaly u prověřovaných rodin spotřebu kávy v kavárnách a nezaznamenávaly skutečnost, že dělnické rodiny odlévaly zpravidla několik nálevů z jedné sedliny. Kávu dělnické rodiny chápaly jako náhražku snídaně či svačiny, a proto vykazovala téměř konstantní spotřebu, bez volatility k hospodářské situaci.

Díky technologickému pokroku se zvyšoval objem výroby, na trh přicházely nové produkty, které se stávaly levnějšími. Cena zboží běžné denní spotřeby se snižovala pozvolna. Sestupný trend ceny surovin, zejména kávy, kakaa a čokolády, byl patrný na konci dvacátých let a nejvíce za dob velké hospodářské krize, na počátku třicátých let. Lepší dostupnost dražších a vzácnějších surovin byla také příčinou vytvoření střední vrstvy obyvatel, která suroviny mohla spotřebovávat.²³⁸

Cena komodit se odvíjela od daňové a celní zátěže uvalené státem na obchodníky a občany. Ze statistik plyne výrazné zvyšování příjmů do státního rozpočtu získávaných z daní. Stát zavedl nové daně, které nejen, že zdaňovaly luxusní (přepychové) zboží, ale některé zboží přecházelo do samostatné kategorie podléhající speciálnímu zdanění.²³⁹ Tyto nové daně se objevovaly proto, že se výrobky v Československu těšily, i přes hospodářskou krizi, oblibě. Hlavním důvodem bylo zvýšit příjem z výběru daní do státního rozpočtu.²⁴⁰

²³⁷ Podobnost spotřeby se dá vysvětlit tím, že káva co se do konzumace týče, byla stále novou komoditou, která se na jedné straně těšila oblibě, ale na straně druhé nemohla v krátkém časovém intervalu nahradit dlouhé roky spotřebovávanou cikorku. Druhé vysvětlení se nabízí při pohledu na zkoumané rodiny, různé preference, neznalost a slabé povědomí o kávě. Statistika nezachycují spotřebu kávy rodin v kavárnách, která byla vyšší než u rodin dělnických.

²³⁸ HIRSCH, F. *Social Limits to Growth*, London 1995, s. 20.

²³⁹ Dobrým příkladem může být daň z piva, droždí či kypřicího prášku.

²⁴⁰ Výše cel byla stanovena na jedné straně působením mezinárodních úmluv s dovozci a na straně druhé chránila domácí výrobce. NA, MPOŽ, kt. 1532, Celní spory a dotazy, inv. č. 4670/37, Snížení cla na kávu, srov. s NA, MPOŽ, kt. 1532, Celní spory a dotazy, inv. č. 54405/28; Svaz sušarů čekanky a řepy. Memorandum ku chystané slevě cla na kakaové boby.

Příkladem může být clo z dovozu kakaových bobů a slupek v základní sazbě 100 kg za surové či pražené kakaové boby ve výši 58 Kč.²⁴¹ Přepychové daně upravoval zákon o dani přepychové. Nařízení vlády z roku 1920 modifikovalo odvody z přepychové daně a ustanovovalo, ze kterých surovin je nezbytné daň platit.²⁴² Dle § 1 podléhalo dani z přepychu jižní ovoce, vyjma kakaových bobů, kávy a koření. Kakao, kakaové máslo a čokoláda formovaná netvořily přepychové zboží, nicméně hotové výrobky z těchto surovin již do kategorie přepychového zboží spadaly.²⁴³ Daňová sazba činila jedno procento.²⁴⁴ K přepychové dani se negativně stavěli cukráři, jejichž výrobky této dani podléhaly. Cukráři od roku 1920 museli odvádět z tržeb 10 procent, respektive 12 procent, včetně přepychové daně. Po roce 1922 byla tato daň u výroby paušalována. Nejprve se platil paušál z odběru cukru ve výši 140 Kč, následně 100 Kč z 1 q cukru. V roce 1926 Ministerstvo financí zrušilo paušál a zavedlo 5,5 procent paušál z tržby u výroby cukrovinek. Tuto pravidelnou platbu hradili cukráři až do roku 1930 a od 1. dubna 1930 byly cukrovinky z přepychu vyčleněny. Ministerstvo financí ujednalo nový paušál z obrátové daně u výroby ve výši 3,5 procenta. Cukráři, kteří na tovární výrobu cukrovinek přiřazili 10 procent, nemuseli platit daň z cukrovinek. Ti, kteří připočítali na tovární zboží více než 10 procent, museli tuto daň zaplatit.²⁴⁵

Obchod s kávou považovali obchodníci ve dvacátých a třicátých letech za velmi složitý, stejně tak jako s veškerými surovinami, které se importovaly ze zahraničí. „*Než se octnou zrnka kávy v našem mlýnku, projdou dlouhou cestou po moři a po souši, jsou předmětem těžkého papírového vyjednávání mezi jednotlivými státy, jež si navzájem zboží vyměňují. Kávu, kterou tady pijeme, vyměnili jsme za boty, za látky, za dřevo, slad, bylo třeba povolení dovozu a vývozu, než byla dopravena na náš celní úřad. Zde náhle stoupne její cena, placením cla a poplatků nejméně o 14,60 Kč za 1 kg surové kávy z přístavu.*“²⁴⁶

Poptávku po zkoumaných pochutinách v Československu vykazovaly nejvíce české země, a to bez většího ohledu na společenský status spotřebitele. V absolutním vyjádření

²⁴¹ Příloha k nařízení vlády republiky Československé ze dne 19. prosince 1921, č. 460 Sb. z. a n. Všeobecná celní sazba pro československé území. I. díl.

²⁴² Nařízení vlády republiky Československé 156/1920 Sb. z. a n. ze dne 11. března 1920 o dani přepychové, jímž se stanoví, za kterých podmínek sluší pokládati předměty, uvedené v seznamu připojeném k zákonu ze dne 11. prosince 1919, č. 658 Sb. z. a n., z dani přepychové.

²⁴³ Dle § 27 zák. 658/1919 Sb. se považoval za přepychový i příjem z jednodenního pronájmu pokoje v hotelu, který převyšoval bez stravy 15 K.

²⁴⁴ Zákon 58/1919 Sb. z. a n. ze dne 11. prosince 1919 o všeobecné dani z převodu statků a z pracovních výkonů a o dani přepychové, § 10 sazba daňová.

²⁴⁵ Zachraňte cukrářskou a pemíkovou živnost před zánikem!, In: *Cukrářské listy*, r. 6, č. 12, s. 22

²⁴⁶ *Lidové noviny*, r. 41, s. 8, č. 402.

spotřebovaly úřednické rodiny více kakaa, kávy, čaje a čokolády, ale vzhledem k celorepublikové konzumaci to byly právě české země, které se staly hlavním odbytištěm těchto komodit.

3.1. Elasticita kávy, žitné kávy a cikorky a analýza spotřebního koše

Statistické údaje o spotřebě komodit a jejich ceně umožnily podrobněji zkoumat volatilitu poptávky v závislosti na změně důchodu, ceny a dodání nového substitutu na trh. Práce analyzuje elasticitu důchodovou, cenovou a křížovou. Interpretace výsledků je pozoruhodná a mnohdy nekoresponduje s předem danou teorií o chápání zboží. Byly káva, čaj, čokoláda a kakao luxusními komoditami a měly své substituty? Jak běžný spotřebitel oceňuje tyto komodity v meziválečném období ve 20. století? Cenu komodit určoval objem dovozu, výše cla a daní. Pokud by se cena kávy zvýšila, substituovali by spotřebitelé kávu více žitnou kávou?

Ottův slovník naučný nové doby definuje přepych jako „*nadměrnou spotřebu, která se projevuje buď množstvím (plýtváním při uspokojování nezbytných potřeb) nebo zvláštním druhem ukojovaných potřeb (ukojování zbytečných požitků rozmarů)*. Pojem přepychu jest však velmi relativní, neboť přepychové potřeby během doby se mění v potřeby nezbytné podle toho, jak vzrůstá životní míra obyvatelstva. Z toho důvodu nelze upřít přepychu jeho kulturní a civilizační poslání, ačkoli bývá povětšinou zavrhován z hlediska hospodářského, sociálního i mravního. Hospodářskou a sociální škodlivost přepychu nutno však spíše hledati v jeho nerovnoměrném rozvržení, způsobeném nerovnoměrnou distribucí důchodů mezi jednotlivými společenskými vrstvami.“²⁴⁷

Změna vnímání spotřeby kávy, čaje, kakaa a čokolády, je hlavním důvodem přechodu statků od vzácných, přes luxusní (přepychové) až po statky běžné spotřeby. V polovině 19. století představovaly káva, čaj, kakao a čokoláda statky vzácné a v monarchii, respektive v českých zemích, k dostání obyčejně nebyly. Na konci 19. století se jednalo o statky luxusní.²⁴⁸ V této době německé podniky a podnikatelé zakládali v českých zemích filiální pobočky svých mateřských společností. Vznikaly nové závody, které vyráběly čokoládové tabulky, figurky, oplatky a prodávaly kakao. Takto se mohla

²⁴⁷ Ottův slovník naučný nové doby, sv. V. (Praha-Rom), s. 112

²⁴⁸ John R. Hicks, A. C. Pigou, L. Warlas a V. Pareto byli ekonomové zabývající se luxusními statky.

čokoláda rozšířit ke spotřebitelům. Ve dvacátých letech čokoládovny v Československu zažívaly rozmach co se výroby a počtu provozoven týče.

Na luxusní zboží se vztahovala přepychová daň. Zdanění luxusu se chápalo jako čerpání finančních prostředků do státní kasy od těch, kteří jich mají dostatek.²⁴⁹ Statistiky ukazují, že ve dvacátých a třicátých letech nebyla zavedena daň z luxusu na kakao, kávu či čaj, nýbrž existovaly nové speciální daně, které byly ukládány například na šampaňské a kypřící prášek.

V případě, že se zvětšuje spektrum osob, které luxusní komoditu rozšiřuje dále do společnosti, bude tento statek po nějakém čase chápán jako statek běžné spotřeby či dokonce nezbytná nutnost pro život. Stav luxusního zboží je proměnlivý, a to v obou směrech. Luxusní zboží se vyznačuje vysokou důchodovou elasticitou, ovšem toto neplatí vždy. Dle Leibensteina jsou tři případy, které popírají klasickou tezi poptávky po luxusním zboží. Prvním je jev *rozjetého vlaku* (Bandwagon). V případě, že se zvyšuje poptávka po artiklu, který již užívá určitá skupina lidí představující hlavní proud, začnou ostatní lidé komoditu využívat proto, že ji spotřebovávají jiní. Naskočí do rozjetého vlaku bez ohledu na to, aby zjistili, kam jede. V mikroekonomické teorii tento efekt rozjetého vlaku zachycuje interakce poptávky a preferenci spotřebitele. Preference lidí pro danou komoditu se zvyšují, jelikož roste nákup dané suroviny. Tento efekt není normálním chováním spotřebitele, jelikož se rozhoduje na základě ceny zboží a osobních preferencí. Díky tomu může být pokřiven sklon poptávky či dokonce zkosen směrem vzhůru. Dalším takovým narušením je *snob efekt* (Snob effect). V ojedinělých případech může nastat situace, kdy poptávka po komoditě u osob s vyššími příjmy je nepřímo úměrná poptávce jedinců s nízkými příjmy. Tato situace je značně v rozporu s mikroekonomickými modely, které ukazují sklon poptávky. Zde je její sklon kladný. Stav nastává v momentě, kdy jedinci chtějí vlastnit nebo si zakoupit drahé a neobyčejné zboží. Poslední anomálii představuje *Veblenův efekt* (Veblen good), který ukazuje, že pokud roste cena, roste zároveň i poptávka.²⁵⁰

Nyní se zaměříme na tři elasticity, které více vypoví o charakteru a spotřebě zkoumaných komodit.

²⁴⁹ LENNARD, R. The Taxation of Luxury, In: *The Economic Journal*, Vol. 28, September, 1918, s. 287–299

²⁵⁰ LEIBENSTEIN, H. Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand, In: *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 64, No. 2., May, 1950, s. 190–206

3.1.1. Důchodová elasticita

Důchodová elasticita poptávky zkoumá procentuální změnu důchodu, která se odrazí v poptávaném množství. Jedná se o procentuální změnu poptávaného množství určitého statku při změně důchodu spotřebitele o jedno procento.²⁵¹

$$\text{důchodová elasticita} = \frac{(\text{změna poptávaného množství v procentech } (\Delta Q))}{\text{změna důchodu v procentech } (\Delta I)}$$

Q (I, P)

$$E_{di} = \frac{(\Delta Q)}{(\Delta I)} \text{ nebo } E_{di} = \frac{\frac{Q_2 - Q_1}{Q_2 + Q_1}}{\frac{I_2 - I_1}{I_2 + I_1}}$$

U luxusních statků je E_{di} vyšší než jedna, jelikož v případě vyššího důchodu rychle roste spotřeba, u normálních statků se pohybuje v rozmezí od nuly do jedné (0;1) a u inferiorních statků klesá pod nulu, jelikož s růstem důchodu je statek substituován statkem jiným, a projevuje se substituční efekt spotřebitele, který nahrazuje statek podřadný statkem normálním. Elasticita udává, o kolik procent se změní poptávané množství, když se důchod změní o jedno procento.

Tabulka 58: Statistická data dělnické a úřednické rodiny, průměr na spotřební jednotku (1930–1931)

Položka	Dělnická rodina			
	1930		1931	
	Kg	Kč	Kg	Kč
Celkový příjem rodiny	-	7 114,35	-	6 848,78
Káva zrnková, pražená	1,01	49,05	1,03	47,42
Káva obilná	5,39	25,6	5,25	21,64
Cikorka	1,77	14,12	1,73	13,58
Čaj, čokoláda, kakao	-	22,3	-	20,18
Položka	Úřednická rodina			
	1930		1931	
	Kg	Kč	Kg	Kč
Celkový příjem rodiny	-	12 840,99	-	13 412,68
Káva zrnková, pražená	1,45	73,03	1,43	70,04
Káva obilná	3,29	16,92	3,04	14,7
Cikorka	1,46	11,74	1,44	11,78
Čaj, čokoláda, kakao	-	37,91	-	38,66

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, s. 160.

²⁵¹ MANKIW, N. G. *Principles of Economics*, Cengage Learning 5th edition, Harvard University, 2009, s. 103

Tabulka 59: Změna příjmu, ceny komodit a spotřeby dělnické a úřednické rodiny na spotřební jednotku (1931)

Položka	Dělnická rodina		Úřednická rodina	
	ΔQ	ΔI	ΔQ	ΔI
Celkový příjem rodiny	-	-0,03804	-	0,04355124
Káva zrnková, pražená	0,01960784	-0,03379	-0,01388889	-0,04179772
Káva obilná	-0,02631579	-0,16765	-0,07898894	-0,14041746
Cikorka	-0,02285714	-0,03899	-0,0137931	0,00340136
Čaj, čokoláda, kakao	-	-0,09981	-	0,01958992

Pramen: Vlastní výpočty

Tabulka 60: Výpočet důchodové elasticity na spotřební jednotku (1931)

Položka	Edi= (ΔQ) / (ΔI) - Důchodová elasticita	
	Dělnická rodina	Úřednická rodina
Káva zrnková, pražená	-0,51547	-0,31891
Káva obilná	0,691815	-1,8137
Cikorka	0,600891	-0,31671

Pramen: Vlastní výpočty

Získat souvislé roční údaje tvořící časovou řadu není v období první republiky možné. Státní úřad statistický nezveřejňoval pravidelně data týkající se spotřeby surovin na jednoho obyvatele či na spotřební jednotku, a proto nelze spočítat elasticity pro celou periodu. Příkladem je rok 1931, u kterého existovala veškerá potřebná data pro dopočítání elasticity.²⁵² Data spotřeby čokolády, čaje, kakaa a jejich náhražek jdoucí dva roky po sobě se nepodařilo získat ze statistik, dokonce ani z archivních pramenů, proto se práce zaměří na elasticitu zrnkové kávy, obilné kávy a cikorky.

Přestože máme k dispozici pouze jedno období zkoumající důchodovou elasticitu, výsledky přináší překvapivé sdělení. Důchodová elasticita je uváděna výlučně pro spotřební jednotku, která značí srovnatelnou veličinu v úřednické a dělnické rodině. Dle výpočtů řadila rodina dělnická zrnkovou kávu mezi podřadné statky, v případě, že se důchod zvýšil, snížila se její spotřeba, kávu obilnou a cikorku chápala jako statek normální. Úřednická rodina pojímala všechny statky jako podřadné, přičemž nejvíce inferiorním statkem byla žitná káva. Překvapivým zjištěním je, že kávu a cikorku chápala na stejné úrovni.

3.1.2. Cenová elasticita

Cenová elasticita poptávky se zabývá procentuální změnou ceny, která se reflektuje v poptávaném množství. Jedná se o procentuální změnu poptávaného množství určitého statku při změně jeho ceny o jedno procento.²⁵³

²⁵² Změna důchodu v letech 1930 a 1931 v dělnické a úřednické rodině, změna poptávaného množství v procentech za zkoumané období.

²⁵³ MANKIW, N. G. *Principles of Economics*, s. 96-101

Při zvýšení ceny se snižuje poptávané množství a při snížení ceny se poptávané množství zvyšuje.

$$\text{Cenová elasticita poptávky} = \frac{\text{změna poptávaného množství v procentech } (\Delta Q)}{\text{změna ceny v procentech } (\Delta P)}$$

$$Q_d = f(P)$$

$$E_{pd} = \frac{(\Delta Q)}{(\Delta P)} \text{ nebo } E_{pd} = \frac{\frac{Q_2 - Q_1}{\frac{Q_2 + Q_1}{2}}}{\frac{P_2 - P_1}{\frac{P_2 + P_1}{2}}}$$

V případě, že je:

$E_{dp} > 1$ můžeme hovořit o cenově elastické poptávce. Cena se v tomto případě změní o jedno procento a poptávané množství se změní o více než jedno procento.

$E_{dp} = 1$ hovoříme o jednotkově elastické poptávce. Reflektuje situaci, kdy se cena změní o jedno procento a poptávané množství se změní také o jedno procento.

$E_{dp} < 1$ jedná se o neelastickou poptávku. Nastává v situaci, kdy se cena změní o jedno procento a poptávané množství se změní o méně než jedno procento.

Chceme-li určit cenovou elasticitu zkoumané komodity, musíme znát změnu poptávaného množství v procentech a změnu ceny v procentech za zkoumané období. Po důkladné analýze veškerých dostupných materiálů nebylo možné získat oba údaje za delší časové období, a proto práce využila data dané komodity za dva až tři roky a určila, zda byla komodita cenově elastická či neelastická. Proměnu elasticity v časové řadě během první republiky se nepodařilo z dostupných zdrojů bezpečně určit.

Tabulka 61: Statistická data dělnické a úřednické rodiny, průměr na spotřební jednotku (1929–1932)

Položka	DĚLNICKÁ RODINA						ÚŘEDNICKÁ RODINA					
	1929–1930		1930–1931		1931–1932		1929–1930		1930–1931		1931–1932	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Káva zrnková, pražená	1,01	49,05	1,03	47,42	0,94	40,62	1,45	73,03	1,43	70,04	1,31	61,44
Káva obilná	5,39	25,6	5,25	21,64	4,69	18,38	3,29	16,92	3,04	14,7	2,75	12,51
Cikorka	1,77	14,12	1,73	13,58	1,47	10,98	1,46	11,74	1,44	11,78	1,37	10,56
Čaj, čokoláda, kakao	-	22,3	-	20,18	-	16,83	-	37,91	-	38,66	-	34,28

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 156-7, s. 160-161

Tabulka 62: Přehled spotřeby kávy a cikorky v dělnických a úřednických rodinách na spotřební jednotku (1926–1931)

Položka		1926–1927			1927–1928			1928–1929			1929–1930			1930–1931		
		Kg	Kč	Kč/kg	Kg	Kč	Kč/kg	Kg	Kč	Kč/kg	Kg	Kč	Kč/kg	Kg	Kč	Kč/kg
Káva ¹	D	1,22	60,28	49,40	1,06	51,76	48,83	1,03	50,55	49,07	1,01	49,05	48,56	1,03	47,42	46,03
	U	1,18	11,54*	51,90 ²	0,96	10,16*	51,29 ²	1,13	11,5*	51,55 ²	1,24	13,7*	51,01 ²	1,09	12,1*	48,36 ²
Káva obilná	D	5,48	23,84	4,35	5,41	25,79	4,76	5,25	25,59	4,87	5,39	25,6	4,74	5,25	21,64	4,12
	U	3,2	14,88	4,65	2,91	14,59	5,01	2,96	15,04	5,08	3,29	16,92	5,14	3,04	14,07	4,62
Cikorka	D	1,83	14,83	8,10	1,86	14,9	8,01	1,87	14,9	7,96	1,77	14,12	7,97	1,73	13,58	7,84
	U	1,53	12,46	8,14	1,56	12,74	8,17	1,5	12,24	8,16	1,46	11,74	8,04	1,44	11,78	8,18

Legenda: D – dělnická rodina, U – úřednická

Pozn₁: Káva zrnková pražená

Pozn₂: Odhad dle spočítaného koeficientu kávy zrnkové vydání úřednických rodin v období 1929-30 a 1930-31 s výchozí cenou za 1 kg kávy u dělnických rodin dle přehledu spotřeby mezi 1926-31.

Pozn.: *Chybně uvedené údaje

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, s. 160, vlastní výpočty

Výpočet cenové elasticity nám udává, zda se v případě změny ceny o jedno procento změni také poptávané množství. Data, na základě kterých je elasticita určena, vychází ze Státního úřadu statistického, přesto vykazují chybně uvedenou cenu kávy v úřednických rodinách. Jednotková cena kávy v dělnických a úřednických rodinách se odlišovala, a to z pochopitelných důvodů. Úřednická rodina si mohla dovolit kupovat lepší druh kávy, popřípadě luxusněji balené zboží, a toto se promítalo do ceny komodity. K vyjádření cenové elasticity musíme znát cenu kávy v úřednické rodině za jeden kilogram. Cena byla dopočítána z doposud získaných dat a poznatků, které o hodnotě kávy v této době víme. Nejprve byl spočítán průměrný cenový koeficient na základě spotřeby kávy v dělnických a úřednických rodinách, který určoval, kolikrát se jevila káva v úřednických rodinách dražší na jeden kilogram než káva v rodinách dělnických.²⁵⁴ Tento koeficient značí přibližnou odchylku mezi cenou kávy na jeden kilogram v úřednických a dělnických rodinách. Dále na základě jednotkové ceny kávy v dělnických rodinách za příslušné zkoumané časové

²⁵⁴ Průměrný cenový koeficient ukazoval, že jeden kilogram kávy v úřednických rodinách byl mezi roky 1929-31 dražší 1,0504 krát než v dělnických rodinách.

období byla na základě koeficientu spočítána jednotková cena kávy v úřednických rodinách. Tato cena je vyšší než statistická maloobchodní cena zrnkové pražené kávy proto, že cena závisela na druhu kávy (Rio 7 nebo Santos) a promítalo se do ní, jakým způsobem byla balena (v dóze, v malých pytlíčkách nebo ve velkých sáčcích).

Tabulka 63: Procentní změna množství a ceny komodit (1928–1931)

Položka		1928		1929		1930		1931	
		ΔQ	ΔP	ΔQ	ΔP	ΔQ	ΔP	ΔQ	ΔP
Káva zrnková, pražená	D	-0,14035	-0,0118	-0,028708	0,005055	-0,01961	-0,01051	0,019608	-0,053392
	U	-0,20561	-0,0118	0,1626794	0,005055	0,092827	-0,01051	-0,12876	-0,053392
Káva obilná	D	-0,01286	0,091414	-0,030019	0,022235	0,026316	-0,02593	-0,02632	-0,141495
	U	-0,09493	0,07528	0,0170358	0,013341	0,1056	0,012085	-0,07899	-0,105324
Cikorka	D	0,01626	-0,01155	0,0053619	-0,00536	-0,05495	0,00119	-0,02286	-0,016136
	U	0,019417	0,002805	-0,039216	-0,00082	-0,02703	-0,01468	-0,01379	0,0171943

Legenda: D – dělnická rodina, U – úřednická rodina

Pramen: Vlastní výpočty

Tabulka 64: Cenová elasticita vybraných komodit (1928–1931)

Položka		1928	1929	1930	1931
Káva zrnková, pražená	D	11,8935	-5,67872	1,8648931	-0,36724
	U	17,42342	32,1794	-8,828735	2,411516
Káva obilná	D	-0,14063	-1,35007	-1,015068	0,185984
	U	-1,26097	1,27699	8,7384	0,749962
Cikorka	D	-1,40764	-1	-46,17607	1,416564
	U	6,92233	48,01961	1,8412629	-0,80219

Legenda: D – dělnická rodina, U – úřednická rodina

Pramen: Vlastní výpočty

Záporné znaménko před výslednou elasticitou značí, že při zvýšení ceny zboží poklesne zájem kupujícího o tuto komoditu a snižuje její poptávané množství, naopak pokud se cena sníží, kupující komoditu poptává více.

Elasticita kávy se v dělnických rodinách jeví po tři období v řadě jako cenově elastická a až roku 1931 je cenově neelastickou. V roce 1928 byla poptávka cenově nejelastičtější, v případě, že se cena změnila o jedno procento, zvýšilo se poptávané množství o 11 procent. Roku 1929 stoupla cena kávy a pokleslo poptávané množství. Pokud se zvýší cena kávy o jedno procento, poklesne poptávané množství o 5,6 procent. V roce 1931 se snížila cena kávy a vzrostlo poptávané množství, avšak v tomto období byla káva cenově neelastická, a proto poklesne-li cena o jedno procento, vzroste poptávané množství o méně než jedno procento (o 0,36 procent). Úřednická rodina při snížení ceny kávy zmenšila výrazně poptávané množství, a tento jev dobře značí výše cenové elasticity za období 1928 a 1929, kdy v roce 1928 se při snížení ceny kávy o jedno procento zmenšila poptávka o 17,4 procent a roku 1929 naopak při růstu ceny kávy o jedno procento stoupla

poptávka o 32 procent. V roce 1930 se snížila cena kávy a zvýšilo se poptávané množství a cenově elastická poptávka značí, že při poklesu ceny o jedno procento se poptávané množství zvýší o 8,8 procent. V roce 1931 se cena kávy výrazně zmenšila a pokleslo její poptávané množství, při snížení ceny kávy o jedno procento se redukovalo poptávané množství o 2,4 procenta.

Dělnická rodina prezentuje poptávku po žitné kávě střídavě jako neelastickou, elastickou a jednotkově elastickou. Zvýšení ceny obilné kávy mělo za důsledek v roce 1928 pokles poptávaného množství. Cenově neelastická poptávka značí, že při zvýšení ceny o jedno procento poklesne poptávané množství o 0,14 procent. V roce 1929 se cena náhražky kávy opět zvýšila, poptávané množství dále klesalo a poptávka se jeví jako cenově elastická. Stoupne-li cena o jedno procento, sníží se poptávané množství o 1,35 procent. V roce 1930 byl zaznamenán pokles ceny žitné kávy a zvýšení poptávaného množství, poptávka se v tomto roce jeví jako jednotkově elastická. Roku 1931 výrazně poklesla cena produktu a zároveň poptávané množství. Poptávka je neelastickou, sníží-li se cena produktu o jedno procento, sníží se poptávané množství o méně než jedno procento. Úřednická rodina chápala poptávku po obilné kávě jako elastickou, vyjma roku 1931, kdy byla neelastická. V roce 1928 nastalo zvýšení jednotkové ceny obilné kávy a snížilo se její poptávané množství. Elastická poptávka značí, že při zvýšení ceny o jedno procento poklesne poptávané množství o 1,2 procent. V roce 1929 se zvýšila cena žitné kávy, zároveň vzrostlo její poptávané množství. Elastická poptávka v tomto případě říká, že zvýší-li se cena poptávaného statku o jedno procento, zvýší se poptávané množství o 1,27 procent. Rok 1930 s sebou opět přinesl zvýšení ceny a poptávaného množství. Elastická poptávka nám značí, že zvýší-li se cena o jedno procento, zvýší se poptávané množství o 8,7 procent. V roce 1931 výrazně poklesla cena žitné kávy a zároveň se snížilo poptávané množství. Neelastická poptávka signalizuje, že sníží-li se cena o jedno procento, sníží se poptávané množství o 0,74 procent.

Cikorka se projevuje u dělnické rodiny jednoznačně jako elastická komodita. V roce 1928 cena poklesla a zvýšilo se poptávané množství. Pokud se cena sníží o jedno procento, stoupne se poptávané množství o 1,4 procent. O rok později opět poklesla cena a zvýšilo se poptávané množství. V tomto případě byla poptávka jednotkově elastická. V roce 1930 se zvýšila nepatrně cena a výrazně pokleslo poptávané množství, proto elastická poptávka značí, že zvýšení ceny o jedno procento má za následek snížení poptávky o 46 procent.

V roce 1931 poklesla cena a zmenšilo se poptávané množství. V tomto případě, pokud klesne cena o jedno procento, sníží se poptávané množství o 1,4 procent. Úřednická rodina chápe cikorku převážně jako elastickou komoditu. V roce 1928 se zvýšila cena a zároveň poptávané množství této náhražky kávy. Elastická poptávka ukazuje, že zvýší-li se cena o jedno procento, zvýší se poptávané množství o sedm procent. V roce 1929 se cena snížila nepatrně, avšak snížilo se výrazně poptávané množství. Poklesem ceny o jedno procento se zmenší poptávané množství o 48 procent. V roce 1930 se snížila cena a pokleslo poptávané množství. Pokud se sníží cena o jedno procento, poklesne poptávané množství o 1,8 procent. Neelastická poptávka je patrná až v roce 1931, kdy se zvýšila cena, a snížilo se poptávané množství. Jestliže se cena zvýší o jedno procento, poklesne poptávané množství o 8 procent.

Cenová elasticita zkoumaných pochutin prezentuje zajímavé závěry. Káva se ukázala jako elastická komodita, kterou je možné dobře nahradit. Obilná káva se u dělnické rodiny projevuje spíše neelasticky, přičemž pokud dojde ke zvýšení ceny kávy, sníží se poptávané množství nepatrně. Úřednická rodina reaguje na zvýšení ceny tohoto statku zvláštně, zvýší po něm poptávku. Všechny indicie ukazují na Giffenův statek, kdy za podmínky inferiorní suroviny je s rostoucí cenou zvyšována poptávka po tomto zboží. Podobně se zachovala úřednická rodina při zdražení ceny kávy v roce 1929 a zvýšení ceny cikorky v roce 1928. Cikorka je v obou rodinách vedena převážně jako elastická komodita.

3.1.3. Křížová elasticita

Křížová elasticita poptávky udává změnu poptávky po zboží Y ke změně ceny zboží X. Potvrdí, zda je zboží vzájemnými substituty či nikoli. Pokud je křížová elasticita kladná, jedná se o substituty ($E_{cd} > 0$), pokud je záporná, statky jsou vzájemnými komplementy ($E_{cd} < 0$).²⁵⁵

$$\text{Křížová elasticita poptávky} = \frac{\text{změna poptávaného množství Y v procentech } (\Delta Q_y)}{\text{změna ceny zboží X v procentech } (\Delta P_x)}$$

$$E_{cd} = \frac{(\Delta Q_y)}{(\Delta P_x)} \text{ nebo } E_{cd} = \frac{\frac{X_2 - X_1}{\frac{X_2 + X_1}{2}}}{\frac{P_{y2} - P_{y1}}{\frac{P_{y2} + P_{y1}}{2}}}$$

²⁵⁵ MANKIW, N. G. *Principles of Economics*, s. 104

Údaj blíží se nule ($E_{cd}=0$) značí dokonalý komplement a u nekonečné hodnoty ($E_{cd}=\infty$) se jedná o dokonalé substituty.

Pro výpočet křížové elasticity můžeme využít připravenou tabulku změny ceny a množství zkoumaných komodit, ze které jsme vycházeli na příkladu cenové elasticity. Budeme se zabývat tím, (i) zda jsou si káva a obilná káva vzájemnými substituty a (ii) zda si jsou vzájemnými substituty obilná káva a cikorka. Pro oba statky budeme postupovat naprosto identicky jako v předchozích případech, tj. určíme hodnoty pro dělnickou a úřednickou rodinu samostatně.

Tabulka 65: Křížová elasticita vybraných komodit (1928–1931)

Položka		1928	1929	1930	1931
(Q) Káva/obilná káva (P)	D	-0,14035	-0,0118	-0,028708	0,005055
	U	-0,20561	-0,0118	0,1626794	0,005055
(Q) Obilná káva/káva (P)	D	-0,01286	0,091414	-0,030019	0,022235
	U	-0,09493	0,07528	0,0170358	0,013341
(Q) Cikorka /obilná káva (P)	D	0,01626	-0,01155	0,0053619	-0,00536
	U	0,019417	0,002805	-0,039216	-0,00082
(Q) Káva obilná/cikorka (P)	D	-0,14035	-0,0118	-0,028708	0,005055
	U	-0,20561	-0,0118	0,1626794	0,005055

Legenda: D – dělnická rodina, U – úřednická rodina

Pramen: Vlastní výpočty

Vzájemnost substitutů a komplementů a změnu závislosti poptávky po zkoumaném statku, pokud se změní cena statku druhého, ukazuje výše uvedená tabulka. Jak se změní poptávané množství kávy, pokud se změní cena obilné kávy? Dle případu dělnické rodiny v roce 1928 cena obilné kávy vzrostla a z uvedené elasticity vyplývá, že statky jsou si vzájemnými komplementy, důchodový efekt převážil nad efektem substitučním a zvýšení ceny statku obilné kávy vede k poklesu poptávky po sledované zrnkové kávě. Stejnou situaci s sebou přináší rok 1929. V roce 1930 cena obilné kávy poklesla a zároveň se snížilo množství poptávané zrnkové kávy. Elasticita značí, že v tomto případě jsou statky substituty. Pokles ceny obilné kávy vedl k úbytku poptávaného množství zrnkové kávy. Substituční efekt převládl nad důchodovým efektem. Roku 1931 poklesla cena obilné kávy a zároveň vzrostla poptávka po zrnkové kávě. Z elasticit je patrné, že statky jsou si komplementy. V úřednické rodině můžeme pozorovat odlišnou situaci. Roku 1928 se cena obilné kávy zvýšila a pokleslo poptávané množství zrnkové kávy. Statky představují vzájemné komplementy. V roce 1929 se cena žitné kávy opět zvýšila a stoupla poptávka po zrnkové kávě, stejně tomu bylo i v roce 1930. Statky značí vzájemné

substituty. V roce 1931 poklesla cena obilné kávy a zmenšilo se poptávané množství zrnkové kávy. Statky se jeví jako vzájemné substituty.

Jak se změní poptávané množství obilné kávy v případě, že se změní cena kávy? Dělnická rodina vykazuje v roce 1928 při snížení ceny kávy pokles poptávky po obilné kávě a statky prezentují vzájemné substituty. Roku 1929 se zvýšila cena kávy a pokleslo poptávané množství žitné kávy. Statky jsou si vzájemnými komplementy, převládá zde důchodový efekt. Roku 1930 se snížila cena zrnkové kávy a zvýšilo se poptávané množství obilné kávy. Také v tomto případě jsou si statky vzájemnými komplementy. V roce 1931 se výrazně snížila cena zrnkové kávy a pokleslo poptávané množství po žitné kávě. Oba statky prezentují vzájemné substituty. Úřednická rodina ukazuje odlišnou situaci. V roce 1928 poklesla cena zrnkové kávy a snížilo se poptávané množství žitné kávy. Statky značí vzájemné substituty. O rok později zrnková káva zdražila a zároveň se zvýšila poptávka po žitné kávě. I zde jsou si statky substituty. V roce 1930 zlevnila zrnková káva a zvýšilo se poptávané množství žitné kávy. Statky jsou si vzájemnými komplementy, převládá zde důchodový efekt. Konečně v roce 1931 zlevnila zrnková káva a pokleslo poptávané množství žitné kávy. Statky jsou si vzájemně substituty, jelikož převládá efekt substituční.

Dle zkoumaných křížových elasticit obou statků ve vzájemném působení, z hlediska poklesu ceny žitné kávy v závislosti na zkoumaném poptávaném množství zrnkové kávy a z hlediska změny ceny zrnkové kávy v závislosti na poptávaném množství žitné kávy, se projevuje u dělnické a úřednické rodiny odlišný princip vnímání statků. Dělnická rodina řadí vzájemně kávu a žitnou kávu jako komplementy, převládá důchodový efekt. V úřednické rodině jsou oba statky chápány jako substituty, vzájemně se doplňující komodity, přičemž při poklesu ceny jednoho statku poklesne poptávka po druhém statku, a vice versa.

Jak se změní poptávané množství cikorky v případě, že se změní cena obilné kávy? Dělnická rodina chápe za celé zkoumané období změnu ceny obilné kávy a závislost změny poptávaného množství cikorky jako substitut. V roce 1928 se cena obilné kávy zvýšila a zároveň vzrostlo poptávané množství cikorky, stejně jako v roce 1929. Roku 1930 poklesla cena obilné kávy a zároveň se snížilo poptávané množství cikorky. V roce 1931 se snížila cena obilné kávy a poklesla poptávka po cikorce. Úřednická rodina vykazuje

odlišný trend. V roce 1928 se zvýšila cena obilné kávy a zvýšilo se poptávané množství cikorky. V tomto případě převládá substituční efekt nad důchodovým a oba statky jsou si substituty. Roku 1929 se nepatrně zvýšila cena žitné kávy a poklesla poptávka po cikorce, oba statky označujeme jako komplementy. Stejná situace je patrná také v roce 1930. Roku 1931 poklesla cena žitné kávy a zároveň se snížilo poptávané množství po cikorce. Statky jsou si vzájemnými substituty.

Jak se změní poptávané množství obilné kávy v případě, že se změní cena cikorky? V posledním případě se rýsuje ještě zřetelnější rozdíl mezi zkoumanými statky v dělnické a úřednické rodině. Dělnická rodina chápala oba statky jako vzájemné substituty, úřednická rodina jako komplementy. Za celé zkoumané časové období. Data dělnické rodiny roku 1928 ukazují pokles ceny cikorky a zároveň snížení poptávky po žitné kávě, stejnou situaci značí rok 1929. Naopak v roce 1930 se mírně zvýšila cena cikorky a vzrostla poptávka po žitné kávě. V roce 1931 klesla cena cikorky a snížila se poptávka po žitné kávě. Úřednická rodina naproti tomu vykázala pokles poptávky po obilné kávě při zvýšení ceny cikorky v roce 1928. O rok později se snížila cena cikorky a poptávka po žitné kávě vzrostla, stejně jako v roce 1930. Roku 1931 se cena cikorky zvýšila a poptávka po žitné kávě klesla.

Cikorka a žitná káva byly pro dělnickou rodinu vzájemnými substituty, naopak pro rodinu úřednickou vzájemnými komplementy. Analýza křížových elasticit ukazuje a potvrzuje tezi o konzumaci kávy, cikorky a žitné kávy. Dělnická rodina si nejčastěji připravovala nápoj ze žitné kávy, do kterého přidávala kořeny čekanky. Z této směsi připravila za jeden den několik nálevů. Naproti tomu úřednická rodina míchala žitnou kávu se zrnkovou kávou.²⁵⁶

3.1.4. Analýza spotřebního koše

Ekonomové, kteří od roku 1881 ekonomii obohatili o teorii mezního užitku, si kladli otázky, jež se odvíjely od hodnoty zboží na trhu. Co určuje hodnotu komodity na trhu, jak se jednotlivec při nákupu této komodity chová, a proč je zboží nabízeno při daných cenách? Každý z ekonomů, ať jím byl William Stanley Jevons, Hermann Heinrich Gossen, Carl Menger, Leon Walras, Alfred Marshall, Vilfredo Pareto či John Hicks, pojal teorii mezního

²⁵⁶ HERRMANN, I. *U snědeného krámu, Martin Žemla. Rodina Šustrových*, Díl 1, Díl 2, 5. vyd., F. Topič, Praha, 1919, s. 70

užitku odlišným způsobem, všichni nezávisle na sobě dospěli ke stejnému výsledku. Spotřebitel kupuje ty statky, které shledá pro sebe užitečnými.²⁵⁷

Blíže se můžeme podívat na dobovou analýzu spotřebního koše, která udává, kolik procent z příjmu vynaloženého na spotřebu potravin věnovala dělnická či úřednická rodina k zakoupení kávy, kakaa, čokolády a čaje. Na první pohled je patrné, že komodity nebyly dominantní položkou ve spotřebním koši, a právě proto je možné vysvětlit výsledky vypočtených elasticit. V analýze rozvrhu podílu vydání na spotřebu potravin ve spotřebním koši v období 1921/22, 1922/23, 1929/30 a 1930/31²⁵⁸ na hlavu a na spotřební jednotku v procentech vidíme, že nejvíce finančních prostředků prověřované rodiny vynakládaly na mléko (10–12 procent), maso hovězí (5–9 procent), maso vepřové (5–6 procent), mouku (3,5–9 procent) a vejce (4–5 procent). Na zakoupení kávy vydávaly rodiny 1,4–1,7 procent veškeré útraty, za obilnou kávu zaplatili od 0,3 do 0,7 procent ze všech vydání, na cikorku 0,3–0,4 procent, na čaj, čokoládu a kakao úhrnem 0,6–0,9 procent vydání. Celkově rodiny utrácely za všechny zkoumané pochutiny od 3,1 procent až 3,2 procent výdajů. Podíl vydání na pochutiny úhrnem byl v rodinách stejný, bez ohledu na jejich status, avšak lišil se v závislosti na jednotlivých složkách.

²⁵⁷ ROTHSCILD, K. W. Rationing and the Consumer, In: *Oxford Economic Papers*, No. 7, Mar., 1945, Oxford University Press, s. 70-73

²⁵⁸ Detailnější přehled spotřeby za uvedené období v korunách i v relativním vyjádření uvádí příloha.

Tabulka 66: Rozvrh podílu vydání na spotřebu potravin ve spotřebním koši na spotřební jednotku v procentech (1929–1931)

Druh potravin / Počet prověřovaných rodin	1929/30			1930/31		
	262 DR	291 UR	85 ZR	331 DR	341 UR	127 ZR
Maso hovězí	5,7	5,5	6,2	5,6	5,2	5,8
Maso vepřové	5,4	5,2	6,4	5,3	4,9	6,2
Maso telecí	1,3	2,4	1,4	1,2	2,3	1,6
Maso skopové	0,2	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3
Maso uzené	1,7	2,5	2,1	1,8	2,3	2,2
Maso koňské	0,2	0	0,1	0,2	0	0,1
Drůbež	1,1	2,3	1,8	1,3	2,6	2,1
Zvěřina	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6	0,5
Uzenářské zboží	4,5	5,2	3,9	4,5	4,9	4,3
Droby	0,9	1,3	1,1	1	1,4	1,3
Ryby	0,5	0,9	0,6	0,5	0,9	0,7
Sádlo	5,9	3,8	5,4	6,1	3,5	5,3
Máslo	3,8	5,1	3,7	3,6	5,3	4,4
Lůj	0,3	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3
Slanina	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5
Umělé tuky	1,9	1,2	1,2	1,8	1,2	1,2
Mléko	11,1	10,4	12	11,2	10,2	11,7
Sýr	1	1,2	1,2	1	1,3	1,2
Vejce	4,1	4,7	4,8	4,2	4,7	4,6
Mouka	6	3,7	5	5,9	3,4	4,9
Těstoviny	0,1	0,1	0	0,1	0,1	0
Chléb	8,6	4,8	6,1	7,5	4	5,2
Pečivo	3,4	3,7	3,7	3,1	3,7	3,6
Krupice, kroupy	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
Rýže	0,6	0,4	0,6	0,6	0,4	0,5
Brambory	2	1,4	1,7	1,8	1,3	1,7
Luštěniny	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Ovoce	3,1	4,6	3,8	3,4	5,3	4,2
Povidla	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
Zelenina	2,8	2,9	2,9	2,5	2,7	2,9
Cukr	6,1	4,3	5,9	6,4	4,5	6,2
Káva zrnková, pražená	1,4	1,6	1,7	1,4	1,6	1,7
Káva obilná	0,7	0,4	0,6	0,7	0,3	0,5
Cikorka	0,4	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4
Čaj, čokoláda, kakao	0,6	0,8	0,7	0,6	0,9	0,7
Sůl	0,4	0,2	0,3	0,4	0,2	0,3
Koření, přísady	1,4	1,1	1,3	1,4	1,2	1,4
Jiné potraviny	1,1	1,8	1,4	1,2	2,1	1,5
Pivo	4,9	4,8	3,9	5,3	4,8	4,2
Víno	0,3	0,6	0,4	0,2	0,7	0,3
Rum	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,8
Jiné nápoje	0,2	0,4	0,3	0,2	0,3	0,3
Jídlo mimo dům	3,6	7,6	4,3	4,2	8,4	3,5
Úhrn	100	100	100	100	100	100

Legenda: DR – dělnická rodina, UR – úřednická rodina, ZR – zřízenecká rodina

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 158, 162, 164, vlastní výpočty

4. Daňová a celní problematika ve dvacátých a třicátých letech 20. století

Cena komodit kávy, kakaa, čokolády a čaje souvisela s daňovou a celní zátěží, kterou stát uvaloval na obchodníky a občany. Ze statistik plyne výrazné zvyšování příjmů do státního rozpočtu získaných z daní. Stát zavedl speciální nové daně na luxusní (přepychové) zboží, dále se objevila nově daň z droždí či kypřicího prášku a od roku 1919 se začala platit daň nápojová.

V platnost vstoupilo nařízení vlády republiky Československé 666/1919 Sb. ze dne 16. prosince 1919, jímž se provádí zákon ze dne 25. září 1919, č. 533 Sb. z. a n., o všeobecné dani nápojové. Tato daň se platila z nápojů – piva, vína, šumivých nápojů, moštů a limonády. „*Všeobecná daň nápojová platila se z jednoho litru: vína hroznového do 14 % objemových alkoholu, moštu a šťáv z hroznů částkou 0,80 Kč, vína hroznového nad 14 % objemových alkoholu částkou 2,- Kč; vína z jiného ovoce než z hroznů do 14 % objemových alkoholu, moštu a šťáv z jiného ovoce než z hroznů částkou 0,40 Kč, a vína z jiného ovoce než z hroznů nad 14 % objemových alkoholu částkou 2,- Kč.*“²⁵⁹

Přepychové daně upravoval zákon o dani přepychové. Nařízení vlády z roku 1920 modifikovalo odvody z přepychové daně a ustanovovalo, ze kterých surovin je nezbytné daň platit.²⁶⁰ Dle § 1 podléhalo dani z přepychu jižní ovoce, vyjma kakaových bobů, kávy, koření (pepř, květ, hřebíček, nové koření, vanilka, paprika, zázvor, skořice, badyán). Kakao, kakaové máslo a čokoláda formovaná do kategorie přepychového zboží nespádaly, nicméně výrobky z těchto surovin již přepychovým zbožím byly.²⁶¹ Daňová sazba činila jedno procento.²⁶²

Výběr z přepychové daně se nepatrně od roku 1927 zvyšoval. Drobné nuance od tohoto trendu se vyskytly mezi roky 1931–1932, naopak tomu bylo u výběru cla. Relativně vysoká protekcionistická opatření, která trápila nejen Československo, ale také

²⁵⁹ Zákon 533/1919 Sb. ze dne 25. září 1919, jímž se zavádí všeobecná daň nápojová.

²⁶⁰ Nařízení vlády republiky Československé 156/1920 Sb. ze dne 11. března 1920 o dani přepychové, jímž se stanoví, za kterých podmínek sluší pokládati předměty, uvedené v seznamu připojeném k zákonu ze dne 11. prosince 1919, č. 658 Sb. z. a n., z dani přepychové.

²⁶¹ Dle § 27 zák. 658/1919 Sb. byl považován za přepychový i příjem z jednodenního pronájmu pokoje v hotelu, který převyšoval bez stravy 15 K.

²⁶² Zákon 58/1919 Sb. ze dne 11. prosince 1919 o všeobecné dani z převodu statků a z pracovních výkonů a o dani přepychové, § 10 sazba daňová.

okolní země, zapříčinila vysokou cenu kaka, kávy a čokolády po celá dvacátá léta, a přinesla vynucenou nižší spotřebu. Stoupaly odvody za spotřební daně a přímé daně se vybíraly ve vlnách.

Tabulka 67: Cla a daně v Československu, v milionech Kč (1927–1936)

Rok	Přímé daně	Spotřební daně	Cla	Přepychová daň z obratu
1927	2 545	1 562	1 399	2 102
1928	1 971	1 659	1 503	2 341
1929	2 032	1 686	1 429	2 346
1930	1 893	1 678	1 240	2 357
1931	1 771	1 975	1 331	2 214
1932	2 067	1 935	879	2 227
1933	1 855	1 869	651	2 311
1934	1 719	1 845	666	2 391
1935	1 763	1 840	673	2 313
1936	1 868	1 952	743	2 365

Pramen: *Statistická ročenka Československé republiky/Statistical handbook of the Czechoslovak Republic*, Londýn: Československé ministerstvo zahraničních věcí, informační oddělení, Williams Lea, 1942, s. 110-11

Dalším příkladem může být clo z dovozu kakaových bobů a slupek v základní sazbě 100 kg za surové či pražené kakaové boby ve výši 58 Kč.²⁶³ Následující subkapitoly blíže pojednávají o výši daní a cel z oblasti kávového, čokoládového a čajového průmyslu. Podkapitoly vychází z pramenů a analýz Ministerstva průmyslu, obchodu a živností a Ministerstva financí uložených v Národním archivu v Praze. Odkrývají taje kalkulací cen čokolád, mezinárodních obchodních úmluv a postoj prodejců ke zvyšujícím se celním sazbám uvalených na zkoumané komodity. Poukazují na velikost daní a cel, a zmiňují dopady devalvace měny.

4.1. Analýza daní a cel z oblasti čokoládového a kávového průmyslu

Pro období 1918–1922 vstoupila do popředí charakteristická dominantní regulační role státu. Za hlavní prostředek státní regulace zahraničního obchodu bylo považováno povolovací řízení, dovozní cla a obchodní smlouvy.²⁶⁴ Obdobná opatření aplikovaly i okolní státy, proto byl evropský trh značně rozvrácen, potýkal se s nedostatkem surovin a hotového zboží. Vázané hospodářství s některými druhy surovin a výrobky přežívalo. Mezinárodní obchod komplikovaly dopravní nesnáze, kurzové a inflační pohyby většiny evropských měn. Československo uzavíralo zpočátku obchodní smlouvy kompenzačního

²⁶³ Příloha k nařízení vlády republiky Československé ze dne 19. prosince 1921, č. 460 Sb. z. a n. Všeobecná celní sazba pro československé území. I. DÍL.

²⁶⁴ KUBŮ, E. Zahraniční obchod, In: *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Karolinum, 2000, s. 206

charakteru, při kterých tvořil protihodnotu vyvezeného zboží dovoz jiného zboží. Dále to byly smlouvy kontingentační, ve kterých se stanovil maximální počet kontingentů pro dovoz a vývoz, určitého druhu zboží. Kompenzační smlouvy se uzavíraly se sousedními státy krátce po skončení války. Dále platila devizová omezení, která byla zrušena po roce 1924. Faktorem stimulujícím vývoz se stal poválečný inflační vývoj koruny, naopak výrazné omezení vývozu nastolila deflační politika mezi roky 1922–23.²⁶⁵

V letech 1923 až 1929 obchodní politiku ovlivňoval vývoj deflační krize zahraničního obchodu, nastal pozvolný obchodněpolitický obrat podmíněný podléhajícím procesem hospodářské konsolidace a překonáváním poválečné krize. Československá ekonomika vyžadovala rozšíření obchodních styků s blízkým zahraničím, ale měla dále zájem o státy ze zámoří, a usilovala o liberalizaci obchodu. K této liberalizaci se Československo přihlásilo po ženevské hospodářské konferenci z roku 1927. V červenci 1928 byla podepsána všeobecná konvence, která odstraňovala dovozní a vývozní zákazy, ale zároveň povolovala pro jednotlivé státy řadu výjimek. Československá republika podmiňovala ratifikaci ženevské konference uvolňující obchod připravovaným přijetím nového zemědělského celního sazebníku. Nicméně i přes přijetí nového celního sazebníku byla cla relativně vysoká.²⁶⁶ Cla na zemědělské produkty negativně ovlivňovala hospodářský vývoj země. Po zavedení agrárních cel poklesl dovoz zemědělských produktů plynoucí ze států jihovýchodní Evropy. Takto se snížil základ pro směnu zboží mezi státy jihovýchodní Evropy a Československem, která v minulosti vzkvétala.²⁶⁷

Tabulka 68: Průměrná výše celních tarifů vybraných evropských zemí (1927,1931)

Stát	1927	1931
Německo	20,4	40,7
Francie	23	38
Rakousko	17,5	36
Československo	31,3	50
Polsko	53,5	67,5
Rumunsko	42,3	63
Maďarsko	30	46

Pramen: JANČÍK, D., KUBŮ E. Vnější hospodářské vztahy, In: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3, období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945* / Praha: Karolinum, 1995, s. 160

Liberalizací bylo omezeno povolovací řízení a nastalo uzavírání kvalitativně vyššího typu obchodních smluv, či celně tarifních úmluv založených na principu nejvyšších výhod.

²⁶⁵ JANČÍK, D., KUBŮ E. Vnější hospodářské vztahy, In: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3, Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945* / Praha: Karolinum, 1995, s. 158-59

²⁶⁶ KUBŮ, E. Zahraniční obchod, s. 206, srov. s JANČÍK, D., KUBŮ, E. Vnější hospodářské vztahy, s. 160

²⁶⁷ OLŠOVSKÝ, R. *Světový obchod a Československo 1918-1938*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha, 1961, s. 154

Nezávislá cla se komplementovala s novými, absolutně nižšími cly smluvními. Mezi roky 1923–24 uzavřelo Československo dohody s Francií, Itálií, Rakouskem a Polskem. Vývozní a dovozní poplatky se snížily a v obchodním styku se stanovily valutové úlevy.²⁶⁸

V roce 1925 zvítězila ve volbách Agrární strana,²⁶⁹ která prosadila vysoká cla na zemědělské výrobky dosahující průměrně 34 procent. Ta s sebou nesla dlouhodobé ekonomické a politické důsledky, zamezovala možnosti vývozu do sousedních agrárních států, které na zavedení vysokých cel reagovaly závaznými opatřeními na dovoz československých průmyslových výrobků. Vyvstaly na povrch limity obchodní výměny v rámci Malé dohody,²⁷⁰ a i přes snížení poloviny položek v celním sazebníku zůstala cla vysoká.²⁷¹ Malá dohoda vznikla jako alianční systém proti legitimismu v Maďarsku a proti revizionistickým aspiracím. Státy kooperující v rámci Malé dohody ve dvacátých letech vykazovaly flexibilní spolupráci a vyšší výměnu zboží.²⁷²

Roku 1927 hospodářská konference v Ženevě řešila problematiku valorizace cen obilovin agrárních států a nápadem se jevilo zavedení preferenčních cel. Tato celní politika se stala jedním ze základních nástrojů k vytváření či upevňování hospodářskopolitických bloků střední a jihovýchodní Evropy. Účinky cel závisely na struktuře trhů vzájemně obchodujících států.²⁷³ Velká hospodářská krize s sebou přinesla novou mohutnou vlnu protekcionismu. Idea liberalizace obchodu se díky hospodářské krizi stala nereálnou. Diskuzi o celním příměří přinesla Ženevská konference na jaře roku 1930 z důvodu udržení průchodnosti světového trhu. Nicméně narušení hospodářských mechanismů si vynutilo vypovídání stávajících obchodních smluv, upevňování celních překážek, zavedení povolovacího řízení a uplatňování devizových omezení. Agrární cla se opětovně zvýšila v roce 1930 a do mezinárodního obchodu se zapojil clearing, díky němuž docházelo k zaznamenávání souhrnného bezhotovostního zúčtovávání vzájemných pohledávek a závazků v bilaterálním styku. Do roku 1932 Československo uzavřelo clearingové smlouvy s Německem, Rakouskem, Maďarskem, Jugoslavií, Bulharskem, Brazílií,

²⁶⁸ JANČÍK, D., KUBŮ, E. Vnější hospodářské vztahy, s. 160

²⁶⁹ Důvodem k obnově vysokých cel byl tlak laciné zahraniční konkurence a o čtyři roky později se objevily první příznaky světové krize, přičemž zemědělské produkty byly postiženy nejintenzivněji roku 1932. DOSTÁL, V. *Agrární strana, její rozmach a zánik*, Atlantis/Brno, 1998, s. 125

²⁷⁰ Politický blok tří evropských států – Československé republiky, Království SHS – Jugoslávie a Rumunska. ZBOŘIL, F. *Československá a česká zahraniční politika: minulost a současnost*, PBtisk, Příbram, 2010, s. 105

²⁷¹ JANČÍK, D., KUBŮ, E. Vnější hospodářské vztahy, s. 161

²⁷² JANČÍK, D. Československo a střední Evropa v meziválečném období, Celní unie v úvahách o středoevropské hospodářské integraci (1918–1938), In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*, Praha: UK, 1996, s. 67, srov. s OLŠOVSKÝ R., *Světový obchod a Československo 1918–1938*, s. 154–6

²⁷³ Tamtéž, s. 79

Estonskem, Chile, Lotyšskem, Rumunskem, Řeckem, Tureckem a Itálií.²⁷⁴ Clearing znemožňoval obchod s agrárními zeměmi trpícími chronickým nedostatkem volných měn, kterými by mohly uhradit deficit obchodní bilance zapříčiněný vyšším vývozem průmyslového zboží.²⁷⁵ Lhůty splatnosti dodaného zboží se prodlžovaly, znehybněl kapitál jednotlivých vývozních firem, jejichž zájem na clearingových trzích opadl, a jež hledaly trhy nové. Během dvacátých let se v mezinárodní obchodní politice začala uplatňovat snaha o obnovu zásad volného obchodu, avšak rozšiřování clearingů tuto snahu zcela zničilo.²⁷⁶ Československý zahraniční obchod byl clearingovým systémem zasažen negativně. Díky nastalé finanční krizi měly státy střední a jihovýchodní Evropy, hlavní obchodní partneři Československa, velké devizové potíže a nemohly plnit devizové transfery. Tímto prostředkem, jak vyřešit situaci nedostatku deviz, byla vázána část kapitálu v zahraničí v podstatě na neurčitou dobu.

4.1.1. Výše cel a dalších poplatků v čokoládovém průmyslu

Výše cel na kakao a produkty z něj vyrobené (čokoládu a fondán) se stala na počátku dvacátých let 20. století diskutovaným tématem. V období první republiky docházelo střídavě ke snižování a zvyšování celní povinnosti po celá dvacátá a třicátá léta.

V roce 1922 se cla na kakaové boby snížila a srovnáme-li dovoz kakaových bobů v uvedeném roce s následujícími lety, jasně vidíme zvyšující se tendenci dovozu. V roce 1922 činil dovoz 384 vagonů kakaových bobů, následující rok se vyšplhal na 654 vagonů a o rok později čílal dokonce 865 vagonů. Stejně vzrostl počet pracovníků v továrnách. V důsledku snížení cen čokolády začala stoupat poptávka po čokoládových produktech a poklesla poptávka po sladkostech vyrobených pouze z cukru. Počet zaměstnanců čokoládoven se mezi roky 1922 – 1924 zvýšil o 35–45 procent.²⁷⁷ Naproti těmto skutečnostem se zmenšil vývoz čokolády od roku 1920 do roku 1926 na osminu. Důvodem se stala vysoká cena hotového produktu, a tím snížená konkurenceschopnost na zahraničních trzích. Vysoká cena zapříčiňovala nízký odbyt v zahraničí. Spotřeba

²⁷⁴ Na clearing Československo tvrdě doplácelo. Ve střední Evropě se vyskytovaly dva druhy devizových kontrol – cedulová banka devizy k plnému vykrytí veškerého importovaného zboží (i) povolovala (Československo) nebo (ii) nepovolovala (Německo, Rakousko, Maďarsko) a omezovala dovoz zboží do státu. Československo patřilo mezi velké vývozce průmyslového zboží ve střední Evropě a clearing pro něj znamenal omezení zahraničního obchodu. OLŠOVSKÝ, R. *Světový obchod a Československo 1918-1938*, s. 235

²⁷⁵ Země s pasivní obchodní bilancí chtěly tímto prostředkem vyrovnat pasivní saldo a zároveň jej prosazovaly ty země, kde převažoval dovoz nad vývozem. Srov. s. BASCH A. *Československé hospodářství v krizi*, Praha, 1937, s. 15-16

²⁷⁶ JANČÍK, D., KUBŮ, E. *Vnější hospodářské vztahy*, s. 161, srov. s OLŠOVSKÝ, R. *Světový obchod a Československo 1918-1938*, s. 234-239

²⁷⁷ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 21794/28, Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností obdrželo od Spolku průmyslu čokolády a cukrovinek odpověď na dotaz, zda by pokles cla znamenal vyšší spotřebu čokolády, vyšší dovoz a zaměstnanost.

čokolády se bezprostředně po první světové válce zvýšila, ovšem od roku 1926 opět rapidně klesala.

Clo na kakaové boby podléhalo za dob Rakousko-Uherska celní sazbě 58 K, v Československu se tato sazba násobila součinitelem 7 a clo dosáhlo na úroveň 406 Kč za 100 kg. Dne 19. prosince 1921 na základě vydaného vládního nařízení, č. 460 Sb. z. a n., se celní sazba upravila na 116 Kč (respektive 58 K*2). Ministerstvo financí dalo souhlas ke snížení cla tehdy, když se čokoládový průmysl vzdá zušlechtovacího řízení. Clo na kakaové boby tvořilo přibližně 11 procent z ceny a pro Československo nejvíce konkurenční státy clo nezavedly (Nizozemsko), anebo v minimální výši tří franků (Švýcarsko). Německo aplikovalo výhodné zušlechtovací řízení. Clo na kakaové boby v Německu činilo 35 Mk, ovšem při vývozu kakaového prášku se výrobcům vrátilo 46 Mk. Francie podporovala domácí průmysl a povolila výrobcům čokolády v roce 1928 bezcelní dovoz 7 000 tun kakaových bobů. Zrušení cla na kakaové boby se jevilo jako nejvhodnější možnost. Sice povolení zušlechtovacího řízení mohlo vývozu prospět, ovšem zrušení cla by se dotklo domácí spotřeby. Vysoké výlohy se zušlechtovacím řízením by převýšily při menších zásilkách obnos vráceného cla a znemožnily by jejich vývoz. Proto by povolení zušlechtovacího řízení nepřineslo, menším podnikům a továrnám v zahraniční nepříliš zavedeným, prospěch. Pokud by bylo zrušeno clo, odpadla by nákladná manipulace, podniky a továrny by měly stejnou surovinovou základnu jako konkurenční závody v jiných státech a mohly by se na zahraničním trhu uplatnit. Čokoládový průmysl tížilo břemeno daňové a celní zátěže na veškeré suroviny sloužící k výrobě čokolády a cukrovinek. Výrobky se danily obratovou daní. Obaly na hotové produkty byly podrobeny vysokým clům a na finální produkty dopadala přepychová daň. Řepový cukr, jakožto nejdůležitější surovina sloužící k výrobě čokolády po kakaových bobech, byl zatížen spotřební daní ve výši 184 Kč na 100 kg a kromě toho paušálem ve výši 25 Kč z každého centu. K cukru se připojil též bramborový sirup s daní 30 Kč za 100 kg a paušálem čtyři procenta a kukuřičný sirup s daní 50 Kč za 100 kg. Suroviny též podléhaly potravní dani na čáře s přírážkami a v některých obcích se vyskytovaly obecní dávky z cukru. Uvedme příklad nejlevnější čokolády.²⁷⁸

²⁷⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10004/28, Zrušení cla na kakaové boby

Tabulka 69: Kalkulace čokolády (1928)

Surovina	Kalkulace v Kč	Kč celkem
40 % kakaových součástí		
53,3 kg kakaových bobů	53,3*1,1	61,82
60 % cukru		
Spotřební daň	184 Kč za 100 kg	
Daň z obratu	25 Kč	
Celkem	209 Kč * 0,6	125,4
8,5 % ze mzdy pro:		
Nemocenskou pokladnu, sociální, penzijní a úrazové pojištění		4,68
2% daň z obratu z balícího materiálu:		
Připadá na 100 kg čokolády jako papír, karton a bedny.		0,88
5,5 % daň z obratu z prodejní ceny		55
Kolek z účtu		0,5
Celkem		248,8

Pramen: NA, MPOŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10004/28, Zrušení cla na kakaové boby

Nejlevnější čokoládu tížily daně a veřejné dávky z 25 procent své ceny. Na uvalení cla na kakaové boby připadalo přibližně 6,2 procent z ceny.

Ministerstvu průmyslu a obchodu byl v roce 1926 doručen dopis od Svazu průmyslníků potravinářského průmyslu v Praze proti snížení celní sazby na švýcarskou čokoládu, která se do Československa dovážela. V dopise stálo, že švýcarští producenti požadovali celní sazbu ve výši 1 000 Kč za 100 kg na hotové čokolády (dezerty) a čokoládu. Ze strany Československa jim byla nabídnuta sazba 1 200 Kč na dezerty a 1 100 Kč na čokoládu.²⁷⁹ Ovšem i tyto sazby představovaly pro československé producenty ohrožení, jelikož dosahovaly nízké úrovně. Roku 1927 uzavřelo Československo smlouvu se Švýcarskem, která snižovala dovozní cla švýcarských výrobků dovezených do Československa. Cla v případě kakaového prášku poklesla z deklarovaných 2 500 Kč na 1 400 Kč, u čokolády se snížila z 2 600 Kč na 1 050 Kč, u čokoládových bonbonů z 2 600 Kč na 1 250 Kč. Tento aspekt zkomplikoval odbyt tuzemských výrobků, naproti tomu se švýcarská čokoláda prodávala dobře. Obchodníci se obávali, že i další státy budou Švýcarsko následovat z hlediska vyjednávání nižších cen. Jednalo se o hlavní evropské dovozce kaka a čokoládových výrobků do Československa – Nizozemsko, Francii, Německo, Rakousko a Itálii. Vzestup konzumu tuzemských čokoládových výrobků čokoládové závody příliš neočekávaly, ba naopak vyžadovaly jistou formu protekcionistické ochrany. Vývoz československých výrobků do zahraničí nemohly závody předpokládat z důvodu vysoké ceny a stejný dopad na snížení odbytu očekávaly na domácím trhu. Výrobce omezovalo vysoké clo na kakaové boby ve výši 116 Kč za 1 q.

²⁷⁹ Původně se zavedla sazba 1 820 Kč na 100 kg, ale švýcarská strana požádala o snížení na 1 000 Kč. Po nesouhlasu československé strany byl sjednán kompromis na 1 100 Kč u čokolády a 1 250 Kč u čokoládových výrobků.

Celkové celní zatížení kakaového prášku činilo přibližně 23 procent z ceny. Výrobci prostřednictvím Spolku průmyslu čokolády a cukrovinek navrhovali zrušit clo na kakaové boby. Jako alternativu uváděli příklad Rakouska, kde zavedli politiku pomáhající čokoládovnám konkurovat v zahraničí. Výrobci používali cukr daněmi nezatížený nebo mohli požadovat navrácení daní od státu za daňově zatížený cukr sloužící na výrobu čokoládových produktů. Takto se zlevnila výroba čokolády, výrobky se staly konkurenceschopnými a mohly být vyváženy do zahraničí. Na neadekvátně vysokou cenu cukru poukazovaly i statistiky srovnávající cenu československého cukru sloužícího k vývozu na jedné straně a na straně druhé určeného pro domácí trh. Cukr určený k vývozu byl o 238 Kč na 100 kg levnější než pro domácí zpracování.²⁸⁰

V roce 1928 zažíval průmysl čokolády a cukrovinek rentabilní krizi a v prvních měsících roku se projevilo oslabení domácího trhu, které se ve druhé polovině rozplynulo. Avšak ceny produktů se jevily jako nedostatečné, nízké a v důsledku ostré soutěže mezi podniky jejich navýšení nebylo myslitelné. V tomto roce také nečekaně podražil cukr o 60 Kč na 100 kg v měsíci září. Změna se nemohla projevit v prodejních cenách předprodaného vánočního zboží a i při vstřícné cenové politice ke spotřebitelům poklesla poptávka po kakaových a čokoládových produktech o 10 procent.²⁸¹ Celní povinnost na kakaové boby v zahraničí byla roku 1928 v Nizozemsku nulová, Švýcarsko zrušilo daň z cukru a platily se pouhé tři franky za 100 kg kakaových bobů. V Rakousku zavedli restituci daně z cukru, respektive nezdaněný cukr. Toto opatření zajišťovalo levnější rakouský cukr než cukr československý. Statistika ukazuje rozdíl mezi dovozem kakaových bobů do Rakouska a Československa a vývozem čokoládových výrobků a čokolády.

²⁸⁰ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 91703/27. Ústředna Československých obchodních a živnostenských komor

²⁸¹ *Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1928*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze, s. 96

Tabulka 70: Množství a cena dovozu kakaových bobů do Rakouska a Československa (1924–1926)

Rok	Rakousko				Československo			
	Dovoz kakaových bobů		Vývoz čokolády a výrobků		Dovoz kakaových bobů		Vývoz čokolády a výrobků	
	Množství q	Cena v tis. rak	Množství q	Cena v tis. rak	Množství q	Cena v tis. Kč	Množství q	Cena v tis. Kč
1924	47 828	7 576	2 939	1 369	86 499	55 104	68	138
1925	47 776	8 059	3 469	1 535	76 560	59 927	186	361
1926 / polovina	22 582	4 561	1030	600	-	-	-	-
1926 / celý rok	77 916	-	3 055	1 453	75 992	63 121	412	863

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 15564/27, Celní povinnost na kakaové boby

Konkurenceschopnost československých čokoládových výrobků proti rakouské čokoládě značí komparace mezi dovozem kakaových bobů a vývozem hotových čokoládových výrobků. Dále můžeme pozorovat na rakouské straně stoupající tendenci dovozu kakaových bobů, naopak klesající sklon na straně Československa. Levný cukr vyvážený z Československa potlačoval mimo jiné konkurenceschopnost čokoládových produktů za hranicemi státu. Podniky zrušily pobočky v Československu a exportovaly raději ze zahraničí do jiných států.

Nejproduktivnějším obdobím v oblasti čokoládového průmyslu ve dvacátých letech se jeví období mezi roky 1920–1923, následně přišla stagnace a od roku 1926 nastal pokles spotřeby o 10–15 procent.²⁸²

V roce 1926 stála obyčejná konzumní čokoláda 1 250 Kč za 100 kg. Cena surovin sloužících k výrobě 100 kg konzumní čokolády se pohybovala průměrně kolem 1 145 Kč. K této sumě se připočítala všeobecná režie výrobní a prodejní a daň z obrátu. „*Pokud bude švýcarská čokoláda Lindt prodávána v balíčcích po 50 až 100 gramech, bude rozdíl ceny zahraniční a československé čokolády představovat necelých 25 haléřů a konzument raději zakoupí tuto čokoládu, než čokoládu československou.*“²⁸³

Neúměrnou výši cel a daní ukazuje cenová kalkulace, kterou zaslal Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností. Kalkulace udává jasný příklad, proč nízké clo na zahraniční importovanou čokoládu mohlo omezit konkurenceschopnost československých čokoládových závodů.

²⁸² Dne 13. března 1928 zaslalo Nákupní a prodejní společenstvo výrobců lepenky a dřevoviny Ministerstvu obchodu, průmyslu a živností informaci o tom, že továrny na výrobu cukrovinek používají k uskladnění hotových čokoládových produktů krabice z dřevité lepenky. NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 25430/28, Nákupní a prodejní společenstvo výrobců lepenky a dřevoviny.

²⁸³ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Svaz průmyslníků potravinářského průmyslu v Praze, 7. 7. 1926, inv. č. 15695/26, srov. s inv. č. 78267/26, II. Československý celní tarif

Tabulka 71: Kalkulace ceny jemné čokolády (1926)

Komodita	Cena v Kč
100 kg jemné kakaové hmoty	2 300
100 kg cukru	500
¼ kg vanilky	81,50
10 kg kakaového másla	250
Obal	1 500
Práce	300
Celkem	4 951,50
3% ztráty snědením nebo zničením	148,84
30 % režie	1 533,10
Celkem	6 343,44
10% zúročení kapitálu a debetní úroky	6 54,34
210 kg čokolády stojí	7 307,78
100 kg čokolády	3 480
Vrchní obal	60
Paušální daň z obrátu	220
Celkem 100 kg čokolády	3 750

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Svaz průmyslníků potravinářského průmyslu v Praze, 7. 7. 1926, inv. č. 15695/26, srov. s inv. č. 78267/26, II. Československý celní tarif

V roce 1927 požadoval Spolek průmyslníků čokolády a cukrovinek daně prostý řepový cukr. Konkrétně si stěžoval na nákladné kontrolní řízení, které bylo spojeno s používáním nezdaněného cukru.²⁸⁴

Na snížení, respektive úplné zrušení, cel apeloval také Svaz průmyslu potravinářského v Praze, odborová skupina Ústředního svazu československých průmyslníků. Žádost adresovaná Ministerstvu průmyslu a obchodu ze dne 20. ledna 1928 v sobě obsahuje adekvátní vysvětlení, proč by mělo být clo sníženo. K výrobě konzumní čokolády bylo zapotřebí 45 kg kakaové hmoty, přičemž 100 kg kakaových bobů sloužilo k výrobě 75 kg kakaové hmoty. Na 45 kg kakaové hmoty bylo zapotřebí 60 kg kakaových bobů s celním zatížením ve výši 69,60 Kč. Průměrná cena konzumní čokolády za jeden kilogram činila 14 Kč a zatížení tvořilo pět procent.²⁸⁵ Dále obdrželo Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností kalkulaci na výrobu kakaového prášku. Ze 100 kg kakaových bobů se vyrobilo 45 kg kakaového prášku a celní zatížení na jeden kilogram představovalo 2,57 Kč. Při ceně jednoho kilogramu prášku ve výši 10 Kč činilo celní zatížení 25,7 procent. Uvalené clo na dovezené kakaové boby zdražovalo hotový výrobek. Ze 100 kg kakaových bobů se vyrobilo 75 kg kakaové hmoty, ze které se odlisovalo 40 procent kakaového másla, tj. 30 kg, a 45 kg tvořilo kakaový prášek. Prodejní cena kakaového prášku byla 900 Kč za 100 kg a clo představovalo 28,57 procent z prodejní ceny. Cena surovin pro výrobu 100 kg kakaového prášku dosahovala na 880 Kč. Pokud

²⁸⁴ NA, MOPŽ, kt. II/575, inv. č. 30289/27

²⁸⁵ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10236/28, Svaz průmyslu potravinářského v Praze

se připočítala všeobecná režie výrobní a prodejní daň z obratu, výrobci na kakaovém prášku prodávali.²⁸⁶

Švýcarská čokoláda Lindt nabízela dle sazebníku 1 kg čokolády za 29 Kč. Pokud odběratel čokoládu objednal ve velkém, zlevnil 1 kg na 27 Kč. Celní poplatek za 1 kg čokolády zdražil čokoládu o 10 Kč, náhradní dávka za daň z cukru byla účtována ve výši 1,01 Kč na 1 kg a paušál na daň z obratu činil 5 Kč. Celkem mohl být jeden kilogram kvalitní švýcarské čokolády prodáván za 41,01 Kč. Výrobní cena české čokolády se pohybovala mezi 35–45 Kč za 1 kg.²⁸⁷ Jestliže by bylo clo 1 000 Kč na 100 kg, byla by cena švýcarské čokolády stejná nebo dokonce nižší než cena čokolády tuzemské. Proto domácí výrobci požadovali ochranu.²⁸⁸

Švýcarsko a Nizozemsko zrušily cla na kakaový prášek, která představovala u českých producentů přibližně 25 procent prodejní ceny (v závislosti na druhu kaka). Výše cla na kakaový prášek dosahovala 232 Kč z 1 q (prodejní cena činila přibližně 900 Kč), u kakaových bobů 116 Kč na 1 q. Svaz průmyslníků potravinářského průmyslu v Praze si stěžoval na vysoké celní zatížení a daně uvalované na jiné suroviny. Argumentoval tím, že tyto importované suroviny podléhají clům, některé přepychové dani. Na hlavní suroviny sloužící k výrobě čokolády (cukr, sirup) spadala daň spotřební. Situace na čokoládovém trhu byla taková, že pro producenty se výnosnou stala pouze jemná čokoláda, kdežto čokoláda konzumní, která se prodávala nejvíce, výdělečná nebyla. Proto snížení celní sazby pro zahraniční konkurenci by pro domácí producenty představovalo velké ohrožení, ba dokonce zánik řady malých čokoládoven a podniků. Československá čokoláda by nebyla schopna konkurovat na domácím a ani na zahraničním trhu díky vysoké ceně. Svaz požadoval snížení cla na kakaové boby, které tvořily hlavní surovinu pro výrobu kakaového prášku a čokolády.²⁸⁹ Československý čokoládový průmysl nebyl schopen konkurovat cenově rakouskému, švýcarskému nebo holandskému průmyslu. Kakaový prášek a čokoláda představovaly 80 procent výroby, a proto bylo producenty požadováno plné zrušení cel, zlevnění vstupních surovin sloužících pro výrobu čokolády. Kakaové boby

²⁸⁶ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10236/28, Opětovná žádost o zrušení nebo snížení cel

²⁸⁷ Podrobnější kalkulace české čokolády uvádí práce dále.

²⁸⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Svaz průmyslníků potravinářského průmyslu v Praze, 7. 7. 1926, inv. č. 15695/26, srov. s inv. č. 78267/26, II. Československý celní tarif

²⁸⁹ Tamtéž.

se dovážely ze Střední Ameriky a pobřeží Mexika, Západní Indie, Jižní Ameriky, Brazílie, Kanárských ostrovů a Filipín.²⁹⁰

Srovnání cen švýcarské a československé konzumní čokolády nebylo možné, jelikož Švýcaři tento druh neimportovali. Rozdíly cen mezi čokoládou československou a švýcarskou v drobném prodeji nevymizely. Čokoláda se prodávala v obvyklém dvacetinkovém balení a odchylka u smetanové čokolády a Milk Suchard (švýcarská čokoláda) činila na pět dekagramovém balíčku přibližně 25 halířů.²⁹¹

Tabulka 72: Kalkulace československé a švýcarské jemné čokolády (1928)

Druhy čokolády	Cena v Kč
Kalkulace smetanové čokolády ve velkoobchodě	41,5
Milk Suchard švýcarská čokoláda, podobná jakost	47*
Střední jakost, pochoutková, fondánová	36,5
Suchard Santé, clo a daň z obratu	41,5
Československá konzumní čokoláda	15

Pozn: *Cena dovozu 31,5 Kč, k tomu daň z obratu 5 Kč a clo 10,5 Kč.

Pramen: NA, MOPŽ, kt.1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 48448/28, Svaz průmyslu potravinářského v Praze. Bezcelní dovoz kakaových bobů.

Kakaová drť neboli kakaový grus, kakaový prach, se vylívala ve stejné částce jako kakaová hmota, jelikož se přidávala do kakaové hmoty pro výrobu figurek směřujících do zámoří, do Spojených států amerických.²⁹² Tento prach se získal při loupání kakaových bobů na strojích, které boby drtily a zároveň drť třídily.²⁹³

V roce 1928 se Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek v Praze ohradil proti postupu Ministerstva pro zásobování lidu, které se vymezovalo proti zvýšení cen cukrovinek.²⁹⁴ Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek v Praze v říjnu 1928 protestoval proti jakékoli změně cen cukru, avšak i přes veškeré protesty se cena cukru zvýšila. Spolek se odvolával na nespécifikovaný denní tisk, jenž uváděl, že Ministerstvo pro zásobování lidu bude stíhat všechny výrobce, kteří se pokusí podrazit cukrovinky. Ministerstvo argumentovalo tím, že ceny cukru zvyšovány nebyly, a proto není důvod neúměrně navyšovat ceny. S tímto výrokem ostře nesouhlasil Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek v Praze, jelikož ceny cukru se zvýšily v září o 60 h na 1 kg. Právě v září odebrali výrobci cukrovinek velké množství cukru pro vánoční výrobu a byli překvapeni jeho podražením, i přes příslib ministerstva, že ceny zůstanou stejně vysoké po celý rok. „*Pokud by došlo*

²⁹⁰ OSECKÝ, Výroba čokolády, Něco z historie, In: *Cukrářské listy*, 1934, r. 6, č. 3, s. 22.

²⁹¹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 48448/28, Svaz průmyslu potravinářského v Praze. Bezcelní dovoz kakaových bobů.

²⁹² Hmota takto lépe držela pohromadě.

²⁹³ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 86153/28 – Dotaz o sazební příslušnosti kakaové drti ze dne 22. listopadu 1929

²⁹⁴ NA, MOPŽ, kt. II/575, inv. č. 118735/28

v říjnu k poklesu ceny cukru, kdo nahradí výrobcům zdražený cukr za měsíc září?“ Tázal se. „*Jak se vykompenzuje rozdíl v případě, že nebudou moci býti zdraženy cukrovinky?*“ Ministerstvo pro zásobování lidu mělo pevně stanovit cenu suroviny po celý rok. „*Cena cukru měla být po celý rok určena stabilními cenami.*“²⁹⁵ Na drahotu cukru poukazovalo také periodikum Cukrářské listy.²⁹⁶ Cenu čokolády ovlivňovala výše cel, cena cukru a vstupních komodit dovážejících ze zahraničních trhů do Československa.

Ústředna československých obchodních a živnostenských komor v Praze dne 4. července 1928 zaslala Ministerstvu financí a Ministerstvu obchodu připomínkový dopis, ve kterém prosila o zrušení cla na kakaové boby z důvodu tíživé finanční situace. V Anglii byla upravena cla na surový cukr a zlevnění kakaových bobů vedlo k větší produkci čokolády a spotřebě cukru, „*takto by se též pomohlo průmyslu cukrovarnickému.*“²⁹⁷

Ještě téhož roku 1928 obdrželo Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností kalkulaci různých druhů čokolád od renomovaných čokoládoven. Svou kalkulaci ministerstvu zaslaly společnosti Deli, Orion, Rupa, Hartwig&Vogel a Čokoládovna Bratři Kroupové. Tyto závody tvořily převážnou většinu československé produkce. Výpočty obsahují přesné náklady k výrobě konzumní nebo jemné čokolády, avšak některé čokoládové závody nechtěly do detailu uvést složení čokolády z důvodu výrobního tajemství. I přesto tvoří získané informace cenné údaje o způsobu kalkulace čokolády, poskytují náhled na složení čokolády – na podíl kakaové hmoty, kakaového másla a cukru.

²⁹⁵ NA, MOPŽ, kt. II/575, inv. č. 72573/28

²⁹⁶ HEJDA, J. Stoupne spotřeba cukru, sníží-li se jeho cena? In: *Cukrářské listy*, r. 7, č. 4, s. 13. Hlavním problémem bylo zdražování cukru, respektive zvyšování jeho relativní ceny vůči příjmům obyvatelstva. Dle statistických údajů se cena cukru od počátku třicátých let snižovala, avšak příjem obyvatel klesal rychleji. Srov. s. Boj o ceny cukru, In: *Cukrářské listy*, r. 5, č. 12, s. 1

²⁹⁷ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 54101/28.

Tabulka 73: Kalkulace konzumní čokolády, Čokoládovna Bratří Kroupové (1928)

Surovina v kg	Cena za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
40 kg kakaové hmoty	14,50	580
2 kg kakaového másla	30	60
60 kg cukru	5,45	327
<i>Celkem za 102 kg</i>		967
2% ztráty snědením a zničením		19,34
Obal		45
Práce		38
<i>Celkem za 102 kg</i>		1 069,34
25 % režie		267,37
<i>Celkem za 102 kg</i>		1 336,71
5,5 % obrátové daně z 15,5 Kč		79,75
5% zisk a zúročení z prodejní ceny		72,50
<i>Celkem za 102 kg</i>		1 488,96
<i>Celkem za 100 kg</i>		1 460
Náklady na 1 kg		14,60
Prodejní cena 1 kg		14,50

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 63408/28, Kalkulace ceny čokolády, Čokoládovna Bratří Kroupové, Praha Vokovice, srov. s NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 82412/28, Domácí výroba čokolády a čokoládových výrobků a dovozy těchto z ciziny v období od ledna do září 1928

Tabulka 74: Kalkulace jemnější čokolády, Čokoládovna Bratří Kroupové (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
59 kg cukru	5,4	318,6
1 kg vanilkového cukru	16,5	16,5
70 kg kakaa	20	1400
8 kg másla	29,50	236
<i>Celkem za 138 kg</i>		1 971,10
Mzda za formování		50
Obal		430
Bedny a papír		36
Mzdy		65
<i>Celkem za 138 kg</i>		2 255,10
<i>Celkem za 100 kg</i>		1 812,47
5% ztráty snědením a zničením		90,65
<i>Celkem</i>		1 903,12
35 % režie		666,05
<i>Celkem za 100 kg</i>		256,17
5,5 % obrátu z 31 Kč		160,5
<i>Celkem za 100 kg</i>		2 729,67
10% zisk		250,52
<i>Celkem za 100 kg</i>		2 979,19
Náklady na 1 kg		29,8
Prodejní cena 1 kg		29-31

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 63408/28, Kalkulace ceny čokolády, Čokoládovna Bratří Kroupové, Praha Vokovice

Přihlédneme-li k uvedeným kalkulacím blíže, můžeme si povšimnout, že nejdražší vstupní surovinu představovala skutečně kakaová hmota, kakao a kakaové máslo. V porovnání s dalšími náklady na výrobu tvořila zanedbatelnou část mzda zaměstnanců

a mzda za formování. Pro Čokoládovnu Bratři Krupové se jako výhodnější jevila výroba jemné, luxusnější, čokolády.

Tabulka 75: Kalkulace středního druhu čokolády, Rudolf Pachtl (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
50 kg kakaové hmoty	22	1 100
50 kg cukru	5,8	290
16 kg kakaového másla	30	480
<i>Celkem za 116 kg</i>		<i>1 870</i>
Mzdy		150
<i>Celkem za 116 kg</i>		<i>2 020</i>
Obal		400
<i>Celkem 116 kg</i>		<i>2 420</i>
35% režie a daň		847
Vrchní obal		30
10% zúročení kapitálu		329,7
<i>Celkem za 116 kg</i>		<i>3 626,7</i>
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>3126</i>
Náklady na 1 kg		31,26
Prodejní cena 1 kg		neuvádí

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 67591/28, Kalkulace firmy Rudolf Pachtl, Nusle

Čokoládovna Rupa, firma Rudolf Pachtl, Nusle, zaslala kalkulaci středního druhu čokolády, který byl srovnatelný spíše s čokoládou jemnou, než čokoládou konzumní, ale nejednalo se o tu nejjemnější čokoládu. Prodejní cenu kalkule neuvádí, ale můžeme předpokládat, že se pohybovala kolem 32 Kč za jeden kilogram, s přihlédnutím k ostatním zaslaným výpočtům.

Tabulka 76: Kalkulace jemného druhu čokolády, Deli (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
28 kg kakaové hmoty	19,40	543,20
16 kg kakaového másla	28	448
32 kg cukru	6,53	208,96
44 kg různých surovin		1 272,95
Práce	45	57
120 kg hmoty	21,06	2 527,08
95,50 kg hmoty	21,06	2 011,23
Mzdy za formování		21
Balení		331
Bedny, papír, obruč		34
Mzdy		152
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>2 549,23</i>
21% režie z prodejní hodnoty		798
5,5 % daň z obrátu a prodejní hodnoty		209
5% zúročení a zisk z prodejní ceny		190
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>3 746,26</i>
Náklady na 1 kg		37,46
Prodejní cena 1 kg		37-38

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 61135/28, Kalkulace Deli, čokoládové závody

Tabulka 77: Kalkulace středního druhu čokolády, Deli (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
28 kg kakaové hmoty	19	532
10 kg kakaového másla	28	280
24 kg cukru	6,23	149,59
38 kg různých surovin		663,48
Mzda		45
<i>Celkem 100 kg hmoty</i>	<i>16,7 Kč = 1 kg</i>	<i>1670</i>
<i>Celkem 108 kg hmoty</i>	<i>1 660 Kč za 100 kg</i>	<i>1 803,6</i>
Mzda za formování	50 Kč = 100 kg	54
Obal		456,61
Bedny, papír, obruče		47,25
Mzdy		64
<i>Celkem za 108 kg</i>		<i>2 425,46</i>
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>2 245,8</i>
21 % režie z prodejní hodnoty		699,3
5,5 % daně z obrátu z prodejní ceny		183,15
5% zúročení a zisk z prodejní ceny		166,5
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>3 294,75</i>
Náklady na 1 kg		32,94
Prodejní cena 1 kg		32-33,3

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 61135/28, Kalkulace Deli, čokoládové závody

Tabulka 78: Kalkulace konzumních druhů čokolády, Deli (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
41 kg kakaové hmoty	17,49	717,09
500 g kakaového másla	28	14
58,5 kg cukru	6,23	364,46
500 g vanilkového cukru	16,48	8,24
Mzda		10
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 113,79</i>
<i>Cena za 98,5 kg</i>		<i>1 097,08</i>
Mzda za formování		25
Obal		77,01
Bedny, papír, obruče		37,8
<i>Celkem za 98,5 kg</i>		<i>1 236,89</i>
20% z prodejní ceny režie		290
5,5% daně z obrátu z prodejní ceny		79,75
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 606,64</i>
3% zúročení a zisk z prodejní ceny		43,5
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 650,14</i>
Náklady na 1 kg		16,50
Prodejní cena 1 kg		14,40-14,50

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 61135/28, Kalkulace Deli, čokoládové závody.

Pozn.: Společnost Deli používala kakaové boby Accra.²⁹⁸

Společnost Deli expedovala Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností kalkulaci tří různých druhů čokolád – kalkulaci jemného, středního a konzumního druhu. I zde je vidno, že nejvýhodnějším produktem pro společnost Deli byla produkce nejjemnějšího druhu čokolády. Do konzumního druhu se přidával vanilkový cukr a u jemnějšího a středního

²⁹⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 61135/28, Kalkulace Deli, Čokoládové závody

druhu čokolády držela společnost výrobní tajemství, načež označila skupinu vstupních surovin jako *různé suroviny*.

Tabulka 79: Kalkulace konzumních druhů čokolády, Orion (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
40 kg kakaové hmoty	13,24	529,60
60 kg cukru	5,40	324
<i>Celkem za 100 kg</i>		853,6
Obal		50
Práce		36
Celkem		929,6
3 % ztráty snědením a zničením		28,17
<i>Celkem za 100 kg</i>		967,77
30 % režie		29,21
5,5% daň z prodejní ceny		77
<i>Celkem za 100 kg</i>		1 335,08
Náklady na 1 kg		13,35
Prodejní cena 1 kg		neuvádí

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 54596/28, Kalkulaci předložila firma Orion

Tabulka 80: Kalkulace středního druhu čokolády, Orion (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
100 kg kakaové hmoty	23	2 300
100 kg cukru	5,4	540
¼ kg vanilky	220,60	55,15
11 kg kakaového másla	30,5	335,6
<i>Celkem za 211,25 kg</i>		3 230,65
Obal		1 263,21
Práce		360
<i>Celkem za 211,25 kg</i>		4 853,86
3 % ztráty snědením a zničením		145,59
<i>Celkem za 211,25 kg</i>		4 999,45
30% režie		1 488,82
<i>Celkem za 211,25 kg</i>		6 499,27
10 % úročení kapitálové a debetní úroky		649,93
<i>Celkem za 211,5 kg</i>		7 149,20
<i>Celkem za 100 kg</i>		3 388,24
Vrchní obal		60
5,5% daň z prodejní ceny		220
<i>Celkem za 100 kg</i>		3 668,24
Náklady na 1 kg		36,7
Prodejní cena 1 kg		neuvádí

Pramen: NA, MOPŽ, kt.1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 54596/28, Kalkulaci předložila firma Orion

Tabulka 81: Kalkulace jemného druhu čokolády, Orion

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
40 kg kakaové hmoty	23	920
35 kg kakaového másla	30,5	1 067,5
80 kg cukru	5,4	432
60 kg různých surovin		1562,4
<i>Celkem za 215 kg</i>		3 981,9
Obal		1143
Práce		360
<i>Celkem za 215 kg</i>		5 484,9
3 % ztráty snědením a zničením		164,52
<i>Celkem za 215 kg</i>		5 649,42
30% režie		1 694,82
<i>Celkem za 215 kg</i>		7 344,24
10 % zúčtování kapitálové a debetní úroky		734,32
<i>Celkem za 215 kg</i>		8 078,66
<i>Celkem za 100 kg</i>		3 757
Vrchní obal		60
5,5% daň z prodejní ceny		302,5
<i>Celkem za 100 kg</i>		4 119,5
Náklady na 1 kg		41,2
Prodejní cena 1 kg		neuvádí

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 54596/28, Kalkulaci předložila firma Orion

Společnost Orion zaslala Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností kalkulační tři druhů čokolád od nejjemnější až po konzumní čokoládu. Ze všech zaslaných kalkulačních se Orion prezentuje jako nejdražší čokoládovna v případě nejjemnějšího druhu čokolády. Na druhé straně používá levnější vstupní suroviny k výrobě konzumní čokolády, kterou spotřebitelé na trhu nejvíce žádali.

Tabulka 82: Kalkulace čokolády Gloria, Hartwig&Vogel (1928)

Surovina v kg	Cena za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
40 kg kakaové hmoty Gloria	15,50	620
60 kg práškového cukru	5,5	330
0,2 kg vanilkového cukru	26	5,2
Práce		30
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 005,2</i>
100 kg formování a manko		96
2400 ks etiket		31,2
34 ks skládacích kartonů		37,4
Hlavní etiketa, provaz		10
100 kg štítků		20
Bedny, výduť		30,9
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 220</i>
33,3 % režie		407
Celkem		1 627
5,5% daň z obrátu a luxusní daň		100
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 727</i>
3 % zisk		53
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 780</i>
Náklady na 1 kg		17,8
Prodejní cena 1 kg		16-17,5

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 47791/28, Kalkulation uber Gloria-Schokolade

Tabulka 83: Kalkulace čokolády Diana, americká čokoláda, Hartwig&Vogel (1928)

Surovina v kg	Cena za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
60 kg kakaové hmoty na výrobu čokolády Diana	16,5	990
32 kg práškového cukru	5,5	176
8 kg mléčného fondánu	10	80
0,4 kg vanilky sprit	100	40
5 % manko	1300	65
Mzda za zpracování hmoty		100
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1451</i>
Formování a manko		48
2 kg staniolová folie	70	140
1000 ks etiket		152
50 kusů kartonů		70,2
Papír, hlavní etiketa na krabici		10
Bedny, výduť		38,8
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>1 910</i>
50 % režie		955
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>2 865</i>
5% daň z obrátu a daň z luxusu		175
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>3 040</i>
5% zisk		150
<i>Celkem za 100 kg</i>		<i>3 190</i>
Náklady na 1 kg		31,9
Prodejní cena 1 kg		31

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 47791/28, Kalkulation uber Diana-Chocolat Amer. Nr. 10 1/10

Tabulka 84: Kalkulace čokolády Diana, Hartwig&Vogel (1928)

Surovina v kg	Cen za 1 kg v Kč	Cena celkem v Kč
55 kg pravých kakaových bobů	20	1 100
5 kg kakaového másla	28	140
40 kg cukru	6	240
Vanilka, atd.		100
<i>Celkem za 100 kg</i>		1 580
Mzda a manko		220
<i>Celkem za 100 kg</i>		1 800
Odlívání do forem a 100 % příplatek za inflační zhodnocení		100
2,4 kg staniolu	70,1	168
2 000 ks etiket		280
Papírová výstelka		50
34 ks skládacích kartonů		37,4
Papír, hlavní etiketa na krabici, provaz		10
Bedny, výduť		54,6
<i>Celkem za 100 kg</i>		2 500
50 % režie		1 250
<i>Celkem za 100 kg</i>		375
5,5% daň z obratu a luxusní daň		247,5
<i>Celkem za 100 kg</i>		3 997,5
10% zisk		42,5
<i>Celkem za 100 kg</i>		4 400
Náklady na 1 kg		44
Prodejní cena 1 kg		45

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 47791/28, Kalkulation uber Diana-Schokolade Nr. 0 1/20

Kalkulace čokoládovny Hartwig&Vogel odhalila výrobní tajemství složení čokolády, které společnost poskytla výhradně Ministerstvu financí.²⁹⁹ Firma zaslala kalkulaci čokolády Gloria, kterou je možné označit za konzumní čokoládu, a čokolád Diana tvořící jednoznačně nejvyšší nabízené produkty. Americká podoba čokolády Diana se jeví jako střední třída čokolády určena pro vývoz do Spojených států amerických. Čokoládovna Hartwig&Vogel, jejíž kořeny v českých zemích sahaly do roku 1897, komunikovala ryze v německém jazyce, zakládala si na kvalitě svých produktů a exportu do zahraničí.

Každá z čokoládoven do svých nákladů zahrnovala 5–10 procent zúročení kapitálových a debetní úroků, vyjma konzumní čokolády. Režie se odlišovala dle druhu čokolády, zpravidla u konzumního druhu byla nižší, kolem 20–25 procent, u jemnějších druhů dosahovala až 30–35 procent vstupních nákladů na výrobu, včetně práce. Dále společnosti kalkulovaly tříprocentní ztrátu snědením a zničením. U konzumních druhů čokolád nebylo možné započítat desetiprocentní zúročení kapitálu a debetní úroky. Okolnost

²⁹⁹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*. Zaslal Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek pro Ministerstvo obchodu, průmyslu a živností dne 12. června 1928, inv. č. 47791/28, zrušení cla na kakaové boby

postihovala průmysl nejen při prodeji tabulkové konzumní čokolády, ale také při výrobě čokoládové hmoty stejného složení. Různé suroviny při kalkulaci jemné čokolády uváděly čokoládovny Deli a Orion z důvodu zachování výrobního tajemství a nebylo možné požadovat přesnější specifikaci. Luxusní daň činila 3 Kč za jeden kilogram.³⁰⁰ Do Československa se dovážela ze Švýcarska pouze nejkvalitnější čokoláda a švýcarští producenti ubírali zákazníky československým čokoládovnám. Právě na nejjemnější čokoládě bylo možné vydělat nejvíce peněz, ale domácí závody, jak je vidno z předložených kalkulací, neměly díky vysokým clům příliš prostoru k uspokojivé cenové politice.³⁰¹

Tabulka 85: Clo na kakaové boby (1924–1927)

Rok	Dovoz q	Cena v 1000 Kč	Cena 1 kg
1924	86 499	55 104	6,37
1925	76 560	59 927	7,83
1926	75 992	63 121	8,31
1927	66 690	69 303	10,39

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10004/28, Zrušení cla na kakaové boby

Statistiku zahraničního obchodu zaslal Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek a Svaz průmyslu potravinářského Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností. Přehled udává dovoz kakaových bobů v porovnání s roky 1924 a 1927, který za uvedené období klesl o 23 procent, přičemž cena kakaových bobů stoupla o 63 procent. V důsledku zdražení ceny kakaových bobů se snížila poptávka po čokoládových výrobcích a továrny nemohly plně využívat své kapacity. Z dovezených 790 vagonů kakaových bobů se použilo přibližně 140 na výrobu kakaového prášku, kterého se vyprodukovalo 630 000 kg. V případě, že by byla cena snížena o 2,5 Kč, ušetřil by konzument na této komoditě 1 575 000 Kč. Zrušení cla na kakaové boby by přineslo úsporu u 1 kg čokolády ve výši 60–70 halířů a u kakaa v hodnotě 2,5 Kč. K výrobě čokolády se použilo z uvedeného množství 650 vagonů kakaových bobů a konzumenti by ušetřili 7 500 000 Kč za 12 200 000 kg. V dubnu roku 1927 byl nucen čokoládový průmysl zvýšit průměrnou cenu produktů o 2 Kč na kilogram a ihned zaznamenal pokles poptávky po těchto produktech, který činil odhadem 1/3 výroby. Sníženou poptávku po hotových výrobcích dokládá pokles dovozu kakaových bobů ze zahraničí. V lednu, únoru, březnu a dubnu roku 1927 představoval průměrný měsíční dovoz kakaových bobů 86 vagonů měsíčně. Ovšem markantní úbytek byl zaznamenán již v květnu téhož roku, kdy poklesl na 64 vagonů,

³⁰⁰ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Kalkulaci předložila firma Orion, továrna na čokoládu a.s. prostřednictvím Svazu průmyslu potravinářského, inv. č. 54596/28. Zasláno Ministerstvu financí k rukám pana odborového přednosty Dr. Martince.

³⁰¹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10004/28, Zrušení cla na kakaové boby

v červnu na 50 vagonů, v červenci na 32 vagonů, v srpnu na 37 vagonů a v září na 18 vagonů. V tomto období klesla cena kakaových bobů a dovoz se v říjnu zvýšil na 41 vagonů.³⁰²

Snížení cla na kakaové boby mělo též své odpůrce. Stal se jím Svaz sušářů čekanky a řepy, který zaslal dopis s apelací Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností s tím, že pokud by se podařilo zlevnit importované kakaové boby, rozšířila by se jejich konzumace v podobě kakaa a čokoládových produktů do domácností, a léta udržovaný čekankářský průmysl by na tomto tratil. Spotřebitelé by neužívali kávové náhražky v podobě čekankového kořene. Spotřeba cukru by se nezvýšila, místo kávy bylo by slazeno kakao a výsledkem by byl vyšší import zahraničního zboží. Po roce 1918 vyrobené zboží nebylo, avšak výrazně poklesla spotřeba (Svaz uváděl až o 60 procent), a proto se vyváželo do zahraničí. Přibližně 120 000 q suché čekanky (40 procent výroby)³⁰³ narazilo na úporný vyhlazovací boj světové konkurence (producentů z Belgie), jež má mírnější domácí podmínky ovlivňující výrobní cenu, které československá výroba nemůže konkurovat.³⁰⁴ O nižší cla žádaly naopak kamenotiskárny a reprodukční závody v Československé republice, které si stěžovaly na velkou nezaměstnanost. Pokud by byla zvýšena výroba čokolády, potřeboval by čokoládový průmysl řadu etiket a krabic, zvýšila by se poptávka po obalech a továrny by navýšily jejich výrobu.³⁰⁵ Čokoládovny používaly k balení svých výrobků velké množství papíru různých druhů – balicí papír, superior, pergamentovou imitaci, pergamin, tukový či dřevaprostý papír na etikety. Pěkný papír podněcoval u zákazníků větší koupěschopnost. Dodávky obalů do čokoládoven spíše klesaly.³⁰⁶

Na základě zaslaných kalkulací se clo na kakaové boby od roku 1929³⁰⁷ snížilo z původních 116 Kč na 100 kilogramů na 40,60 Kč na 100 kilogramů. Hlavním důvodem snížení cla schváleného na sklonku let 1928 a 1929 bylo pozvednout soutěživost domácích čokoládoven a zvýšit pokles odbytu výrobků, který nastal v důsledku přijetí smlouvy se Švýcarskem účinné ode dne 12. prosince 1927. Dne 9. prosince 1928 vstoupila v platnost nižší cla, a proto se Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek zavázal k tomu, že sníží ceny

³⁰² NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10004/28, Zrušení cla na kakaové boby

³⁰³ Průměr za roky 1920-1927.

³⁰⁴ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 54405/28; Svaz sušářů čekanky a řepy. Memorandum ku chystané slevě cla na kakaové boby.

³⁰⁵ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 25433/28.

³⁰⁶ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 24805/28. Prodejna spojených papíren společnost s.r.o. Praha slavnému Ministerstvu obchodu, průmyslu a živností.

³⁰⁷ Dle návrhu ze dne 9. prosince 1928.

čokoládových výrobků takto: čokolády o 50 haléřů na 1 kg, máčecí hmoty o 50 haléřů na 1 kg, kakaové hmoty o 1 Kč na 1 kg, kakaového prášku o 1 Kč na 1 kg. Snížení cla toto zlevnění umožnilo.³⁰⁸

Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek apeloval na zrušení cel na kakaové boby, popř. jejich částečnou eliminaci. Pokud byla uvažována výše cla na kakaové boby, přihlíželo se k tomu, kolik procent z ceny činilo zatížení suroviny clem. Roku 1929 se poprvé projevilo v současnosti platné clo a 1 q kakaových bobů stál 898 Kč, přičemž výše cla tvořila 4,5 procent z ceny. Hodnota kakaových bobů neobvykle klesla a v roce 1932 se 1 q dovážel za 423 Kč. Celní zatížení představovalo 9 procent z ceny. Ve srovnání s rokem 1929 se jevilo jako dvojnásobné. Pokud by se clo zvýšilo na 87 Kč, představovalo by celní zatížení 20 procent, tzn. 4,5 krát více než v roce 1929. Toto zvýšení by mělo za následek pokles spotřeby čokolády. Poškodilo by to také státní příjmy. Z jednoho kilogramu čokolády bylo získáno státní správou na spotřebních daních a dani z obratu 1,25 Kč, dvakrát více než činil podíl cla na kakaové boby. „*Stát se zvýšením cla na kakaové boby vystavuje nebezpečí, že ztráta příjmů v důsledku zvýšení cla bude vyšší, než zvýšený výnos cla. Je žádoucí, aby se kakaové boby chápaly jako surovina, se kterou není možné spekulovat, protože je není možné na dlouhou dobu uskladnit, a proto by měly být uvolněny z devizového řízení.*“³⁰⁹

Tabulka 86: Dovoz kakaových bobů do Československa (1924–1926)

Rok	Dovoz v kg
1924	8 649 000
1925	7 656 000
1926	7 599 200

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10236/28, Opětovná žádost o zrušení nebo snížení cel

V průměru se za jeden rok dovezlo 7 900 000 kilogramů kakaových bobů vynásobeno hodnotou cla ve výši 1,16 Kč na jeden kilogram, což představovalo celkovou sumu 9 164 000 Kč ročně, o které by státní pokladna při zrušení cel přišla. Ovšem na druhé straně, pokud by byla zrušena cla, mohl by být zlevněn kakaový prášek o 2,5 Kč na jeden kilogram a jeden kilogram čokolády by se prodával levněji o 60–70 halířů. Konzumenti by ušetřili 7 500 000 Kč ve svůj prospěch a pozitivním dopadem by se stala zvýšená poptávka po uvedených produktech. Dále Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek požadoval zrušení vývozních cel na kakaové výrobky. Clo na kakaové boby představovalo

³⁰⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 92321/28, Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek, Ministerstvu obchodu, průmyslu a živností.

³⁰⁹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 99606/32, Clo na surové kakaové boby

překážku pro české továrny, stavělo zboží do nevýhodné pozice v mezinárodním obchodě, zbavovalo jej konkurenceschopnosti ve srovnání se zahraničními čokoládovnami. Odstranění cel zdůvodňoval snížením zbytečných administrativních nákladů, dále by se eliminovaly náklady vznikající manipulací s těmito surovinami. Takto by byly produkty levnější a konkurenceschopné.³¹⁰

V roce 1930 poklesly ceny čokoládových produktů u konzumní čokolády přibližně o 16 procent, u kakaového prášku o 26,5 procent, avšak čokoládový průmysl neustále zužovaly vysoké ceny cukru, který představoval jednu z hlavních vstupních surovin k výrobě. Celé odvětví trápil pokles odbytu a následné propouštění dělnictva. Stejněho roku se zrušila přepychová daň ve výši 2 procent, avšak průmysl zužovaly vysoké paušalované obrátové daně.³¹¹

Hlavní sezóna čokoládového a cukrovinkového průmyslu trvala od července až do Vánoc. Zpravidla od ledna do července bylo propuštěno přibližně 30–50 procent dělníků pracujících v zimní sezóně a nastávalo *mrtvé období*. V sezóně zaměstnávaly čokoládové závody 15 000 zaměstnanců, 3 000 dělníků a 12 000 dělnic. Kolektivní smlouva stanovila průměrnou mzdu dělníků na 220 Kč týdně a dělnic na 100 Kč týdně. Mzda v kolektivní smlouvě neobsahovala příplatky za práci přesčas. V případě, že by byla cla zrušena, bylo by možné v mrtvé sezóně využít dělníky k výrobě výrobků sloužících na vývoz, jelikož právě zrušení vývozních, stejně jako dovozních cel, by zajistilo konkurenceschopnost československých čokoládových závodů. Úbytek finančních prostředků, který by přineslo zrušení cel, by se vrátil státu zpět jinou cestou, a celoročně by bylo zaměstnáno v tomto odvětví více osob platících daně. Závody by byly lépe využity, výroba by byla racionalizovanější a efektivnější. Dalším prodělečným faktorem se stávalo zaučení nových dělníků trvající 6–8 týdnů. V případě zaměstnávání pouze na zimní sezónu byla tato práce neefektivní a pouze prodražovala výrobu čokolády a kakaového prášku. Pokles ceny vstupní komodity by snížilo výrobní náklady, čokoláda by se prodávala více a podpořil by se konzum.³¹²

³¹⁰ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10236/28, Opětovná žádost o zrušení nebo snížení cel

³¹¹ *Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1930*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze, s. 113

³¹² NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10236/28, Opětovná žádost o zrušení nebo snížení cel. My ovšem dle získaných informací o daňových odvodech víme, že dělníci a dělnice by platili minimální částku plynoucí z daně důchodové. Mzdové náklady netvořily nejvýznamnější položku při kalkulaci čokolády.

V důsledku hospodářské krize a celosvětového poklesu cen kakaových bobů navrhlo Ministerstvo financí roku 1932 zvýšení cla ze 40,60 Kč na 87 Kč. Na návrh reagoval Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek.³¹³ Zvýšení cla na kakaové boby představovalo více než 114 procent původní hodnoty cla a upozorňoval na to, že tento krok zdraží cenu hotových výrobků o 33 procent. Argumentoval zkušeností z minulosti. Před třemi roky bylo sníženo clo na stávající úroveň, tj. 40,60 Kč, a nyní by mělo být opět znovu navyšováno. I přes poníženou hodnotu činilo zatížení u vybraných produktů přes 25 procent prodejní ceny. Poukazoval na to, že Nizozemsko nemá žádná cla na kakaové boby, a čokoládový průmysl se stal úspěšný a konkurenceschopný na zahraničních trzích. Cena jednoho kilogramu cukru se díky daňovému zatížení 2 Kč na kilogram prodražila v porovnání se zahraničními trhy o 2,5 Kč na kilogram. Ostatní suroviny sloužící k výrobě čokolády zatěžovaly vysoké daně, mezi které patřila daň z obratu nebo daň přepychová. Od roku 1928 vzrostlo daňové zatížení o 50 procent a nově se zavedla daň z obratu z dovozu. Přesto ceny výrobků klesly o 30–40 procent, aby mohly čokoládové závody konkurovat zahraničním podnikům. Avšak další narůstající náklady by se brzy promítly do ceny čokolády a snížila by se tímto poptávka. V této době čokoládové závody zaměstnávaly 16 000 dělníků, a pokud by čokoláda výrazně podražila, pocítili by tito zaměstnanci snížení mezd či propouštění. Roku 1932 zaměstnával čokoládový průmysl přibližně 60 procent své kapacity a v důsledku dopadů velké hospodářské krize hodnotil Svaz toto číslo jako ucházející. Za stávajících nepříznivých podmínek Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností připravovalo pro čokoládovny nevýhodnou půdu. I v době největšího rozmachu se v Československu konzumace kakaových a čokoládových produktů pohybovala na úrovni 3–5 krát nižší než v západní Evropě.³¹⁴

V roce 1932 poklesla celosvětově cena kakaových bobů. Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek dal za pravdu Ministerstvu financí, které uvádělo, že pokles ceny kakaových bobů vykompenzovalo zvýšení celní sazby na konci roku 1932. Po celý rok 1933 nahradilo snížení ceny kakaových bobů zvýšení celní sazby na kakaové boby. Ceny finálních produktů zůstaly nezměněny, avšak čokoládový průmysl byl postižen novým břemenem a zbaven výhody levnějších kakaových bobů.³¹⁵

³¹³ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Zasláno Dr. FR. Peroutkovi, ministrové.

³¹⁴ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 100152/32

³¹⁵ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 38663/34 – snížení cla, spolek čokoládoven

Tabulka 87: Průměrný vývoj měsíční ceny kakaových bobů (1934)

Měsíc	Cena za 1 kg v Kč
Leden	2,66
Únor	2,7
Březen	3,16
Duben	3,06
Květen	3,49
Červen	3,41
Červenec	3,11

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 38663/34

Tabulka ukazuje průměrný vývoj měsíční ceny kakaových bobů v roce 1934. Cena kakaových bobů nebyla po celý rok stejná, jelikož právě v létě začala být o surovinu zvýšená poptávka. Dále závisela na úrodě a sklizni bobů, ceně dopravy a odrůdě.

Tabulka 88: Výše cla na kakaové boby (1921–1932)

Rok	Výše cla na 100 kg v Kč
1921 - 1928	116
1928 - 1932	40,60
Od 1932	87

Pramen: Vlastní zpracování

V roce 1933 se na Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností obrátil Spolek průmyslníků (Deutscher Hauptverband der Industrie).³¹⁶ Ten navrhoval zavedení zušlechťovacího řízení na kakaové boby. Požadoval nejprve snížení cla na 40,60 Kč za 100 kilogramů kakaových bobů, avšak v případě, že by takovýto pokles nebyl možný, navrhoval přistoupit k zušlechťovacímu řízení. Žádal zrušení nebo výrazné snížení cel na kakaové boby, čaj a kávová zrna, jelikož za současné situace nebyly komodity, a následně hotové produkty, na domácích i zahraničních trzích konkurenceschopné. Odvolával se na vládní nařízení č. 212/1932 Sb., kterým se clo v prosinci roku 1932 zvýšilo ze 40,60 Kč za 100 kilogramů na 87 Kč za 100 kilogramů. Takovéto zvýšení cel způsobilo čokoládovému průmyslu velké škody, protože neúměrně vystupňovalo ceny hotových výrobků. Příkladem uváděl výrobu kakaového prášku. Na samotnou výrobu 100 kilogramů kakaového prášku se potřebovalo 225,46 kg kakaových bobů, ze kterých se zhotovilo 187,37 kilogramů hotové kakaové hmoty. Vstupní náklady na výrobu díky zvýšení cla vzrostly dle následujícího vzorce³¹⁷ o 108,67 Kč na 100 kilogramů, na jeden kilogram o 1,08 Kč. U konzumní čokolády představovalo navýšení cla o 34,17 Kč na 100 kg.³¹⁸ O ztrátě konkurenceschopnosti a zároveň snižujícím se počtu odbytišť informovaly roku

³¹⁶ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 23231/33, zastoupení z Teplic. 8. února 1933, inv. č. 25953/33

³¹⁷ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, 183,37*58=108,67 na 100 kg, na 1 kg 1,08 Kč; 58 – rozdíl zvýšení cla.

³¹⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*. Spočítá se jako 58*58,92 (73,66 kg kakaových bobů vyrobí 58,92 kg kakaové hmoty).

1933 Čokoládové závody Deli, a.s. Lovosice, které zaznamenaly citelný úpadek vývozu produktů do Spojených států amerických.³¹⁹

Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek informoval v dopise Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, že se dostavily negativní účinky zvýšení cla. Roku 1932 se dovezlo 10 551 tun kakaových bobů a 927 tun kakaového másla, následující rok 1933 bylo dovezeno 8 541 tun kakaových bobů a 730 tun kakaového másla. Roku 1934 nastala příležitost pro snížení cla v souvislosti s úmyslem vlády zdražit suroviny dovážené z ciziny díky vzniklé devalvaci koruny. „*Při ceně 24 šilinků za 50 kg kakaových bobů, při kurzu 1 šilink za 5,25 Kč, stálo oněch 50 kg před devalvací 252 Kč, po devalvaci se cena jeví za 100 kg v hodnotě 295,10 Kč tak, že difference vzniklá devalvací je 43,10 Kč. O jejíž odčinění slevou cla na kakaové boby běží. Při zpracování bobu lepší kvality bude ovšem tato difference podstatně vyšší. Nutno uvážiti, že poměrně stejné zvýšení nastalo při jiných dovážených surovinách – mandle, cizokrajné ořechy a lískové ořechy.*“³²⁰ Roku 1934 čokoládovny pocítily účinek devalvace koruny. Ve světě cena kakaa poklesla, avšak v Československu se ceny zvedly o 50 h až 1 Kč za 1 kg hotových výrobků.³²¹

V roce 1934 stoupla cena nejběžnějšího druhu kakaových bobů Accra a zvýšil se zájem o kakaové produkty. Nejvyšší poptávky po kakaových bobech zpravidla trh dosahoval v červnu.³²²

4.1.2. Výše cel a dalších poplatků v kávovém průmyslu

Data z Národního archivu v Praze, z fondu Ministerstva průmyslu, obchodu a živností, podrobně popisují situaci na poli kávového průmyslu od roku 1936. Do této doby archiv dokumenty týkající se otázky cla neschraňuje.

Pražení kávových bobů se uskutečňovalo za teploty 110–130 °C.³²³ Káva a čaj podporovaly chuť k jídlu a spotřeba po první světové válce stoupla ve Spojených státech amerických o 122 procent, v Anglii o 81 procent a v Československu přibližně o 60–70 procent. Za takto malý nárůst poptávky mohly dle tvrzení Spolku průmyslu

³¹⁹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 58063/33 – Čokoládové závody Deli, a.s. Lovosice, vývoz do USA. Ministerstvu obchodu v Praze, zasílá Ministerstvo zahraničních věcí

³²⁰ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 38663/34 – snížení cla, Spolek čokoládoven.

³²¹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 6864/34, Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek.

³²² NOVOTNÝ J., Situace na kakaovém trhu v roce 1934, In: *Cukrářské listy*, r. 7, č. 2, s. 3

³²³ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 1/B

čokolády a cukrovinek vysoké celní sazby uvalené na kávové boby.³²⁴ Archivní fondy Ministerstva průmyslu, obchodu a živností a Ministerstva financí uložené v Národním archivu v Praze uvádí hlouběji rozpracovanou diskuzi ohledně snížení cla na kávu až po roce 1936. V tabulce je uvedena cena kávy v roce 1936 v jednotlivých měsících.

Tabulka 89: Stoupající ceny kávy (1936)

Datum	Cena (cts)
22. května 1936	6,75
19. června 1936	6,75
17. července 1936	7,625
21. srpna 1936	8
25. září 1936	7,75
23. října 1936	8,25
20. listopadu 1936	8,50
24. prosince 1936	-
22. ledna 1937	9,125
12. února 1937	9,25
18. března 1937	9,25

Pozn.: Měrné jednotky a měnu prameny neuvádí. Pravděpodobně je myšleno v kilogramech a centech USD.

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 2/B, inv. č. 88445/37, snížení cla na kávu

O stoupajících cenách kávy informoval také Orgán svazu kavárníků v republice Československé sídlem v Praze prostřednictvím periodika *Kavárník*, stejně jako na zvyšování daňového zatížení.³²⁵

Dle záznamů newyorské burzy stoupla cena nejlevnější brazilské kávy od června 1936 do března 1937 o 37 procent. Zvýšení ceny brazilské kávy, která se importovala a prodávala v Československu, představovalo u nejlevnějších druhů (Rio 7, Victorie) přibližně 40 procent, u kvalitní kávy Santos ještě více. Kávu obchodníci nakupovali za anglické libry nebo americké dolary, a proto se do ceny produktu významně promítl kurzový rozdíl vzniklý devalvací dosahující výše 16 procent. Nejednalo se o chvilkový cenový výkyv, nýbrž o trvalé upevnění ceny kávy na trhu, a nebylo pravděpodobné, že by cena opět poklesla. Státy Jižní Ameriky vyvážející kávu se na konferenci v Bogotě usnesly na tom, že budou pracovat společně na upevnění ceny kávy na světovém trhu. Od 1. března 1937 se káva v Československu přestala prodávat za 28 Kč za kilogram, jelikož tato cena nebyla udržitelná, a od 1. května stoupla na 30 Kč. Nejlevnější druhy kávy se nenabízely. Obchodníci apelovali na to, že pokud nebude clo sníženo, dojde k poklesu dovozu kávy³²⁶ a zároveň poklesne výběr cla v absolutní výši.³²⁷

³²⁴ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 15695/26.

³²⁵ Zvýšení cen kavárenských, In: *Kavárník*, 1924, r. 1, č. 7, srov. s. Stoupající dražota a ceny kavárenské, In: *Kavárník*, 1924, r. 1, č. 11, srov. s. Ještě k zvýšení cen kavárenských, Boj o zvýšení cen kavárenských, In: *Kavárník*, 1924, r. 1, č. 12.

³²⁶ V současnosti se vybralo clo ve výši 32,25 mil. Kč.

³²⁷ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 2/B, č. 103031/37, srov. s inv. č. 88445/37, snížení cla na kávu

Ministerstvo financí snížení cla odmítalo i po schůzi se zástupci větších obchodů, kteří poukazovali na devalvaci koruny a na vzestup světových cen kávy (s devalvací byl vzestup cen výrazně vyšší). I přes toto upozornění nebylo nakloněno pro snížení celní sazby na kávu.³²⁸ Odmítalo vyhovět v otázce snížení cla na kávu, a to z důvodu snížení příjmů do státního rozpočtu přijatého z této komodity. Argumentovalo tím, že během let 1934–36 poklesly ceny kávy, které odpovídaly skutečným změnám cen na světovém trhu. Vzestup cen projevený od počátku roku 1936 zapříčinila dříve vzniklá devalvace. Od doby nalodění kávy až po dodání do Československa (do doby vyclení), uplynuly tři měsíce. Proto stoupající ceny v roce 1937 byly odrazem vyšších cen na konci roku 1936, jelikož v případě, že zásilka opustila zemi v listopadu roku 1936, dorazila do Československa nejdříve v únoru roku 1937. Musela být proclena a následně putovala do obchodu a zákazníci si kávu zakoupili nejdříve v březnu 1937.³²⁹

Dne 30. ledna 1937 žádala Rada hlavního města Prahy Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, aby poklesly ceny kávy v důsledku devalvace koruny. Jedině snížením cel by bylo možné zabránit zvýšení cen kávy a čaje. Žádost obdrželo také Ministerstvo financí, Ministerstvo vnitra a Ministerstvo sociální péče.³³⁰ Dále žádost o snížení cla na dovoz kávy v roce 1937 zaslal Ministerstvu obchodu Vilém Pilz z Podmokel.³³¹ Obchodně-politické oddělení Ústředního svazu československých průmyslníků preferovalo, aby bylo clo na kávu sníženo nikoli smluvní cestou, ale aby se zavedlo autonomní snížení cla. Tento postup by ušetřil náklady a čas.³³²

Avšak ne všichni velkoprodávci kávy měli zájem na snížení cla na kávu. Příkladem byl Arnošt Dadák, který zaslal Ministerstvu obchodu v Praze zdůvodnění, proč je vyšší clo na kávu vhodným. Roku 1937 bylo clo na kávu 12,35 Kč a noviny spekulovaly o jeho snížení na 9,50 Kč z toho důvodu, aby nestoupala cena lidové kávy. Arnošt Dadák na celou spekulativní situaci kolem výše cla reagoval. „*Jménem všech chudých maminek našeho národního dorostu Vás prosím: Nesnižujte clo na zrnkovou kávu, ale snažte se veškerým svým vlivem o snížení daně z cukru.*“ Poukazoval na podražení tuků, chleba, cukrů a dalších základních surovin. „*Jedná-li se o zvýšení spotřeby zrnkové kávy, tedy upozorňuji, že zlevněný cukr bude mít na vyšší spotřebu kávy mnohem větší vliv nežli poněkud nižší clo*

³²⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 29557/37, snížení cla na kávu

³²⁹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 2/B, inv. č. 103031/37, srov. s inv. č. 88445/37, snížení cla na kávu

³³⁰ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 12473/37

³³¹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 2/B, inv. č. 103031/37, srov. s inv. č. 88445/37, snížení cla na kávu

³³² NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10859/37, 28. ledna 1937

na kávu.“ Zvýšení cen kávy na světových trzích postihlo nejméně kvalitní druhy kávy. Dadák neviděl škodu ve snižování cenové propasti mezi druhy kávy střední jakosti a druhy kávy nízké jakosti. „*Je v zájmu zdraví lidu, aby nekupovali nejlacinější, bezcenné, zapáchající druhy kávy, ale aby si náš konsument zvykl kupovati raději méně kávy kvalitnější.*“ Dadák dokládá, že nemusel zvýšit ceny středního druhu kávy a ceny v budoucnu nezvýší.³³³ „*Pozvednou se ceny pouze levné a nekvalitní kávy.*“ Ukazuje, že nižší rozdíly mezi středním a nejméně kvalitním druhem kávy by zamezil lichvě a překupním cenám. Snižováním cla na kávu se zabývalo, na základě přijatých písemností, také Ministerstvo vnitra a Ministerstvo sociální péče.³³⁴

Ministerstvo obchodu se vyjádřilo ke stanovisku Ministerstva financí ohledně snížení cla na kávu. V důsledku devalvace koruny se očekávalo prudké zdražení kávy a čaje. Clo na surovou kávu činilo 1 235 Kč za 100 kg a zatěžovalo zboží 198 procenty jeho ceny (vykázané statistikou zahraničního obchodu za rok 1936 obnosem 622,9 Kč za 100 kg). Dovozy kávy požadovali, aby bylo clo sníženo na dřívější úroveň, tj. na 950 Kč za 100 kg a aby byla snížena paušální daň z obrátu z 225 Kč na 150 Kč, na úroveň před 1. květnem 1932. Ministerstvo obchodu zastávalo stanovisko, že nesníží-li se clo, zdraží se káva díky devalvaci měny. Ke zvýšení cen kávy by dojít nemělo, jelikož by postihlo velké procento spotřebitelů. Ministerstvo doporučovalo stanovit sníženou celní sazbu 950 Kč za 100 kg, která by platila pro zboží z těch států, se kterými mělo Československo uzavřenou smlouvu.³³⁵ Snížené clo na kávu ve výši 950 Kč na 100 kg mělo platit také pro státy, s nimiž smlouva uzavřena nebyla, avšak Československo v rámci svého mezinárodního obchodu nediskriminovaly. Jednalo se o Saudskou Arábii, Kostariku, Ekvádor, Haiti, Kolumbii, Kubu, Mexiko, Peru, El Salvador, Santo Domingo a Venezuelu. Z těchto zemí mělo Československo na vývozních artiklech zájem pouze na kávě. Doufalo se, že snížením celní sazby získá snáze s těmito státy smlouvu.³³⁶ Bylo navrženo, aby snížená sazba platila pro státy, se kterými byla uzavřena smlouva o nakládání ve věcech celních. Toto opatření nebylo politicky účinným, jelikož právě tyto státy, z nichž Československo pokrylo převážnou část svojí spotřeby kávy (74 procent), měly obchodní

³³³ Balíčky kávy Adra po 1/8 kg stály u společnosti Dadák 4,25 Kč, 4,5 Kč, 5 Kč, 5,50 Kč, 6 Kč, 6,50 Kč a 7 Kč.

³³⁴ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 25849/37, Arnošt Dadák.

³³⁵ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 4670/37, Snížení cla na kávu.

³³⁶ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 19871/37, dopis z 6. března 1937.

smlouvy již uzavřeny (Velká Británie, Britská Indie, Holandská Indie, Guatemala a Brazílie³³⁷). Pokud by bylo clo sníženo, stát by přišel o 32,25 milionu Kč.³³⁸

Tabulka 90: Kalkulace nejlevnějších druhů kávy Rio nebo Victorie 7, jeden kilogram v Kč (1936)

Položky	Květen 1936	Listopad 1936
1 kg cif Hamburk Kč	3,72	5,7
Výlohy v Hamburku	0,05	0,05
Průměr dovozného z Hamburku do Prahy	0,3	0,3
Devizové osvědčení	0,3	0,3
Kompenzace 2 %	0,07	0,11
Dopravní pojištění 2 %	0,01	0,01
Bankovní výlohy	0,03	0,03
Úroky za 3 měsíce, 8% p.a.	0,08	0,12
Manko 1%	0,04	0,06
1 kg nevycelené franko, Praha	4,32	6,41
5% hrubého výtěžku importéra	0,23	0,34
1 kg transit	4,55	6,75
Daň z obratu	14,60	14,60
Výlohy s uskladněním, dovoz	0,25	0,25
1 kg franko pražirna	19,40	21,6
19 % propašek	4,55	5,07
1 kg pražené kávy	23,95	27,67
Provozní výlohy	1	1
<i>Svéstojná cena 1 kg kávy</i>	24,95	27,67
Dopravné drahou	0,45	0,45
<i>Cena 1 kg kávy při dopravě drahou</i>	25,4	28,12
Dopravné při zásilce poštou	1	1
<i>Cena 1 kg kávy při zásilce poštou</i>	25,95	28,67

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 4670/37, Snížení cla na kávu

Právo lidu dne 6. listopadu 1936³³⁹ psalo o devalvaci koruny a jejím negativním odrazu na zdražení produktů. Dle článku nebylo možné připustit, aby na devalvaci doplácel spotřebitel, a proto mělo být uvažováno snížit clo na kávu. Za hranicí Československa stálo 1 kg kávy 4 Kč, avšak clo s paušalovanou daní tvořilo 14,6 Kč a představovalo zdražení o 385 procent.³⁴⁰

Kalkulace ceny kávy v sobě obsahuje ziskovou položku hrubý zisk importéra, který se počítal ve výši 5 procent z ceny zboží bez cla. Ostatní položky zisk nepředstavovaly. Cena za jeden kilogram kávy se stanovila na 25,4 Kč a prodávala se maloobchodně za 28 Kč, velkoobchodně za 26 Kč. Proto prodej kávy nepředstavoval téměř žádný zisk. Na základě nových, vyšších, světových cen kávy a nového měnového kurzu, respektive devalvace měny, činila svéstojná cena dle stejných hledisek 28,10 Kč, tudíž výše uvedené

³³⁷ Dne 1. května 1931 byla zavedena 10 šilinková vývozní daň placená konzumenty, kteří kávu spotřebovávali mimo Brazílii.

³³⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 29557/37, snížení cla na kávu.

³³⁹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Právo lidu ze dne 6. listopadu 1936 (inv. č. 114659/36)

³⁴⁰ Tamtéž.

prodejní ceny nemohly být nadále akceptovány. Zhoršení bilance kalkulace kávy platilo také pro dražší druhy kávy.³⁴¹

Tabulka 91: Dovoz kávy (1930-36)

Rok	Množství q	V hodnotě Kč	Průměr ceny za q
1930	136 661	183 310 000	1 341
1931	151 075	172 471 000	1 142
1932	152 135	147 935 000	972
1933	92 746	73 272 000	790
1934	110 987	76 278 000	687
1935	111 975	76 291 000	681
1936	81 830	51 005 000	623

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Právo lidu 6. listopadu 1936 (inv. č. 114659/36)

V době krize prudce poklesl odbyt kávy, ale přesto nebylo možné tvrdit, že káva se stala zbožím luxusním, kterého se mohli konzumenti snadno zříci a nahradit jej jinou surovinou. Jeden obyvatel spotřeboval ročně 0,74 kg kávy a Československo se řadilo mezi státy s nízkou spotřebou. Republika skončila na sedmnáctém místě, přičemž přední příčku obsadily Švédsko se 7,75 kg, Norsko s 6,95 kg, Dánsko s 6,9 kg a Spojené státy americké s 6,09 kg na jednoho obyvatele. Spotřeba kávy v nedaleké Francii dosahovala na 3,2 kg na obyvatele a v sousedním Německu byla 2,1 kg na hlavu – téměř třikrát více než v Československu. Pokud by káva zdražila, poklesl by její dobyt, ale více než spotřebitelé, utrpěla by státní pokladna, protože by se výrazně snížil výnos cla a paušalované daně z obratu. Nižší dovoz kávy by měl i neblahé obchodně-politické důsledky. Dovoz kávy se povoloval na přímé kompenzace se zeměmi původu, s Brazílií a středoamerickými státy. Tento způsob umožňoval zvýšení československého exportu zboží. Memorandum ke snížení cla na kávu proklamovalo navrácení původní výše cla ke stavu před 1. leden 1933, kdy došlo ke změně celních tarifů.³⁴²

Dle memoranda vedla devalvace měny ke zvýšení nákupních cen, jelikož káva se kupovala (vyjma kávy z Nizozemska, která měla malý význam) výhradně za dolary nebo za libry. Tímto se zvýšila nákupní cena a kurz dolaru a libry stoupl o 16 procent. U brazilských káv se projevilo zvýšení o 1 Kč za 1 kg, u lepších brazilských káv o 1,2 Kč a u středoamerických o 1,6 Kč. Ceny brazilských káv celosvětově stoupaly a nejlevnější druhy, Rio a Viktoria, zdražily o 30 procent.³⁴³ Obchody nebyly schopny krýt svou režii, spoutal je zajetý starý režim, podle něhož se musela káva dovážet z různých zemí z obchodně politických důvodů v určitém pevném vzájemném poměru. Tato okolnost

³⁴¹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 122828/36.

³⁴² NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Právo lidu ze dne 6. listopadu 1936 (inv. č. 114659/36)

³⁴³ Vizte kalkulace nejlevnějších druhů kávy Rio 7 a Viktoria.

zamezovala dovozci možnost nakupovat v cenově výhodnějších lokalitách, a naopak je nutila k nákupům kávy, která nemohla přinést zisk. Co se týkalo nejlevnějších káv, nebylo možné kupovat kávy levnější než brazilské typu 6–7 (Rio 7 nebo Viktoria), které se prodávaly se ztrátou za 26–28 Kč. Zvýšení prodejní ceny by se projevilo nepříznivě poklesem odbytu. Poslední léta hospodářské krize ukázala, že káva patřila ke zboží, jehož odbytu se krize značně dotkla. Dokazoval to také velký přesun domácí spotřeby na levnější, ba nejlevnější druhy, a zmenšení odbytu kávy. Bylo možné se odůvodněně obávat, že tento nepříznivý vývoj by se zvýšením prodejních cen kávy ještě zhoršil, neboť se dalo předpokládat, že by celá řada spotřebitelů po navýšení cen přestala kávu konzumovat úplně.³⁴⁴

Memorandum upozorňovalo, že pokles odbytu kávy by měl čtyři nežádoucí faktory:³⁴⁵

- 1) Z hlediska finančně-politického byl dovoz kávy zatížen clem čistě finančním a činil včetně daně z obratu 14,6 Kč na 1 kg surové kávy. Clo na surovou kávu, počítané dle dovozních dat Státního úřadu statistického vyneslo v roce 1935 včetně daně z obratu přibližně 163 000 000 Kč. Pokud by se předpokládalo, že se spotřeba sníží o 25 procent, činil by tento úbytek úměrně snížení cla a daně z obratu 40 700 000 Kč za jeden rok.
- 2) Z hlediska obchodně-politického byl dovoz kávy povolován na přímé kompenzace se zeměmi původu (Brazílie a střední Amerika). Dovoz kávy umožňoval v případě Brazílie vyšší možnost československého exportu, než tomu bylo dosud. Čím vyšší dovoz kávy, tím vyšší export. V případě Kolumbie a Kuby se zmírnila opatření tamějších vlád proti československému exportu, který do té doby značně převyšoval československých dovoz. Dokud by přímý dovoz ze zemí původu zůstal předepsán, byla by káva velmi důležitým obchodně-politickým nástrojem při obchodních stycích s těmito zeměmi, tj. hlavně se státy latinskoamerickými. Importér kávy byl nejen vázán na přímý dovoz ze zemí původu, ale musel také platit mimo dávek státní pokladně (clo a daň z obratu, poplatek za devizové osvědčení) také československému exportérovi prémie, v případě uzavření kompenzačního obchodu. Tyto

³⁴⁴ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Právo lidu ze dne 6. listopadu 1936 (inv. č. 114659/36).

³⁴⁵ Tamtéž.

kompenzační prémie uměle zvyšovaly již tak vysoké ceny kávy. Memorandum navrhovalo, aby exportéři odváděli inkasované devize Národní bance Československa, která by je mohla přidělit importérům kávy proti dovozním dokladům, pokud by potřebovali na zaplacení. Dovoz kávy by mohl být jako do současné chvíle usměřován dle československých obchodně-politických potřeb.

- 3) Z hlediska vnitřní hospodářské politiky by se zmenšení odbytu kávy dotklo dovozců a velkoobchodníků. Nehledě na to by bylo zvlášť postiženo velké procento obchodů, u nichž káva představovala jeden z mála druhů zboží, na kterém mohly při středních a dražších druzích něco vydělat. Nejlevnější druhy kávy byly pro potravináře maloobchodníka nepostradatelnými, jelikož umožňovaly současný prodej ostatních druhů zboží, a tak doplňovaly jeho nejnужnější sortiment. Pokles odbytu kávy by postihl nejen větší či menší podnikatele, ale také jejich rodiny a zaměstnance.
- 4) Z hlediska sociálního nebyla káva pouze pochutinou, ale spíše potravinou. Nehledě na tu část populace, která si ji z finančních důvodů dopřát nemohla a popíjela proto různé náhražky, jiná skupina nahrazovala hlavní jídlo či večeři popíjením kávy s mlékem. Zdražením kávy by byla i těm chudým a nejhudším odebrána tato možnost. Snížení konzumace kávy by mělo vliv na odbyt zemědělských výrobků jako cukru a mléka. Mnoho spotřebitelů odmítalo konzumovat čisté mléko a pili jej pouze s kávou. Pokud by spotřebitelé nekupovali kávu, nekonzumovali by mléko a cukr a začali by více jíst polévky. Průmysl kávových náhražek by poklesem odbytu kávy také utrpěl.

Veškeré shora uvedené důvody, na které memorandum upozorňovalo, preferovaly snížení cla a paušalované daně z obratu. Clo na surovou kávu se zvýšilo k 1. lednu 1933 z 9,5 Kč na 12,35 Kč za 1 kg. Paušalovaná daň z obratu se zvýšila k 1. květnu 1932 ze 1,5 Kč na 2,25 Kč za 1 kg, celkové zvýšení činilo 3,6 Kč a při propažení, díky úbytku na váze, 4,5 Kč na 1 kg. Zvýšení cla na kávu mělo nahradit státu snížení výnosů způsobených poklesem spotřeby z let 1931–32. Kdyby snížení cla podpořilo vzestup spotřeby, byl by tím státní pokladně udržen požadovaný výnos cla, stát by podporoval politiku finanční, hospodářskou a také konzum. Spotřeba kávy by mohla mít budoucnost

bez vysoké celní zátěže.³⁴⁶ Dne 22. prosince 1936 obdrželo Ministerstvo financí dopisem memorandum o snížení cla na kávu od společností Julius Meinl, akc. spol. v Praze a Velkonákupní společnosti Josef Smrkovský v Praze.³⁴⁷

Memorandum jako dobrý příklad poukazovalo na aktuální celní politiku Francie, která ihned po devalvaci 7. října 1936 snížila clo a různé daně při dovozu kávy z 603,8 franků na 508,64 franků za 100 kg. Kdyby vláda snížila daň o 3,6 Kč, bylo by možné zachovat stávající ceny a odbyt kávy by zůstal ve stejné výši. Nadále by pak dle predikcí odbyt kávy stoupal a hospodářská situace by se zlepšovala. Finanční pokladna by z tohoto přímo získala. Pokud by se nesnížila daň z obrátu a cla, poklesl by výnos z nich plynoucí do státní pokladny o 40 700 000 Kč. Pokud by se snížila daň, avšak spotřeba by zůstala stejná, poklesl by výnos o 40 312 800 Kč. Což by představovalo stále výhodnější variantu. Vše toto platilo také pro čaj. Clo na čaj se po roce 1933 zvyšovalo z 28,5 Kč na 40,5 Kč včetně daně z obrátu. Memorandum doporučovalo snížit clo o 5 Kč. Redukce cla byla ve společném zájmu konzumenta, průmyslu kávovinového a kávového, průmyslu cukerního a konečně obchodnictva, které kávu prodávalo.³⁴⁸

Část velkoobchodnictva (importérů a grosistů) z velké části nechtěla podporovat požadavek na snížení daní a cel, neboť měla obavy, že zákazníci velkoobchodnictva, maloobchodníci, by se mohli při publikování snah o snížení cla zdržet dalších nákupů a velkoobchodnictvu by zůstaly již vycelené zásoby. I proto bylo žádoucí, aby se snížení cla provedlo okamžitě a ve výměně statků mezi velkoobchodem a maloobchodem nenastal nesoulad. Časové nesoulady velkoobchodníci nepodceňovali, neboť kdyby se maloobchod v naději na snížení cla zdržel ve svých nákupech, provedl by je po poklesu v ještě větším rozsahu. Zvláště bylo nutné zdůraznit, že otázka snížení cla na kávu potřebovala bezodkladného řešení, jelikož i přechodné zvýšení cen by obchodu způsobilo škody, které by později nastalé snížení cla nemohlo nahradit. Situace na světovém trhu kávy, z důvodu stoupání světových cen zvláště levných brazilských káv, daleko převyšovala devalvační rozdíl a podle všech náznaků i posudků odborníků znamenalo toto upevnění cen počátek trvalého uchycení a vzestupu cen kávy.³⁴⁹

³⁴⁶ Tamtéž.

³⁴⁷ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 4670/36.

³⁴⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 122828/36. Josef Smrkovský, Julius Meinl a Velkonákupní společnost družstev žádali o snížení cla na kávu ministři obchodu dne 2. prosince 1936. Memorandum k otázce snížení cla na kávu a čaj.

³⁴⁹ Tamtéž.

Spotřeba kávy v Československu dosahovala v porovnání s ostatními zeměmi minimálních hodnot a představovala artikl, který měl budoucnost. Produkt by neměl být zatížen příliš vysokými cenami, aby si spotřebitel mohl zakoupit dostatečné množství kávy. Prospěch, který by stoupající spotřeba kávy přinesla, jak obchodu a hospodářství, tak i státní pokladně, mohl mít velký potenciál.³⁵⁰ Lidé nahrazovali hlavní jídla popíjením kávy s mlékem a zdražením kávy by byla tato možnost chudým odňata. Provedená devalvace československé koruny měla zajistit vyšší vývoz, avšak k tomu, aby vývoz skutečně stoupl, bylo nutné snížit cla. Spotřebu zboží omezovala vysoká cena výrobku vykonstruovaná vysokými cly a daň z obratu. Během krize poklesla spotřeba kávy i čaje.

Roku 1931 se do Československa dovezlo 15 107 500 kg kávy v celkové hodnotě 172 471 000 Kč. Clo činilo 9,5 Kč na 1 kg zboží a hodnota zboží se vyšplhala na 11,4 Kč za 1 kg. V roce 1933 se clo zvýšilo na 12,35 Kč na 1 kg zboží a roku 1935 poklesl dovoz kávy na 11 197 500 kg v celkové hodnotě 76 261 000 Kč, 6,8 Kč za 1 kg. Vybírala se paušalová daň z obratu ve výši 2,25 Kč za 1 kg. V celkovém vyjádření byl 1 kg kávy v roce 1935 v hodnotě 7 Kč za 1 kg zatížen dodatečnou částkou 14,5 Kč cla a daně z obratu. Spotřeba kávy roku 1931 a 1935 na osobu činila 70 dkg.³⁵¹

Československo-Latinskoamerická obchodní komora zaslala Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností žádost o novou úpravu cel na kávu. Několik velkodovozů kávy z jižní Ameriky podalo ministerstvu návrh na snížení cla na kávu v položce československého celního sazebníku z 1 235 Kč na výši zavedenou k 1. lednu 1933, na 950 Kč za 1 q. Obchodně politický vztah byl upraven v dovozu kávových zrn se Spojenými státy americkými, Spojenými státy brazilskými a republikou Guatemala. S ostatními státy Československo nemělo uzavřeno žádnou smlouvu týkající se poměru a hospodářské styky se staly důležité z hlediska exportních odbytišť v jižní Americe. Pokud by nebyly tyto vzájemné smlouvy uzavřeny, Československo by dále dováželo kávové boby, avšak ztratilo by odbytiště v jižní Americe. V případě úpravy cla na kávu by se zlepšila obchodně-politická pozice Československa ve státech jižní Ameriky, které prozatím nepřijaly obchodně-politickou dohodu s Československem, nebo jim byla dohoda lhostejná, protože pro ně nebyla zajímavá. Nepřímý dovoz byl v roce 1935 devizovým režimem téměř

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 114660/36.

eliminován. Komora doporučovala, že by se snížení cla na kávu dalo využít s možností navázání obchodně-politických vztahů.³⁵²

V zásadě navrhovala dvě řešení. Tím prvním bylo zavedení smluvní sazby ve výši 950 Kč za 1 q, která by navázala vztahy s několika státy z jižní Ameriky s uzavřenou obchodní smlouvou s doložkou nejvyšších výhod. Druhým řešením bylo zavedení sazby autonomně snížené podle paragrafu 2, čl. 1 vládního nařízení č. 96/1933 Sb. z. a n. o úpravě celního sazebníku. Zavedení autonomně snížené sazby nebylo z hlediska obchodně-politického vhodnější. Nepovolovalo totiž důkladné využití smluvní položky. Pokud Československo mělo snížit clo na kávu, muselo to být učiněno tak, aby mohlo žádat od kávových zemí co největší obchodně-politické koncese. Komora navrhovala uskutečnit jednání o snížení celní sazby co nejrychleji a důvěrně, aby nedošlo k dočasnému přerušení obchodu s kávou, díky němuž by se vyprodaly zásoby.³⁵³

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností povolovalo každoročně dovoz bezkofeinové kávy, která byla v Československu k dostání ve velmi omezeném množství. Dovoz bezkofeinové kávy Hag stanovilo Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností na 40 000 kg do konce roku 1932. Pokud by s tímto limitem společnost nesouhlasila, nemohla by dovážet žádné množství bezkofeinové kávy. Dále musela dodat potvrzení, že je jediná, která do Československa tuto kávu dodává, spolupracuje se státními léčebnými ústavy, se sanatorií, s nemocnicemi a lázněmi. Pro tato zařízení musela společnost Hag stanovit speciálně snížené ceny bezkofeinové kávy, dále muselo Ministerstvo zdravotnictví schválit kávu jako nezbytně nutné dietetikum, a pro dovoz doporučit. Každoročně společnost Hag Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností dodávala výše uvedené podklady. Roku 1931 se spotřebovalo 80 000 kg této pražené kávy, což představovalo 100 000 kg kávy surové. Společnost žádala, aby bylo povoleno vyjma 40 000 kg dalších 30 000 kg.³⁵⁴ Pokaždé dovážela kávu ze Švýcarska vždy dle aktuální potřeby a nikdy netvořila zásoby. Cena kávy činila 3,42 švýcarských franků za jeden kilogram. Obyčejné kávy byl v tuzemsku dostatek, avšak kávu bez kofeinu, kterou předepisoval tisíce lékařů a dávalo jí přednost ze zdravotních důvodů tisíce lidí, nebylo možné obstarat jinak.³⁵⁵ Dle názoru Ministerstva průmyslu, obchodu a živností měla být bezkofeinová káva vylčována

³⁵² NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, 23. prosince 1936, inv. č. 133520/36, čj. 5194/36.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 69739/32, Káva Hag akc. spol. píše Ministerstvu průmyslu, obchodu a živnosti, dne 21. července 1932.

³⁵⁵ Tamtéž.

dle 2/a celní položky, pokud nebyla pražena. Kdyby celní správa chtěla postihnout vyšším clem také kávu zbavenou kofeinu louhováním, bylo by nutno změnit sazby dle 2/a.³⁵⁶

4.1.3. Výše cel a dalších poplatků v čajovém průmyslu

Národní archiv v Praze, fond Ministerstva průmyslu, obchodu a živností, ukrýval částečné informace o výši cel na čaj a jeho možné změny. Čaj obecně nebyl statisticky sledovanou komoditou, a proto jsou informace o změnách celních sazeb, oblíbenosti druhů čaje, jejich dovozu a konzumaci cenné.

Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností byla zaslána stížnost výboru Svazu československých dovozců a baličů čaje, který vznášel námitku proti zamýšlenému zvýšení dovozního cla na čaj. Protest byl odůvodněn tím, že čajové dovozní clo 24 Kč za 100 kg spolu s paušální daní z obrátu 300 Kč za 100 kg dosahovalo téměř výše dovozních cel na čaj v sousedních státech v Německu a Rakousku. Nebylo v zájmu fiskálním ani hospodářským, aby se v Československu clo zvyšovalo na hodnotu převyšující celní sazby sousedních států. Pokud by se zvýšilo clo, mohlo by dojít k prodávání čaje na černém trhu a cla by měla být srovnatelná jako v sousedních státech. Dosavadní clo i s paušální daní z obrátu převyšovalo většinou nákupní cenu čaje a další navýšení by znamenalo tuto disproporci zesílit. Čaj byl chápán jako poživatina denní potřeby, která měla dietetické účinky. Při zvýšení cla by stoupla cena čaje a poklesla by jeho spotřeba. Takto by se státní příjem nezvýšil. V tomto ohledu byla stejná situace u kávy. Zde se platilo clo 950 Kč a paušální daň z obrátu 150 Kč. Zvýšení cla by se dělo na úkor odbytu konzumentů čaje. Tyto dva artikly se řadily mezi paralelní zboží denní spotřeby. Vykonávaly totéž poslání v zásobování lidu. Zvýšení cla by škodilo více čaji než kávě. Pokles cen čaje se zastavil i na Londýnské burze. Pokud by se mělo clo zvyšovat, tak nejlépe od března do května nebo od Nového roku. Nikdy ne uprostřed sezony.³⁵⁷

Svaz československých dovozců a baličů čaje v Praze avizoval, že by mělo být clo na čaj sníženo na konci července 1937 o 10 Kč na 1 kg. Letní období se jevilo jako nejvhodnější pro prodej čaje, a proto prodejci požadovali snížení cla od 1. května do 30. června. V těchto měsících se utvořily nejmenší zásoby proclených čajů za celý rok. Kapitálové ztráty plynoucí ze snížení cla by nejméně postihly dovozce. Baličské

³⁵⁶ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Vyclívání bezkofeinové kávy, inv. č. 91063/34, srov. s inv. č. 69975/3. Živnostenská komora v Praze dostala od Komor v Českých Budějovicích a Plzni návrh na snížení cla na kávu.

³⁵⁷ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 81036/31.

společnosti v červenci dostaly proclené dodávky čaje a čaj porcovaly pro podzimní a zimní období. Díky devalvaci měny stouply ceny čaje.³⁵⁸

Svaz československých dovozců a baličů čaje požadoval, aby se snížilo clo na čaj z 3 600 Kč na 3 000 Kč za 100 kg. Snížení cen čaje by vykompenzovala vyšší spotřeba a vyšší dovoz. Neúměrně vysoké clo na čaj se rovnalo 204 procentům z průměrné ceny vykazované ve statistice zahraničního obchodu za období 1935/36. Dovoz čaje za uvedené období dosahoval 5 350 q a snížení cla o 600 Kč na 100 kg by tvořilo pro státní rozpočet náklad 3 210 000 Kč.³⁵⁹

V roce 1931 bylo dovezeno 535 100 kg čaje v hodnotě 9 400 000 Kč a cena 1 kg čaje byla vyčíslena v průměru na 18 Kč. Clo na 1 kg činilo 36 Kč.³⁶⁰ Sazba na čaj se zvýšila z 2 400 Kč na 3 600 Kč. V tomto období se ceny čaje celosvětově pohybovaly na nízké úrovni, a z tohoto důvodu bylo možné zvýšit celní sazbu téměř o 50 procent. Obvyčejný druh čaje stál 8,5–9 centů za 1 anglickou libru. V období 1936/37 se zvýšily ceny nejvíce konzumovaného čaje v Československu cejlonského Orange Pekoe na světovém trhu o 6 pencí za libru. Kurz libry počátkem roku 1933 vůči československé koruně byl 110 až 115 Kč, avšak roku 1937 dosahoval 141,50 Kč.³⁶¹ Dalšími dováženými druhy čajů byly Java Orange Pekoe, Indian Orange pekoe, Souchong, Pekoe Souchong a Congo. Vyjma zvýšení ceny čaje o 10,1 Kč za 1 kg bylo nutné připočítat vzestup paušální daně z obratu ze dne 1. května 1932 o 1,5 Kč z 3 Kč na 4,5 Kč. Čaj se úhrnem zdražil o 11,6 Kč na 1 kg. Pokud byl k této sumě připočten souhrn za zvýšení cla (12 Kč na jeden kilogram), vyšplhala se celková suma zdražení procleného čaje té nejnižší jakosti v roce 1933 na 23,6 Kč za 1 kg. U lepších druhů čaje nastalo zdražení mezi 30 až 32 Kč za 1 kg. Dovožci vysoké ceny čaje kompenzovali tím, že nakupovali levnější druhy a to i přesto, že neoplývaly kvalitou. V Československu čaj na odbyt nešel, jelikož byl příliš drahý. Dovožci požadovali snížení cla na čaj a manipulace s výší cla musela být veřejnosti utajena, jelikož by se zboží před očekávaným snížením cla špatně prodávalo a výrobci by trátili. Pokles musel být proveden v období nejnižších skladových zásob, tj. od 1. května

³⁵⁸ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 62906/37, Snížení cla na čaj, Ministerstvo obchodu, průmyslu a živností – dopis zaslala Ústřední rada obchodnictva ČSR.

³⁵⁹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 23598/37.

³⁶⁰ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 114660/36.

³⁶¹ Tamtéž.

do 30. června. Svaz, který požadoval snížení cla, reprezentoval 80 procent všech baličů a 60 procent celkového dovozu čaje do Československa.³⁶²

Ústředna československých obchodních a živnostenských komor ze dne 12. prosince 1936 zaslala Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností stížnost na podlouný dovoz čaje z Rumunska. Dovoz čaje ohrožoval existenci firem na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Maďarské clo se zvýšilo tak, že přesahovalo clo československé, a od této doby pašování čaje z Maďarska ustalo. Avšak rumunské clo zvýšeno nebylo³⁶³ a začaly se častěji vyskytovat stížnosti na pašování čaje z Rumunska. Komory navrhovaly, aby byla zvýšena ochrana hranic proti podlounému obchodu z Rumunska. Ukázalo se, že tento prostředek nebyl schůdný. Proto se komory zasazovaly o snížení cla z 3 600 na 3 000 Kč. Argumentovaly tím, že v minulých letech se clo zvýšilo o 1 200 Kč, o 33 procent, a nejlepší by bylo snížit clo na původní výši 2 400 Kč. Tímto by příjmy z cla pro stát výrazně poklesly, avšak na straně druhé by se zvýšil dovoz a spotřeba čaje, a bylo by zabráněno jeho podlounému dovozu.³⁶⁴

Do Československa se dováželo Maté, Yerba Maté, Mateo či Paraguayský čaj. Tyto druhy čajů se nazývaly jako illex čaje. Doplnovaly dovoz čajů čínských a spotřebitelé žádali také assamský čaj. Problém s proclíváním čaje nastal u skupiny illex, která sdružovala čaje bez teinu, alkaloidů, a postrádala charakteristiku čaje jako takovou, avšak byla proclívána jako čaj. Prodejci prosazovali illex čaje proclívat jako byliny a chtěli je podrobit nízkému clu 20 Kč za 100 kg dle celní položky 62. V roce 1934 činilo clo na tyto čaje 3 600 Kč a 450 Kč čítala paušální obrátová daň. Hodnota cla a daně přesáhla hodnotu čajů samotných. Proti snížení celní sazby se ohradil Svaz baličů čaje, poněvadž takto nízká sazba by poškodila ostatní prodejce skutečných čajů, pro které představovaly illexové čaje konkurenci.³⁶⁵ Proti snížení sazby se ohradila také Ústřední rada obchodnictva ČSR. Vyclívání čajů druhu maté se dělo dle celního sazebníku standardně za nižší sazbu, a proti tomu protestoval Svaz dovozců a baličů čaje a Ústředna komor. Požadovali stejně vysokou sazbu pro všechny čaje.³⁶⁶

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ Rumunské clo činilo 1500 lei, tzn. 303 Kč. Dne 1. února 1933. NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 20973/33.

³⁶⁴ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 126275/36.

³⁶⁵ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 84300/34, Svaz dovozců a baličů čaje v Praze.

³⁶⁶ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 100616/33, Ústředna československých obchodních a živnostenských komor.

Tabulka 92: Statistika dovozu čaje (1930–1933)

Rok	Pololetí	Množství v q	Hodnota v Kč	Celní výnos	Celní sazba
1930	I.pol.	2 260	6 559 000	5 425 000	2 400
1930	II.pol.	3 928	10 561 000	9 427 000	2 400
1931	I.pol.	2 754	7 411 000	6 609 600	2 400
1931	II.pol.	5 443	13 259 000	1 306 300	2 400
1932	I.pol.	2 441	5 924 000	5 858 400	2 400
1932	II.pol.	5 668	9 019 000	13 603 200	2 400
1933	I.pol.	760	1 302 000	2 736 000	3 600

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 88589/33, Statistika dovozu čaje

Roku 1928 poklesly světové ceny čaje a kávy v důsledku hyperprodukce a příliš vysoké nabídky. Ceny se snížily na takovou úroveň, že nebyly schopny krýt výrobní náklady plantáží. Indické a holandské čajové plantáže se dohodly na razantním omezení produkce čaje na dobu 5 let v Indii, na Cejlonu, Jávě a Sumatře. Dohoda vstoupila v platnost na jaře 1933 a měla za následek podstatné snížení nabídky čaje na světovém trhu a zvýšení světových cen čaje. Toto zdražení činilo přibližně 5 Kč na 1 kg. K tomuto bylo třeba připočítat zvýšení cla a paušální a obrátové daně.³⁶⁷

Za hlavní druhy čaje se označovaly čaje severočínské (Ningchow, Keemun, Kintuck), které silně voněly, a připravoval se z nich silný nálev. Běžně se mezi lidmi označovaly jako ruské čaje. Jihočínské čaje (Panyong, Paklum, Pakling, Pecco, Congo) se vyznačovaly slabým nálevem, ale zvláštní a svěží vůní. Byly přimíchávány k čajům s nižším aromatem. Běžně je lidé označovali jako „Mandarin“. Holandské čaje z Jáv a Sumatry se reprezentovaly jako střední typ čajů. Neměly tak výrazné aroma jako čaje čínské, ale byly podstatně levnější, a i ty nejlevnější druhy skýtaly vydatnější nálev než levné druhy čínských čajů. Za anglické čaje se označovaly čaje ceylonské a jihoindické, které měly vydatnou a jemnou chuť v nálevu. Nejvydatnější se jevily čaje severoindické (Darjeeling a Assam). Obsahovaly více tanninu než čínské čaje, byly hořké a hodily se k přípravě čaje s mlékem nebo smetanou (tzv. na anglický způsob). Jakost čaje se určovala dle jeho vydatnosti a vůně. Čím byl čaj svěžejší a čerstvější, tím více obsahoval éterických substancí a tím lahodnější nápoj se z něj dal připravit. Z dražších druhů čaje bylo možné udělat více nálevů než z levnějších druhů.³⁶⁸

³⁶⁷ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, Složka 3/II., Československý celní tarif, inv. č. 37429/34.

³⁶⁸ Něco o čaji a jeho významu, In: *Cukrářské listy*, r. 4, č. 9, s. 35

5. Káva, čaj, kakao a čokoláda v mezinárodním obchodě

*„Kávovník zdobí dnes už také leckterý květinový stolek našich domácností a před sedmi lety dokonce se podařilo jedné brněnské firmě vypěstovat kávovník ve skleníku.“*³⁶⁹

Lidové noviny, 31. 1. 1939

Na počátku 20. století se zvýšilo clo na veškeré dovezené komodity (suroviny a výrobky), hotové zboží bylo zatíženo daňovou povinností. Komodity běžné spotřeby se v Československu prodávaly draze, což dobře prezentoval i čokoládový či kávový průmysl. Čokoládovny ve dvacátých letech zažívaly neobyčejný rozmach, mnoha publikacemi opěvován, přesto realita ve srovnání se zahraničními továrními komplexy nebyla tak příznivá, jak ji moderní literatura prezentuje. Ve skutečnosti rozvoj čokoládových závodů nebyl tak velkolepý jako ve Velké Británii, Švýcarsku či Německu, kde továrny disponovaly lepším strojovým vybavením, dostávalo se jim levnějších vstupních surovin a jejich pracovní síla byla plně využita po celý rok. Takto vznikla čokoláda vysoké kvality s výrazně nižšími náklady. V roce 1929 se evidovalo v Československu přes 200 podniků, z toho 38 továrních výroben čokolády, z nichž 12 se řadilo mezi velké čokoládovny (6 českých a 6 německých). Kapitálové zúčastnění na těchto podnicích bylo z 50 procent české, 40 procent německé a 10 procent zahraniční.³⁷⁰

5.1. Úskalí mezinárodního obchodu a spolupráce v meziválečném období

Československo vykazovalo v době konjunktury mezi roky 1925–1929 nezvyklý průmyslový rozvoj ve výši až sedmi procent. Naproti tomu Velká Británie držela růst v mírných číslech, Německo poukazovalo dokonce na průmyslový pokles. Tento jev zapříčinila měnová destabilizace ekonomiky, kterou Německo prodělalo na počátku dvacátých let.³⁷¹ Hyperinflace mimo jiné zlevnila ceny akcií a podniků, jejichž majitelé neměli prostředky na udržení chodu společnosti, mzdy a výrobu. Podniky byly prodávány

³⁶⁹ Chvalozpěv na kávu, In: *Lidové noviny*, r. 47, č. 55, s. 11

³⁷⁰ Český průmysl čokoládnický a cukrovinkářský, In: *Cukrářské listy*, r. 1, č. 5, s. 6.

³⁷¹ RÁKOSNÍK, J., NOHA, J. *Kapitalismus na kolenou*, Auditorium, 2012, s. 122

pod cenou a zahraniční investoři je kupovali a přesouvali výrobu do jiných zemí Evropy. To se týkalo i čokoládového průmyslu.³⁷²

Na počátku třicátých let, v době, kdy do Československa dorazila hospodářská krize, zaznamenala průmyslová výroba rozsáhlejší a zřetelnější pokles než jiné státy Evropy. Tento jev zapříčinila primárně závislost na exportu.³⁷³ Ve třicátých letech zkrachovala řada čokoládoven a malých podniků, které na vývozu závislé nebyly. První světová válka narušila tradiční obchodní vazby, a po jejím skončení hledaly státy odbytiště z velké části znovu. V době velké hospodářské krize jednotlivé evropské země zaznamenaly až několikanásobný nárůst celních tarifů. Běžně používané tarify se prudce navýšily a za dob krize panoval silný protekcionismus. Tyto protekcionistické tendence rostly již ve dvacátých letech a s příchodem krizových let se ještě více umocnily. Pro, na exportu závislé Československo, nenabízela velká hospodářská krize příznivé východisko. Významní obchodní partneři, Spojené státy americké a Německo, se potýkaly s velkými potížemi a československé čokoládové výrobky ztrácely svá stálá odbytiště. Na straně druhé v některých evropských zemích protekcionistická opatření klesala (v Rakousku, Belgii a Švédsku).³⁷⁴ Čokoládovny přeživší krizi se musely potýkat s řadou problémů, jež se vztahovaly k nalezení vhodného sortimentu, který by bylo možné na trhu prodat, byť s malým výdělkem. Vývoz cukrovinek do zahraničí byl téměř nemožný, a proto se soustředily na zákazníky v Československu.

Zahraniční obchod se v Československu ve dvacátých letech, a obzvláště na počátku třicátých let, potýkal se silnými protekcionistickými opatřeními. Záleželo na hospodářské orientaci vlády a na celosvětové ekonomické situaci. Díky zvyšujícím se cenám konečných produktů či surovin ztrácelo československé zboží konkurenceschopnost, jelikož jeho premisou bylo kvalitní provedení za nízkou cenu. V důsledku relativně vysokých cel na dovoz surovin se zdražily veškeré hotové výrobky, které Československo do ostatních států vyváželo, a tím poklesl export.³⁷⁵

Bezprostředně po skončení první světové války musel stát obnovit zpřetrhané obchodní vazby, a zároveň se snažil o získání starých obchodních partnerů

³⁷² Byla založena čokoládovna Antona Kanolda, který v roce 1923 levně odkoupil akcie.

³⁷³ RÁKOSNÍK, J., NOHA, J. *Kapitalismus na kolenou*, s. 127

³⁷⁴ KUBŮ, E., PÁTEK, J. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Karolinum, 1999, s. 206

³⁷⁵ Určitou podporou vývozu měla být dvojí devalvace koruny v letech 1934 a 1936. Prameny však uvádí, že měla jen malý vliv na velikost vývozu. UHLIG, K. Zahraniční obchod Československa a jeho budoucnost. In: *Obzor národohospodářský*. Praha: Pražská akciová tiskárna. 1936, r. XLI, s. 78

z dob Rakousko-Uherska. Díky pomoci Spojených států amerických a Velké Británie se po první světové válce zahraniční obchod Československa prosadil rychleji. Země Dohody poskytly bývalé monarchii významnou finanční pomoc.³⁷⁶

Na konci první světové války³⁷⁷ vydávaly státy povolení na dovoz a vývoz zboží, která mezinárodní obchod výrazně brzdila. I přes veškerou snahu vyžadovalo zrušení koncesí po skončení války dlouhou procesní dobu upravující nařízení, a vývoz a dovoz surovin a zboží doprovázely výkyvy. Celý proces zrušení vydávání těchto povolení trval prakticky až do roku 1920 a využíval se jako protekcionistické opatření v průmyslu.³⁷⁸ Ochranný charakter měly tzv. syndikáty, které díky přerozdělování surovin průmyslovým podnikům držely nad zahraničním obchodem pevnou ruku. Až ve dvacátých letech se projeví významné snahy o posílení zahraničního obchodu, a proto byl vytvořen speciální Úřad pro zahraniční obchod zaštitující Ministerstvem průmyslu, obchodu a živností, jehož hlavní úlohou bylo uvolnění zahraničního obchodu.³⁷⁹

Dovoz a vývoz komodit prošel ve dvacátých letech neobyčejným vývojem. Ještě v roce 1919 celkový objem dovozu převažoval nad vývozem z důvodu složitého procesu povolujícího celý vývoz a nedostatečného navázání na odbytiště v západní Evropě, respektive ve Spojených státech amerických. Následující roky prezentovalo obchodní bilanci pouze aktivní saldo. Vývoz začal dominovat již v roce 1920 a Československo se pomalu vzmáhalo z útrap první světové války.³⁸⁰ K tomuto aspektu napomohlo zrušení syndikátů. Jedním z nejvýznamnějších byl vývoz cukru.³⁸¹ Protekcionistický charakter politiky vývozu působil na export zboží nepříznivě, a proto vláda začala rychle uvolňovat vývoz zboží bez potřebných povolení. Toto neplatilo o dovozu, jehož uvolňování začalo až v roce 1925, a ve své podstatě nikdy pořádně uvolněn nebyl. Na počátku dvacátých let, v období 1922–23, se díky zvýšení kurzu koruny a velké deflaci zavedla celní protekcionistická opatření a prudce poklesl vývoz surovin. Dovoz komodit zlevnil a finální hotové výrobky mohly být relativně levnější, naopak podražil vývoz surovin mající původ

³⁷⁶ LACINA, V., HÁJEK, J. *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha, 2002, s. 63–65

³⁷⁷ Toto povolení se nazývá reglementace.

³⁷⁸ Nařízení vlády republiky Československé 645/1919 Sb. ze dne 28. listopadu 1919 o úpravě dovozu a vývozu.

³⁷⁹ Nařízení ze dne 13. 7. 1920, které upravuje podmínky zahraničního obchodu (zákon z 24. června 1920, čís. 418 Sb. z. a n. o úřadu pro zahraniční obchod).

³⁸⁰ ŠTĚPÁNEK, B. Economic and Financial Reconstruction of Czechoslovakia, In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 102, America and the Rehabilitation of Europe (Jul., 1922), s. 2

³⁸¹ *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*

v Československu (zejména cukr). Na konci dvacátých let představoval zahraniční obchod téměř jednu třetinu národního důchodu (30 procent).³⁸²

Statistická data ukazují na zvyšující se objem zahraničního obchodu od poloviny dvacátých let (vyjma roku 1926).³⁸³ Ženevská konference z roku 1927 představovala první krok k částečné liberalizaci obchodu a měla zlepšit vztahy Československa s obchodujícími státy. Následující rok odpadla povinnost odevzdávat devizy a na povrch se dostávala očividná politická slabost evropských zemí v obchodní politice. V plánu Ligy charty OSN se objevil návrh na rovnost obchodních podmínek mezi obchodujícími státy, který byl vzápětí zamítnut. Proto si ekonomická světová konference v Ženevě kladla za cíl vyzvat vlády států, aby odstranily kontroly obchodu neustále přetrvávající z dob válečné éry.

Dohled na mezinárodní obchod zahrnoval dovozní kvóty na zboží, licenční požadavky a také kontrolu cizí měny. Liberální vyhlídky prosazující Společností národů zničil příchod velké hospodářské krize.³⁸⁴ Státy se snažily všeobecně spolupracovat a napomáhal jim k tomu systém bilaterálních smluv, zejména mezi Československem, Jugoslávií a Rumunskem.³⁸⁵

Hlavními partnery československého zahraničního obchodu v čokoládovém průmyslu se postupně stávala západní Evropa (Německo, Francie, Rakousko) a Spojené státy americké. Oslabovaly se vazby na jižní Evropu díky relativně vysokým celním tarifům na zemědělské komodity, které státy zaváděly. Československo obchodovalo mezi roky 1924–29 nejvíce s Německem a Rakouskem, následovalo Maďarsko, Velká Británie, Spojené státy americké, Polsko a Itálie. Prameny se ve statistikách zahraničního obchodu rozcházejí. Hlavním obchodním partnerem Československa bylo Německo, kam proudilo až 23 procent vývozu a dovoz činil 38 procent.³⁸⁶ Značná část vývozu z Československa směřovala přes Hamburk, a proto se statistická data mohou kvůli odlišnému zaznamenávání zahraničního obchodu lišit.³⁸⁷

³⁸² SEKANINA, M. *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*. Praha, 2004, s. 17

³⁸³ *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*

³⁸⁴ DOUGLAS I. *The GATT's contribution to economic recovery in post-war Western Europe*, National Bureau of Economic Research, The University of California 1994, s. 127

³⁸⁵ TÓTH, A. Conclusion of the Czechoslovak-Romanian Little Entente Treaty of Alliance in Spring 1921. In: SKŘIVAN, A.; SUPPAN, A. *Prague Papers on the History International Relations*. Prague: Institute of World History, 2008, s. 342

³⁸⁶ SPAULDING R. M. *German Trade Policy in Eastern Europe, 1890-1990: Preconditions for Applying International Trade Leverage*, International Organization, Vol. 45, No. 3 (Summer, 1991), s. 347

³⁸⁷ DRACHOVSKÝ, J. Difficulties of the Exchange in Czechoslovakia, In: *The Slavonic Review*, Vol. 1, No. 2, Dec., 1922, The Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European, s. 422, srov. KUBŮ E., JAKUBEC I. *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období*. (Přístavní pásma, doprava po Labi a hamburský reexport.) *Hospodářské dějiny = Economic history* / Ed. Jan Hájek Praha: Historický ústav, sv. 20, 1992, s. 127-166

Německo mělo pro hospodářství Československa zvláštní význam. Představovalo největšího vývozního a dovozního partnera a nejvýznamnějšího partnera v oblasti železniční a plavební dopravy. Německý železniční nákladní tarif ovlivňoval konkurenční schopnost československého zboží směřujícího na západní trhy.³⁸⁸

Úspěch československých výrobků stál pevně na využití progresivních metod výroby a kvalifikovaných pracovníků se schopností přizpůsobit se požadavkům a vkusu cizích zemí. Odbytíště představovala řada zemí a produkty se vyvážely pod značkou „*Made in Austria*“ nebo značkou „*Made in Czechoslovakia*“.³⁸⁹

Mezi roky 1921–23 překonávalo Československo hospodářská krizová léta a v období 1924–29 zažívalo nejdynamičtější ekonomickou prosperitu, která se odrazila ve vzestupu vývoje výroby, spotřeby a životní úrovně obyvatelstva. Právě v tomto období se rozvíjely obchodní aktivity. Od počátku třicátých let nastoupila do Československa krize, která svého vrcholu dosáhla mezi roky 1933–34. Po roce 1935 nastalo mírné oživení ekonomiky.³⁹⁰

5.2. Statistika zahraničního obchodu s přihlédnutím k dovozu a vývozu kakaa a čokolády

Následující subkapitola detailněji rozpracuje dovoz a vývoz kakaa, kakaových bobů a čokolády během dvacátých a třicátých let 20. století. Statistické údaje spolu s komentáři se budou věnovat pouze této oblasti pochutin, jelikož dostupné materiály o dovozu a vývozu kávy a čaje nejsou příliš uspokojivé. Základní informace o dovozu a vývozu těchto komodit uvádí kapitoly *Analýza spotřeby kakaa, kávy, čaje a čokolády* a *Daňová a celní problematika ve dvacátých a třicátých letech 20. století*.

Zpracování dat o zahraničním obchodě podléhalo na počátku dvacátých let výrazným změnám, které při zpětném pohledu a analýze statistických údajů znesnadňují jejich komparaci. Data vývozu a dovozu pro rok 1919 nebylo možné zjistit ve stejné podobě jako pro roky 1920, 1922 či 1924, a proto se zdají být statistické údaje zavádějící.

³⁸⁸ JAKUBEC, I. *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938*: (Dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období). Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia CLI-1995. Praha: Karolinum, 1997, s. 66

³⁸⁹ ŠTĚPÁNEK, B. *Economic and Financial Reconstruction of Czechoslovakia*, s. 2

³⁹⁰ STEINER, J., KROL, J. *Kapitoly z hospodářských a sociálních dějin Československa*, s. 90-91, Karviná 1997

Rok 1919³⁹¹ srovnává statistiku vývozních a dovozních povolení, která prezentuje spíše odhad než odraz skutečné reality. Mezi roky 1920–1922³⁹² se hodnota vývozu a dovozu stanovila odhadovou metodou. To v praxi znamenalo, že množství dovezeného nebo vyvezeného zboží se vynásobilo za celý rok cenou za jednotku zboží. Cenu odhadla odborná komise nesoucí název „*Stálá komise pro určování obchodních hodnot pro statistiku zahraničního obchodu*“. Interpretované výsledky statistických údajů zkresluje jejich nepřesnost. Z dat vyplývá objem dovozu či vývozu, ovšem nikoli cena dovozní či vývozní suroviny a ani celková hodnota vývozu a dovozu. Především u kakaa, čaje a čokolády závisela cena surovin na sezóně a vykazovala variabilitu po celý rok.³⁹³ Reálnou hodnotu zahraničního obchodu s těmito komoditami ukazují statistické ročenky až na konci dvacátých let a ve třicátých letech 20. století.

Roku 1923³⁹⁴ nastal přechod k metodě zvané deklarční. Ta spočívala v tom, že každý vývozce či dovozce musel deklarovat hodnotu dovezeného nebo vyvezeného zboží. Dále statistiky nastínily nejasnosti v zemi původu a v zemi dovozu či vývozu. Existovala dvě označení zemí určující dovoz zboží. Země výrobní značila místo výroby zboží a země obchodní vymezovala, odkud se zboží do Československa dováželo. Pokud se pro statistické účely nepodařilo zjistit ani jednu z uvedených zemí, označilo se zboží zemí poslední zásilky. Takto se nahlašovalo při dovozu v letech 1920–1922. O rok později se oznamovala země zásilky, tj. ta země, ze které se zboží s přímým určením odeslalo do Československa. Pokud bylo koupeno v cizí zemi, označovala se pro statistické účely jako země obchodní. Konečně dovozce měl povinnost hlásit i zemi výrobní, pokud mu byla známa.³⁹⁵ Při vývozu musela být v letech 1920–1922 vždy uváděna země spotřební (pro dané zboží představovala cílovou stanici). Od roku 1923 se hlásila země zásilky jako poslední známý cíl zboží. Od února roku 1923 se káva, kakao a čaj oficiálně označovaly jako zboží importované. Pokud země definitivně známa nebyla, a zboží se prodalo

³⁹¹ Nařízení vlády republiky Československé 601/1919 Sb. ze dne 20. října 1919, kterým se provádí zákon ze dne 18. září 1919, č. 518 Sb. z. a n., o statistice zahraničního obchodu.

³⁹² Nařízení vlády republiky Československé 362/1920 Sb. ze dne 18. května 1920, kterým se mění a doplňují některá ustanovení nařízení ze dne 20. října 1919, č. 601 Sb. z. a n., o statistice zahraničního obchodu.

³⁹³ srov. Bursovní zprávy, *Lidové noviny* r. 34, č. 35

³⁹⁴ Nařízení vlády republiky Československé 328/1922 Sb. ze dne 9. listopadu 1922, kterým se provádí zákon ze dne 13. července 1922, č. 235 Sb. z. a n., o nové úpravě statistiky zahraničního obchodu.

³⁹⁵ Pokud přihlédneme ke statistice mezinárodního obchodu dle země zásilky, vychází bilance zahraničního obchodu Československa aktivně se všemi obchodujícími zeměmi, vyjma Austrálie. Ovšem pokud budeme na zahraniční bilanci pohlížet dle země výroby, zvyšují se aktiva obchodu s evropskými státy a bilance s ostatními světadíly je pasivní. Je to z toho důvodu, že produkty vyrobené v mimoevropských státech Československo kupovalo až ve státech evropských, které měly z tohoto meziobchodu zisk. SLAMINKA, V. *Československá republika v číslech, Statistický přehled populačního, kulturního a hospodářského stavu ČSR*, s. 64

do ciziny, ohlašovala se pro statistické účely země obchodní, se kterou kupující jednal. V roce 1924 se počítání hodnoty zahraničního obchodu změnilo.³⁹⁶

Nově se utvořila skupina zboží s názvem *Speciální obchod* zahrnující zboží, které se podle původního dřívějšího označení dovezlo a vyvezlo ve volném oběhu, a nad to větší část zboží dovezeného k zušlechtění nebo opravě a následně opět vyvezeného do ciziny. Zvláštní data o zboží v celním záznamu týkající se zušlechtění a opravy vykazovaly část speciálního obchodu. Vzorke na ukázk a obaly podrobené záznamnímu řízení byly počínaje rokem 1924 vyloučeny ze statistického hlášení. Hodnota týkající se zušlechtění a opravy se počítala od roku 1924.³⁹⁷

Pro statistiky dovozu či vývozu kakaa, kakaového másla a čokoládových cukrovinek má význam zahraniční obchod speciální podle mezinárodního bruselského názvosloví a zahraniční obchod speciální podle některých vyznačených skupin zboží. Tabulka zaznamenává vývozní a dovozní údaje pro kakao a čokoládu. Roku 1926 razantně stouplo, v komparaci s předchozím obdobím, množství dovezeného kakaa (dvakrát ve srovnání s rokem 1920). Stejně tak se zvýšil vývoz kakaa a čokolády. Pro lepší vypovídací hodnotu práce srovnává objem dovezené a vyvezené produkce, nikoli jeho hodnotu.

Dle záznamů Ústředního svazu československých průmyslníků se projevilo snížení cel v roce 1929, kdy se snížily nepatrně prodejní ceny čokoládových výrobků a vzrostla po nich poptávka. Z tohoto důvodu se zvýšil dovoz kakaa ze zahraničí. Průmysl čokoládový byl dále zatížen daní z obratu ve výši 5,5 procent a na čokoládové výrobky se vztahovala daň z luxusního zboží. Ceny čokoládových produktů poklesly až na podzim roku 1929. Na počátku roku 1929 trpěl domácí trh v prvním čtvrtletí depresí zaviněnou nezvyklými mrazy, které brzdily obchod a způsobily odbytovou stagnaci četné insolvence mezi odběrateli. Později během roku se konzum cukrovinek výrazně zlepšil, od podzimu a před Vánoci. Velký podíl vývozu čokolády plynul do Spojených států amerických, jelikož jejich obchodníci měli velký zájem o ručně zdobené cukrovinky. Avšak tato spolupráce se jevila jako ztrátová, protože sladkosti se prodávaly výrazně pod cenou. Díky vyššímu dovozu kakaového másla, kakaa a kakaových bodů mělo Československo v této obchodní oblasti dlouhodobě pasivní saldo zahraničního obchodu. Všeobecně se v čokoládovém

³⁹⁶ Statistická příručka republiky Československé 1920–1932, svazek II., s. 77

³⁹⁷ Tamtéž.

průmyslu volalo po snížení cen cukru, zvýšení propagace čokolády a cukrovinek a zrušení luxusní daně na čokoládové produkty.³⁹⁸

Tabulka 93 : Hodnota zahraničního obchodu kakaa a čokolády (1920–1935)

		Kakao (q) (1) ¹	Kakao (tis. Kč) (2)	Čokoláda (q) (3) ²	Čokoláda (tis. Kč) (4)	Kakaové produkty celkem (q) (1)+(3)=(5)	Kakaové produkty celkem (tis. Kč) (2)+(4)=(6)
1920	D	24 280	67 984	6 016	27 310	30 296	95 295
	V	5	15	3 078	13 838	3 083	13 853
1921	D	39 200	58 800	10 119	31 222	49 319	90 022
	V	50	76	2 554	8 598	2 604	8 675
1922	D	38 831	42 040	5 954	17 009	44 785	59 049
	V	-	-	78	253	78	253
1923	D	65 435	45 041	6 451	258	71 886	45 299
	V	67	78	153	9 861	220	9 940
1924 ⁴	D	86 499	55 100	0,25	0,3	86 499	55 100
	V	23	22	929	1 035	952	1 057
1925 ⁴	D	76 600	60 000	1 970	3 030	78 570	63 030
	V	-	-	864	952	864	952
1926	D	75 993	63 122	6 309 ³	11 365	82 302	74 487
	V	1732	1 944	735	1 523	2 467	3 467
1927 ⁴	D	66 696	69 303	1	1	66 697	69 304
	V	447	87	1 350	1 723	1 797	1 810
1928 ⁴	D	69 482	73 165	192	151	69 674	73 316
	V	216	16	919	1 074	1 135	1 090
1929 ⁴	D	81 815	73 483	1	1	81 816	73 484
	V	317	109	679	516	996	625
1930	D	80 167	65 527	2 764	2 386	82 931	67 913
	V	1 874	1 239	4 663	2 541	6 537	3 780
1931	D	87 409	49 792	2 643	5 051	90 052	54 843
	V	1084	662	2 275	1 954	3 359	2 616
1932	D	116 030	53 004	2 233	2 903	118 263	55 907
	V	997	528	731	14 943	1 728	15 471
1933	D	92 706	33 689	1 075	1 446	93 781	35 135
	V	644	275	435	504	1 079	779
1934	D	111 872	38 945	999	1 403	112 871	40 348
	V	650	280	616	687	1 266	967
1935	D	145 540	49 442	781	870	146 321	50 312
	V	600	260	729	722	1 329	982

Pozn.1: Položka „kakao“ byla popsána jako „kakao upravené“ a též „čokoláda“.

Pozn.2: Čokoláda byla evidována v jiných letech jako „kakao upravené“.

Pozn.3: Celková suma kakaových výrobků.

Pozn.4: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932* (svazky II., III., IV.) neuvádí kompletní časovou řadu hodnoty a objemu vývozu a dovozu. K těmto účelům byla použita publikace *Zahraniční obchod republiky Československé* v roce 1925, 1926, 1927, 1928 a 1929, avšak ani zde nejsou vždy uvedena kompletní data o vývozu a dovozu zkoumaných komodit. Publikace obsahuje informace o zušlechťovacím řízení, o průvozu komodit Československem a o vývozu a dovozu komodit mezi významnými obchodními partnery. Tato data byla dopočítána a doplněna do tabulky, s konečným úhmem za země: Německo, Hamburk, Brémy, Velká Británie, Francie, Itálie, Terst, Maďarsko, Nizozemsko, Polsko, Rakousko, Rumunsko, S.H.S., Švédsko, Švýcarsko, Spojené státy americké, Španělsko a další.

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek I., s. 208, *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II., s. 77, s. 175, s. 617; *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek III., s. 118, *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 220, *Statistická ročenka republiky Československé 1936*, s. 129, *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 137, *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 130, *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 134, s. 3-9, *Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1924*, I. díl, s. 3, *Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1925*, I. díl,

³⁹⁸ Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1929, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze, s. 124

V roce 1926 se dovezlo do Československa podobné množství čokolády jako roku 1920, kdy československé čokoládovny hledaly nové obchodní partnery. Vývoz čokoládových produktů byl dle předložených statistik zarážející. V roce 1920 tvořil vývoz čokolády přibližně polovinu dovezeného množství, o tři roky později to byla pouhá dvě procenta a v roce 1926 dvanáct procent. Opačný trend vykazovalo kakao, jehož vývoz se zvýšil v první polovině dvacátých let z 5 q v roce 1920 na 1 732 q v roce 1926. Statistické údaje prezentují nepřesné skutečnosti z důvodu nejasného zaznamenávání produktů do obchodních tabulek. V jednom případě je možné pod název „kakaové produkty, slupky a boby“ zařadit kakao, kakaové bonbony, plněnou čokoládu, čokoládu a čokoládové nápoje, ve druhém případě je možné zaznamenávat kakao pod označení „čokoládové cukrovinky a kakaové slupky“. Proto studie pro skutečné srovnání vyvezených či dovezených kakaových a čokoládových produktů vymezuje sloupec se součtem těchto produktů (5). Určit přesnou hodnotu dovozu v první polovině dvacátých let je dle dostupných statistických údajů vycházejících v každém roce z různých statistických metod a členění zboží složité.

Sloupec vyjadřující objem čokoládové produkce (dovezené či vyvezené) a kakaa srovnává uvedená období přesněji, jelikož při souhrnném porovnání ze statistik vyplývá, že ve skutečnosti v roce 1926 dosahoval vývoz kakaových produktů a čokolády přibližně stejné hodnoty jako v roce 1922. Dovoz těchto produktů byl dokonce téměř dvojnásobný. Na základě statistických dat a dostupných údajů o zahraničním obchodě a o samotných čokoládovnách je patrné, že se zvyšovala obliba čokolády a rostla její produkce primárně určená pro domácí trh. Do zahraničí vyvážely čokoládovny produkty, které se v jednom případě řadily pod kakaové výrobky a v druhém případě pod čokoládu.

Tabulka 94: Dovoz a vývoz kakaa, kakaových bobů a čokoládových produktů (1928, 1929)

Rok		Kakaové boby		Kakaový prášek		Čokoláda a cukrovinky		Kakaové máslo		Σ	
		q	1000 Kč	q	1000 Kč	q	1000 Kč	q	1000 Kč	q	1000 Kč
1928	D	69 300	73 001	1 110	1 087	1 270	3 055	4 740	10 296	-	-
	V	-	-	-	-	-	-	-	-	5 470	6 827
1929	D	81 810	73 483	1 380	1 187	1 460	3 868	4 700	9 469	-	-
	V	-	-	-	-	-	-	-	-	6 370	7 224

Pramen: *Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1929*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze, s. 124

Další srovnání přináší údaje Ústředního svazu československých průmyslníků. V roce 1928 se dovezlo 69 300 q kakaových bobů, o rok později 81 810 q. Svaz průmyslu

potravinářského v Praze uvádí, že v průměru z posledních čtyř let od roku 1924 se dovoz zvýšil a za jeden rok dosahoval výnos z cla na 8 866 460 Kč z dovezených 76 435 q kakaových bobů. Pokud by kakaové výrobky konkurovaly ostatním produktům v zahraničí, zvýšil by se jejich vývoz, mohlo by být zaměstnáno o $\frac{1}{4}$ propuštěného dělnictva v mrtvých sezónách více. Vyplacené mzdy by vzrostly o 3,75 mil. Kč v případě, že mrtvá sezóna vezme práci 30 procentům dělníků, respektive o 5, 75 mil. Kč, v případě, v mrtvé sezóně nenalezne práci polovina dělníků. Úbytek vzniklý snížením cla by se do státní pokladny vracel jinou cestou. Továrny by mohly využít svůj potenciál, racionalizovanější výrobu, zlepšit kapacitu závodu a eliminovaly by se velké škody.³⁹⁹

Ottův slovník naučný nové doby uvádí, že se do Československé republiky v roce 1929 dovezlo 8 181,5 tun kakaových bobů, jejichž cena se vyčísčila na 73 483 000 Kč, mimo to kakaové máslo a kakaový prášek tvořily 719,6 tun v ceně 13 760 000 Kč. Vývoz kakaových bobů činil 331,2 tun v celkové hodnotě 4 028 000 Kč. Výrobky československých čokoládoven (čokoláda a cukrovinky) se odhadovaly pro uvedený rok v hodnotě 400 milionů Kč. Naproti tomu švýcarský vývoz čokolády ročně dosahoval 150–200 milionů Kč.⁴⁰⁰

Dle statistik zahraničního obchodu ze země výrobní je vidět, se kterými státy Československo obchodovalo ve dvacátých letech dvacátého století.⁴⁰¹ Předkládané údaje dokazují tvrzení, že hlavními obchodními partnery Československa bylo Německo a Rakousko.⁴⁰² Statistiky zahraničního obchodu za dvacátá léta minulého století působí poměrně chaoticky, a to z důvodu určení země výrobní či země obchodní, dále vyvstal na povrch problém ocenění hodnoty zahraničního obchodu. Uvedené údaje sice mají zásadní vypovídací hodnotu, avšak tvoří pouze přibližná čísla. Nuance vzniklé odlišnými statistickými metodami představují ve vybraných případech rozdíl pěti až osmi procent u komodit dovezených do Československa (v případě daného státu se jedná o komoditu na vývozu).⁴⁰³ Nejvíce se zkrusila vypovídací hodnota zahraničního obchodu těmito odlišnými statistickými metodami u Německa, kdy se přes přístavní město Hamburk dopravovalo velké procento dovezených surovin, a dále u Spojených států amerických.

³⁹⁹ NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*, inv. č. 10236/28, Svaz průmyslu potravinářského v Praze

⁴⁰⁰ *Ottův slovník naučný nové doby*, sv. II, nakladatelství J. Otto společnost s r. o. v Praze, s. 1334

⁴⁰¹ Další statistické přehledy jsou uvedeny v příloze.

⁴⁰² SKŘIVAN, A. K charakteru rozsahu a zaměření československého vývozu v meziválečném období, in: *Acta Oeconomica Pragensia*, r. 15, č. 7, s. 374

⁴⁰³ *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 218

Největším obchodním partnerem na straně dovozu bylo Německo, následovalo Rakousko a Spojené státy americké. Na straně vývozu dominovalo Rakousko, které s Československem mělo stále pevné vazby z dob Rakousko-Uherska. Další produkty směřovaly do Německa, Polska a Francie.⁴⁰⁴

Tabulka 95: Statistika zahraničního obchodu, kakaový prášek (1925)

	1925			
	Dovoz z:		Vývoz do:	
	kg	Kč	kg	Kč
Úhrnem	94 798	695 112	8 524	719
Nizozemsko	75 694	545 191		
Německo	7 570	59 524	92	4
Rakousko	4 193	34 597		
Hamburk	2 651	20 231		
Itálie	1 871	10 844	19	1
Velká Británie	1 561	9 105		
Britská Indie	520	6 840		

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy, inv. č. 15564/27*, Celní povinnost na kakaové boby

Tabulka 96: Statistika zahraničního obchodu, čokoláda a čokoládové výrobky (1925–1926)

	1925				1926			
	Dovoz z:		Vývoz do:		Dovoz z:		Vývoz do:	
	q	tis. Kč	q	tis. Kč	q	tis. Kč	q	tis. Kč
Švýcarsko	121	406,6	11	12,5	143	475	1	2
Německo	102	295	8	18,2	67	196	10	22
Rakousko	101	319,6	40	81,3	95	349	10	20
Francie	61,6	172,6	0,6	1,5	39	95	1	2

Pramen: NA, MOPŽ, kt. 1532, *Celní spory a dotazy, inv. č. 15564/27*, Celní povinnost na kakaové boby

Dle pramenů vidíme útržkovité informace o vývozu a dovozu čokolády a čokoládových výrobků ze Švýcarska, Německa, Rakouska a Francie za roky 1925 a 1926. Nejvýznamnějšího obchodního partnera představovalo Švýcarsko a Německo na straně dovozu, v oblasti vývozu Rakousko.

⁴⁰⁴Mezinárodní úmluva 0/1927 Sb. o zjednodušení celních formalit Jménem republiky Československé.

6. Káva, kakao a čokoláda očima spotřebitele i výrobce v běžném životě

Historie čokoládového průmyslu v českých zemích sahá do první poloviny devatenáctého století. V této době byly založeny první čokoládovny, skutečný rozvoj čokoládového průmyslu nastal až na konci 19. a na počátku 20. Století. Novou etapu přerušila první světová válka. Ve dvacátých letech zažívaly čokoládovny v Československu rozkvět. Nové podniky nacházely inspiraci v cizině, a díky kvalitní čokoládě a dobré reklamě byly konkurenceschopné zahraničním čokoládovnám.

I přes rostoucí počet závodů se tuzemský čokoládový průmysl v porovnání se zahraničím vyskytoval v meziválečném období v nepřetržité krizi.

6.1. Nejvýznamnější čokoládové závody a Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek

Zdanění čokolády dosahovalo relativně vysokých hodnot a v roce 1927 byla přijata doložka nejvyšších výhod na dovoz švýcarských čokolád do Československa. Výše břemena uvalená na čokoládové výrobky činila 24 procent z prodejní ceny (cla, přepychová daň). V roce 1927 se výrazně zhoršily poměry v průmyslu čokolády a cukrovinek během sezóny. Hlavní příčinou bylo zdražení všech kakaových výrobků.⁴⁰⁵ Mezi zaměstnance čokoládoven patřili dělníci zpracovávající kakao, úředníci a obchodní cestující.⁴⁰⁶ V továrnách pracovaly zvláště ženy.⁴⁰⁷ Ve třicátých letech bylo registrováno v Československu na 100 čokoládových závodů, které v době hlavní sezóny zaměstnávaly 20 000 dělníků. Z uvedeného počtu stovky továren bylo 13 akciových společností, 16 společností s ručením omezeným a ostatní závody měly formu veřejné společnosti nebo patřily jednotlivcům. Mezi hlavní výrobní kategorie náležely kakaové výrobky, kandity, karamely a fondány, orientální zboží, jemné pečivo, oplatky a perník, zboží s mandlemi

⁴⁰⁵ *Hospodářská politika čs. průmyslu v letech 1918-1928*, s. 126-132

⁴⁰⁶ SOA Litoměřice, Archivní pomůcka: GOTTELT, L.: ČOKOLÁDOVÉ ZÁVODY DELI, A. S., LOVOSICE 1806-1949. Sdružený a skupinový inventář (část), 1986, ev. č. 616/1, s. 2, SOA Praha, Čokoládovny, a.s. (1898 - 1991), nezpracované fondy čokoládovny Orion

⁴⁰⁷ *Ottův slovník naučný nové doby*, sv. II., s. 1334

a ořechy, šumivé prášky a farmaceutické cukrovinky. Průměrně bylo za jeden rok zpracováno 800 vagonů⁴⁰⁸ kakaových bobů.⁴⁰⁹

Po první světové válce se výroba cukrovinek Orion, dříve Maršner,⁴¹⁰ rozrostla do skutečně velkých rozměrů. V Praze, v Brně a ve Vídni byly založeny sklady sloužící pro hotové produkty vyrobené v továrně. Samotná značka Orion se začala objevovat v roce 1921 a čokoládovou čtyřcípou hvězdu načrtl Zdeněk Rykr, který s firmou spolupracoval až do své smrti v roce 1940.⁴¹¹ Tento působivý malíř navrhoval firmě obaly a Orion měla díky němu vynikající marketingovou strategii prodávající čokoládové výrobky. V roce 1928 se společnost oficiálně přejmenovala na „Orion, továrna na čokoládu, akciová společnost, dříve A. Maršner“ a od roku 1932 používala název „Orion, Továrny na čokoládu a.s., Praha“. Ve třicátých letech vlastnila 75 firemních prodejen a roku 1934 převzala díky dopadům velké hospodářské krize tři konkurenční podniky. Nejslavnější a nejoblíbenější čokoládou se stala tyčinka Kofila.⁴¹²

První ocenění na mezinárodní úrovni získala na výstavě v Barceloně v roce 1928. V této době vznikly i známé kočí jazyčky a rumové pralinky.⁴¹³ Maršnerovy šumivé limonádové bonbony registrovala společnost 1. května 1912 a po válce pro československý trh obnovila výrobu 30. prosince 1919. *Známku Maršnerův cukrový sýr* poprvé zapsali dne 14. ledna 1903.⁴¹⁴ Čokoládovny se mezi sebou soudily o ochranné známky nebo názvy.⁴¹⁵ Orion pořádala pro zákazníky soutěže o hodnotné ceny, které zveřejňovala v novinách. Čokoládovna napodobovala v reklamní strategii společnost Otto Rüger.⁴¹⁶ Od roku 1933 vydávala časopis Čokoládový svět,⁴¹⁷ který měl podporovat prodej čokoládových produktů. Měla vlastní elektrárnu, truhlárny, kartonáž, nákladní a osobní auta a 1 000 dělnic, které obsluhovaly moderní stroje na výrobu čokolády.⁴¹⁸ Mezi vyhlášené produkty patřily čokolády Kofila, Torino, Supra, Mentilos a Praletta. V Československu dosahovala

⁴⁰⁸ Před první světovou válkou to bylo 400 vagonů.

⁴⁰⁹ Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek, In: *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1933, nečíslováno, oddíl: Československé průmyslové závody v roce 1933.

⁴¹⁰ Čokoládovna byla založena v roce 1891.

⁴¹¹ RYKR, Z., TUČKOVÁ, E. Zdeněk Rykr (1900-1940): *Nebezpečná cesta očí do nitra*. Chotěboř: Měst. muzeum, 1990, s. 13

⁴¹² Čokolády nesly název: Mléková, Smetola, Námořnická, Slovanská, Klarion, Orma, Lakta, Almo. Bonbony se jmenovaly: Fatima, Triona, Montala, Mocata, Supra, Lacota, Exela, Nuko, Narcis. Reklama, *Lidové noviny*, r. 36, č. 482, s. 14

⁴¹³ KRÁMSKÝ, S., FEITL, J., BRONCOVÁ, Z. *Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*, s. 31

⁴¹⁴ Nejvyšší soud ČR: (Rc) Rv I 286/19, 3. 6. 1919 – Úschova na taneční zábavě (SJS) 6436/24

⁴¹⁵ Nejvyšší správní soud: (SJS) 6437/25, 14. 5. 1925 – Zásah do práva užívání firmy, jména nebo znaku je trestným teprve tehdy, děje-li se vědomě; Nejvyšší správní soud: (SJS) 11755/27, 30. 5. 1927 – Geometrické obrázky jako ochranné známky; Nejvyšší soud ČR: (Rc) R I 552/27, 15. 10. 1927 – Obchodní jméno jako ochranná známka. Nejčastěji se stížnosti týkaly čokoládovny Maršner, později Orion, opakovaně za porušení známkového práva při uveřejňování inzerátů v časopise Český Lloyd.

⁴¹⁶ Reklama, *Lidové noviny*, r. 42, č. 604, s. 4

⁴¹⁷ *Čokoládový svět Orion: časopis bonbonů a čokolád*, 1933-1934, r. 1 a r. 2

⁴¹⁸ Orion, Továrny na čokoládu a.s., In: *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1932, nečíslováno – oddíl: Československé průmyslové závody v roce 1932.

třetinového podílu na trhu a v roce 1934 převzala Továrnu na smetanové bonbony Kanold a spol., akciová společnost. Správní rada továrny podala na valné schůzi návrh, aby byl akciový kapitál společnosti snížen na 200 000 Kč (o 3 800 000 Kč), a to tak, že bude vždy 20 akcií po 400 Kč sloučeno v jednu po 400 Kč. Dále valná schůze schválila opětovné zvýšení akciového kapitálu o 800 000 Kč na 1 000 000 Kč vydáním 2 000 akcií v hodnotě 400 Kč.⁴¹⁹ V roce 1936 převzala čokoládovnu Vít Fürth a syn a k lednu 1940 závod J. Küfferle a spol., Rohatec u Hodonína.⁴²⁰

Podmokelská čokoládovna Otto Rüger byla založena 3. července 1857 a ve svých počátcích vedena jako rodinný podnik se sídlem ve vesnici Lockwitzgrund u Drážďan. V celém závodě pracovalo pět rodinných příslušníků, kteří se starali o veškerou výrobu. K dispozici neměli moderní strojové vybavení, a proto převážnou část úkonů prováděli ručně – stříhali etikety a balili tabulkovou čokoládu do obalů. Způsob produkce čokolády a vybavení továrny kopíroval britský styl výroby.⁴²¹ Již na samém konci 19. století se z rodinného podniku stala velká firma, která měla pobočku v Podmoklech, ve Vídni a také dokázala vytvořit silnou reklamní strategii, na níž v průběhu své existence pracovala. Společnost dobře věděla, že kvalitní a dobrá čokoláda je pouze částí úspěchu. Tu druhou představovala nová odbytiště a dobrá propagace. Právě proto vznikla v roce 1895 (1856) postavička Hansi. Tento malý chlapec, kterého čokoládovna vyobrazovala na krabičkách s bonbony, na kakau a čokoládě, nesl v ranečku vždy sladkosti od Otto Rügera. Protože firma vyráběla kvalitní čokoládu a měla dobrou reklamní strategii, začala se její čokoláda prodávat.⁴²² Společnost vyvážela čokoládu, kakao, pralinky, pečivo a sladkosti. Právě díky inovaci a zlepšování kvality produkce se stala firma Otto Rüger průkopníkem tabulkové čokolády⁴²³ a vynikající Hansi Kakao v plechové dóze se exportovalo do Spojených států amerických. Dalším obchodním artiklem oblíbeným ve Spojených státech amerických byly sušenky.⁴²⁴ Pro zvýšení odbytu společnost neustále pracovala na své reklamní a obchodní strategii. Ve třicátých letech tiskla krásné čokoládové obaly na tabulkové čokolády, aby je spotřebitelé více kupovali.⁴²⁵

⁴¹⁹ *Lidové noviny*, r. 42, č. 314, s. 12

⁴²⁰ KRÁMSKÝ, S., FEITL, J., BRONCOVÁ, Z. *Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*, s. 32

⁴²¹ SOKA Děčín, Okresní úřad Děčín, 1897-1925, inv. č. 398/R, sign. 11/ 44-53, ev. č. 30456, kart. 703 (25843), plán továrny, rozmístění strojového zařízení a půdorysy jednotlivých pater., srov. s REDMAYNE, P., INSULL, T. *Cocoa and chocolate*, London, Oxford University Press, 1939, s. 31-39

⁴²² LINDNER, R., MOSER, J. *Dresden: ethnografische Erkundungen einer Residenzstadt*, Leipzig, 2006, s. 192-3

⁴²³ LODGMAN, R., STEIN, E. *Die Elbestädte Tetschen – Bodenbach*, Berlin-Friedenau: Deutscher. Kommunal-Verlag, 1931, s. 264

⁴²⁴ SOA Praha, Čokoládovny, a.s. (1898 - 1991), nezpracované fondy čokoládovny Orion

⁴²⁵ KRÁMSKÝ, S., FEITL, J., BRONCOVÁ, Z. *Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*, s. 32, srov. s. *Lidové noviny*, r. 41, č. 37, s. 6

Čokoládovnu Jordan&Timaues založili v Podmoklech 25. srpna 1853 Ch. Jordan, E. Jordan a E. Timaues. Třem zakladatelům, majitelům proslulé fabriky v Drážďanech, prodal pozemky v Podmoklech a Oldřichově August Barber a kupní smlouvu uzavřeli budoucí vlastníci v Podmoklech.⁴²⁶ Čokoládovna expandovala do Vídně, centra monarchie, a po dlouhou dobu neměla v Rakousko-Uhersku konkurenci. Vyráběla kvalitní čokoládu, vykazovala vysoký podíl výrobků na trhu a zvyšovala počet odběratelů. Vytvoření podmokelské pobočky v blízkosti saských hranic od samého počátku pokládali podnikatelé za výhodnou, a to díky možnosti volně a levně expandovat na rakousko-uherský trh. Od roku 1938 spadala čokoládovna pod společnost Hartwig&Vogel.

Založení filiálního závodu čokoládovny Hartwig&Vogel v Rozbělesích roku 1897,⁴²⁷ který v Německu patřil mezi dobře zavedené společnosti, mělo pro obyvatele v Podmoklech význam z důvodu vidiny zajímavých pracovních příležitostí. Čokoládovna používala ochrannou známku bohyně lovu Diany.⁴²⁸ Dle rozvržení strojového zařízení v továrně bylo patrné saské vedení společnosti. Továrna vyráběla přes první světovou válku a bez potíží prosperovala i ve dvacátých a třicátých letech 20. století.⁴²⁹ Díky kvalitní produkci čokolády a silné základně spotřebitelů se stala jednou z nejúspěšnějších v severních Čechách s klíčovým odbytištěm v západní Evropě. Ve třicátých letech se ze závodu stala samostatná a právně nezávislá československá akciová společnost (akcionáři byli z velké části sudetští a říšští Němci). V této době také nastal rozvoj závodu a začala stavba nové budovy, která se nedostavěla.⁴³⁰ Roku 1948⁴³¹ byla továrna znárodněna a přejmenována na Severočeské čokoládovny, národní podnik Děčín.

Zdeněk Koukol a Eduard Michera z Čáslavi založili v roce 1918 v Praze továrnu na výrobu čokolády. Nejprve zněl název společnosti Koukol a Michera, avšak již od samého začátku vystupovali pod ochrannou známkou Lidka. Výroba v čokoládovně se stala napůl mechanizovanou a majitelé se nechali inspirovat moderní zahraniční technikou.⁴³² Roku 1927 vystupovala značka Lidka na světové výstavě ve Philadelphii, kde

⁴²⁶ JACOBS, H. *Die Schokoladenfabrik "Jordan & Timaues" in Dresden (Sachsen) und Bodenbach (Böhmen) 1823-1943*, Vortrag an der Universität Dresden am 3. Dezember 2009 auf Einladung von Prof. Dr. Susanne Schötz. 2009

⁴²⁷ Závod byl krátce před zakoupením firmy vybudován jako továrna na dřevozpracující průmysl. Noví majitelé ji přestavěli a začali v ní vyrábět čokoládu.

⁴²⁸ Drážďanská společnost měla jako ochrannou známku Viléma Tella.

⁴²⁹ Čokoládovna se přejmenovala na Diana Hartwig&Vogel.

⁴³⁰ KRÁMSKÝ, S., FEITL, J., BRONCOVÁ, Z. *Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*, s. 55

⁴³¹ Zákon vstoupil v účinnost dne 1. ledna 1948, prohlášen byl jako zákon č. 115/48 Sb. (o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru).

⁴³² Ústní prameny: *Dokument o výrobě čokolády Lidka, KOUKOL & MICHERA - chocolate Lidka* (1926): How it was made, [online] © 2014. [cit. 2014-02-010]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=1-WDP2iAsns>

získala první cenu a ukázala, že je čokoládou prvotřídní kvality.⁴³³ Majitelé měli dobré zahraniční styky, jelikož Koukol v minulosti studoval ve Švýcarsku, Belgii a Spojených státech amerických. Inspiraci výrobci hledali v zahraničí, ve tvarech čokolády a jejím balení. Čokoládu plnili do barevných patrových krabiček, podobně tomu bylo u anglické čokolády Terry. Tvar trojúhelníkového hranolu výrobku Krestola byl shodný se švýcarskou Toblerone. Obchodní styky majitelů společnosti v Evropě a ve Spojených státech zaopatřily čokoládově významná exportní odbytiště. Vyváželo se celých 40 procent roční výroby a mezi největší partnery patřila Británie, Německo a Spojené státy americké. Kakaové boby odebírali majitelé z plantáží z Jižní Ameriky a hledali inspiraci pro výrobu čokolády v těchto zemích. Během třicátých let Lidka zvyšovala počet obchodních zástupců na 14 a byla první čokoládovnou, která vyráběla privátní značky pro velkoobchod Kuklík.⁴³⁴ Vytvářela čokoládové pomazánky na chléb Cheolina a Banacoca.⁴³⁵

Deli Lovosice byla založena již roku 1806 v Chřibské. První čokoládu vyrobila v roce 1864 a provozovny vlastnila ve Vídni a v Lublani. V roce 1903 vznikla akciová společnost Lovosická továrna na čokoládu, cukrovinky a kávové náhražky.⁴³⁶ Téhož roku koupila továrna firmu August Tschinkel a synové. V roce 1906 zrušila z provozních důvodů filiálku ve Vídni a zavedla novou správní radu se sídlem v Praze.⁴³⁷ Díky ní se rozšířilo strojové vybavení a závod mohl být jednoznačně převeden na velkovýrobu. Deli měla vlastní tiskárnu a sama vyráběla papírové a dřevěné obaly.⁴³⁸ Roku 1926 přenechali majitelé výrobu kávových náhražek společnosti Heinrich Franck a synové a prostory uvolněné reorganizací sloužily k produkci cukrovinek. Rozšíření výroby se značně podepsalo na zvýšení počtu zaměstnanců. Již v roce 1925 měl závod 600 zaměstnanců, včetně dělníků a úředníků. Výrobky vysoké kvality našly odbytiště ve Francii, Británii, Nizozemsku, Severní a Jižní Americe, Itálii, Belgii, na Balkáně, společnost vyvážela do Egypta, Palestiny a Austrálie. V roce 1926 získala Deli větší část akcií firmy Biskuits Cakes – Schokoladen und Zuckerwarenfabrik Charles Cubos, akc. spol. a o rok později změnila název na Cabos Deli akc. spol. ve Vídni. Akciový kapitál 6 milionů Kč byl téhož

⁴³³ *List paní a dívek*, 1927, č. 37, s. 5

⁴³⁴ KRÁMSKÝ, S., FEITL, J., BRONCOVÁ, Z. *Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*, s. 61

⁴³⁵ *Lidové noviny*, 1933, r. 41, č. 628, s. 6

⁴³⁶ SOA Litoměřice, Archivní pomůcka: GOTTELT, L.: ČOKOLÁDOVÉ ZÁVODY DELI, A. S., LOVOSICE 1806-1949. Sdružený a skupinový inventář (část), 1986, s. 13, ev. č. 616/1, s. 1

⁴³⁷ SOA Litoměřice, kt. 1/, kupní smlouva

⁴³⁸ SOA Litoměřice, Archivní pomůcka: GOTTELT, L.: ČOKOLÁDOVÉ ZÁVODY DELI, A. S., LOVOSICE 1806-1949. Sdružený a skupinový inventář (část), 1986, ev. č. 616/1, s. 2

roku selektován do 30 000 akcií v hodnotě 200 Kč za akcii.⁴³⁹ Deli Lovosice vyráběla moučnou a mandlovou kávu, Sparcafe, kakao, sušenky či vanilkovou Chocolat Tschinkel.⁴⁴⁰ Nejznámějšími značkami čokolády registrovanými ve dvacátých letech byly Deli a Lato.⁴⁴¹

Olomoucká Zora vznikla v roce 1898 a významně exportovala do USA. Po první světové válce roku 1920 zaměstnávala 380 zaměstnanců, o pět let později to bylo již 950.⁴⁴² Otevírala reprezentativní prodejny a prodávala prostřednictvím obchodních zástupců. Sklady měla otevřené v Olomouci, Praze, Brně, Košicích a Luhačovicích. Ceník z roku 1928 čítal 700 položek.⁴⁴³ Čokoládovna nabízela svým příznivcům vanilkovou čokoládu, tyčinky, figurky, oplatky, pastilky, karamely a dropsy. Na svých reklamních plakátech používala přírodu s krávami či dívku s motýlem. Továrna na čokoládu vyráběla také kvalitní lékárenské karamely nebo přírodní speciality. Během třicátých let zaměstnávala 1 100 osob a v tomto období stoupl význam exportu do Spojených států amerických. Společnost reagovala na nastalou hospodářskou krizi a zavedla na trh levnější produkty dostupné pro zákazníky.⁴⁴⁴

Čokoládovny ve dvacátých letech 20. století zažívaly nejpříhodnější dobu pro svůj rozvoj.⁴⁴⁵ Stejně se dařilo i drobným živnostníkům, rodinným firmám a malým čokoládovnám. Bezprostředně poválečná léta, období mezi roky 1920–1923, se jevila z hlediska vývozu a dovozu surovin díky protekcionistickým opatřením obtížnější, avšak statistiky ukazují, že se hodnota vývozu a dovozu v čokoládovém průmyslu nezměnila až do poloviny dvacátých let. Ve druhé polovině dvacátých let, po oživení ekonomiky a částečném zrušení omezení mezinárodního obchodu, data značí nárůst s obchodovanými surovinami pro výrobu čokolády, kakaa a kakaových bobů na straně vývozu i dovozu. Velkým problémem československých čokoládoven byla vysoká cena kakaa a kakaového másla, kterou navyšovala cla. V tomto důsledku vyráběly čokoládovny své produkty s vyšší cenou, než za kterou by je bez těchto omezení byly schopny zákazníkům nabízet, stávaly se méně konkurenceschopné na domácím trhu a na trzích zahraničních. Ve dvacátých

⁴³⁹ Tamtéž.

⁴⁴⁰ SOA Litoměřice, Čokoládové závody DELI, a.s. Lovosice (1806-1949), kt. 4/26, ochranné známky.

⁴⁴¹ SOA Litoměřice, Čokoládové závody DELI, a.s. Lovosice (1806-1949), kt. 6/34, ochranné známky. Znamé značky byly patentovány k 16. 1. 1925.

⁴⁴² VIKTOŘÍK, M. *Čokoládovnický a cukrovinkářský průmysl v Olomouci.*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 95

⁴⁴³ Tamtéž s. 99

⁴⁴⁴ KRÁMSKÝ, S., FEITL, J., BRONCOVÁ, Z. *Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*, s. 83

⁴⁴⁵ Dvacátá léta se jevila z celého 20. století jako ten nejvhodnější okamžik k rozvoji čokoládového průmyslu.

a třicátých letech některé čokoládovny našly své odbytiště na zahraničních trzích.⁴⁴⁶ Tyto závody měly společný prvek zajišťující zaručený vývoz cukrovinek za hranice Československa. Představovaly jej již dříve vytvořené vazby se zahraničními státy, které nemusely být ryze obchodního charakteru, ale pro rozvoj obchodu s cukrovinkami měly klíčový význam. V roce 1926 omezily čokoládovny výrobu alespoň o 10 procent z důvodu špatné ekonomické situace a nezaměstnanosti dělnictva. Výroční zpráva Spolku průmyslu čokolády a cukrovinek výslovně uvádí, že odbyt výrazně pocítil silnou vlnu nezaměstnanosti textilního dělnictva v severních Čechách. Spolek požadoval pro zvýšení odbytu snížení ceny cukru a vstupních surovin na úroveň cen zahraničních.⁴⁴⁷

Svůj sortiment závody přizpůsobovaly zahraničnímu trhu, zaváděly zahraniční technologické postupy ve výrobě čokolády a aplikovaly marketingovou a reklamní strategii. Dle amerického a německého vzoru se v Československu začínal objevovat obchodní cestující, později obchodní zástupce, jenž měl za úkol nabízet a propagovat čokoládu. Další specifikum představovalo zakládání vlastních obchodů s čokoládou. Tuto nákladnou marketingovou strategii si nemohly dovolit všechny čokoládovny, a ty, které neměly prostředky na založení vlastních obchodů, prodávaly cukrovinky prostřednictvím obchodních cestujících.

Forma prodeje čokolády skrze obchodního cestujícího byla oblíbená i ve třicátých letech. Lidově řečeno *cestáci* museli být vhodně oblečení, při uzavírání obchodů nesměli kouřit, měli mluvit pěkně o propagované věci, ale na straně druhé neužívat příliš superlativy. Podomní prodavač byl přímým prostředníkem mezi prodávající firmou a kupujícím, a proto musel společnost reprezentovat.⁴⁴⁸ Čokoládovny své zaměstnance řádně proškolovaly, jelikož věděly, že dobře zaučený zaměstnanec vyrobí produkt rychleji a informovaný prodavač výrobek lépe prodá. Například rakouská společnost Julius Meinl vybírala vedoucí prodejen vždy z nejlepších prodavačů, nikoli jako výkonné manažery, které mají účetní znalosti, ale zaměřila se na ty nejlepší obchodníky.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Byly mezi nimi firmy jako Deli, Lidka, Maršner – později Orion, Hartwig&Vogel – Diana, Zora, Jordan&Timaus, či Otto Rüger.

⁴⁴⁷ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1926, s. 140

⁴⁴⁸ BUČEK, H. Poměr mezi obchodním cestujícím a kupujícím, In: *Měsíční obrazová revue pro organizaci obchodu*, 1930, r. 4, č. 10, s. 205

⁴⁴⁹ GASSAUER, A. Školení prodavačů u Meinla, In: *Měsíční obrazová revue pro organizaci obchodu*, r. 4, č. 10, s. 201, srov. s Österreichisches Staatsarchiv (OS), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHS), Archiv der Konsularakademie (-1945), *Exkursion in die Firma Julius Meinl AG*, 1932, AT-OeStA/HHStA SB AKA 42-10, *Korrespondenz mit Julius Meinl AG betreffend Aufnahme von Konsularakademie-Absolventen*, 1931, AT-OeStA/HHStA SB AKA 41-3

I ve třicátých letech exportovaly čokoládovny malé množství výrobků, z důvodu stále vysokých cen produktů a protekcionistických opatření. Velké továrny se v obchodním prostředí uměly pohybovat dobře a tvrdou cenovou politikou se snažily zneškodnit menší podnikatele, kteří pro ně představovali konkurenci. V této době muselo velké procento malých závodů pozastavit či uzavřít svou činnost. Na počátku třicátých let trpěl čokoládový průmysl všeobecnou hospodářskou krizí stejně jako ostatní odvětví a hospodářské výsledky čokoládoven tomuto odpovídaly. Velké továrny prodávaly výrobky na trhu pod cenou, aby své konkurenty zničily, malé podniky neustály nastalou situaci a svůj provoz ukončily. K celé situaci nepřispěla ani zvyšující se nezaměstnanost, nižší rodinný rozpočet a méně zbývajících finančních prostředků pro zakoupení konzumního zboží. Čokoláda a cukrovinky byly považovány za zbytné zboží, a to se odrazilo na objemu prodeje. V roce 1925 byl založen Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek v Praze.⁴⁵⁰ Roku 1931 sdružoval 64 závodů. Právě tento rok se jevil pro čokoládové závody jako první kritický v období hospodářské krize. Celkový úbytek obrátu činil mezi 15–20 procenty. Dalším problémem byla špatná platební schopnost obchodních partnerů, kterou se Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek snažil vyřešit jednotným insolventním postupem proti dlužníkům.⁴⁵¹ V roce 1932 čítal již 80 členů. Mzdy zaměstnanců čokoládoven byly nízké a pomocí kolektivní smlouvy se Spolek snažil o jejich narovnání, avšak přes nepříznivou hospodářskou situaci trvající téměř po celá třicátá léta se nepodařilo úpravu pracovních a mzdových podmínek do kolektivních smluv prosadit.⁴⁵²

Od roku 1930 bylo na mezinárodním kongresu v Antverpách prostřednictvím Spolku průmyslu čokolády a cukrovinek ustanoveno, že na obalu výrobku musí být napsaná gramáž a původ produktu. V Antverpách se vytvořila nová mezinárodní organizace složená z organizací národních a zde bylo určeno, jak velká továrna se může stát členem domácí organizace. V tomto případě se jednalo o továrnu s 15 dělníky a se stroji o výkonu vyšším než 30 HP. To pro československé průmyslníky představovalo splnitelnou podmínku.⁴⁵³ Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek se snažil od roku 1931 docílit dohody o jednotných podmínkách a jednotném cenovém postupu u výrobců čokolády,

⁴⁵⁰ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1925, s. 103

⁴⁵¹ Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek, In: *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1931, s. 83-85, nečíslováno – oddíl: Československé průmyslové závody v roce 1931

⁴⁵² Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek, In: *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1932, oddíl: Československé průmyslové závody v roce 1932, s. 75

⁴⁵³ VIKTŮRÍK, M. *Čokoládovnický a cukrovinkářský průmysl v Olomouci*, s. 67-69

ke které se hlásila řada společností.⁴⁵⁴ V roce 1932 poklesly ceny mandlí, lískových ořechů a kakaových bobů a bylo možné snížit ceny čokoládových výrobků, avšak na druhé straně se zvyšovaly ceny cukru a vzájemná konkurence mezi závody neznala mezí. Poptávka po produktech výrazně oslabovala a cenová válka mezi podniky se přiosťřovala. Z tohoto důvodu uzavřely společnosti z oboru čokoládového průmyslu konvenci, jejímž cílem bylo zjednat pořádek v kondicích a udržet ceny čokolády v uspokojivých mezích. Díky konvenci se vytvořily jednotné prodejní podmínky, jež musely dodržovat všechny společnosti celého oboru, a kvalita zboží musela zůstat zachována.⁴⁵⁵ Cenová válka ovšem neskončila a v roce 1933 zaznamenal průmysl velký pokles poptávky po kvalitní čokoládové produkci, i po nejlevnějších druzích konzumní čokolády, na které nebylo možné nic vydělat. Dalším problémem bylo to, že společnosti vystoupily na konci roku 1932 z domluvené cenové konvence, a prodejní ceny nedodržovaly. Ba naopak. Největší dopad to mělo na malé podniky. Trh sledoval prudký cenový pokles nabízených cukrovinek, ten ale neměl reálné opodstatnění a oporu v tržních cenách kaka a cukru. Zvyšovaly se ceny škrobového sirupu, ceny cukru stagnovaly a vzrostlo clo na kakaové boby. Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek zasahoval opakovaně v otázkách nekalé soutěže.⁴⁵⁶ V roce 1934 se výrazně přiosťřovala cenová válka mezi velkými podniky. Roku 1933 se v důsledku devalvace koruny zdražila řada surovin sloužících k výrobě čokolády a vypracovaly se nové směrné ceny pro kakaové výrobky i pro cukrovinky, které byly kalkulačně podložené. Tyto směrnice měly sloužit jako základ pro individuální úpravu cen v jednotlivých podnicích. Spolek usiloval o to, aby cenová válka neměla za následek snížení kvality produktů. Analyzoval výrobky prodávané na trhu a při zaznamenání podřadné jakosti následovaly sankce. Nesl odpovědnost za dodržování mezinárodní platné právní úpravy o kvalitě kakaových výrobků přijaté antverpský kongresem.⁴⁵⁷ Od roku 1935 se uplatňovala v Československu tendence vázaného hospodaření stále silněji. Byl vypracován návrh na přizpůsobení výroby čokolády a jiných kakaových produktů jejich skutečné spotřebě na podkladu povolovacího řízení pro kakaové boby. Na základě vypracovaného návrhu měla být navržena cenová a kondiční směrnice. Tento projekt nemohl být nakonec uskutečněn, protože podniky proti němu vystoupily a vznesly námitku proti povolovacímu řízení na kakaové boby. Dále se řešily neoprávněné srážky z prodejní ceny a snaha

⁴⁵⁴ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1931, s. 85

⁴⁵⁵ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1932, s. 75

⁴⁵⁶ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1933, s. 58

⁴⁵⁷ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1934, s. 49

o zachování pevných cen.⁴⁵⁸ Nezdařený pokus o zřízení *Kakaocentrály* v roce 1935 následovala opětovná snaha domluvy o takřka pevných cenách za kakaové produkty v roce 1936. Spolek se stavěl proti povolování slev a snižování cen čokolády a kakaových výrobků.⁴⁵⁹ Roku 1937 se zlepšily odbytové poměry, ale ceny zůstaly stále stejné. Stoupaly výrobní náklady a v roce 1936 se cena kakaa a vstupních surovin zvyšovala, naopak o rok později poklesla. Jako následek kolísání vznikl tlak na pokles hodnoty výrobků vyprodukovaných za výrazně vyšší ceny. Cena cukru zůstala stále neúměrně vysoká a navíc docházelo k prodražení obalových materiálů. Spolek v lednu 1937 pověřilo Ministerstvo obchodu k vypracování kontingentu kakaových bobů pro všechny výrobce zpracovávající kakaové boby. Dle prokázaného průměru z let 1932–1935 pro každý závod samostatně s vypuštěním nejméně příznivého roku. Základní kontingent byl určen na 12 000 tun pro rok 1936 a z tohoto množství bylo uvolněno 85 procent. Vypracovaný návrh byl Ministerstvem obchodu schválen a agendu začala zaštiťovat Ústředna továren na čokoládu, společnost s.r.o. Snahou o uskutečnění dohody prostřednictvím občasných jednání o směrných cenách se Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek snažil předejít ničivému vzájemnému podbízění.⁴⁶⁰ I přes několikaleté snahy se nepodařilo najít cestu, která by omezila dumpingové chování velkých čokoládových závodů.

6.2. Krátký pohled do pražských kaváren

Kavářenské prostředí ve dvacátých letech prosperovalo, nehledě na právní úpravu představující provozní omezení, v podobě zákazu podávání bílé kávy a omezení otevírací doby. Zákazníci kavárny navštěvovali z důvodu získávání informací, navazování společenských kontaktů a potkávání se s přáteli. Káva pro návštěvníky z chudších poměrů představovala náhražku oběda či snídaně. Někteří vrchní dávali na dluh, jelikož stálí hosté neměli na zaplacení, jiní v honosnějších zařízeních selektovali zákazníky dle výše dýška, oblečení a společenského postavení. Kavářenské podniky nepředstavovaly sourodé prostředí, ve kterém lidé vyhledávali kvalitní kávu a dobré pečivo, ale tvořily rozdílná zařízení, jež zákazníci navštěvovali dle svého zaměření. Bylo zde v roce 1921 zaměstnáno v Čechách 1 675 osob a na Moravě a ve Slezsku 675 osob.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1935, s. 57

⁴⁵⁹ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1936, s. 70

⁴⁶⁰ *Ústřední svaz československých průmyslníků*, 1937, s. 80

⁴⁶¹ *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II., s. 414

K zachycení běžného kavárenského života první republiky byly prostudovány dokumenty týkající se života občanů, denní tisk, dobové fotografie kaváren, vzpomínky pamětníků a návštěvníků kaváren, ve snaze nejvíce se přiblížit a pochopit tehdejší dobu. Statistická čísla s sebou nesou vypovídací hodnotu o výši příjmu, rozložení pracovního trhu a sektorů povolání mezi obyvatelstvem a o společenském postavení rodin. Tyto údaje prezentovaly předcházející kapitoly disertační práce. Dobový denní tisk a paměti dokazují, že život mezi válkami byl výrazně pomalejší. Lidé ve dvacátých a třicátých letech věřili, že žijí v hektické době plné nejistoty, spěchu a neustálé práce. Zábavu si dopřávali ve velkých městech, vesnice nabízely omezené možnosti. Dobové inzeráty v novinách plnily důležitou roli, a to nejen informační. Poukazovaly na to, že kavárny byly situovány do větších měst, nastiňovaly odlišnosti, které si v současnosti jen těžko umíme představit. V oblasti kávového a čokoládového průmyslu zastávaly informační funkci noviny.

Návštěvníci zábavních podniků se selektovali dle politických a názorových skupin a výše příjmů. Kavárny měly své stálé hosty tvořící zdravé jádro. V těch nejnavštěvovanějších se otevírací doba rozdělila v rámci celého dne a do kaváren zavítaly různé skupiny lidí. Hosté ocenili pestrost periodického tisku a osobnost vrchního podniku. Image kavárny, káva, zákusky, chléb a hudba se staly důležitými až později. Kavárny se mezi sebou odlišovaly. Kdo je navštěvoval, proč, jakou plnily funkci a které byly nejvýznamnější, o tom budou pojednávat následující odstavce.

Mezi nejproslulejší pražské podniky patřila již od konce 19. století kavárna Union.⁴⁶² Vysoké návštěvnosti se těšily Národní kavárna, kavárna Slavie, salonek hotelu Alcron, kavárna Metro,⁴⁶³ Montmartre,⁴⁶⁴ Louvre,⁴⁶⁵ Havlova kavárna v Jindřišské ulici, Demínka, Národní dům na Královských Vinohradech, Pařížská kavárna či Platýz.⁴⁶⁶ Ve dvacátých letech existovaly oficiálně dvě burzy zpráv. Jedna se nacházela v restauraci U Brejšků ve Spálené ulici a druhá v restauraci Choděra. Tyto burzy znala veřejnost i novináři. Právě zde se směňovaly informace. Novináři si sepisovali výpovědi svědků, nehody, příhody ze života, příběhy poslíčků z nemocnice a očekávali s napětím,

⁴⁶² Stála na rohu Národní třídy a rohu ulice Na Perštýně, byla proslulá a navštěvovaly ji pouze známé osobnosti. Mezi lidmi se lidově označovala jako Unionka.

⁴⁶³ Byla levicová a navštěvoval ji Jiří Orten, Kimi Walló, dcery A. C. Nora a Evžen Rosický.

⁴⁶⁴ Dříve situována v Řetězové ulici.

⁴⁶⁵ REINEROVÁ, L. *Kavárna nad Prahou*, Labyrint, 2001, s. 10 - 21, 59

⁴⁶⁶ *Lidová demokracie*, 24. 5. 1948 – konec literární kavárny. Zmizí nejslavnější pražská kavárna – kavárna Union – květen 1939 – obrázkový časopis Světozor prezentuje očekávaný konec Unionky.

kdy se k nim dostane *sólokapr*.⁴⁶⁷ Informace na této burze zpráv byly cenné, jelikož periodika mezi sebou přirozeně soupeřila o přízeň čtenářů. Obdobím největší návštěvnosti se stala zima, naopak do kaváren zavítalo nejméně hostů v letních měsících.⁴⁶⁸

Kavárny vyčnívaly řadou zajímavostí a ty nejznámější byly vždy něčím ojedinělé. Kavárna Louvre, označena jako Bio Kavárna, čítala celkem 800 míst a představovala jednu z největších ve střední Evropě. V Národní kavárně (Nárkav) se scházelo seskupení Devětsilu.⁴⁶⁹ Union tvořily pokojíčky, v nichž sedělo osazenstvo rozděleno dle intelektuálního zaměření.⁴⁷⁰ Café Arco měla pro návštěvníky k dispozici široké spektrum zahraničních periodik.⁴⁷¹

Lidé diskutovali nad plány, dozvídali se nové informace a pozorovali zajímavé návštěvníky. Mnohdy byly prostory kavárny využívány jako skvělá příležitost k seznámení se s někým známým či zajímavým.⁴⁷² Důkazem může být skutečnost, že v proslulé Café Arco⁴⁷³ se potkal Franz Kafka s Milenou Jesenskou. V Café Arco se střetávali intelektuálové, výtvarníci a čeští i němečtí spisovatelé,⁴⁷⁴ v Unionce univerzitní profesori, umělci a žáci z akademie.⁴⁷⁵

Kavárny se rozdělovaly nejčastěji na ty s živou hudbou a bez ní. Ty, které hudbu neměly, disponovaly velkým množstvím periodik a zavedeným šachovým klubem.⁴⁷⁶ Zábavní podnik, hostinec, kavárna nebo tanečníka měly odpovědnost za odložené věci zákazníků pouze, pokud byly věci uloženy v šatně a pod dohledem. V opačném případě nenesl žádnou odpovědnost.⁴⁷⁷

V kavárně Union nedostal návštěvník zvláštní kávu a dokonce ani neobvyklé pečivo. Na první pohled se zdála být obyčejná. To, co z ní dělalo skutečnou kavárnu Union, byli její hosté a vrchní pan Patera. Díky tomu tvořila neustálé pouto s vývojem českého výtvarného umění. Každý směr, generace nebo umělecký proud, měl svoji kavárnu. Kavárna Union přežila několik generací, hostila několik uměleckých směrů, setkávali

⁴⁶⁷ REINEROVÁ, L. *Kavárna nad Prahou*, s. 59

⁴⁶⁸ Léto v kavárnách, In: *Kavárník*, 1927, r. IV, č. 6

⁴⁶⁹ NEUBAUER, J. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries. Volume III: The making and remaking of literary institutions*, John Benjamins Publishing, 2007, s. 22

⁴⁷⁰ Zima v kavárně, In: *Pondělní noviny*, r. 1., č. 37

⁴⁷¹ *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, Nakladatelství československých výtvarných umělců, Praha 1958, s. 67

⁴⁷² REINEROVÁ, L. *Kavárna nad Prahou*, s. 11

⁴⁷³ Interiér této kavárny navrhl český architekt Jan Kotěra.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 25

⁴⁷⁵ *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, Praha 1958, s. 28

⁴⁷⁶ Zima v kavárně, In: *Pondělní noviny*, r. 1., č. 37

⁴⁷⁷ Nejvyšší soud ČR: (Rc) Rv I 286/19, 3. 6. 1919 – Úschova na taneční zábavě

se v ní ti nejuznávanější umělci z oblasti kulturního života, společensky významné osoby a odehrávala se zde velká část politického dění.⁴⁷⁸ I zde byly k dostání informace z domova a ze zahraničí. Ve svém původním pojmenování se kavárna označovala jako Jacksonova. Alois Jirásek vzpomínal, že sedával ve Staroměstské kavárně, častěji v Ungrově, v Unionce, na rohu Perštýna a Ferdinandovy třídy. Kavárna disponovala informacemi z evropského prostředí, výjimečně nějaký host přinesl zprávu z Ameriky. Stala se obchodním rejstříkem kulturního dění, protože se v ní scházeli zajímaví hosté, novináři, informovaní a sečtělí lidé. Postupem času zmizelo z kavárenského života ono kouzlo, podniky přestaly plnit funkci burzy informací a stala se důležitější stránkou věci kvalita kávy a zákusků. Ze života dospělých se vytratilo zaujetí, kavárny postrádaly monopol na šíření zpráv, zmizela na dlouhá léta svoboda slova a v době, kdy se navrátila, získávaly se informace z jiných, ověřených a rychleji dostupných zdrojů.⁴⁷⁹

Kavárna Union nepodávala svým zákazníkům o mnoho zvláštní produkty než jiná zařízení, spíše se dá říci, že byly úplně stejné jako v ostatních podnicích. Právě zde se scházely všechny skupiny obyvatel – studenti, mládež, malíři, sochaři, mladí dělníci, literáti, sportovci a generace starších občanů. Setkávalo se zde skutečně široké spektrum lidí, různé věkové skupiny a zaměření. Toto žádná jiná kavárna nikdy neměla. Pamětníci velkou oblibu kavárny připisují vrchnímu panu Paterovi. Téměř v každé paměti je o něm zmínka, o jeho laskavosti, pohostinnosti a také o tom, že dával lidem na dluh. Tyto dluhy zůstaly téměř vždy nesplaceny, a pan Patera dotoval stále hosty kavárny. Union nabízela návštěvníkům nepřeberné množství novin, které si hosté rádi četli. Pan Patera si pamatoval, který zákazník má jaké noviny rád, a ihned po jeho příchodu mu podal oblíbené periodikum a k tomu také to, co si rád objednával. František Patera působil jako vrchní v letech 1907–1925, ochotně půjčoval mladým lidem, kteří neměli peníze na bílou kávu, a nechal je přes zimní počasí v kavárně zahřát. Věděl o návštěvnících vše, znal jejich životní poměry, osudy, pracovní zařazení i apetit. Laskavost se mu vrátila zvyšujícím se počtem návštěvníků, oblíbeností a chválou o jeho dobrém srdci. S odchodem pana Patery do penze, odešla za čas i kavárna Union.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ COHEN, G. B. *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861-1914*, Purdue University Press, 2006, s. 95, srov. HOFFMEISTER, A., *Kronika domu*, In: *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, s. 10

⁴⁷⁹ HOFFMEISTER, A. *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, s. 7-8

⁴⁸⁰ *Pondělní noviny*, Zima v kavárně, Jaroslav Kratochvíl, Josef Hora, Zdeněk nejedlý, 8. 12. 1924, r. 1., č. 37, srov. *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, s. 15, Unionku navštěvoval Julius Zeyer a Adolf Heyduk. (konec 19. století)

Hosty této proslulé kavárny se stali redaktor Humoristických listů Skružný, Eduard Bass, Zdeněk Wirth, Václav Vilém Štech, Jan Štursa, Stanislav Sucharda, Bohumil Kubišta, V. H. Brunner, František Kysela, Břetislav Benda,⁴⁸¹ Pavel Janák, Vlastislav Hofman, Josef Gočár, Václav Fiala, Václav Špála, Otto Gutfreund, bratři Čapkové, František Langer, Jan Thon, Vincenc Kramář, Antonín Matějček, Viktor Dyk, Jaroslav Hašek či Josef Lada.⁴⁸² Pan Patera vykonával svou službu za období čtyř kavérníků. Kavárna Union měla oddělené tematicky zaměřené pokojíčky.⁴⁸³ V prvním byl umístěn kulečník, ve druhém seděli univerzitní profesori František Heyrovský a Jan Krejčí, Jan Krčmář, František Drtina, Jaroslav Vlček a Josef Šusta, ve třetí místnosti umělci a žáci z akademie. Právě díky nim začal pan Patera odebírat umělecké časopisy ze zahraničí.⁴⁸⁴

Unionka měla dva vchody. První, pro čestné hosty, byl široký a vedl do salónku, kde na zemi ležel červený samet. V tomto salonku, jenž by se dal označit za první třídu, seděli bohatí měšťané a všeobecně honorace. Následovaly salonky s druhou třídou, kterou obklopovali profesori, literáti nebo kunsthistorici, a nakonec ve třetí třídě seděli kumštýři. Místnosti vybavovala kanapíčka se zeleným plyšem. Za úzkou chodbou vedoucí kolem kuchyně se vyskytovaly tři prostory, kde sedávali šachisté, esperantisté nebo žurnalisté. Zde se pořádaly schůze. Návštěvníci chodili do podniku v příhodnou denní dobu například na četbu novin, odpočinek či oběd. Dopoledne pobývali v kavárně hloubaví čtenáři, kteří v absolutním poklidu četli noviny a české časopisy. Následoval čas po obědě. Přibližně v jednu hodinu se začali v Unionce scházet proletáři, kteří si objednali kávu a kus koláče, mnohem většího než v konkurenčním podniku. Přibližně ve čtyři hodiny do kavárny začaly proudit skupiny měšťanů, umělců a vědců. Od osmi do dvou hodin večer se *Unionka* proměnila v centrum seancí.⁴⁸⁵ Větší místnosti měly okna na Perštýn, ty menší na Národní třídu, na Ferdinandku. Dle výpovědi pamětníků nebylo zařízení kavárny výjimečné, dokonce ani přitažlivé. Kávě říkali *maglajs* a bílá káva se dvěma rohlíky stála 24 haléřů. Čtenáři mohli dostat evropské deníky, pražské dokonce v několika výtiscích, dále velké množství krajských a odborných týdeníků a měsíčníků, literární, výtvarnické, módní a ilustrované časopisy a revuí – německé, francouzské a anglické. *Unionka* se označovala jako čtenářská kavárna. Nezastavovali se zde bohémové, členové České literární akademie a zákazníci, kteří si potrpěli na luxus a estetiku. Kavárnu navštěvovali redaktori z menších

⁴⁸¹ NEZVAL, V. *Pražský chodec*, Praha, 1938, s. 52-53

⁴⁸² LADA, J. Jak jsem je znal. Kavárna Union. In: *Kronika mého života*, Praha 1954, s. 293-315

⁴⁸³ HEINZ, J. K. *Das Prager Kaffeehaus: Literarische Tischgesellschaften*, Verlag Volk Und Welt; Erste Auflage edition, 1988, s. 49-50

⁴⁸⁴ LANGER, F. Arma virumque In: *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, s. 28-34

⁴⁸⁵ KRATOCHVÍL Z. Vzpomínka In: *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, s. 30-31

deníků, nikoli z Národních listů, stejně tak jako docenti, středoškolští profesori a studenti, úředníci z nižších tříd. Vysoce postavené osobnosti zavítali do jiných zařízení.⁴⁸⁶ Toto zřejmě byla daň za její obyčejný vzhled, ne příliš kvalitní kávu, vydýchaný a zakouřený prostor.

Konkurenci Unionce představovala pouze kavárna Arco v Hyberské ulici. Výbavu zde tvořila samá zrcadla, proto se její klientela skládala z lidí z vyšších vrstev – obchodníků, burzovních makléřů a vyšších úředníků. S Unionkou soutěžila v počtu periodik a návštěvníků z řad umělců. Do Arca chodili němečtí umělci – Max Brod, Egon Erwin Kisch, Franz Kafka, Franz Werfel, Bedřich Feigl, Willi Nowak a Jiří Kars. Vrchním byl pan Počta. Bývalý kavárník Suchánek z Vysokého Mýta v roce 1910 založil svou vlastní kavárnu Arco a proslavil ji. Café Arco nabízela více tiskovin než kavárna Union. Chodila do ní movitější klientela, která dávala vrchnímu vyšší dýška, za než mohl nakoupit více českých a zahraničních tiskovin. Časopisy a umělecké revue se do kavárny dostaly z Británie, Francie, Německa a SSSR. Americké tiskoviny k dispozici nebyly. Rozdíl mezi Unionkou a Café Arco byl v tom, že v Café Arco zahraniční noviny dostali pouze vybraní hosté a na vyžádání, jelikož si je pan vrchní archivoval, a dělal rozdíly mezi návštěvníky. V kavárně Union tomu tak nebylo.⁴⁸⁷

Lucerna se neprezentovala jako kavárna, ve které se scházeli zákazníci, aby si přečetli denní tisk, potkali nové známosti a dozvěděli se zajímavosti ze světa. Byla koncipována jako nový dům, který v Praze doposud nikdy nestál, multifunkční centrum s biografem, jídelnou, kavárnou a kabaretem. Proto jediný dochovaný pramen o kavárně je dobová firemní brožura vydána k oslavě 20 let Lucerny.⁴⁸⁸ Původně se Lucerna stavěla jako obchodní budova zcela nového druhu. Část stavby ve Vodičkově ulici se dokončila v roce 1908, byl zde zřízen kabaretní sál a divadelní sál s otáčivým jevištěm. Tento sál uvedený v roce 1909 jako biograf měl zprvu jinou funkci. Když podnikatel Ing. Václav Havel palác stavěl, zamýšlel jej využít jako scénu národního divadla. V Lucerně se nacházela kavárna, které se říkalo (Hlouchova) Yokohama dle cestovatele Josefa Hloucha, který si kavárnu pronajal. Následovala další etapa stavby, kdy byl zhotoven velký sál pražské Lucerny, největší sál v Československu, otevřený před Vánocemi roku 1920. Lucerna tvořila první stavbu v Praze tohoto typu – měla pasáže, biograf, kavárnu

⁴⁸⁶ LANGER F. *Arma virumque*, s. 66

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 67

⁴⁸⁸ *Dvacet let Lucerny: 1909-1929*. V Praze: Lucerna, 1929, s. 4 - 28

a kancelářské budovy. V roce 1905, kdy ji pan Havel začal projektovat, Praha zdaleka nedosahovala velkoměstského charakteru.

Yokohama prezentovala japonskou čajovnu a cukrárnu, kterou tvořila originální výzdoba z malých papírových japonských domečků, dominoval jí bambusový nábytek, japonerie, lampionky a dekorace s bůžky. Číšníci byli oblečeni v japonských krojích, a to až do roku 1924. V této době se Yokohama přeměnila na kavárnu s názvem Zimní zahrada, která se slavnostního otevření dočkala 28. září 1924 jako kavárenská restaurace. Sál dostal nový kabát a s ním i květinovou výzdobu, která navozovala dojem květinové zahrady.

Japonské orientální vybavení vyměnili provozní za proutěný nábytek a zákazníkům hrála ruská kapela. Číšníky se stali ruští studenti a současně členové kapely. V roce 1927 se kavárna přeměnila na hospodu pod Lucernou. V Praze do této doby zcela chyběla opravdová lidová restaurace a sál kdysi bývalé japonské čajovny Yokohama podstoupil rekonstrukci do takové míry, že se vytvořila hospoda s venkovským interiérem, která by mohla být označena díky svým dekoracím za slovenskou idylu. Vyčnívala způsobem zdobení za pomoci malých dekorativních sloupků, nábytkem, nádobím a dokonce i džbáněčky na víno. Ruskou kapelu střídala kapela cikánská. Hospoda měla vlastní výčep, lednici, uhelný a plynový sporák a sklep k uskladnění piva a vína.

Kabaret Lucerna byl na počátku své existence světově zaměřen. Koncertoval zde Savoy Orpheans Orchester – Teddy Sinclair. Po první světové válce se orientoval spíše na národní orchestry a nejčastěji v Lucerně vystupoval Karel Hašler, který s kabaretem spolupracoval celých šest let. V roce 1924 byl zahájen provoz divadla Komedia, jehož ředitelem se stal Felix Achill de la Camary. V roce 1927 zachvátil kabaret požár a ještě téhož roku na Silvestra se podnik po rekonstrukci opět otevřel. Tentokrát opět s jiným názvem: Kabaret restaurant Lucerna.

Skutečný kavárenský život Lucerny začal právě od roku 1928, kdy si její pozornosti všimli Jiří Voskovec a Jan Werich, následně Karel Anton, po kterém převzal vedení Rolf Wagner. Tabarinové a taneční představení se stala na svou dobu oblíbená a návštěvníci a obyvatelé velkoměst je vítali.

Tanečních revuí se ujal baletní mistr Joe Jenčík, který je pozvedl na vyšší úroveň. A tak na sklonku třicátých let uváděla Lucerna neobyčejná kabaretní představení

s vyspělými ensembly technické dokonalosti, subretami, klauny, za přítomnosti světových orchestrů a prvotřídních tanečníků. Diváci s nadšením vyprodávali představení. Zajímavé pro návštěvníky bylo otočné pódium hvězdicového charakteru. Jeho velikost dosahovala přibližně 5,4 metru s vnitřním kruhovým propadlem o velikosti 90 cm. Parketové pódium mohlo být vyzvednuto bezhlučnou technikou až do výše 120 cm či vpuštěno pod úroveň podlahy asi do výšky 70 cm. V kabaretu byl umístěn ventilátor, který vysával kouř ze sálu a topné radiátory. Osvěťovaly jej reflektory, přičemž jeden z nich byl umístěn i v propadle pódia.

Syn zesnulého majitele Lucerny ing. Václav Havel mladší se vrátil z pobytu ve Spojených státech amerických a přišel s nápadem založit samoobslužnou jídelnu, kde se lidé mohli rychle během dne najíst.⁴⁸⁹ Projekt se uskutečnil 1. ledna 1927. Moderně vybavenou jídelnu znala celá Praha a číšnice se všechny jmenovaly Růženky. Jídla měla svůj vlastní výčep piva, kávový automat Espresso, elektrický mlýnek, moderní bar s konzervátorem zmrzliny, lednici chladící víno, sodovky a likéry, lednici Elektrolux na studené pokrmy a saláty, elektrický strojek k výrobě pomerančové šťávy přímo z pomerančů a míchačku koktejlů. Jídlo vkládali do vyhřívaných mís.

Lucernu navštěvovaly bohaté vrstvy obyvatelstva, které se ve třicátých letech ztenčily, stejně tak se snížil jejich rozpočet, a proslulý dům přišel v důsledku velké hospodářské krize o zákazníky a ocitl se v dluzích.

Do kavárny Piccadilly vedly celkem čtyři vchody – hlavní, vedlejší situovaný z Krakovské ulice, další dva směřovaly do přípravný a výčepu. Kavárna měla šatnu na odložení kabátu nebo zimníku. V dolní části se popíjela káva, čaj, soda, malinová šťáva, a byla to ta nejpříjemnější část kavárny, kde se prodávaly zákusky, mražená káva, koláče a další sladkosti. Vrchní se jmenoval Jaromír Soukup, zákazníci jej měli i přes jeho ráznost v oblibě. V neděli hrál v kavárně kvartet: klavír, dvoje housle a cello.⁴⁹⁰

V kavárně Slavia se scházeli literární umělci, které inspirovala pro sepsání básní, povídky či malého díla. Jaroslav Seifert chodil do kavárny Slavia často, sedával u okna

⁴⁸⁹ Vzor viděl v Americe.

⁴⁹⁰ VČELIČKA, G. *Kavárna na hlavní třídě*, Československý spisovatel, 1982, s. 63-67

a popíjel absint. Tyto prostory navštěvovali také bratři Čapkové, Jan Zrzavý, Václav Špála a Rudolf Kremlička (celá skupina tvrdošijných).⁴⁹¹

Dle vzpomínek Vladimíra Holana byla kavárna Slavia vybavena koženými sedadly. Dopoledne do ní zavítali studenti, odpoledne se v kavárně začalo kouřit a večer jeden na druhého pro kouř neviděli. Vzadu místnosti, v traktu blíže Vltavy, seděli šachisté nad svými partiiemi. Slavia měla být divadelní kavárna, proto také stojí naproti Národnímu divadlu. Herci kavárnu takto nepojímali a na přelomu 19. a 20. století navštěvovali spíše pivnici U Donátů sídlící ve Spálené ulici. Mezi divadelníky, kteří si kavárnu oblíbili, patřili Jakub Seifert, Adolf Čech, Adolf Krössing, František Kolár či Jakub Vojta Slukov. Návštěvníci hráli biliár, karty, četli noviny, vyprávěli si a vzpomínali. Dokonce někteří herci si pro sebe vyčlenili stoly.⁴⁹² Místnosti kavárny Slavia byly mezi sebou propojeny, návštěvníci měli k dispozici noviny, které herci rádi po polední zkoušce prolistovali.⁴⁹³ Dobře se ujaly herecké velikonoce a na velký čtvrtek a velký pátek se kavárna uzavřela. Herci zpočátku slavili v restauraci U Donátů, ale později, na konci 19. století, se jim Slavia natolik zalíbila, že oslavu Velikonoc přesunuli tam. Následně se stávala oslava vždy bujařejší, a proto se prostor pro veřejnost v tyto dny zavíral. Největší návštěvnost čítala kavárna právě ve dvacátých letech.⁴⁹⁴ Ve třicátých letech prošla rekonstrukcí, nainstalovalo se táflování a obdržela modernější vybavení. Před rekonstrukcí představovala středisko návštěv Devětsilu a disponovala obyčejným zařízením, včetně klasických Thonetových židlí.⁴⁹⁵

Provoz kavárenské živnosti nebyl snadný a ceny kávy a nabízených pochutin se musely po celé meziválečné období zvyšovat. Pro upřesnění se jeví výdaje na provoz kavárny dle časopisu *Kavárník* jako vysoké a nejvíce finančních prostředků vynaložili majitelé na plat personálu.

⁴⁹¹ SEIFERT, J. *Všechny krásy světa*, Eminent, 1999

⁴⁹² ČERNÝ, F. Tři divadelní role kavárny Slavia, In: *Velká kavárna Slavia*, Nakladatelství Jan Hovorka, 1998, s. 43

⁴⁹³ KUKLA, K. L. *Noční Prahou*, Měsíčník Granát, Praha, 1927, s. 304-311

⁴⁹⁴ ČERNÝ, F. Tři divadelní role kavárny Slavia, s. 49; srov. *Velikonoce divadelní*, In: *Národní listy* 19. 4. 1916

⁴⁹⁵ HOLUB, K., Místo a čas kavárny Slavia, In: *Velká kavárna Slavia*, Nakladatelství Jan Hovorka, 1998, s. 107, srov. HONZÍK, K., *Ze života avantgardy*, Čs. Spisovatel, Praha 1963, s. 56

Tabulka 97: Náklady na provoz kavárny třetí cenové kategorie (1923–1924)

Položka	1. 9. 1922 - 30. 11. 1923	1. 10. 1923 - 30. 11. 1924
Nájem	48 000	74 856
Časopisy	30 000	37 000
Daně	24 000	45 000
Topení a osvětlení	108 906	97 856
Mzdy na personál	228 619	216 790
Náklady na provoz celkem	439 525	471 502

Pramen: *Kavárník*, 1925, r. 2, č. 1

Náklady na provoz kavárny první a druhé cenové kategorie výrazně převyšovaly náklady na provoz třetí cenové kategorie, avšak takovéto detailní údaje periodikum již neuvádí. Zmiňuje pouze roční režie v kavárnách.

Tabulka 98: Roční režie v kavárnách (1925)

Kavárna	Roční režie v Kč
I. Třída	623 512
II. Třída	261 651
III. Třída	87 433

Pramen: *Kavárník*, 1925, r. 2, č. 1

Dále majitelé kaváren museli platit daň obratovou dvě procenta, daň z příjmu, daň výdělkovou, válečnou přírážku ve výši 140 procent z daně výdělkové, zemskou, okresní, školní, obecní přírážku a přírážku obchodní komoře. Odváděli dávku z majetku, dávku z přírůstku na majetku, telefonní půjčku, telefonní, autorské a cejchovní poplatky, cla, daně domovní, dávku z nájemného ve výši 25 procent, dávku ze stočného čtyři procenta, dávku z vodného 10 procent, zvláštní vodné, dávku ze spotřeby plynu a elektrické energie, dávku za odvážení popele, poplatek na chudé, dávku z výkladců. Dále se k provozování kavárenské živnosti vztahovaly další poplatky, mezi kterými uvedme poplatek za povolení práce přesčas, dávku ze zábav, karetní kolek, zvláštní daň z vína, piva a likéru, dávku z reklamy či pojištění zaměstnanců.⁴⁹⁶

Prvorepublikový kavárenský život doznal největšího rozšíření v Praze a v Brně. V Praze byly ceny kávy výrazně vyšší než v ostatních městech Československa.⁴⁹⁷ V těchto městech si kavárny a restaurační zařízení mezi sebou konkurovaly a nacházely své vlastní stálé zákazníky. Kvalita kávy netvořila primární kritérium pro návštěvu tohoto zařízení, hlavními měřítky se stala vybavenost kavárny novinami a pan vrchní. Kavárny se v uvedených městech selektovaly dle zaměření návštěvníků od studentů, přes umělce, úředníky, až po vzdělané univerzitní profesory. Mezi nejoblíbenější pražské kavárny patřily

⁴⁹⁶ Kavárenská režie v theorii a praxi, In: *Kavárník*, r. 2, č. 8

⁴⁹⁷ Zdražení v pražských kavárnách, In: *Kavárník*, r. 3, č. 11

kavárna Union, Café Arco a kavárna Slavia. Na počátku 20. století byl postaven dům Lucerna s novou kavárnou. Podnik oslovil vyšší vrstvu obyvatelstva, zahraniční turisty a cestovatele. Bylo to způsobeno odlišným charakterem kavárny a vyššími cenami produktů.

Závěr

Disertační práce definovala základní předpoklady pro výskyt konzumu kakaa, kávy, čaje a čokolády. Doložila na základě získaných údajů existenci konzumu v českých zemích a v hlavním městě Praze, ukázala dle dostupných archivních pramenů spotřebu komodit v dělnických a úřednických rodinách. Za tímto účelem vymezila střední vrstvu obyvatelstva a počet osob, které do střední vrstvy spadaly. Poskytla detailní pohled na zahraniční obchod se zkoumanými surovinami a doložila zvyšující se zájem o dovoz komodit a vývoz hotových výrobků z oblasti čokoládového průmyslu. Ukázala vývoj cen komodit s přihlédnutím k daním a clům a představila dobový pohled na vnímání kakaa, kávy, čaje a čokolády, proměny a zastoupení ve spotřebním koši rodiny, roli substitutů, respektive cenové a důchodové elasticity. Na samém závěru poskytla pohledy do známých kaváren a na přípravu kávy.

Střední vrstva obyvatel v meziválečném Československu v sobě zahrnovala státní zaměstnance (úředníky, vojáky z povolání, policisty, pošt mistry, zaměstnance v dopravě), učitele, klérus, zaměstnance v prosperujících podnicích, střední rolnictvo, živnostníky, střední a drobné podnikatele, management průmyslu a technickou inteligenci. Obecnou charakteristikou střední vrstvy byly preferované životní hodnoty obyvatelstva, mentalita občanů a pro ně specifický způsob života. Mezi hlavní rysy života středních vrstev patřilo dopřát si více než běžný standard. Na jedné straně lidé pracují, aby měli finanční prostředky na živobytí a na úhradu běžných výdajů, na straně druhé vydělají tolik peněz, že z nich mohou spořit a utratit více výdajů za zábavu, oblečení a nákupy. Do střední vrstvy je možné zařadit osoby, které vlastní byt či dům, respektive si mohou zajistit lepší bydlení v nájmu, své potomky zabezpečí kvalitním vzděláním. V období první republiky je pro střední vrstvu charakteristická role muže. Přednosta domácnosti by měl ze svého platu uživit rodinu, není potřeba příplatků a ani práce ženy a dětí.

Dle sčítání lidu z let 1921 a 1930 bylo možné vyčíslit přibližný počet obyvatel, kteří se ke střední vrstvě řadili. Disertační práce počet občanů vymezila k roku 1930 a pro tuto metodu vycházela z oficiálních dat Státního úřadu statistického. Pro komparaci výsledku šetření vzala v úvahu propočet pana profesora Zdeňka Kárníka, který odhaduje podíl obyvatelstva čítající střední vrstvy na 45 procent. Zkoumané statistiky zachycovaly dva

druhy údajů z hlediska počtu osob patřících k jednotlivým třídám povolání. Vykazovaly počet osob v povolání činných a počet osob k povolání příslušných, mezi které se řadili členové rodin osob činných. Přesný počet příslušníků střední vrstvy nebylo možné stanovit, avšak bylo možné získat přibližný počet osob příslušných ke střední vrstvě obyvatelstva. Základním pilířem pro výpočet počtu členů se staly údaje o počtu osob odvádějící důchodovou daň (518 222 osob). Avšak ne všechna povolání důchodovou daň platila, a proto byla data doplněna o údajích o dani výdělkové (262 261 osob). Konečně nám posloužily také informace o povinnosti platit nemocenské pojištění vykazující 2 446 200 pojištěnců středních vrstev. Suma pojištěnců byla vynásobena koeficientem, který stanovoval poměr činných a příslušných osob k danému povolání. Počet osob příslušných ke střední vrstvě obyvatelstva dosahoval v roce 1930 úhrnem 5 117 573 hlav dle výše nemocenského pojištění, byly započítány osoby dle daně výdělkové v počtu 538 524, tj. z celkového počtu 14 729 536 obyvatel k roku 1930 prezentovalo střední vrstvu 5 656 096 osob (40 procent obyvatel). Přihlédneme-li k možnosti statistické chyby, k nejasným údajům, chybovosti a nepřesnosti těchto statistik, dochází práce k podobnému závěru jako propočty Zdeňka Kárníka, i přesto, že ke svým výpočtům záměrně použila zcela jinou metodu.

Mezi střední vrstvy se řadily obory veřejné správy, úředníci z oblasti průmyslu a živností, obchodu, peněžnictví, dopravy, svobodných povolání a zemědělství, úředníci v podnikové sféře, ve veřejné správě a technická inteligence, pedagogové, duchovní, lékaři, spisovatelé, advokáti a umělci. Po roce 1918 nastal rychlý rozvoj středních vrstev díky státněpolitickým změnám, rozmachu podniků a nástupu techniky. Zvyšoval se počet pracovníků vědy, osvěty, zdravotnictví, stoupalo množství osob zaměstnaných v aparátech politických stran, družstev a organizací.

Střední vrstvy obyvatel je možné charakterizovat na základě příjmů a výdajů domácnosti. V meziválečné společnosti by výdaje domácnosti na potraviny měly dosahovat maximálně poloviny příjmů rodiny. Čím vyšší podíl výdajů za potraviny rodina utratila, tím méně finančních prostředků jí zbývalo na věci jiné než běžné spotřeby. Dle statistických výkazů práce dokládá, že dělnické rodiny se mezi střední vrstvy neřadily, naopak mezi ně patřily úřednické a zřízenecké rodiny. Podíl výdajů na zábavu, módu a pochutiny závisel na výši příjmu jednotlivých domácností, ochotě a možnosti utrácet finanční prostředky za zboží jiné než běžné spotřeby. Státní úředníci spotřebovávali za potraviny, kuřivo

a návštěvu hostinců 30–45 procent svého příjmu, za šatstvo a prádlo 15 procent, za byt 17–20 procent příjmů a na ostatní vydání bylo určeno 17–28 procent příjmů. Vydání za potraviny, kuřivo a útrata v hostinci dělnické rodiny tvořila 55–60 procent veškerých výdajů. Za šatstvo a prádlo vynaložila domácnost v průměru 13–14 procent, za bydlení 13–16 procent, za položku ostatní výdaje 9–14 procent. Zřízenecká rodina vynaložila za potraviny, kuřivo a útratu v hostinci 44–52 procent příjmu, na šatstvo a prádlo připadalo mezi 13–17 procenty, na byt 13–19 procent a na ostatní vydání 14–17 procent. Zde můžeme vidět, že dělnické rodiny nedisponovaly vysokým příjmem a nezbýval prostor v rodinném rozpočtu na zakoupení věcí jiných než běžné spotřeby. Naproti tomu z vydání úřednické rodiny můžeme pozorovat výraznou možnost pro úspory a ostatní vydání. Zřízenecká rodina stojí na pomezí dvou výše uvedených kategorií a je možné ji zařadit spíše do středních vrstev, a to i přesto, že u některých povolání přesáhl podíl výdajů na potraviny polovinu všech výdajů. V tomto případě je pro naši analýzu směrodatná položka ostatní vydání, která ukazuje věci jiné než běžné spotřeby. Diferenciace vydání mezi dělnickou, zřízeneckou a úřednickou rodinou je patrná ze všech kategorií a ve všech zkoumaných krajích. Příjem dělnické rodiny tvořil za jeden rok přibližně 40–80 procent příjmu úřednické rodiny v závislosti na postavení rodiny úředníků a na regionu, ve kterém dělnická rodina žila.

Rozdílnost shledáváme také u jednotlivých složek příjmu. V rámci úřednické rodiny výraznou část příjmu tvořil výdělek přednosta domácnosti (muže) a ostatní výtěžky představovaly zanedbatelnou sumu (mzda ženy, dětí či podpory). Zřízenecká rodina vykazovala podobný trend dle složek příjmu jako úřednická rodina, nicméně absolutní výše příjmu byla výrazně nižší. Dělnická rodina se od shora zmíněných odlišovala. Velkou část příjmů rodiny tvořila mzda přednosta domácnosti, která nedosahovala ani na polovinu celkových příjmů pobírajících průměrnou úřednickou rodinou. Podstatným výnosem pro dělnickou rodinu byly výdělky dětí, ženy a podpory. Dle procentuálního vyjádření je vidno, že se dělnické rodiny neřadily ke střední vrstvě obyvatelstva ani dle výše příjmů. Výdělek přednosta domácnosti v dělnické rodině tvořil 70 procent všech příjmů. V úřednické či zřízenecké rodině tato složka přesahovala vždy minimálně 80 procent všech příjmů, ve vybraných zkoumaných obdobích tvořila až 90 procent příjmů. Výdělek žen a dětí se v dělnické rodině pohyboval na 15 procentech, v úřednické a zřízenecké rodině od nuly do pěti procent.

Dle statistického srovnání vykazuje úřednická a zřízenecká rodina charakteristické rysy střední vrstvy obyvatel. Obě rodiny jsou schopny spořit a zaměstnání muže uživí všechny členy. Konzumenti mohou vynakládat více finančních prostředků na položku ostatní, která prezentuje statky jiné než běžné spotřeby, tedy statky zbytné. Statistická diskrepance se mezi skupinami prohlubovala v důsledku zdoluhavého poklesu platů a liknavého snížení výdajů za věci běžné spotřeby. Úřednické rodiny byly schopny tvořit nejvyšší míru úspor.

Za dob velké hospodářské krize se situace střední vrstvy zhoršila a postihla ji nezaměstnanost. Z řad intelligence se ocitlo bez práce 50 000 osob a od roku 1931 se snižovaly mzdy státním zaměstnancům.

Základními předpoklady pro spotřebu kakaa, kávy, čaje a čokolády v meziválečném Československu bylo utvoření střední vrstvy obyvatelstva. Ta si mohla dovolit kupovat luxusnější zboží, mezi které patřila čokoláda. Kávu kupovaly všechny vrstvy obyvatelstva, avšak nemajetné rodiny, ji poptávaly méně než rodiny spadající do středních vrstev.

V období 1923–1924 výrazně stoupla spotřeba kakaových bobů a čaje. Konzumace kávy, žitné kávy a cikorky se zvyšovala od roku 1921. Po roce 1923 se na trhu objevovaly luxusnější pochutiny a vznikaly nové čokoládové závody. Bohužel statistiky o světové produkci a spotřebě čaje nebyly v této době známy a hlavní pěstitelské státy udávaly pouze množství vývozu, nikoli objem sklizně a spotřeby. Nemnoho čaje se do Československa dováželo přímo a nejčastější dodávky se realizovaly přes Hamburk a Nizozemsko. V roce 1927 prodělala země jednu z menších hospodářských krizí, která se odrazila na spotřebě čokolády, ovšem poptávku po kávě citelně neovlivnila. Výrazně se spotřeby kávy dotkla velká hospodářská krize a konzumace kakaa zaznamenala ve stejné době nepatrný pokles. Stabilita ve spotřebě čokolády se odvíjela od vysokých daní, relativně vysokého cla a obchodních bariér, které mezi sebou státy Evropy utvářely. Tyto překážky obchodu po celá dvacátá léta omezovaly producenty čokoládového průmyslu. Na konci dvacátých let se ceny čokolády mírně snížily a spektrum spotřebitelů se rozšířilo i do zahraničí. Záznamy z plodinové burzy stejně jako archivní záznamy ukazují výskyt dvou hlavních druhů káv na území Československa. Hlavní komodity tvořily káva Rio (typ č. 7) uskladněná v Amsterdamu či Rotterdamu a káva Santos.

Spotřeba kávy, obilné kávy a cikorky v úřednických a dělnických rodinách odrážela hospodářskou situaci dané doby. Spotřebu kakaa, čokolády a čaje není možné za celé meziválečné období prokázat jinak než statistikou zahraničního obchodu, jelikož uvedené komodity nebyly detailně sledovány Státním úřadem statistickým a ani je neevidovalo Ministerstvo pro zásobování lidu. Statistiky započaly kalkulaci spotřeby kávy, obilné kávy a cikorky přepočtenou na jednu rodinu zaznamenávat až v roce 1926, kdy do Československa pozvolna dorazil ekonomický pokles v podobě malé hospodářské krize. Data ukazují náchylnost spotřeby kávy na hospodářský vývoj a klesající tendence konzumace jsou patrné u obilné kávy a cikorky v dělnických i úřednických rodinách. Úřednické rodiny nespotřebovaly o mnoho více kávy na spotřební jednotku než rodiny dělnické, avšak výrazný rozdíl činilo srovnání na hlavu (spotřeba obilné kávy úřednické rodiny činila přibližně 60 procent konzumace rodiny dělnické). Úřednické rodiny popíjely kávu nejen doma, ale také v kavárnách. Členové dělnických rodin pili kávový nápoj ráno a večer, jednu dávku používali na několik nálevů a mísili ji se žitnou kávou. Ti nejchudší pili pouze žitnou kávu nebo cikorku.

Úřednická rodina vydávala na spotřebu kávy přibližně o polovinu méně svého příjmu než dělníci a zemědělci. Dělnická rodina vynaložila za kávu zhruba jedno procento svého celkového příjmu a dvě procenta výdajů určených na konzumaci potravin. Úřednická rodina na konzumaci kávy obětovala méně než půl procenta příjmu a přibližně 0,2 procent výdajů určených ke konzumaci potravin. Spotřeba kávy a kakaa na spotřební jednotku představovala v každé oblasti Československa zcela odlišný údaj. V globálním pojetí na jednoho obyvatele vykazovala mírně rostoucí tendence, popřípadě stagnující směr. Majetkové rozdíly mezi dělnickou a úřednickou rodinou ukazovaly diferencovanou spotřebu kávy a cikorky, ovšem daleko patrnější se jevíly rozdíly spotřeby v územně vymezených oblastech. Dělnická rodina v Čechách spotřebovala přibližně o 20 procent méně kávy než rodina úřednická, o 30 procent více žitné kávy a cikorky. Na Slovensku dosahovala konzumace kávy pouhou polovinu spotřeby v Čechách. Pozvolna se zvyšovala poptávka po čaji a kakau. Spotřeba čokolády, kakaa a čaje není zaznamenána v konkrétním množství a statistické údaje uvádí celkovou sumu vynaloženou na nákup těchto komodit, ze které není možné určit poměr spotřeby komodit. Nominální ceny komodit klesaly, vyjma cen čaje. Vezmeme-li v úvahu celkovou deflaci, pokles cen a mezd, reálné ceny se zvyšovaly.

Abychom mohli s jistotou potvrdit úlohu komodit v životě spotřebitelů, bylo nutné zjistit elasticity vztahující se ke zkoumaným surovinám. Získat souvislé roční údaje tvořící časovou řadu nebylo v období první republiky možné, jelikož Státní úřad statistický nezveřejňoval pravidelně data týkající se spotřeby surovin na jednoho obyvatele či na spotřební jednotku. Práce se proto přiklonila k výpočtu příkladného roku 1931, respektive období 1928 – 1931, a detailně se zabývala elasticitou kávy, žitné kávy a cikorky, jelikož informace pro spotřebu kakaa, čokolády a čaje ze statistik a pramenů nebyly dostupné. Zkoumání elasticit přináší překvapivé výsledky. Zrnková káva spadala v rámci dělnické rodiny mezi podřadné statky, při zvýšení důchodu se snížila její spotřeba, kávu obilnou a cikorku chápala rodina jako statek normální. Úřednická rodina posuzovala všechny statky jako podřadné, přičemž nejvíce inferiorním statkem byla žitná káva. Káva se v dělnických rodinách jevila jako cenově elastická, úřednická rodina při poklesu ceny kávy snížila výrazně poptávané množství. Dělnická rodina prezentovala poptávku po žitné kávě střídavě jako neelastickou, elastickou a jednotkově elastickou. Úřednická rodina chápala poptávku po obilné kávě převážně jako elastickou. Cenová elasticita zkoumaných pochutin ukazovala zajímavé závěry. Káva se projevila jako elastická komodita, kterou bylo možné dobře nahradit. Obilná káva se u dělnické rodiny prezentovala spíše neelasticky, přičemž pokud došlo ke zvýšení ceny, snížilo se poptávané množství nepatrně. Úřednická rodina reagovala na zvýšení ceny zvláště, zvýšila poptávku. Všechny indicie ukazují na Giffenův statek, kdy je v případě inferiorní suroviny s rostoucí cenou zvyšována poptávka po tomto zboží. Podobně se zachovala úřednická rodina z hlediska zdražení ceny kávy v roce 1929 a zvýšení ceny cikorky v roce 1928. Cikorku obě rodiny chápaly převážně jako elastickou komoditu.

Změna poptávaného množství kávy v případě změny ceny obilné kávy dle elasticity ukazuje na to, že oba statky byly v dělnických rodinách substituty a snížení ceny obilné kávy vedlo k poklesu poptávaného množství zrnkové kávy. Substituční efekt převládl nad důchodovým efektem. V úřednické rodině byly statky po zkoumané období převážně komplementy. Z hlediska změny poptávaného množství obilné kávy při změně ceny zrnkové kávy se komodity jevily u dělnické rodiny střídavě jako komplementy či substituty, v úřednické rodině převládl substituční efekt. Dle zkoumaných křížových elasticit obou statků ve vzájemném působení se projevuje u dělnické a úřednické rodiny odlišný princip vnímání statků. Dělnická rodina řadí vzájemně kávu a žitnou kávu jako

komplementy, převládá důchodový efekt. V úřednické rodině jsou oba statky chápány jako substituty. Pokud se změní cena obilné kávy, cikorka se jeví u dělnické rodiny jako substitut, úřednická rodina ji chápe jako komplement.

Vybavenost domácností mezi dvěma světovými válkami závisela na společenském statusu rodiny. O konzumní společnosti nemůžeme uvažovat z hlediska celé republiky. Společnost hojnosti, tedy konzumní společnost, nabízí věci přístupné široké populaci. Konzumní společnost představuje stav, jenž by měl ve státě přežít delší časový úsek, jestliže jej nepřeruší válka, změna politického režimu či celosvětová hospodářská krize. Stabilní střední vrstva poptává více než pouze klasický standard, a zároveň vyžaduje spotřebovávat více než předchozí generace.

Po první světové válce v letech 1918–1922 se začala projevovat dominantní regulační role státu. Povolovací řízení, dovozní cla a obchodní smlouvy se staly hlavním prostředkem státní regulace zahraničního obchodu. Na trhu se vyskytoval nedostatek surovin, hotového zboží, vázané hospodářství s některými druhy surovin a výrobky jen přežívalo. Mezinárodní obchod ztěžovaly dopravní nesnáze, kurzové a inflační pohyby evropských měn. Clearing znesnadňoval obchod s agrárními zeměmi, které se potýkaly s opakovaným nedostatkem volných měn. Neměly možnost uhradit deficit obchodní bilance způsobený vyšším vývozem průmyslového zboží. Během dvacátých let do popředí mezinárodní politiky vstoupila snaha o obnovu zásad volného obchodu, kterou zmařilo rozšiřování clearingů.

V roce 1922 poklesla cla na kakaové boby, zvýšil se dovoz komodit a počet zaměstnanců v továrnách. Díky snížení cen kakaa stoupala poptávka po čokoládových produktech a snižoval se odbyt sladkostí vyrobených pouze z cukru. Vývoz čokolády od roku 1920 do roku 1926 poklesl. Příčinu představovala vysoká cena hotového produktu, a v tomto důsledku chabá konkurenceschopnost na zahraničních trzích. Vysoká cena způsobila nízký odbyt v zahraničí. Clo na kakaové boby podléhalo v Československu sazbě 116 Kč na 100 kg a tvořilo přibližně 11 procent z ceny. Největší konkurenti celní zatížení neuválili (Nizozemsko), anebo v minimální výši tři franků (Švýcarsko). Německo zavedlo výhodné zušlechťovací řízení. Konkurenceschopnost čokoládových produktů za hranicemi státu potlačoval levný cukr vyvážený z Československa. Podniky v Československu uzavřely pobočky a exportovaly raději ze zahraničí do jiných zemí.

Na zrušení cel apeloval Svaz průmyslu potravinářského v Praze, odborová skupina ústředního svazu československých průmyslníků. Clo na kakaové boby se od roku 1929 snížilo z původních 116 Kč na 40,60 Kč na 100 kilogramů. Hlavním důvodem pro snížení bylo podpořit soutěživost tuzemských čokoládoven a zvýšit pokles odbytu výrobků, který nastal v důsledku přijetí smlouvy se Švýcarskem účinné ode dne 12. prosince 1927. V roce 1932 poklesla celosvětově cena kakaových bobů a zároveň se zvýšila celní sazba. Ceny finálních produktů se nezměnily. Situace na poli kávy a čaje byla podobná. V důsledku devaluace koruny se očekávalo prudké zdražení kávy a čaje. Clo na surovou kávu činilo 1 235 Kč za 100 kg a zatěžovalo zboží 198 procent jeho ceny. Dovozci požadovali pokles celní sazby na 950 Kč za 100 kg, snížení paušální daně z obrátu z 225 Kč na 150 Kč. Čaj byl chápán jako poživatina denní potřeby s dietetickými účinky. Pokud by se clo zvýšilo, stoupla by cena čaje a klesla jeho spotřeba.

Bezprostředně po skončení první světové války musel stát obnovit zpřetrhané obchodní vazby a získat staré obchodní partnery z dob Rakousko-Uherska. Díky pomoci Spojených států amerických a Velké Británie se po první světové válce zahraniční obchod Československa prosadil rychleji. Země vykazovala v době konjunktury mezi roky 1925–1929 nezvyklý průmyslový růst ve výši až sedmi procent. Na počátku třicátých let, v době hospodářské krize, zaznamenala průmyslová výroba rozsáhlejší a zřetelnější pokles než v jiných státech Evropy. Tento jev primárně zapříčinila závislost na exportu.

První světová válka narušila tradiční obchodní vazby a po jejím skončení hledaly státy odbytiště znovu. V době velké hospodářské krize jednotlivé evropské země zaznamenaly až několikanásobný nárůst celních tarifů. Běžně používané tarify se prudce navýšily a za dob krize panoval silný protekcionismus. Protekcionistické tendence rostly již ve dvacátých letech a ve třicátých letech se umocnily. Významní obchodní partneři (Spojené státy americké a Německo) se potýkaly s velkými potížemi a československé čokoládové výrobky ztrácely svá stálá odbytiště. Na konci první světové války vydávaly země povolení na dovoz a vývoz zboží. Takto zabraňovaly mezinárodnímu obchodu. Po skončení války doprovázely vývoz a dovoz surovin a zboží výkyvy. Československo obchodovalo mezi dvěma světovými válkami nejvíce s Německem a Rakouskem, následovalo Maďarsko, Velká Británie, Spojené státy americké, Polsko a Itálie.⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ KUBŮ, E., PÁTEK, J. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Karolinum, 1999, s. 206

V roce 1920 tvořil vývoz čokolády přibližně polovinu dovezeného množství, o tři roky později to byla pouhá dvě procenta a v roce 1926 dvanáct procent. Obliba čokolády se na tuzemském trhu zvyšovala. Čokoládovny ve dvacátých letech 20. století zažívaly nejprůhodnější dobu pro svůj rozvoj. Dařilo se drobným živnostníkům, rodinným firmám a malým závodům. Mezi roky 1920–1923 byl vývoz a dovoz surovin díky protekcionistickým opatřením obtížnější. Ve druhé polovině dvacátých let, po oživení ekonomiky a částečnému zrušení omezení mezinárodního obchodu, se zvýšil obchod se surovinami pro výrobu čokolády, kaka a kakaových bobů na straně vývozu i dovozu. Problémem československých čokoládoven byla vysoká cena kaka a kakaového másla, kterou navyšovala cla. V tomto důsledku vyráběly čokoládovny své produkty s vyšší cenou, než za kterou by je bez těchto omezení byly schopny zákazníkům nabízet. Tímto klesala jejich konkurenceschopnost. Ve dvacátých a třicátých letech díky již dříve vytvořeným obchodním vazbám našly přední československé čokoládovny odbytiště v zahraničí.

Závody upravovaly sortiment mezinárodnímu trhu, zaváděly zahraniční technologické postupy a dle amerického vzoru využily k prodeji čokolády obchodního zástupce. Velké čokoládovny otevíraly vlastní obchody se svými produkty.

Kavárenské prostředí ve dvacátých letech prosperovalo i přes právní úpravu představující provozní omezení v podobě zákazu podávání bílé kávy a otevírací doby. Zákazníci kavárny navštěvovali z důvodu získávání informací, navazování společenských kontaktů a setkávání se s přáteli. Káva pro návštěvníky z chudších poměrů představovala náhražku oběda či snídaně. Kavárenské podniky nepředstavovaly sourodé prostředí.

Literatura

Nevydané prameny – archivní

Národní archiv, Ministerstvo obchodu, průmyslu a živnosti, kt. 1532, *Celní spory a dotazy*:

- inv. č. 15695/26
- inv. č. 78267/26, II. Československý celní tarif
- inv. č. 30289/27
- inv. č. 91703/27, Ústředna Československých obchodních a živnostenských komor
- inv. č. 54101/28
- inv. č. 48448/28, Svaz průmyslu potravinářského v Praze. Bezcelní dovoz kakaových bobů.
- inv. č. 86153/28, Dotaz o sazební příslušnosti kakaové drti ze dne 22. listopadu 1929
- inv. č. 54596/28
- inv. č. 10004/28, Zrušení cla na kakaové boby
- inv. č. 54405/28, Svaz sušářů čekanky a řepy. Memorandum ku chystané slevě cla na kakaové boby
- inv. č. 25433/28
- inv. č. 10236/28, opětovná žádost o zrušení nebo snížení cel
- inv. č. 24805/28, prodejna spojených papíren společnost s.r.o.
- inv. č. 25430/28, nákupní a prodejní společenstvo výrobců lepenky a dřevoviny
- inv. č. 21794/28, Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek
- inv. č. 61135/28, kalkulace Deli, Čokoládové závody
- inv. č. 47791/28, zrušení cla na kakaové boby
- inv. č. 92321/28, Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek
- inv. č. 10236/28, opětovná žádost o zrušení nebo snížení cel
- inv. č. 63408/28, kalkulace ceny čokolády
- inv. č. 80088/29, stížnost firmy Schenker akc. spol. v Praze
- inv. č. 81036/31
- inv. č. 69975/31, vylívání bezkofeinové kávy
- inv. č. 69739/32, káva Hag akc. spol.
- inv. č. 99606/32, clo na surové kakaové boby
- inv. č. 100152/32
- inv. č. 20973/33, složka 3/II., československý celní tarif
- inv. č. 100616/33, složka 3/II., československý celní tarif, Ústředna československých obchodních a živnostenských komor
- inv. č. 25953/33
- inv. č. 23231/33
- inv. č. 58063/33, Čokoládové závody Deli, a.s. Lovosice

- inv. č. 38663/34
- inv. č. 84300/34, složka 3/II., Československý celní tarif, Svaz dovozců a baličů čaje v Praze
- inv. č. 37429/34, složka 3/II., Československý celní tarif,
- inv. č. 91063/34
- inv. č. 6864/34, Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek
- inv. č. 114660/36
- inv. č. 133520/36, čj. 5194/36
- inv. č. 114659/36, Právo lidu ze dne 6. listopadu 1936
- inv. č. 126275/36, složka 3/II., Československý celní tarif
- inv. č. 4670/36
- inv. č. 122828/36
- inv. č. 103031/37, složka 2/B
- inv. č. 88445/37, snížení cla na kávu
- inv. č. 29557/37, snížení cla na kávu
- inv. č. 12473/37
- inv. č. 10859/37
- inv. č. 25849/37, Arnošt Dadák
- inv. č. 4670/37, snížení cla na kávu
- inv. č. 19871/37
- inv. č. 62906/37, složka 3/II., Československý celní tarif, Snížení cla na čaj
- inv. č. 23598/37, složka 3/II., Československý celní tarif

Národní archiv, Ministerstvo obchodu, průmyslu a živnosti, kt. II/575:

- inv. č. 118735/28
- inv. č. 72573/28

Státní oblastní archiv Praha, Čokoládovny, a.s. (1898 - 1991), nezpracované fondy čokoládovny Orion

Státní oblastní archiv Litoměřice, Archivní pomůcka: GOTTELT L.: Čokoládové závody Deli, a.s. Lovosice 1806 - 1949. Sdružený a skupinový inventář (část), 1986, ev. č. 616/1

SOA Litoměřice, Čokoládové závody DELI, a.s. Lovosice (1806 - 1949):

- kt. 4/26, ochranné známky
- kt. 1/, kupní smlouva
- kt. 6/34, ochranné známky

Státní oblastní archiv Praha, Čokoládovny, a.s. (1898 - 1991), nezpracovaný fond Orion

Státní okresní archiv Děčín, Okresní úřad Děčín, 1897 - 1925:

- inv. č. 398 H, / sign. 11/36-384, kart. 593, v archivních materiálech byl přiložen i ceník společnosti Maestrani St. Gallen Switzerland

- inv. č. 398/R, sign. 11/ 44-53, ev. č. 30456, kart. 703 (25843), plán továrny, rozmístění strojového zařízení a půdorysy jednotlivých pater

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Archiv der Konsularakademie (-1945)

- Exkursion in die Firma Julius Meinl AG, 1932, AT-OeStA/HHStA SB AKA 42-10
- Korrespondenz mit Julius Meinl AG betreffend Aufnahme von Konsularakademie-Absolventen, 1931, AT-OeStA/HHStA SB AKA 41-3

JACOBS, H. *Die Schokoladenfabrik "Jordan & Timaeus" in Dresden (Sachsen) und Bodenbach (Böhmen) 1823-1943*, Vortrag an der Universität Dresden am 3. Dezember 2009 auf Einladung von Prof. Dr. Susanne Schötz. 2009

Vydané prameny – monografie

BARNETT, G. E. Index Numbers of the Total Cost of Living, in: *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 35, No. 2, Feb., 1921

BASCH, A. *Československé hospodářství v krizi*, Praha 1937

DRACHOVSKÝ, J. Difficulties of the Exchange in Czechoslovakia, in: *The Slavonic Review*, Vol. 1, No. 2, Dec., 1922, The Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European

Dvacet let Lucerny: 1909-1929. V Praze: Lucerna, 1929

FRUWIRTH, C. *Handbuch der landwirtschaftlichen Pflanzenzüchtung*. V., Die Züchtung kolonialer Gewächse: Kokospalme, Ölpalme, Zuckerrohr, Reis, Hirsearten, Batate, Maniok, Citrusarten, Tee, Kaffee, Kakao, Kola, Ölbaum, Sesam, Erdnufs, Rizinus, Baumwolle, Sisalagave und andere Faserpflanzen, China, Kautschukpflanzen. 2., Berlin 1923.

HERRMANN, I. *U snědeného krámu, Martin Žemla. Rodina Šustrových*, Díl 1, Díl 2, 5. vyd., F. Topič, Praha, 1919

Hospodářská politika čs. průmyslu v letech 1918-1928, nákladem vlastním

HRUBAN, A. *Hmotné poměry učitelstva moravského r. 1900, srovnávací tabulky a data o poměrech učitelstva okresu prostějovského*, Tiskem knih- a kamenotiskárny J. Vrlý v Prostějově, 1900

JOLLES, A. *Die Nahrungs- und Genussmittel Ihre Herstellung und Verfälschung*, von Dr. Adolf Jolles, Leipzig und Wien, Franz Euticke 1926

KOBLIC, J. *Žitná káva a žitné konzervy*, Praha 1935

KUKLA, K. L. *Noční Prahou*, Měsíčník Granát, Praha, 1927

LENNARD, R. The Taxation of Luxury, in: *The Economic Journal*, Vol. 28, September 1918

LODGMAN, R., STEIN, E. *Die Elbestädte Tetschen – Bodenbach*, Berlin-Friedenau: Deutscher. Kommunal-Verlag, 1931

- PATERA, J. *Reklama v prostoru*, Nákladem občanské knihtiskárny v Praze, 1934
- PISLING, T., *Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen*, Carl Vellmann's Verlag 1856
- REDMAYNE, P., INSULL, T. *Cocoa and chocolate*, London, Oxford University Press, 1939
- Reklub: Kniha o reklamě - čili jak dělat reklamu, aby se vyplácela*. Praha: Reklamní klub, březen 1940
- SALDAU, E. *Schokolade-Fabrikation*, Wien und Leipzig, A. Hartleben's Verlag, 1907
- SLAMINKA, V. *Československá republika v číslech, Statistický přehled populačního, kulturního a hospodářského stavu ČSR*, Brno, Knihotiskárna a nakladatelství Pokorný, 1932
- SOLAR, J. *Reklamní příručka*, 1938
- SUTNAR, M. *Co dokáže reklama*, Reklamní klub v Praze, 1941
- ŠTĚPÁNEK, B. Economic and Financial Reconstruction of Czechoslovakia, in: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 102, America and the Rehabilitation of Europe (Jul., 1922)
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1925*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1926*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1927*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1928*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1929*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1930*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1931*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1932*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1933*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1934*, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze

Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1935, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze

Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1936, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze

Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1937, Nákladem vlastním vytiskla průmyslová tiskárna v Praze

Vydané prameny – periodika

Cukrářské listy, 1929, r. 1 – č. 5

Cukrářské listy, 1931, r. 3 – č. 4

Cukrářské listy, 1932, r. 4 – č. 9

Cukrářské listy, 1933, r. 5 – č. 12

Cukrářské listy, 1934, r. 6 – č. 3, č. 4, č. 12

Cukrářské listy, 1935, r. 7 – č. 2, č. 4

Čokoládový svět Orion: časopis bonbonů a čokolád, 1933-1934, r. 1 a r. 2

Kavárník, 1924, r. 1 – č. 7, č. 11, č. 12

Kavárník, 1925, r. 2 – č. 8

Kavárník, 1926, r. 3 – č. 11

Kavárník, 1927, r. 4 – č. 6

Lidová demokracie, 1948, r. 1 – č. 8

Lidové noviny, 1905, r. 13 – č. 89

Lidové noviny, 1922, r. 30 – č. 628

Lidové noviny, 1925, r. 33 – č. 283

Lidové noviny, 1926, r. 34 – č. 35, č. 580

Lidové noviny, 1927, r. 35 – č. 624, č. 641

Lidové noviny, 1928, r. 36 – č. 482

Lidové noviny, 1929, r. 37 – č. 655

Lidové noviny, 1933, r. 41 – č. 37, č. 402, č. 628

Lidové noviny, 1934, r. 42 – č. 252, č. 314, č. 604

Lidové noviny, 1936, r. 44 – č. 234

Lidové noviny, 1937, r. 45 – č. 488

Lidové noviny, 1939, r. 47 – č. 55

List paní a dívek, 1927, r. 3 – č. 37

Měsíční obrazová revue pro organizaci obchodu, 1930, r. 4 – č. 1, č. 6, č. 10

Národní listy, 1911, r. 51 – č. 129

Národní listy, 1914, r. 54 – č. 24

Národní listy, 1916, r. 56 – č. 109

Pondělní noviny, 1924, r. 1. – č. 37

Venkovské noviny, 1932, r. 4 – č. 4

Sborníky a odborné časopisy

ČERNÝ, F. Tři divadelní role kavárny Slavia, in: *Velká kavárna Slavia*, Nakladatelství Jan Hovorka, 1998

DEYL, Z. Demografický vývoj a profesní, národnostní a sociální složení obyvatelstva. In: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*. Sv. 3, období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945 / Praha: Karolinum, 1995

DVOŘÁK, J. Střední vrstvy z regionu jihozápadních Čech a Národohospodářský sbor jihočeský Praha (1925-1941), In: *Studie k sociálním dějinám*, 10/2, Opava 2002

ELLERBROCK, K. P. An der Schwelle zur Konsumgesellschaft: Traditionelle Nahrungswirtschaft und die Anfänge der industriellen Nahrungsmittelproduktion in Preussen im ausgehenden 18. und im 19. Jahrhundert, in: *Der lange Weg in den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003

FAIRBAIRN, B. Konsumgenossenschaften in internationaler Perspektive: ein Historischer Überblick, in: *Der lange Weg in den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003

HOFFMEISTER, A. Kronika domu, in: *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, Nakladatelství československých výtvarných umělců, Praha 1958

HOLUB, K. Místo a čas kavárny Slavia, in: *Velká kavárna Slavia*, Nakladatelství Jan Hovorka, 1998

JANČÍK, D., KUBŮ, E. Vnější hospodářské vztahy, In: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*. Sv. 3, období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945, Praha: Karolinum, 1995

JINDRA, M. The Dilemma of Equality and Diversity, in: *Current Anthropology*, Vol. 55, No. 3, June 2014, Published by: The University of Chicago Press

- KÁRNÍK, Z. K úloze středních vrstev v éře první republiky. Jeden dva výseky z komplexu středních vrstev a jejich osudy, In: *Studie k sociálním dějinám*, 10 (2002)
- KOCKA, J. The Middle Classes in Europe, In: *The Journal of Modern History*, Vol. 67, No. 4, 1995
- KOUTSKÁ, I. Politické elity v Československu 1918-1948, In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, sv. 20, Praha 1994
- KRATOCHVÍL, Z. Vzpomínka, in: *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, Nakladatelství československých výtvarných umělců, Praha 1958
- KUBŮ, E. Zahraniční obchod, In: *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Karolinum, 2000
- LADA, J. Jak jsem je znal. Kavárna Union. In: *Kronika mého života*, Praha 1954
- LANGER, F. Arma virumque in: *Kavárna Union, sborník vzpomínek pamětníků*, Nakladatelství československých výtvarných umělců, Praha 1958
- LEIBENSTEIN, H. Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand, in: *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 64, No. 2., May, 1950
- MATĚJČEK, J. Dlouhodobé tendence a tempa vývoje profesní, sociální a osobnostní kultivace v českých zemích v 19. a 20. století, In: *České země a moderní dějiny Evropy*, Studie k dějinám 19. a 20. století, 2010
- PAVELČÍKOVÁ, N. Zánik středních vrstev v českých zemích. Poznámky k procesu likvidace středních vrstev totalitárními režimy dvacátého století, in: *Studie k sociálním dějinám*, 10/2, Opava 2002
- PAVLŮ, D. Vznik reklamního průmyslu v českých zemích: Počátky institucionalizace reklamního průmyslu v českých zemích od poloviny 19. století do 20. let 20. století, in: *Comunication Today*, No. 1, 2013
- PRINZ, M. „Konsum“ und „Konsumgesellschaft“ - Vorschläge zu Definition und Verwendung, in: *Der lange Weg in den Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne*, Ferdinand Schöningh, 2003
- ROTHSCHILD, K. W. Rationing and the Consumer, in: *Oxford Economic Papers*, No. 7, Mar., 1945, Oxford University Press
- SKŘIVAN, A. K charakteru rozsahu a zaměření československého vývozu v meziválečném období, *Acta Oeconomica Pragensia*, r. 15, č. 7, 2007
- SPAULDING, R. M. German Trade Policy in Eastern Europe, 1890-1990: Preconditions for Applying International Trade Leverage, *International Organization*, Vol. 45, No. 3 (Summer, 1991)
- STEARNS, P. Stages of Consumerism: Recent Work on the Issues of Periodization, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 69, No. 1
- STEINER, A. Von der Eigenfertigung zum Markterwerb der Kleidung. Ein Beitrag zur Kommerzialisierung des Wirtschaftens privater Haushalte in Deutschland im langen 19. Jahrhundert, in: *Der lange Weg in den*

Überfluss, Anfänge und Entwicklung der Konsumgesellschaft seit der Vormoderne, Ferdinand Schöningh, 2003

ŠMAJS, J. Naše nynější krize. In: *Tři hlasy: úvahy o povaze konfliktu kultury s přírodou*, Brno: Doplněk, 2010

TÓTH, A. Conclusion of the Czechoslovak-Romanian Little Entente Treaty of Alliance in Spring 1921. In: SKŘIVAN, A.; SUPPAN, A. *Prague Papers on the History International Relations*. Prague : Institute of World History, 2008

TRENTMANN, F. Beyond Consumerism: New Historical Perspectives on Consumption, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 39, No. 3 (Jul., 2004)

TRENTMANN, F. The Long History of Contemporary Consumer Society. Chronologies, Practices, and Politics in Modern Europa, in: *Archiv für Sozialgeschichte*, 49, 2009

TURKOVÁ, M. Tovární dělníci – střední vrstva malého města?, In: *Studie k sociálním dějinám*, 10 (2002)

UHLIG, K. Zahraniční obchod Československa a jeho budoucnost. in: *Obzor národohospodářský XLI*. Praha: Pražská akciová tiskárna. 1936, r. XLI

VOŠAHLÍKOVÁ, P. Počátky reklamy v Čechách, in: *Dějiny a současnost*. Kulturně historická revue. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 20, č. 5, 1998

Monografie

BAUDRILLARD, J. *The consumer society: Myths and structures*. London: SAGE, 1998

BLAU, E. *Die Reparaturgesellschaft. Das Ende der Wegwekkultur*, Verlag des Österreichischen Gewerkschaftsbundes, Wien, 1997

BRETSCHNEIDER, R. *Konsumgesellschaft Entwicklungslinien und Perspektiven*, Picus Verlag Wien, 1999

CAIN, W. E. *Literary Criticism and Cultural Theory*, Taylor a Francis, 2009

COHEN, G. B. *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861-1914*, Purdue University Press, 2006

CORRIGAN, P. *The dressed society: clothing, the body and some meanings of the world*, London: SAGE Publications, Theory, culture & society, 2008

DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*, Academia, 1985

DOUGLAS, I. *The GATT's contribution to economic recovery in post-war Western Europe*, National Bureau of Economic Research, The University of California, 1994

DOUGLAS, M. *The world of goods: towards an anthropology of consumption: with a new introduction*, London: Routledge, 1996

DOSTÁL, V. *Agrární strana, Její rozmach a zánik*, Atlantis/Brno, 1998

- DURNING, A. *How much is enough?: The consumer society and the future of the earth*. New York: Norton, 1992
- EDER, F. X. *Geschichte des Konsumierens – Ansätze und Perspektiven der (historischen) Konsumforschung, in Konsumieren in Österreich 19. und 20. Jahrhundert*, StudienVerlag, 2000
- FROMM, E. *Mít, nebo být?*, Praha: Naše vojsko, 1992
- HAUPT, H. G. *Konsum und Handel: Europa im 19. und 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2003
- HEINZ, J. K. *Das Prager Kaffeehaus*, Berlin: Volk und Welt, 1990
- HIRSCH, F. *Social Limits to Growth*, Taylor & Francis, 1995
- HONZÍK, K. *Ze života avantgardy*, Čs. Spisovatel, Praha, 1963
- JAKUBEC, I. *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938: (Dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období)*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia CLI-1995. Praha: Karolinum, 1997
- KÁRNÍK, Z. *Malé dějiny československé (1867 - 1939)*. Praha: Dokořán, 2008
- KRÁMSKÝ, S., FEITL, J., BRONCOVÁ, Z. *Kniha o čokoládě: historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*, MILPO Media, 2008
- KUBŮ, E., JAKUBEC, I. *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období*. (Přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport.) Hospodářské dějiny = Economic history / Ed. Jan Hájek Praha: Historický ústav, sv. 20, 1992
- KUBŮ, E., PÁTEK, J. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Karolinum, 1999
- KLEINSCHMIDT, Ch. *Konsumgesellschaft*, Vandenhoeck&Ruprecht GmbH&Co. KG, Göttingen, 2008
- KRIEGESKORTE, M. *100 Jahre Werbung im Wandel. Eine Reise durch die deutsche Vergangenheit*, DuMont Reiseverlag, Ostfildern, 1998
- KELLER, J. *Až na dno blahobytu*. Brno: Hnutí Duha, 1993
- KELLER, J. *Abeceda prosperity*. Brno: Doplněk., 1997
- KELLER, J. *Úvod do sociologie*, Praha, Sociologické nakladatelství, 1995
- KELLER, J. *Vzestup a pád středních vrstev*, Praha, Sociologické nakladatelství, 2000
- KÖNIG, W. *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft*, Franz Steiner Verlag 2008
- KLEINSCHMIDT, Ch. *Konsumgesellschaft*, Vandenhoeck&Ruprecht, 2008
- LACINA, V., HÁJEK, J. *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha, 2002

- LINDNER, R., MOSER, J. *Dresden: ethnografische Erkundungen einer Residenzstadt*, Leipzig, 2006
- LIPOVETSKY, G. *Věčný přepych*. Praha: Prostor, 2005
- LIPOVETSKY, G. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor, 2007
- LENZ, T. *Konsum und Modernisierung – Die Debatte um das Warenhaus als Diskurs um die Moderne*, Transcript Verlag, 2011
- MANKIW, N. G. *Principles of Economics*, Cengage Learning 5th edition
- MAREŠ, J. *Vývoj rozmístění československého průmyslu*. Díl II. Tabulky a mapy (separát), Geografický ústav ČSAV Brno, 1976
- MILES, S. *Consumerism: As a Way of Life*, SAGE Publications Ltd., 1998
- MILLER, D. *Acknowledging consumption: A review of new studies*. New York: Routledge, 1995
- NEUBAUER, J. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries. Volume III: The making and remaking of literary institutions*, John Benjamins Publishing, 2007
- NEZVAL, V. *Pražský chodec*, Praha, 1938
- OLŠOVSKÝ, R. *Světový obchod a Československo 1918-1938*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961
- PECKA, E. *Sociologická teorie elity*, ÚSD AV ČR, 1994
- PETRUSEK, M. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006
- PATERSON, M. *Consumption and Everyday Life*. London: Routledge, 2006
- RÁKOSNÍK, J. *Odvracená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2008.
- RÁKOSNÍK, J., NOHA, J. *Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2012
- REINEROVÁ, L. *Kavárna nad Prahou*, Labyrint, 2001
- RYKR Z., TUČKOVÁ E. *Zdenek Rykr (1900-1940): Nebezpečná cesta očí do nitra*. Chotěboř: Měst. muzeum, 1990. Zdeněk Rykr (1900-1940), Nebezpečná cesta od očí do nitra
- SANDGRUBER, R. *Sozial und wirtschaftshistorische Studien, 1982, Die Anfänge der Konsumgesellschaft, Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard and Alltagskultur in Österreich im 18. Und 19. Jahrhundert*, Verlag für Geschichte und Politik, 1982
- SEIFERT, J. *Všechny krásy světa*, Eminent, 1999

- SEKANINA, M. *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*. Praha, 2004
- SIRŮČEK, P. *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie*, Melandrium, 2007
- SMITH, A. *The Newspaper: An International History*, Thames & Hudson Ltd; New edition, 1983
- SPIEKERMANN, U. *Basis der Konsumgesellschaft: Entstehung und Entwicklung des modernen Kleinhandels in Deutschland, 1850-1914*, München 1999
- STEINER, J., KROL, J. *Kapitoly z hospodářských a sociálních dějin Československa*, Karviná 1997
- STIHLER, A. *Die Entsehung des modernen Konsums, Darstellung und Erklärungsansätze*, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1998
- ŠTERN, E. *Krise a nezaměstnanost*, Praha: Čin 1932
- VČELIČKA, G. *Kavárna na hlavní třídě*, Československý spisovatel, 1982
- VEBLEN, T. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999
- VIKTOŘÍK, M. *Čokoládovnický a cukrovinkářský průmysl v Olomouci.*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008
- XENOS, N. *Scarcity and Modernity*, New York: Routledge, Chapman, & Hall, 1989
- WALTER, R. *Geschichte des Konsums, Erträge der 20. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Franz Steiner Verlag, 2004
- ZBOŘIL, F. *Československá a česká zahraniční politika: minulost a současnost*, PBtisk, Příbram, 2010

Slovníky

- Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*, díl 6 (R-S), 1932
- Ottův slovník naučný nové doby*, sv. II, (Br-Dej), nakladatelství J. Otto společnost s r. o. v Praze, Praha 1931
- Ottův slovník naučný nové doby*, sv. III, (Dek-Gan), nakladatelství J. Otto společnost s r. o. v Praze, Praha 1932
- Ottův slovník naučný nové doby*, sv. V, (Praha-Rom), nakladatelství J. Otto společnost s r. o. v Praze, 1938
- Ottův slovník naučný nové doby*, s. VI, (Rón-Sl), nakladatelství J. Otto společnost s r. o. v Praze, 1940
- Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum, 1996

Statistiky

- Historická statistická ročenka ČSSR*, 1. vyd. Praha: SNTL, 1985
- Statistická příručka republiky Československé*, Praha: Státní úřad statistický, 1920-1932
- Statistická ročenka republiky Československé 1933*, Praha: Orbis, 1933

Statistická ročenka republiky Československé 1934, Praha: Orbis, 1934

Statistická ročenka republiky Československé 1935, Praha: Orbis, 1935

Statistická ročenka republiky Československé 1936, Praha: Orbis, 1936

Statistická ročenka republiky Československé 1937, Praha: Orbis, 1937

Statistická ročenka republiky Československé 1938, Praha: Orbis, 1938

Statistický přehled republiky Československé 1930, sestavil Státní úřad statistický v Praze, nákladem vlastním v komisi knihkupectví Bursík&Kohout, 1930

Statistický přehled o Československé republice 1936, Rozbor stavu a vývoje, Státní úřad statistický, Praha 1936

SLAMINKA, V. *Československá republika v číslech, Statistický přehled populačního, kulturního a hospodářského stavu ČSR*

Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1924, I. díl, Praha: Státní úřad statistický, Československá statistika, řada 3

Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1925, I. díl, Praha: Státní úřad statistický, Československá statistika, řada 3

Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1927, I. díl, Praha: Státní úřad statistický, Československá statistika, řada 3

Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1928, I. díl, Praha: Státní úřad statistický, Československá statistika, řada 3

Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1929, I. díl, Praha: Státní úřad statistický, Československá statistika, řada 3

Zákony a nařízení

Mezinárodní úmluva 0/1927 Sb. o zjednodušení celních formalit Jménem republiky Československé.

Nejvyšší soud ČR: (Rc) Rv I 286/19, 3. 6. 1919 – Úschova na taneční zábavě

Nejvyšší soud ČR: (Rc) Rv I 286/19, 3. 6. 1919 – Úschova na taneční zábavě (SJS) 6436/24

Nejvyšší správní soud: (SJS) 6437/25, 14. 5. 1925 – Zásah do práva užívání firmy, jména nebo znaku je trestným teprve tehdy, děje-li se vědomě

Nejvyšší správní soud: (SJS) 11755/27, 30. 5. 1927 – Geometrické obrazce jako ochranné známky

Nejvyšší soud ČR: (Rc) R I 552/27, 15. 10. 1927 – Obchodní jméno jako ochranná známka.

Nařízení vlády republiky Československé 362/1920 Sb. ze dne 18. května 1920, kterým se mění a doplňují některá ustanovení nařízení ze dne 20. října 1919, čís. 601 Sb. z. a n., o statistice zahraničního obchodu.

Nařízení vlády republiky Československé 601/1919 Sb. ze dne 20. října 1919, kterým se provádí zákon ze dne 18. září 1919, č. 518 Sb. z. a n., o statistice zahraničního obchodu.

Nařízení vlády republiky Československé 328/1922 Sb. ze dne 9. listopadu 1922, kterým se provádí zákon ze dne 13. července 1922, čís. 235 Sb. z. a n., o nové úpravě statistiky zahraničního obchodu.

Nařízení ze dne 13. 7. 1920, které upravuje podmínky zahraničního obchodu (zákon z 24. června 1920, čís. 418 Sb. z. a n. o úřadu pro zahraniční obchod).

Nařízení vlády republiky Československé 645/1919 Sb. ze dne 28. listopadu 1919 o úpravě dovozu a vývozu.

Příloha k nařízení vlády republiky Československé ze dne 19. prosince 1921, č. 460 Sb. z. a n. Všeobecná celní sazba pro československé území.

Nařízení vlády republiky Československé 156/1920 Sb. ze dne 11. března 1920 o dani přepychové, jímž se stanoví, za kterých podmínek sluší pokládati předměty, uvedené v seznamu připojeném k zákonu ze dne 11. prosince 1919, č. 658 Sb. z. a n., z dani přepychové.

Vládní nařízení 75/1927 Sb. ze dne 20. prosince 1927, kterým se provádí zákona ze dne 15. června 1927, č. 76 Sb. z. a n., o přímých daních; Hlava II. – všeobecná daň výdělková-

Vládní nařízení 15/1928 Sb. ze dne 26. ledna 1928, jímž se mění vzorná pravidla, uveřejněná v dodatcích ku vládnímu nařízení ze dne 27. dubna 1922, č. 143 Sb. z. a n., a vydávají další vzorná pravidla pro obecní dávky a poplatky

Vládní nařízení 70/1937 Sb. ze dne 30. dubna 1937 o doplnění přílohy B (tárového sazebníku) k vládnímu nařízení ze dne 13. prosince 1927, č. 168 Sb. z. a n., jímž se provádí celní zákon.

Vyhláška předsedy vlády 217/1939 Sb. z. a n. ze dne 30. 9. 1939 o úpravě hospodaření čekankou, kávovými náhražkami, kávou a čajem.

Vyhláška předsedy vlády 215/1939 Sb. z a n. ze dne 29. září 1939 o zavedení odběrních lístků na potraviny.

Zákon č. 658/1919 Sb. z. a n., o všeobecné dani z převodu statků a z pracovních výkonů a o dani přepychové

Zákon 533/1919 Sb. ze dne 25. září 1919, jímž se zavádí všeobecná daň nápojová

Zákon č. 221/1924 Sb. a n. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří

Zákon č. 76/1927 ze dne 15. června 1927 o přímých daních

Vládní nařízení ze dne 29. července 1933, 162/1933 Sb. z. a n. kterým se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 29. srpna 1924, č. 186 Sb. z. a n., kterým se provádí zákon ze dne 19. července 1921, č. 267 Sb. z. a n., o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaných

Zákon č. 115/48 Sb. o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru

Internetové zdroje

Český statistický úřad, definice pojmů, [online] © 2014. [cit. 2014-15-01]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/aktualniinformace>

Dokument o výrobě čokolády Lidka, KOUKOL & MICHERA - chocolate Lidka (1926): How it was made, [online] © 2014. [cit. 2014-02-010]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=1-WDP2iAsns>

Ernst Cassirer (Stanford Encyclopedia of Philosophy) *definice pojmů* [online] © 2013: <http://plato.stanford.edu/entries/cassirer/>

Internetové muzeum čokoládových obalů, [online] © 2013. [cit. 2013-04-01]. Dostupné z: <http://www.chocozone.net/index.php?action=8&id=249&mode=1&year=year>

OECD, definice pojmů, [online] © 2014. [cit. 2014-15-01]. Dostupné z: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4562>

Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. [online] © 2014. [cit. 2014-15-01]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/120schuz/s120006.htm>

Přílohy

Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku dle statusu rodiny

Následující tabulky uvádí přehled vydání na spotřební jednotku v dělnických, úřednických a zřízeneckých rodinách v období od roku 1925 až 1931. Z dat můžeme vidět absolutní výdaje v korunách stejně jako procentuální podíl jednotlivých výloh. Počet rodin, které se šetření účastnily, každoročně narůstal, a proto data po roce 1929 mají vyšší vypovídací hodnotu. Množství rodin sice netvoří řádný statistický vzorek, přesto můžeme z uvedeného vyvodit, za jaký druh vydání nejvíce utrácely. Vidíme, že dělnické rodiny za potraviny a kuřivo utrácely nejvyšší podíl svého příjmu, naopak malé výdaje platily za bydlení a za položku „ostatní“. Rozdíl mezi absolutními náklady se dle statusu rodin diametrálně odlišoval. Zatímco dělnická rodina vynakládala na bydlení v roce 1930/1931 na spotřební jednotku 910 Kč, rodina úřednická 2 631 Kč. Z časové řady si můžeme povšimnout, že výdaje na bydlení rapidně rostly, naopak se snižovala vydání na potraviny a zvyšovala se vydání úhrnem.

Tabulka 99: Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku v dělnických rodinách (1925–1931)

Druh vydání	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31
<i>Počet rodin za rok</i>	51	53	79	180	262	331
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	3 430,65	3 500,88	3 524,51	3 568,14	3 649,1	3 447,94
z toho pouze potraviny a nápoje	3 308,86	3 382,46	3 391,65	3 441,53	3 526,13	3 328,02
Šatstvo a prádlo	886,31	897,74	823,58	877,81	929,81	853,37
Byt	630,3	709,98	756,74	805,72	946,18	910,89
Zaplacené dluhy, vklady	183,94	152,14	367,92	441,38	278,38	336,79
Ostatní vydání	779,3	942,29	869,39	825,83	921,71	915,37
Vydání úhrnem	5 910,5	6 203,03	6 342,14	6 518,88	6 725,18	6 464,36
<i>V procentech</i>						
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	58,01	56,44	55,57	54,74	54,26	53,34
Šatstvo a prádlo	15	14,47	12,99	13,46	13,83	13,2
Byt	10,69	11,45	11,93	12,36	14,07	14,09
Zaplacené dluhy, vklady	3,11	2,45	5,8	6,77	4,14	5,21
Ostatní vydání	13,19	15,19	13,71	12,67	13,7	14,16
Vydání úhrnem	100	100	100	100	100	100

Pramen: *Statistická ročenka Republiky Československé 1935*, s. 154

Tabulka 100: Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku ve zřízeneckých rodinách (1925–1931)

Druh vydání	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31
<i>Počet rodin za rok</i>	17	20	28	53	85	127
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	3 570,39	3 872,8	3 976,08	3 899,58	3 875,51	3 622,14
z toho pouze potraviny a nápoje	3 447,17	3 722,54	3 806,54	3 771,35	3 749,61	3 521,28
Šatstvo a prádlo	1 095,19	1 377,8	1 401,31	1 219,43	1 229,82	1 229,8
Byt	950,03	992,78	1 242,38	1 245,99	1 205,74	1 253,84
Zaplacené dluhy, vklady	391,51	303,41	326,15	232,32	298,36	363,54
Ostatní vydání	1 177,81	1 211,52	1 178,6	1 080,47	1 226,45	1 214,76
Vydání úhrnem	7 184,93	7 758,4	8 124,52	7 677,79	7 835,88	7 684,08
<i>V procentech</i>						
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	49,7	49,92	48,94	50,79	49,46	47,14
Šatstvo a prádlo	15,24	17,76	17,25	15,88	15,69	16
Byt	13,22	12,8	15,29	16,23	15,39	16,32
Zaplacené dluhy, vklady	5,45	3,91	4,01	3,03	3,81	4,73
Ostatní vydání	16,39	15,61	14,51	14,07	15,65	15,81
Vydání úhrnem	100	100	100	100	100	100

Pramen: *Statistická ročenka Republiky Československé 1935*, s. 154

Tabulka 101: Přehled vydání v průměru na spotřební jednotku v úřednických rodinách (1925–1931)

Druh vydání	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31
<i>Počet rodin za rok</i>	115	113	122	196	291	341
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	4 278,21	4 358,63	4 553,07	4 680,97	4 651,46	4 559,79
z toho pouze potraviny a nápoje	4 068,67	4 173,7	4 367,21	4 496,65	4 486,83	4 398,01
Šatstvo a prádlo	1 574,33	1 677,14	1 758,09	1 755,21	1 811,67	1 922,1
Byt	1 501,09	1 617,02	1 742,34	2 042,44	2 172,17	2 361,07
Zaplacené dluhy, vklady	393,52	636,25	694,92	571,13	750,53	918,09
Ostatní vydání	2 437,72	2 695,74	2 947,37	2 419,4	2 629,69	2 852,07
Vydání úhrnem	10 185,07	10 984,78	11 695,79	11 469,15	12 015,52	12 613,12
<i>V procentech</i>						
Potraviny, kuřivo, útrata v hostinci	42,01	39,68	38,93	40,52	38,71	36,15
Šatstvo a prádlo	15,46	15,27	15,03	15,6	15,08	15,24
Byt	14,74	14,72	14,9	17,81	18,08	18,72
Zaplacené dluhy, vklady	3,86	5,79	5,94	4,98	6,24	7,28
Ostatní vydání	23,93	24,54	25,2	21,09	21,89	22,61
Vydání úhrnem	100	100	100	100	100	100

Pramen: *Statistická ročenka Republiky Československé 1935*, s. 154

Spotřeba dle statusu rodiny, hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu

Následující tabulky ukazují přehled spotřeby dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin členěný do výdajových skupin a stupňů důchodu v letech 1929–1930 a 1930–1931. Již na první pohled je z tabulky patrná odlišná příjmová základna v jednotlivých rodinách. Dělnické rodiny, které vydávaly ročně přes 60 000 Kč, statistiky neuvádí, naopak neexistovaly pro účely těchto statistik úřednické rodiny s výdaji do 13 000 Kč ročně. Vydání dělnických rodin s nejvyšší relativní četností $n=76$ ukazuje na kategorii 16 001 – 20 000 Kč, vydání zřízeneckých rodin s nejvyšší relativní četností

n=33 ukazuje na stejnou příjmovou kategorii. Úřednické rodiny s nejvyšší relativní četností n=76 spadaly do kategorie 30 001 – 40 000 Kč.

Tabulka 102: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu (1929–1930)

Výdajové skupiny	Spotřeba v Kč v průměru na spotřební jednotku									
Stupeň důchodu v Kč	do 10 000	10 001–13 000	13 001 – 16 000	16 001 – 20 000	20 001 – 25 000	25 001 – 30 000	30 001 – 40 000	40 001 – 60 000	přes 60 000	Celkem
Rodiny dělnické										
<i>Počet rodin</i>	21	32	59	76	41	23	8	2	0	262
Potraviny a poživatiny	2 809	3 212	3 623	3 909	3 901	3 719	3 682	3 476	-	3 649
Šatstvo a prádlo	492	643	817	882	1 103	1 231	1 467	1 330	-	930
Byt	706	756	882	1 010	994	1 237	857	690	-	946
Ostatní spotřební vydání	467	495	701	920	1 198	1 339	1 372	1 290	-	922
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	22	79	96	322	368	582	606	230	-	278
Úhrn	4 496	5 185	6 119	7 043	7 564	8 108	7 984	7 016	-	6 725
Rodiny zřízenecké										
<i>Počet rodin</i>	1	5	15	33	21	5	5	0	0	85
Potraviny a poživatiny	3 356	3 478	3 532	3 627	4 282	5 143	4 146	-	-	3 876
Šatstvo a prádlo	1 269	919	885	1 151	1 455	1 913	1 345	-	-	1 230
Byt	1 369	1 185	999	1 156	1 400	1 847	911	-	-	1 206
Ostatní spotřební vydání	1 496	607	863	1 046	1 543	2 103	1 600	-	-	1 226
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	277	20	146	130	438	863	729	-	-	298
Úhrn	7 767	6 209	6 425	7 110	9 118	11 869	8 731	-	-	7 836
Rodiny úřednické										
<i>Počet rodin</i>	0	0	15	51	66	52	76	28	3	291
Potraviny a poživatiny	-	-	3 439	4 158	4 253	5 089	4 846	5 270	7 619	4 651
Šatstvo a prádlo	-	-	900	1 214	1 468	1 906	2 099	2 646	4 088	1 812
Byt	-	-	1 292	1 681	1 894	2 219	2 097	3 468	7 634	2 172
Ostatní spotřební vydání	-	-	1 021	1 384	1 798	2 733	3 111	4 687	10 117	2 630
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	-	-	150	277	516	862	798	1 626	3 557	751
Úhrn	-	-	6 802	8 714	9 929	12 809	12 951	17 697	33 015	12 016

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 166

Tabulka 103: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu v procentech (1929–1930)

Výdajové skupiny	Spotřeba v % v průměru na spotřební jednotku									
Stupeň důchodu v Kč	do 10 000	10 001 – 13 000	13 001 – 16 000	16 001 – 20 000	20 001 – 25 000	25 001 – 30 000	30 001 – 40 000	40 001 – 60 000	přes 60 000	Celkem
Rodiny dělnické										
<i>Počet rodin</i>	8,02	12,21	22,52	29	15,65	8,78	3,05	0,75	0	100
Potraviny a poživatiny	62,44	61,88	59,43	56,2	52,46	49,23	48,75	50,71	-	55,32
Šatstvo a prádlo	10,95	12,42	13,28	12,4	14,32	14,25	17,49	18,52	-	13,51
Byt	15,72	14,59	14,33	14,1	12,9	14,3	10,2	9,62	-	13,74
Ostatní spotřební vydání	10,39	9,58	11,39	12,9	15,55	15,5	16,34	17,95	-	13,39
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	0,5	1,53	1,57	4,51	4,77	6,72	7,22	3,2	-	4,04
Úhrn	100	100	100	100	100	100	100	100	-	100
Rodiny zřízenecké										
<i>Počet rodin</i>	1,18	5,88	17,65	38,8	24,71	5,88	5,88	0	0	100
Potraviny a poživatiny	43,29	55,1	55,23	51	48,28	40,92	47,5	-	-	49,74
Šatstvo a prádlo	16,32	15,11	13,71	16,2	15,57	16,8	15,4	-	-	15,61
Byt	17,6	19,48	15,45	16,3	14,97	16,22	10,43	-	-	15,3
Ostatní spotřební vydání	19,22	9,98	13,35	14,7	16,5	18,48	18,33	-	-	15,56
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	3,57	0,33	2,26	1,82	4,68	7,58	8,34	-	-	3,79
Úhrn	100	100	100	100	100	100	100	-	-	100
Rodiny úřednické										
<i>Počet rodin</i>	0	0	5,15	17,5	22,68	17,87	26,12	9,62	1,03	100
Potraviny a poživatiny	-	-	52,48	47,4	43,78	40,61	38,76	33,7	23,07	40,07
Šatstvo a prádlo	-	-	12,71	14	14,54	14,66	15,86	14,11	12,38	14,75
Byt	-	-	18,25	19,4	18,76	17,07	15,81	18,5	23,13	17,67
Ostatní spotřební vydání	-	-	14,44	16	17,81	21,03	23,54	25,01	30,65	21,4
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	-	-	2,12	3,19	5,11	6,63	6,03	8,68	10,77	6,11
Úhrn	-	-	100	100	100	100	100	100	100	100

Pramen: Statistická ročenka republiky Československé 1934, s. 166

Tabulka 104: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu (1930–1931)

Výdajové skupiny	Spotřeba v Kč v průměru na spotřební jednotku									
Stupeň důchodu v Kč	do 10 000	10 001 - 13 000	13 001 - 16 000	16 001 - 20 000	20 001 - 25 000	25 001 - 30 000	30 001 - 40 000	40 001 - 60 000	přes 60 000	Celkem
Rodiny dělnické										
<i>Počet rodin</i>	41	52	70	97	39	19	10	3	0	331
Potraviny a poživatiny	2 671,65	3 020,35	3 461,26	3 647,91	3 635,43	3 921,51	3 458,79	4 548,09	-	3 448
Šatstvo a prádlo	442,08	571,51	801,73	856,09	1 069,36	1 293,30	1 264,10	1 867,72	-	853,37
Byt	584,99	724,30	815,84	946,37	1 192,03	1 216,45	1 002,11	1 483,78	-	910,89
Ostatní spotřební vydání	448,24	582,47	746,52	923,07	1 320,19	1 447,78	1 202,75	2 801,92	-	915,37
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	55,53	59,59	249,81	290,89	510,21	531,82	337,43	5 113,60	-	336,79
Úhrn	4 202	4 958	6 075	6 664	7 727	8 411	7 265	15 815	-	6 464
Rodiny zřízenecké										
<i>Počet rodin</i>	5	8	18	49	30	15	2	0	0	127
Potraviny a poživatiny	3 199,65	3 343,01	3 569,35	3 354,1	3 954,15	4 050,03	3 682,82	-	-	3 622,14
Šatstvo a prádlo	649,64	773,67	1 003,12	1 088,56	1 441,32	1 603,97	2 124,56	-	-	1 229,8
Byt	964,55	1 147,87	1 256,49	1 152,8	1 307,58	1 655,33	882,92	-	-	1 253,84
Ostatní spotřební vydání	660,25	557,86	994,79	1 031,63	1 455,42	1 852,54	1 580,74	-	-	1 214,76
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	75,90	99,33	98,62	440,51	366,45	567,35	119,59	-	-	363,54
Úhrn	5 550	5 922	6 922	7 068	8 514	9 730	8 390	-	-	7 684
Rodiny úřednické										
<i>Počet rodin</i>	0	5	4	52	78	64	87	44	7	341
Potraviny a poživatiny	-	3 011,6	3 367,67	3 959,16	4 371,81	4 539,99	4 802,1	4 914,68	5 609,4	4 559,79
Šatstvo a prádlo	-	732,18	974,71	1 257,74	1 603,27	1 777,53	2 158,9	2 573,07	4 304	1 922,1
Byt	-	1 168,43	1 596,66	1 596,46	2 019,8	2 469,87	2 517,35	2 655,49	7 039,4	2 361,07
Ostatní spotřební vydání	-	993,97	1 255,41	1 468,53	1 891,33	2 603,17	3 256,02	4 256,67	10 783	2 852,07
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	-	210,22	10,35	381,92	594,44	631,34	1 098,23	1 378,5	5 739,2	918,09
Úhrn	-	6 116	7 205	8 664	10 481	12 022	13 833	15 778	33 475	12 613

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 159-160

Tabulka 105: Spotřeba dělnických, zřízeneckých a úřednických rodin dle hlavních výdajových skupin a stupňů důchodu v procentech (1930–1931)

Výdajové skupiny	Spotřeba v % v průměru na spotřební jednotku									
Stupeň důchodu v Kč	do 10 000	10 001 - 13 000	13 001 - 16 000	16 001 - 20 000	20 001 - 25 000	25 001 - 30 000	30 001 - 40 000	40 001 - 60 000	přes 60 000	Celkem
Rodiny dělnické										
<i>Počet rodin</i>	12,4	15,7	21,1	29,3	11,8	5,7	3	0,9	0	100
Potraviny a poživatiny	63,57	60,92	56,97	54,74	47,04	46,63	47,61	28,76	-	53,34
Šatstvo a prádlo	10,52	11,52	13,2	12,9	13,84	15,38	17,4	11,81	-	13,2
Byt	13,92	14,61	13,43	14,20	15,43	14,46	13,79	9,38	-	14,09
Ostatní spotřební vydání	10,67	11,75	12,29	13,9	17,09	17,21	16,56	17,72	-	14,16
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	1,32	1,20	4,11	4,36	6,60	6,32	4,64	32,33	-	5,21
Úhrn	100	100	100	100	100	100	100	100	-	100
Rodiny zřízenecké										
<i>Počet rodin</i>	3,9	6,3	14,2	38,6	23,6	11,8	1,6	0	0	100
Potraviny a poživatiny	57,64	56,45	51,56	47,5	46,31	41,63	43,99	-	-	47,14
Šatstvo a prádlo	11,71	13,07	14,49	15,4	16,93	16,49	25,22	-	-	16
Byt	17,38	19,38	18,15	16,3	15,36	17,01	10,52	-	-	16,32
Ostatní spotřební vydání	11,9	9,42	14,37	14,6	17,1	19,04	18,84	-	-	15,81
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	1,37	1,68	1,43	6,23	4,3	5,83	1,43	-	-	4,73
Úhrn	100	100	100	100	100	100	100	-	-	100
Rodiny úřednické										
<i>Počet rodin</i>	0	1,5	1,2	15,2	22,9	18,8	25,5	12,9	2,1	100
Potraviny a poživatiny	-	49,24	46,75	45,7	41,71	37,76	34,71	31,15	16,76	36,15
Šatstvo a prádlo	-	11,97	13,53	14,5	15,3	14,79	15,61	16,31	12,86	15,24
Byt	-	19,1	22,16	18,4	19,27	20,54	18,2	16,83	21,03	18,72
Ostatní spotřební vydání	-	16,25	17,42	17	18,05	21,66	23,54	26,97	32,21	22,61
Ostatní vydání (zvětšení jmění)	-	3,44	0,14	4,41	5,67	5,25	7,94	8,74	17,14	7,28
Úhrn	-	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Pramen: Statistická ročenka republiky Československé 1935, s. 159-160

Počet poplatníků a základ důchodové a všeobecné výdělkové daně

Následující tabulky přináší podrobnější pohled na to, kolik poplatníků spadalo do příslušné kategorie základu daně důchodové a daně všeobecné výdělkové. Statistická ročenka tyto přehledy nezveřejňovala každým rokem, a prvním takový rozbor přináší rok 1928, následně rok 1930. U daně důchodové statistiky sledují stupeň základu daně, u daně výdělkové stupeň čistého výtěžku.

Tabulka 106: Poplatníci a základ daně dle stupně základu daně důchodové a poplatníci všeobecné daně výdělkové dle stupně čistého výtěžku (1928)

Poplatníci, základ a vyměřená daň podle stupně základu daně důchodové			Poplatníci všeobecné daně výdělkové podle stupně čistého výtěžku		
Celostátní úhrn			Celostátní úhrn		
Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%	Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%
do 6 000	97 194	9,8	Poplatníci mající ztrátu	1 367	0,2
6 000 - 8 000	99 179	10	Čistý výtěžek až 4 000	156 414	25,8
8 000 - 13 000	277 430	28	4 000 - 7 000	124 515	20,5
13 000 - 30 000	369 247	37,2	7 000 - 9 000	71 538	11,8
30 000 - 40 000	67 519	6,8	9 000 - 12 000	71 369	11,8
40 000 - 60 000	44 632	4,5	12 000 - 15 000	42 800	7
60 000 - 80 000	15 527	1,56	15 000 - 18 000	28 868	4,8
80 000 - 90 000	4 121	0,4	18 000 - 21 000	21 086	3,5
90 000 - 110 000	5 277	0,5	21 000 - 25 000	19 409	3,2
110 000 - 130 000	3 077	0,3	25 000 - 30 000	18 095	3
130 000 - 180 000	3 816	0,3847	30 000 - 40 000	18 752	3,1
180 000 - 320 000	3 082	0,3107	40 000 - 50 000	10 008	1,6
320 000 - 460 000	864	0,0871	50 000 - 60 000	5 945	1
460 000 - 650 000	460	0,0464	60 000 - 80 000	6 351	1
650 000 - 1 200 000	359	0,0362	80 000 - 100 000	3 212	0,5
1 200 000 - 2 000 000	120	0,0121	100 000 - 120 000	1 821	0,3
2 000 000 - 2 800 000	60	0,0060	120 000 - 140 000	1 151	0,2
2 800 000 - 3 400 000	19	0,0019	140 000 - 200 000	1 907	0,3
3 400 000 - 5 000 000	22	0,0022	200 000 - 300 000	1 176	0,2
5 000 000	20	0,002	300 000 - 500 000	746	0,1
Celkem	992 025	100	500 000 - 1 000 000	452	0,1
			1 000 000 - 2 000 000	156	
			2 000 000 - 5 000 000	49	
			5 000 000	16	
			Celkem	607 203	

Pramen: Statistická ročenka republiky Československé 1934, s. 283, 286

Tabulka 107: Poplatníci a základ daně dle stupně základu daně důchodové a poplatníci všeobecné daně výdělkové dle stupně čistého výtěžku (1930)

Poplatníci, základ a vyměřená daň podle stupně základu daně důchodové			Poplatníci všeobecné daně výdělkové podle stupně čistého výtěžku		
Celostátní úhrn			Celostátní úhrn		
Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%	Stupeň základu daně	Počet poplatníků	%
do 6 000	112 229	11,14	Poplatníci mající ztrátu	3 250	0,52
6 000 - 8 000	108 759	10,80	Čistý výtěžek až 4 000	154 891	24,82
8 000 - 13 000	274 002	27,21	4 000 - 7 000	129 306	20,72
13 000 - 30 000	355 509	35,30	7 000 - 9 000	74 227	11,90
30 000 - 40 000	74 155	7,36	9 000 - 12 000	72 573	11,63
40 000 - 60 000	47 618	4,73	12 000 - 15 000	45 104	7,23
60 000 - 80 000	15 192	1,51	15 000 - 18 000	31 329	5,02
80 000 - 90 000	4 148	0,41	18 000 - 21 000	21 703	3,48
90 000 - 110 000	4 944	0,49	21 000 - 25 000	20 525	3,29
110 000 - 130 000	2 752	0,27	25 000 - 30 000	19 024	3,05
130 000 - 180 000	3 492	0,35	30 000 - 40 000	19 781	3,17
180 000 - 320 000	2 686	0,27	40 000 - 50 000	10 805	1,73
320 000 - 460 000	697	0,07	50 000 - 60 000	6 137	0,98
460 000 - 650 000	378	0,04	60 000 - 80 000	6 511	1,04
650 000 - 1 200 000	284	0,03	80 000 - 100 000	3 017	0,48
1 200 000 - 2 000 000	93	0,01	100 000 - 120 000	1 581	0,25
2 000 000 - 2 800 000	27	0,003	120 000 - 140 000	1 346	0,22
2 800 000 - 3 400 000	13	0,001	140 000 - 200 000	1 054	0,17
3 400 000 - 5 000 000	13	0,001	200 000 - 300 000	856	0,14
5 000 000	19	0,002	300 000 - 500 000	525	0,09
Celkem	1 007 010	100	500 000 - 1 000 000	269	0,04
			1 000 000 - 2 000 000	87	0,02
			2 000 000 - 5 000 000	24	0,006
			5 000 000	10	0,002
			Celkem	623 935	100

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 271-2

Pojištěnci nemocenského pojištění dle denní mzdy

Jeden z nejzajímavějších přehledů týkající se problematiky výše mezd ukazuje tabulka s údaji o pojištěncích nemocenského pojištění v absolutním vyjádření v korunách, která se člení dle denního vyměřovacího základu, respektive operuje s denní pojištěnou mzdou (A). V tabulce je uveden počet pracovních dní v roce, průměrný roční vyměřovací základ v rámci jednotlivých příjmových skupin (B) a interval ročního vyměřovacího základu jednotlivých skupin (C). Z uvedených údajů vidíme, kolik osob odvádělo pojištění v dané příjmové skupině. Údaje můžeme pozorovat v časovém intervalu let 1929 až 1936.

Tabulka 108: Pojištěnci nemocenského pojištění v absolutním vyjádření v tisících (1929–1936)

Roční průměr pojištěnců dle zákona č. 221/24 Sb. z. a n. s denní pojištěnou mzdou v Kč/ roční mzdou v Kč*													
Rok	Počet pracovních dní v roce*	Skupina		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
		Celkem	A.	do 6	6 - 10	10 - 14	14 - 18	18 - 22	22 - 25	25 - 28,5	28,5 - 31,5	31,5 - 34,5	34,5 a více
			Průměrný roční vyměřovací základ u jednotlivých skupin										
			B.*	1 813	2 417	3 625,5	4 834	6 042,5	7 100	8 081,5	9 063,75	9 970	10 423
			Roční vyměřovací základ u jednotlivých skupin										
C.*	Do 1 818	1 818– 3 021	3 021– 4 229	4 229– 5 438	5 438– 6 646	6 646– 7 553	7 553– 8 610	8 610– 9 516	9 516– 10 423	10 423 a více			
Muži													
1936	303	1265,7	152,6	168,2	168,5	158,3	141,6	103,7	73,6	60,9	52,4	185,9	
1935	302	1165,6	140,6	165,1	166,5	143	123	94,2	65,5	55,6	47,8	164,3	
1934	301	1140,9	132	155,5	152,7	139,8	123,7	97,1	66,3	57,1	50,2	166,5	
1933	301	1152,1	128	140,4	148,7	141,4	126,9	102	69,1	58,3	57,1	180,2	
1932	303	1288,9	137,4	124	146,7	150,7	147,9	120,2	83,4	74,8	70,8	233	
1931	302	1465,2	150,5	117,1	151,6	153,8	172,2	139,8	99,3	91,2	85,5	304,2	
1930	303	1561,4	166,5	113,3	152,6	152	172,7	147,5	108,1	99,6	99,2	349,9	
1929	302	1609,9	169,4	121,5	159,2	158	175,2	149,6	113,5	109,1	104,7	349,7	
Ženy													
1936	303	797,9	93,5	305,4	172,9	106,4	67,9	29,6	9,9	5,7	3	3,6	
1935	302	753	85,5	294	168,3	98,1	59,8	26,2	8,7	5,4	3,5	3,5	
1934	301	738,5	75,4	279,5	168,7	97,8	65,1	27,9	10	6,2	4	3,9	
1933	301	735,5	67	271,8	182	96,5	63,8	28,5	11	6,5	4	4,4	
1932	303	780,1	60,9	270,8	196,3	104,4	74,4	38,6	14,9	8,9	4,9	6	
1931	302	847,4	58	274,2	203,5	117,2	91,1	54,4	22,3	12,8	6,5	7,4	
1930	303	884,8	58,8	274	204,1	121,5	104,1	62,9	27,9	15,9	7,4	8,2	
1929	302	896,5	59,5	276,2	206,1	125	107,2	64,2	28,3	16	6,3	7,7	
Celkem													
1936	303	2063,6	246,1	473,6	341,4	264,7	209,5	133,3	83,5	66,6	55,4	189,5	
1935	302	1918,6	226,1	459,1	334,8	241,1	182,8	120,4	74,2	61	51,3	167,8	
1934	301	1879,4	207,4	435	321,4	237,6	188,8	125	76,3	63,3	54,2	170,4	
1933	301	1887,6	195	412,2	330,7	237,9	190,7	130,5	80,1	64,8	61,1	184,6	
1932	303	2069	198,3	394,8	343	255,1	222,3	158,8	98,3	83,7	75,7	239	
1931	302	2312,6	208,5	391,3	355,1	271	263,3	194,2	121,6	104	92	311,6	
1930	303	2446,2	225,3	387,3	356,7	273,5	276,8	210,4	136	115,5	106,6	358,1	
1929	302	2506,4	228,9	397,7	365,3	283	282,4	213,8	141,8	125,1	111	357,4	

Pozn.: *Vlastní výpočty

Pozn.: Průměrný počet pojištěnců v roce 1934 = 2 992 000 osob, v roce 1935 = 3 051 000 osob.

Pramen: *Statistická ročenka Republiky Československé 1937*, s. 226, *Statistický přehled o Československé republice 1936, Rozbor stavu a vývoje*, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 394, *Zákon ze dne 3. dubna 1925 o svátcích a památných dnech republiky Československé*.

Tabulka 109: Pojištěnci nemocenského pojištění v procentuálním vyjádření (1929–36)

Roční průměr pojištěnců dle zákona č. 221/24 Sb. z. a n. s denní pojištěnou mzdou v Kč/ roční mzdou v Kč											
Rok	Skupina	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
	A.	do 6	6 - 10	10 - 14	14 - 18	18 - 22	22 - 25	25 - 28,5	28,5 - 31,5	31,5 - 34,5	34,5 a více
	Průměrný roční vyměřovací základ u jednotlivých skupin										
	B.	1 813	2 417	3 625,5	4 834	6 042,5	7 100	8 081,5	9 063,75	9 970	10 423
	Roční vyměřovací základ u jednotlivých skupin										
	C.	Do 1 818	1 818– 3 021	3 021– 4 229	4 229– 5 438	5 438– 6 646	6 646– 7 553	7 553– 8 610	8 610– 9 516	9 516–10 423	10 423 a více
Muži											
1936	303	12,06	13,29	13,31	12,51	11,19	8,19	5,81	4,81	4,14	14,69
1935	302	12,06	14,16	14,28	12,27	10,55	8,08	5,62	4,77	4,1	14,1
1934	301	11,57	13,63	13,38	12,25	10,84	8,51	5,81	5	4,4	14,59
1933	301	11,11	12,19	12,91	12,27	11,01	8,85	6	5,06	4,96	15,64
1932	303	10,66	9,62	11,38	11,69	11,47	9,33	6,47	5,8	5,49	18,08
1931	302	10,27	7,99	10,35	10,5	11,75	9,54	6,78	6,22	5,84	20,76
1930	303	10,66	7,26	9,77	9,73	11,06	9,45	6,92	6,38	6,35	22,41
1929	302	10,52	7,55	9,89	9,81	10,88	9,29	7,05	6,78	6,5	21,72
Ženy											
1936	303	11,72	38,28	21,67	13,34	8,51	3,71	1,24	0,71	0,38	0,45
1935	302	11,35	39,04	22,35	13,03	7,94	3,48	1,16	0,72	0,46	0,46
1934	301	10,21	37,85	22,84	13,24	8,82	3,78	1,35	0,84	0,54	0,53
1933	301	9,11	36,95	24,75	13,12	8,67	3,87	1,5	0,88	0,54	0,6
1932	303	7,81	34,71	25,16	13,38	9,54	4,95	1,91	1,14	0,63	0,77
1931	302	6,84	32,36	24,01	13,83	10,75	6,42	2,63	1,51	0,77	0,87
1930	303	6,65	30,97	23,07	13,73	11,77	7,11	3,15	1,8	0,84	0,93
1929	302	6,64	30,81	22,99	13,94	11,96	7,16	3,16	1,78	0,7	0,86
Celkem											
1936	303	11,93	22,95	16,54	12,83	10,15	6,46	4,05	3,23	2,68	9,18
1935	302	11,78	23,93	17,45	12,57	9,53	6,28	3,87	3,18	2,67	8,75
1934	301	11,04	23,15	17,1	12,64	10,05	6,65	4,06	3,37	2,88	9,07
1933	301	10,33	21,84	17,52	12,6	10,1	6,91	4,24	3,43	3,24	9,78
1932	303	9,58	19,08	16,58	12,33	10,74	7,68	4,75	4,05	3,66	11,55
1931	302	9,02	16,92	15,36	11,72	11,39	8,4	5,26	4,5	3,98	13,47
1930	303	9,21	15,83	14,58	11,18	11,32	8,6	5,56	4,72	4,36	14,64
1929	302	9,13	15,87	14,57	11,29	11,27	8,53	5,66	4,99	4,43	14,26

Pramen: Vlastní výpočty

Rozvrh spotřeby potravin dle statusu rodiny na spotřební jednotku

Státní úřad statistický vedl přehled o spotřebě potravin pro dělnické a úřednické rodiny. Tento přehled nebyl publikován pravidelně a vycházel ze statistického šetření výdajových knížek příkladných rodin, které byly zvoleny jako vhodné statistické jednotky. Z tabulky můžeme vidět, že nejvyšší výdaje se týkaly základních potravin – masa, mléka, mouky, vajec, chleba a brambor.

Tabulka 110: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na spotřební jednotku (1921–1923)

Druh potravin	1921/1922						1922/1923					
	18 dělnických rodin			22 úřednických rodin			15 dělnických rodin			8 úřednických rodin		
	Kg	Kč	%	Kg	Kč	%	Kg	Kč	%	Kg	Kč	%
Maso	31,42	620	15,1	58,01	1014,7	18,6	35,26	623,9	17,4	51,59	910,5	19,6
Uzenářské zboží	8,95	191,7	4,7	-	366,6	6,7	7,77	161,7	4,5	13,68	284,8	6,1
Droby	-	19,9	0,5	-	47,4	0,9	-	27	0,8	-	38,7	0,8
Sádlo	9,26	249	6,1	9,13	277,4	5,1	16,17	255,6	7,1	12,96	220,9	4,7
Máslo	3,71	150,3	3,7	7,99	394,3	7,2	3,61	117,5	3,3	9,71	375,9	8,1
Lůj	0,91	18,4	0,4	0,63	12,4	0,2	0,57	8,4	0,2	0,66	12,3	0,3
Slanina	1,28	44,9	1,1	0,69	24,4	0,4	1,06	27,6	0,8	0,37	10,6	0,2
Umělé tuky	2,07	52,8	1,3	2,05	54,5	1	1,62	27,4	0,8	1,29	21	0,5
Mléko	142,33	473,1	11,5	182,3	595,4	10,9	154,25	423,6	11,8	202,45	547,7	11,8
Sýr	-	24,7	0,6	-	60,9	1,1	-	38,8	1,1	-	72,7	1,6
Vejce	122	133,4	3,3	207,25	216,3	4	157	143,6	4	290	242,6	5,2
Mouka	82,78	373,8	9,1	81,21	426,9	7,8	97,79	361,8	10,1	83,9	289,9	6,2
Chléb	191,11	414,4	10,1	-	300,3	5,5	103,22	339,6	9,5	67,91	223,4	4,8
Pečivo	11,03	119,3	2,9	-	204	3,7	13,58	107,3	3	21,95	173,4	3,7
Krupice, kroupy	4,07	29,4	0,7	1,66	11,2	0,2	6,38	28,7	0,8	2,27	10,8	0,2
Rýže	9,67	73,8	1,8	6,97	52,8	1	9,37	44,1	1,2	5,1	22,1	0,5
Brambory	133,10	186	4,5	168,88	228,5	4,2	135,84	90,7	2,5	133,97	64,8	1,4
Luštěniny	5,2	34,3	0,8	2,58	17,3	0,3	4,81	25,9	0,7	1,99	13,1	0,3
Ovoce	-	70	1,7	-	131,8	2,4	-	61	1,7	-	108,1	2,3
Povidla	0,78	9,5	0,2	1,39	18,2	0,3	1,27	11,4	0,3	0,31	2,7	0,1
Zelenina	-	93,1	2,3	-	127,6	2,3	-	77,6	2,2	-	93,7	2
Cukr	31,98	261,9	6,4	29,86	239,6	4,4	31,59	180,5	5	38,87	226,5	4,9
Káva zrnková	0,84	39,3	1	1,51	77,3	1,4	1,67	67,8	1,9	1,03	43,6	0,9
Náhražka kávy	4,95	36,7	0,9	1,73	14,2	0,3	4,33	21,3	0,6	4,17	22,6	0,5
Cikorka	-	20	0,5	-	16,8	0,3	-	18,8	0,5	-	18,9	0,4
Čaj	-	2,9	0,1	-	7,4	0,1	-	2,7	0,1	-	10,7	0,2
Sůl	6,3	12,8	0,3	6,8	12,5	0,2	6,99	12,9	0,4	5,66	9,9	0,2
Koření, přísady	-	61,4	1,5	-	81,1	1,5	-	58,9	1,6	-	85,3	1,8
Jiné potraviny	-	64,3	1,6	-	69,2	1,3	-	41,7	1,2	-	150,5	3,2
Pivo	54,94	149,3	3,6	57,35	187,6	3,4	46,05	140,1	3,9	81,2	215,5	4,6
Rum	0,75	17,6	0,4	0,82	20,6	0,4	1,15	24,7	0,7	1,88	41,7	0,9
Víno	0,31	8,3	0,2	0,85	21,8	0,4	0,15	3,4	0,1	0,77	18,4	0,4
Jiné nápoje	-	10,9	0,3	-	25,9	0,5	-	4,3	0,1	-	13,6	0,3
Jídlo mimo dům	-	30,7	0,7	-	90,3	1,7	-	10,6	0,3	-	57,7	1,2
Úhrn	-	4 097,9	100	-	5 447,2	100	-	3 590,9	100	-	4 654,6	100

Pozn.: Mléko, pivo, rum, víno, jiné nápoje (l), vejce (ks), ostatní potraviny (kg)

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II., s. 640

Tabulka 111: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na hlavu (1921–1923)

Druh potravin	1921/1922				1922/1923			
	18 dělnických rodin		22 úřednických rodin		15 dělnických rodin		8 úřednických rodin	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Maso	20,15	397,5	40,53	708,9	23,53	416,4	34,76	613,2
Uzenářské zboží	5,74	122,6	-	256,1	5,18	107,9	9,21	191,8
Droby	-	12,8	-	33,1	-	18	-	26,1
Sádlo	5,94	159,6	6,38	193,8	10,79	170,6	8,73	148,8
Máslo	2,38	96,4	5,58	275,5	2,41	78,4	6,54	253,2
Lůj	0,58	11,8	0,44	8,7	0,38	5,6	0,44	8,3
Slanina	0,82	28,3	0,49	17,1	0,7	18,4	0,25	7,1
Umělé tuky	1,33	33,9	1,43	38,1	1,08	18,3	0,87	14,1
Mléko	91,27	303,3	127,36	416	102,95	282,7	136,38	369
Sýr	-	15,9	-	42,6	-	25,9	-	49
Vejce	78	85,5	144,79	151,1	104	95,9	195	163,4
Mouka	53,08	239,6	56,73	298,2	65,27	241,5	56,52	195,3
Chléb	122,55	265,7	-	209,1	68,89	226,6	45,75	150,5
Pečivo	7,07	76,5	-	142,5	9,07	71,6	14,78	116,8
Krupice, kroupy	2,68	18,8	1,16	7,9	4,26	19,1	1,53	7,3
Rýže	6,2	47,3	4,87	36,9	6,26	29,4	3,43	14,9
Brambory	85,35	119,3	117,98	159,7	90,66	60,5	90,25	43,6
Luštěniny	3,34	22	1,8	12,1	3,21	17,3	1,34	8,9
Ovoce	-	44,9	-	92,1	-	40,7	-	72,8
Povidla	0,5	6,1	0,97	12,8	0,85	7,6	0,21	1,8
Zelenina	-	59,7	-	89,1	-	51,8	-	63,1
Cukr	20,51	167,9	20,86	167,4	21,08	120,5	26,18	152,6
Káva zrnková	0,54	25,2	1,05	54	1,11	45,3	0,69	29,4
Náhražka kávy	3,18	23,5	1,21	9,9	2,89	14,2	2,81	15,2
Cikorka	-	12,8	-	11,7	-	12,5	-	12,8
Čaj	-	1,9	-	5,2	-	1,8	-	7,2
Sůl	4,04	8,2	4,75	8,8	4,67	8,6	3,81	6,7
Koření, přísady	-	39,4	-	56,7	-	39,3	-	57,5
Jiné potraviny	-	41,2	-	48,4	-	27,8	-	101,4
Pivo	35,23	95,7	40,07	131,1	30,73	93,5	54,7	145,2
Rum	0,48	11,2	0,57	14,4	0,77	16,5	1,27	28,1
Víno	0,19	5,3	0,59	15,3	0,1	2,3	0,52	12,4
Jiné nápoje	-	7	-	18,1	-	2,9	-	9,1
Jídlo mimo dům	-	19,7	-	63,1	-	7,1	-	38,9
Úhrn	-	2 626,5	-	3 805,5	-	2 396,5	-	3 135,5

Pozn.: Mléko, pivo, rum, víno, jiné nápoje (l), vejce (ks), ostatní potraviny (kg)

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II., s. 640

Tabulka 112: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na spotřební jednotku (1929–1930)

Druh potravin	262 dělnických rodin		291 úřednických rodin		85 zřízeneckých rodin	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Maso hovězí	13,28	201,9	15,82	246,97	15,17	232,79
Maso vepřové	10,44	190,6	12,37	231,66	13,09	240,69
Maso telecí	2,47	44,34	5,69	105,72	3,04	53,21
Maso skopové	0,59	7,12	1,17	16,13	0,87	10,88
Maso uzené	2,88	60,43	4,92	111,37	3,56	76,99
Maso koňské	0,64	6,4	0,06	0,71	0,48	5,23
Drůbež	2,49	39,48	6,16	101,71	4,08	65,68
Zvěřina	1,12	12,66	1,47	16,88	1,47	16,86
Uzenářské zboží	8,4	158,92	12,38	234,14	8,12	146,77
Droby	-	31,59	-	56,78	-	39,82
Ryby	-	18,48	-	39,96	-	20,68
Sádlo	12,54	208,21	10,14	171,94	12,17	203,6
Máslo	4,7	135,48	8	227,64	5,04	139,26
Lůj	0,92	10,54	0,65	7,16	0,86	9,27
Slanina	0,95	19,11	1,11	22,34	0,85	17,22
Umělé tuky	4,32	68,2	3,22	52,43	2,67	43,25
Mléko	192,45	390,52	219,44	468,67	217,65	449,89
Sýr	-	34,29	-	54,15	-	43,82
Vejce	169,95	143,71	257,96	212,25	224,18	179,71
Mouka	63,66	212,73	50,56	168,14	57,59	188,53
Těstoviny	0,3	2,81	0,22	2,34	0,06	0,68
Chléb	103,92	303,04	73,45	213,99	78,72	228,67
Pečivo	18,34	120,66	25,4	167,12	19,74	138,36
Krupice, kroupy	3,61	14,49	2,78	12,52	3,25	13,06
Rýže	4,82	20,78	4,09	17,93	4,75	20,64
Brambory	114,37	71,11	81,41	61	94,43	62,15
Luštěniny	2,14	12,52	2,62	15,97	2,6	15,49
Ovoce	-	108,95	-	205,76	-	141,33
Povidla	1,56	13,66	1,24	13,71	1,36	12,39
Zelenina	-	97,29	-	128,15	-	108,77
Cukr	34,21	215,71	30,76	193,22	35,57	221,92
Káva zrnková, pražená	1,01	49,05	1,45	73,03	1,28	63,61
Káva obilná	5,39	25,6	3,29	16,92	4,61	23,03
Cikorka	1,77	14,12	1,46	11,74	1,92	15,61
Čaj, čokoláda, kakao	-	22,3	-	37,21	-	274,6
Sůl	5,23	12,65	4,4	10,78	4,56	10,86
Koření, přísady	-	48,86	-	50,91	-	48,74
Jiné potraviny	-	38,11	-	82,25	-	53,99
Pivo	64,02	174,05	72,35	214,2	51,83	145,06
Víno	0,63	9,86	1,62	25,57	0,85	13,16
Rum	1	21,21	1,18	27,1	1,32	28,02
Jiné nápoje	-	6,43	-	15,81	-	11,06
Jídlo mimo dům	-	128,16	-	342,15	-	161,22
Úhrn	-	3 526,13	-	4 486,13	-	3 749,61

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 158, 162, 164

Tabulka 113: Rozvrh spotřeby potravin na hlavu v Kč (1929–1930)

Druh potravin	262 dělnických rodin		291 úřednických rodin		85 zřízeneckých rodin	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Maso hovězí	8,93	135,84	11,31	176,6	10,51	161,35
Maso vepřové	7,02	128,24	8,85	165,65	9,07	166,82
Maso telecí	1,66	29,84	4,06	75,59	2,11	36,88
Maso skopové	0,4	4,79	0,84	11,53	0,6	7,54
Maso uzené	1,94	40,66	3,51	79,64	2,47	53,36
Maso koňské	0,43	4,31	0,04	0,51	0,33	3,63
Drůbež	1,67	26,56	4,41	72,72	2,83	45,53
Zvěřina	0,75	8,52	1,05	12,07	1,02	11,68
Uzenářské zboží	5,65	106,93	8,85	167,42	5,63	101,73
Droby	-	21,25	-	40,6	-	27,6
Ryby	-	12,44	-	28,57	-	14,33
Sádlo	8,43	140,09	7,25	122,95	8,43	141,11
Máslo	3,16	91,15	5,72	162,77	3,5	96,52
Lůj	0,62	7,09	0,47	5,12	0,6	6,42
Slanina	0,64	12,86	0,79	15,97	0,59	11,93
Umělé tuky	2,9	45,89	2,3	37,49	1,85	29,97
Mléko	129,36	262,76	156,91	335,12	150,85	311,83
Sýr	-	23,07	-	38,72	-	30,37
Vejce	114,24	96,69	184,45	151,77	155,39	124,56
Mouka	42,79	143,13	36,16	120,22	39,92	130,67
Těstoviny	0,2	1,89	0,16	1,67	0,04	0,48
Chléb	69,86	203,89	52,52	153,02	54,56	158,49
Pečivo	12,33	81,18	18,13	119,5	13,68	95,9
Krupice, kroupy	2,43	9,75	1,99	8,96	2,26	9,05
Rýže	3,24	13,98	2,93	12,82	3,29	14,31
Brambory	76,88	47,85	58,21	43,62	65,45	43,08
Luštěniny	1,44	8,43	1,88	11,42	1,8	10,74
Ovoce	-	73,3	-	147,13	-	97,96
Povidla	1,05	9,19	0,88	9,8	0,94	8,59
Zelenina	-	65,46	-	91,63	-	75,39
Cukr	22,99	145,14	22	138,16	24,66	153,81
Káva zrnková, pražená	0,68	33	1,04	52,22	0,89	44,09
Káva obilná	3,62	17,23	2,35	12,1	3,19	15,97
Cikorka	1,19	9,5	1,04	8,4	1,33	10,82
Čaj, čokoláda, kakao	-	15	-	27,11	-	19,16
Sůl	3,52	8,51	3,14	7,71	3,16	7,53
Koření, přísady	-	32,88	-	36,4	-	33,78
Jiné potraviny	-	25,65	-	58,81	-	37,42
Pivo	43,03	117,1	51,73	153,16	35,92	100,54
Víno	0,43	6,63	1,16	18,28	0,59	9,12
Rum	0,67	14,27	0,84	19,38	0,91	19,42
Jiné nápoje	-	4,33	-	11,31	-	7,66
Jídlo mimo dům	-	86,23	-	244,65	-	111,74
Úhrn	-	2 372,5	-	3 208,29	-	2 598,88

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 158, 162, 164

Tabulka 114: Rozvrh podílu vydání na spotřebu potravin ve spotřebním koši na spotřební jednotku v procentech (1929–1931)

Druh potravin	1929/30			1930/31		
	262 dělnických rodin	291 úřednických rodin	85 zřízeneckých rodin	331 dělnických rodin	341 úřednických rodin	127 zřízeneckých rodin
Maso hovězí	5,7	5,5	6,2	5,6	5,2	5,8
Maso vepřové	5,4	5,2	6,4	5,3	4,9	6,2
Maso telecí	1,3	2,4	1,4	1,2	2,3	1,6
Maso skopové	0,2	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3
Maso uzené	1,7	2,5	2,1	1,8	2,3	2,2
Maso koňské	0,2	0	0,1	0,2	0	0,1
Drůbež	1,1	2,3	1,8	1,3	2,6	2,1
Zvěřina	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6	0,5
Uzenářské zboží	4,5	5,2	3,9	4,5	4,9	4,3
Droby	0,9	1,3	1,1	1	1,4	1,3
Ryby	0,5	0,9	0,6	0,5	0,9	0,7
Sádlo	5,9	3,8	5,4	6,1	3,5	5,3
Máslo	3,8	5,1	3,7	3,6	5,3	4,4
Lůj	0,3	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3
Slanina	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5
Umělé tuky	1,9	1,2	1,2	1,8	1,2	1,2
Mléko	11,1	10,4	12	11,2	10,2	11,7
Sýr	1	1,2	1,2	1	1,3	1,2
Vejce	4,1	4,7	4,8	4,2	4,7	4,6
Mouka	6	3,7	5	5,9	3,4	4,9
Těstoviny	0,1	0,1	0	0,1	0,1	0
Chléb	8,6	4,8	6,1	7,5	4	5,2
Pečivo	3,4	3,7	3,7	3,1	3,7	3,6
Krupice, kroupy	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
Rýže	0,6	0,4	0,6	0,6	0,4	0,5
Brambory	2	1,4	1,7	1,8	1,3	1,7
Luštěniny	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Ovoce	3,1	4,6	3,8	3,4	5,3	4,2
Povidla	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
Zelenina	2,8	2,9	2,9	2,5	2,7	2,9
Cukr	6,1	4,3	5,9	6,4	4,5	6,2
Káva zrnková, pražená	1,4	1,6	1,7	1,4	1,6	1,7
Káva obilná	0,7	0,4	0,6	0,7	0,3	0,5
Cikorka	0,4	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4
Čaj, čokoláda, kakao	0,6	0,8	0,7	0,6	0,9	0,7
Sůl	0,4	0,2	0,3	0,4	0,2	0,3
Koření, přísady	1,4	1,1	1,3	1,4	1,2	1,4
Jiné potraviny	1,1	1,8	1,4	1,2	2,1	1,5
Pivo	4,9	4,8	3,9	5,3	4,8	4,2
Víno	0,3	0,6	0,4	0,2	0,7	0,3
Rum	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,8
Jiné nápoje	0,2	0,4	0,3	0,2	0,3	0,3
Jídlo mimo dům	3,6	7,6	4,3	4,2	8,4	3,5
Úhrn	100	100	100	100	100	100

Pramen: Vlastní výpočty

Tabulka 115: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na spotřební jednotku v Kč (1930–1931)

Druh potravin	331 dělnických rodin		341 úřednických rodin		127 zřízeneckých rodin	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Maso hovězí	12,6	187,1	14,61	229,49	13,47	205,77
Maso vepřové	10,38	177,37	12,08	217,45	12,51	217,36
Maso telecí	2,21	39,39	5,41	101,53	3,34	57,51
Maso skopové	0,74	8,4	1,29	17,37	0,78	10,3
Maso uzené	2,88	60,18	4,47	100,8	3,71	76,49
Maso koňské	0,55	5,52	0,02	0,23	0,48	5,26
Drůbež	3,17	44,59	7,9	116,16	5,36	75,43
Zvěřina	1,9	19,9	2,36	25,75	1,62	17,08
Uzenářské zboží	7,91	151,18	11,35	216,91	8	152,87
Droby	-	33,38	-	60,96	-	44,58
Ryby	-	16,04	-	39,32	-	23
Sádlo	13,79	201,55	10,22	154,44	12,86	187,34
Máslo	4,69	119,55	9,22	234,27	6,33	154,68
Lůj	0,97	10,4	0,66	6,59	1,01	9,72
Slanina	0,77	15,14	0,91	18,61	0,87	17,18
Umělé tuky	3,83	60,42	3,34	53,72	2,67	42,86
Mléko	190,65	372,57	219,87	450,7	199,88	413,22
Sýr	-	34,16	-	56,448	-	41,91
Vejce	194,47	139,79	290,97	205,25	236,64	163,43
Mouka	62,17	194,91	47,29	149,73	55,26	171,48
Těstoviny	0,18	1,7	0,24	2,31	0,09	0,86
Chléb	99,36	250,01	69,77	173,89	71,8	181,49
Pečivo	16,75	104,56	26,17	163,31	20,09	125,36
Krupice, kroupy	3,71	14,11	2,71	11,36	3,34	12,19
Rýže	4,64	19,38	4,03	17,25	4,24	17,93
Brambory	112,67	60,24	83,34	56,67	97,14	58,35
Luštěniny	2,43	11,7	2,58	13,1	2,16	10,39
Ovoce	-	111,5	-	231,61	-	146,41
Povidla	1,43	13,25	1,09	12,08	1,33	12,24
Zelenina	-	82,47	-	120,82	-	100,91
Cukr	34,16	214,42	31,47	197,19	34,89	217,26
Káva zrnková, pražená	1,03	47,42	1,43	70,04	1,3	60,39
Káva obilná	5,25	21,64	3,04	14,7	4,34	18,83
Cikorka	1,73	13,58	1,44	11,78	1,82	14,43
Čaj, čokoláda, kakao	-	20,18	-	38,66	-	25,09
Sůl	5,08	12,37	4,25	10,49	4,61	11,11
Koření, přísady	-	48,15	-	54,35	-	48,62
Jiné potraviny	-	39,3	-	92,01	-	52,46
Pivo	65,62	176,26	71,27	210,15	52,92	147,51
Víno	0,49	7,4	2,11	31,57	0,81	11,57
Rum	0,94	19,97	1,22	27,52	1,3	27,23
Jiné nápoje	2,47	5,71	5,9	14,05	4,72	9,88
Jídlo mimo dům	-	141,16	-	367,34	-	123,3
Úhrn	-	3 328,02	-	4 397,978	-	3 521,28

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 156, 162, 157

Tabulka 116: Rozvrh spotřeby potravin v rodinách na hlavu (1930–1931)

Druh potravin	331 dělnických rodin		341 úřednických rodin		127 zřizeneckých rodin	
	Kg	Kč	Kg	Kč	Kg	Kč
Maso hovězí	8,64	128,25	10,41	163,59	9,39	143,5
Maso vepřové	7,12	121,58	8,61	155,01	8,72	151,58
Maso telecí	1,51	27	3,86	72,37	2,33	40,11
Maso skopové	0,51	5,76	0,92	12,38	0,55	7,19
Maso uzené	1,98	41,24	3,19	71,86	2,58	53,34
Maso koňské	0,37	3,79	0,01	0,17	0,34	3,67
Drůbež	2,17	30,57	5,63	82,8	3,74	52,61
Zvěřina	1,3	13,64	1,69	18,36	1,13	11,91
Uzenářské zboží	5,42	103,63	8,09	154,62	5,58	106,61
Droby	-	22,88	-	43,45	-	31,09
Ryby	-	10,99	-	28,04	-	16,04
Sádlo	9,45	138,15	7,29	110,1	8,98	130,65
Máslo	3,22	81,95	6,57	167	4,41	107,87
Lůj	0,66	7,13	0,47	4,7	0,7	6,78
Slanina	0,52	10,38	0,65	13,26	0,61	11,98
Umělé tuky	2,63	41,41	2,38	38,29	1,86	29,89
Mléko	130,68	255,39	156,73	321,28	139,39	288,18
Sýr	-	23,41	-	40,26	-	29,23
Vejce	133,3	95,82	207,42	146,32	165,03	113,97
Mouka	42,61	133,6	33,71	106,73	38,54	119,59
Těstoviny	0,12	1,16	0,17	1,65	0,06	0,6
Chléb	68,11	171,37	49,74	123,96	50,07	126,57
Pečivo	11,49	71,68	18,65	116,41	14,01	87,42
Krupice, kroupy	2,54	9,67	1,94	8,1	2,33	8,5
Rýže	3,18	13,28	2,86	12,3	2,96	12,51
Brambory	77,23	41,29	59,41	40,4	67,75	40,69
Luštěniny	1,66	8,02	1,84	9,34	1,51	7,25
Ovoce	-	76,43	-	165,11	-	102,11
Povidla	0,98	9,08	0,78	8,61	0,93	8,53
Zelenina	-	56,53	-	86,12	-	70,37
Cukr	23,41	146,98	22,43	140,57	24,33	151,52
Káva zrnková, pražená	0,7	32,5	1,02	49,93	0,91	42,11
Káva obilná	3,6	14,84	2,16	10,48	3,02	13,13
Cikorka	1,19	9,31	1,03	8,39	1,27	10,07
Čaj, čokoláda, kakao	-	13,83	-	27,56	-	17,5
Sůl	3,48	8,48	3,03	7,48	3,21	7,75
Koření, přísady	-	33	-	38,74	-	33,9
Jiné potraviny	-	26,94	-	65,59	-	36,59
Pivo	44,97	120,82	50,8	149,8	36,91	102,87
Víno	0,33	5,07	1,5	22,51	0,56	8,07
Rum	0,65	13,69	0,87	19,62	0,91	18,99
Jiné nápoje	1,69	3,91	4,22	10,01	3,29	6,89
Jídlo mimo dům	-	96,76	-	261,85	-	85,99
Úhrn	-	2 281,21	-	3 135,12	-	2 455,72

Pramen: *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 156, 162, 157

Zahraniční obchod ze země výrobní

Tabulka 117: Zahraniční obchod ze země výrobní, v tis. Kč (1920–1929)

rok	V/D	VB	Německo	Francie	Polsko	Rakousko	Švýcarsko	USA
1920	V	1 009 004	5 603 858	95 521	399 159	3 041 922	624 660	4 111 314
	D	813 207	3 330 500	2 373 616	1 425 438	9 678 483	766 421	544 257
1921	V	1 341 597	5 862 122	638 498	383 727	1 982 698	315 587	4 547 147
	D	2 104 016	3 061 259	1 317 260	1 424 060	7 835 185	519 655	770 798
1922	V	651 980	3 536 466	444 943	324 336	986 336	169 331	2 286 335
	D	1 346 934	3 407 474	868 088	604 852	3 969 091	284 535	931 572
1923	V	336 608	4 131 759	353 639	376 429	666 545	214 871	713 936
	D	1 219 221	2 558 810	302 767	358 479	2 638 845	487 880	556 646
1924	V	447 898	558 353	535 615	728 720	1 245 437	369 351	889 386
	D	1 586 115	3 317 670	290 846	557 892	3 523 121	450 049	718 480
1925	V	653 639	5 508 730	692 404	1 238 301	1 296 265	331 112	1 117 963
	D	1 535 235	4 233 284	268 294	658 753	3 252 496	557 234	756 013
1926	V	605 042	3 237 131	677 444	1 096 639	1 130 916	326 729	765 437
	D	1 540 168	3 553 614	253 223	364 225	2 904 259	516 224	84 503
1927	V	847 476	3 575 116	811 567	1 025 077	1 135 618	437 938	2 551 385
	D	1 519 507	5 720 874	24 110	676 016	3 069 304	520 866	1 012 478
1928	V	888 212	4 643 124	836 930	1 265 191	1 318 199	470 168	2 378 187
	D	1 477 877	5 690 398	284 381	868 617	3 124 721	619 486	1 170 437
1929	V	916 542	4 820 999	789 904	1 292 826	1 437 724	478 144	2 318 670
	D	1 420 132	4 691 837	331 889	905 149	3 074 034	559 106	1 471 951
1930	V	1 377 797	3 571 427	404 657	623 868	2 439 131	504 638	976 946
	D	619 196	3 803 383	577 138	876 002	1 069 828	413 305	1 750 507
1931	V	1 355 955	2 492 933	460 664	379 075	1 796 449	466 578	804 687
	D	445 324	3 177 060	461 030	604 530	680 379	358 086	1 077 321
1932	V	406 464	1 452 074	366 173	188 088	1 031 197	308 908	505 575
	D	311 691	1 862 521	324 818	355 862	342 110	228 382	923 896
1933	V	359 789	1 170 743	323 666	157 333	720 830	269 794	428 034
	D	239 670	1 157 413	345 480	187 126	258 642	173 861	504 101
1934	V	465 652	1 617 626	289 470	138 863	469 411	305 090	494 142
	D	313 883	1 195 904	410 267	228 633	286 203	185 882	634 069
1935	V	547 100	1 224 000	318 100	257 600	753 700	780 700	615 300
	D	323 400	1 144 900	36 550	250 100	272 700	187 600	659 200

Legenda: VB – Velká Británie, V-vývoz, D-dovoz

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek II, s. 174, s. 614, s. 627; *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek III., s. 126; *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 216-17; *Statistická ročenka republiky Československé 1934*, s. 130; *Statistická ročenka Republiky Československé 1935*, s. 128; *Statistická ročenka Republiky Československé 1936*, s. 127, *Statistická ročenka republiky Československé 1937*, s. 135

Průměry a indexy hodinových i týdenních mzdových sazeb

Tabulka 118: Průměry a indexy hodinových i týdenních mzdových sazeb podle roků za 32 oborů průmyslu i živností hlavního města Prahy (1919–1931)

rok	PRŮMĚRNÁ HODINOVÁ SAZBA				INDEX NOMINÁLNÍ						INDEX REÁLNÝ		
					1914				1923		1914		1923
	Hodinová v Kč	Týdenní v Kč	Hodinová ve zlatě	Týdenní ve zlatě	Hodinový v Kč	Týdenní v Kč	Hodinový ve zlatě	Týdenní ve zlatě	Hodinový = týdenní v Kč	Hodinový = týdenní ve zlatě	Hodinový v Kč	Týdenní v Kč	Hodinový = týdenní ve zlatě
1919	2,04	98,1	0,3	14,34	464	413	68	60	-	-	-	-	-
1920	3,45	165,66	0,5	24,22	784	698	114	102	-	-	-	-	-
1921	4,27	205,16	0,62	29,99	970	865	141	126	-	-	-	-	-
1922	4,44	213,23	0,65	31,17	1009	899	148	131	-	-	-	-	-
1923	3,9	187,03	0,57	27,34	886	788	130	115	-	-	127	113	-
1924	3,94	188,85	0,58	27,61	895	796	132	116	101	102	128	114	101
1925	3,99	191,36	0,58	27,98	907	806	132	118	102	102	125	111	98
1926	4,04	194,06	0,59	28,37	918	818	134	120	103	104	128	114	100
1927	4,06	194,8	0,59	28,48	923	821	134	120	104	104	124	110	97
1928	4,26	204,38	0,62	29,88	968	861	141	126	109	109	130	116	102
1929	4,37	209,98	0,64	30,7	993	885	145	129	112	112	133	119	104
1930	4,47	214,75	0,65	31,4	1016	905	148	132	113	114	139	124	108
1931	4,49	215,65	0,66	31,53	1020	909	150	133	115	116	144	129	113

Pozn.: Data byla počítána na základě kolektivně sjednaných minimálních mzdových sazeb časové mzdy ve 374 povolání v 32 průmyslových odvětvích v hlavním městě Praze. Za předmět šetření byla považována mzdová sazba ve mzdě časové. Na okolnosti, které ovlivňovaly výši kolektivně sjednané sazby (např. délku pracovní doby, odměny za práci přesčas, úkol, prémie, zvláštní odměny, rodinné přídatky, naturální požitky, sociální ochranu veřejnou i soukromou, dovolenou a jiné výhody) nebyl při výpočtu průměru vzat zřetel. Výsledky jsou podány v absolutních číslech a v poměrných číslech ve formě indexů – a to indexů nominálních mezd a reálných mezd. Mzdové průměry, které jsou pro výpočet indexů použité, jsou vážené. Index reálný byl počítán z indexu nominálních mezd a indexu životních nákladů pro pětičlennou dělnickou rodinu v Praze.

Pramen: *Statistická příručka republiky Československé 1920–1932*, svazek IV., s. 340